

ЦЕНТР РАЗУМКОВА

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ

**Інформаційно-аналітичні матеріали
до Фахової дискусії
14 грудня 2017р.**

Проект здійснюється спільно з
Представництвом Фонду
Конрада Аденауера в Україні

Konrad
Adenauer
Stiftung

КИЇВ

З М І С Т

ВСТУП	3
1. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СТАН, ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ (Результати соціологічного дослідження).....	4
1.1. Основні характеристики політичної культури громадян України	4
1.2. Політична культура громадян України: спроби узагальнення.....	13
2. ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ	75
2.1. Верховна Рада України в системі розподілу влад.....	75
2.2. Деякі проблеми внутрішньо-інституційної побудови Верховної Ради України	84
2.3. Проблеми парламентаризму та представництва в оцінках народних депутатів України	93
3. РЕКОМЕНДАЦІЇ	105
ОСОБЛИВОСТІ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ПОЗИЦІЇ ФАХІВЦІВ (Заочний Круглий стіл)	107
<i>Анатолій ЄРМОЛЕНКО, Олександр МАЙБОРОДА, Ігор ПОЛІЩУК, Валерій БОРТНІКОВ, Ірина КРЕСІНА, Анатолій РОМАНЮК</i>	
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ (Експертні інтерв'ю)	115
<i>Ірина КАРМЕЛЮК, Віктор МУСІЯКА, Павло ПИНЗЕНИК</i>	
СТАТТІ	
ЗМІНИТИ МОТИВАЦІЮ ПРОТЕСТУ НА МОТИВАЦІЮ ПРИЧЕТНОСТІ Віталій ДУХНЕВИЧ.....	121
ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ: СПЕЦИФІКА УКРАЇНИ Галина ЗЕЛЕНЬКО	123

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ

(Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова)

Революція Гідності, опір російській агресії та суперечливий, а подекуди болісний для суспільства процес реалізації реформ у різних сферах значною мірою загострили проблему ефективності механізмів представництва інтересів громадян органами влади та реалізації їх конституційного права на участь в управлінні державними справами.

Характер розвитку відносин між владою і суспільством вже не в перший раз у новітній історії України засвідчив один і той самий феномен: період суспільного ентузіазму, активної, навіть жертовної участі в політичних процесах, високих суспільних очікувань змінюється розчаруванням, розпачем і апатією, які загрожують переходом в агресію.

Обрання до органів влади, здавалося б, тих, хто на момент виборів відповідає суспільним очікуванням, через певний час змінюється негативним, навіть ворожим ставленням. Рівень довіри до виборних вищих інститутів влади в такі періоди знижується з максимальних до мінімальних значень, як це було в період 2005-2009рр. та 2014-2017рр. На сьогодні зростання активності громадянського суспільства та прояви його великого творчого потенціалу після другого Майдану поєднуються з ризиками та небезпеками спрямування цієї енергії у деструктивному для демократії напрямі.

Ця проблема має дві складові: особливості політичної культури громадян, з одного боку, та ефективність механізмів реалізації їх політичної волі, представницьких інститутів – з іншого. Без розуміння цих особливостей, їх взаємовпливів і взаємозв'язків процес удосконалення демократичних інститутів в Україні й далі відбуватиметься методом “спроб і помилок”, а функціонування політичної системи залишатиметься приреченим на періодичні кризи, крайніми випадками яких можуть стати чергові “революції”. Стабільність демократичної системи сьогодні є неможливою без подальшої, не тільки і не скільки протестної, але й конструктивної участі громадян, які володіють знаннями про політичні інститути і навиками участі в них.

Головна мета проекту Центру Разумкова “Політична культура і парламентаризм в Україні: шляхи удосконалення представницької демократії” полягає в тому, щоб на підставі дослідження сучасного стану та особливостей політичної культури громадян України, зокрема, їх ставлення до інститутів представництва інтересів та аналізу найбільш актуальних проблем, що впливають на ефективність діяльності вищого представницького та єдиного законодавчого органу України – Верховної Ради, виробити рекомендації для розробки адекватної політики розвитку політичної культури громадян та оптимізації політичних інститутів для підвищення якості демократичного представництва.

Представлені матеріали складаються з трьох розділів.

- У першому розділі** представлені дані соціологічних досліджень, що дають уявлення про поточний стан політичної культури громадян, та аналітичні узагальнення, зроблені на їх основі.
- У другому розділі** розглядаються сучасні проблеми розвитку парламентаризму в Україні, наводяться дані опитування народних депутатів України.
- У третьому розділі** формуються попередні рекомендації для органів влади та інститутів громадянського суспільства, спрямовані на розвиток політичної культури та підвищення ефективності парламентаризму в Україні.

1. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СТАН, ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ

(РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Політична культура є складним і багатовимірним явищем. Враховуючи різноманітність підходів до визначення цього поняття та його структури, в цих матеріалах політичну культуру розглядаємо як “сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, орієнтацій, зразків поведінки, символів, яка склалася внаслідок історичного досвіду попередніх генерацій національної (соціальної) спільноти, транслюється від покоління до покоління, але має істотний трансформаційний потенціал та виявляється в діяльності суб’єктів політичного процесу та у функціонуванні політичних інститутів”¹.

З метою виявлення особливостей політичної культури громадян України на сучасному етапі, Центром Разумкова було проведено загальнонаціональне соціологічне дослідження², результати якого представлені нижче. У дослідженні охоплюються такі аспекти політичної культури, як знання про політичну систему та її інститути, ставлення до них, політичні цінності та орієнтації, рівень громадської та політичної участі.

1.1. ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Рівень компетентності в політиці

Українське суспільство в цілому не схильне занадто сильно цікавитися політикою – лише 38% громадян відповіли, що вони або дуже цікавляться політикою (5%), або скоріше цікавляться нею (33%). Не дуже цікавляться політикою або не цікавляться нею зовсім 60% громадян.

Відносно вищий рівень зацікавленості в політиці у жителів Західного і Центрального регіонів (39-40%), дещо нижчий – на Півдні (31%)³. Відповідно, на Півдні найбільше тих, хто політикою не дуже цікавиться або не цікавиться зовсім – 67%.

Рівень зацікавленості в політиці зростає із зростанням віку респондентів – якщо серед громадян віком 18-29 років таких 24%, то серед громадян, старших за 59 років – 50%. Відносно високою, порівняно з іншими групами, є частка зацікавлених у політиці серед громадян з вищою освітою та з найвищим рівнем матеріального добробуту.

Для порівняння: опитування “The World Values Survey”, остання, шоста хвиля якого проводилась у 60 країнах світу у 2010-2014рр., зафіксувало, зокрема, значно вищий рівень зацікавленості політикою в суспільствах Німеччини та Нідерландів, де відповідно, 62% та 65% громадян цікавилися політикою⁴.

Разом з тим, попри досить невисокий інтерес до політики, більшість громадян вважають, що політикою цікавитися потрібно (“так” і “скоріше так” відповіли майже 72% опитаних). При цьому, така точка зору притаманна більшості громадян у всіх регіонах та всіх групах, що виділяються за різними ознаками (вікових, освітніх та ін.).

43% опитаних визнають, що їм часто або дуже часто здається, що вони не можуть зрозуміти політичні процеси, що відбуваються в Україні. 36% респондентів відзначають такий стан час від часу, 18% – рідко стикаються з проблемою розуміння української політики або ніколи не стикаються.

Дещо вищою є частка громадян, які відчувають себе більш компетентними в політиці, серед респондентів старшого віку. За іншими ознаками оцінки громадянами своєї спроможності розібратися в політиці мало відрізняються.

Подібною є і ситуація з визначенням громадянами власної позиції з політичних питань. Так, лише 18% опитаних можуть зробити це легко або дуже легко. Для 29% респондентів визначити власну позицію важко або дуже важко, для 44% – іноді важко, іноді легко. Варіант відповіді “іноді легко, іноді важко” обирали абсолютна чи відносна більшість громадян у всіх регіонах і соціально-демографічних групах.

¹ Див.: Поліщук І. Поняття та структура політичної культури. – Електронний архів (інституційний репозитарій) Харківського національного університету ім.В.Каразіна, <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2418/2/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%89%D1%83%D0%BA%20%D0%86.%D0%9E..pdf>.

² Тут і далі використовуються матеріали дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 27-22 вересня 2017р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 008 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

³ Тут і далі застосовується наступний розподіл областей за регіонами: **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр**: Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь**: Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід**: Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області, а також частини Донецької та Луганської областей, підконтрольні Україні.

⁴ Докладніше див.: Ідентичність громадян України: ціннісно-орієнтаційний аспект. – Національна безпека і оборона, 2017р., №2-1, с.12.

Відносно більше тих, для кого визначити власну політичну позицію легко – серед громадян з вищою освітою та людей, краще забезпечених матеріально, жителів великих міст.

Низка питань мали на меті виявити **рівень обізнаності громадян з конкретними політичними та правовими інститутами, найбільш значущими подіями політичного життя.**

Понад половина (55%) громадян обізнані з тим, що в Україні зараз існує парламентсько-президентська форма правління. 16% дають відповідь “президентсько-парламентська республіка”, що, не є правильним у строгому розумінні, проте “приблизно” відповідає моделі “напівпрезидентської” республіки.

Не знають відповіді на це питання 21% опитаних, дають загалом невірні відповіді (парламентська, президентська республіка, диктатура) – 8%.

У всіх регіонах і практично в усіх аналізованих групах правильну відповідь (парламентсько-президентська республіка) дали більшість опитаних (48-60%).

Більшість громадян (56%) не знають, які саме положення Конституції України були відновлені на початку 2014р. Не обізнані з конституційними змінами 2014р. понад половина громадян з вищою або незакінченою вищою освітою. Найбільше тих, хто не обізнаний із змінами – серед молоді 18-29 років (63%), людей з нижчим рівнем освіти (60%).

Обізнані з такими змінами лише 29% громадян, найбільше з них – серед жителів малих і середніх міст та смт (35%), їх частка зростає із зростанням освітнього рівня респондентів.

Близько третини громадян не знають, **хто отримав більші повноваження в результаті відновлення дії Конституції 2004р.** Відносна більшість (39%) правильно вважають, що більші повноваження отримала Верховна Рада, 28% – що Президент. Найбільше тих, хто не зміг відповісти – серед жителів Сходу (39%), громадян віком 18-29 років (39%), громадян з нижчим освітнім рівнем (39%).

Респондентам ставилося питання щодо їх обізнаності з тим, які обов’язки громадян України передбачені Конституцією.

Більшість громадян (абсолютна чи відносна) обізнані з тим, що до конституційних обов’язків віднесені, зокрема, додержання законів та Конституції України (ст.68 Конституції) – 79%, захист незалежності і територіальної цілісності України” (ст.65 Конституції) – 71%, повага до державних символів (ст.65 Конституції) – 58%, повага до честі і гідності інших людей (ст.68 Конституції) – 46%, сплата податків (ст.67 Конституції) – 41%.

До популярних відповідей належать також “голосувати на виборах і брати участь у референдумах” (35%, не визначено в Конституції як обов’язок громадян, але тільки як їх право), “знати державну мову” (34%, прямо не визначено конституційним обов’язком громадянина), “берегти культурну спадщину” (ст.66 Конституції) – 30%.

Значні частки громадян також схильні вважати конституційними обов’язки утримувати дітей до їх повноліття (25%), піклуватися про непрацездатних батьків

та забезпечувати отримання освіти для себе та дітей (по 22%), яких немає в тексті Конституції.

Лише 17% громадян знають, що обов’язок не заподіювати шкоду природі є конституційним (ст.66 Конституції).

Положення, які громадяни воліли б бачити конституційними обов’язками громадянина, з цим переліком переважно збігаються.

Крім того, громадяни вважають, що в Конституції варто закріпити обов’язки знання державної мови (50%). Наразі Конституція лише встановлює, що державною мовою є українська, а сфери її застосування регулюються законодавством.

Значну суспільну підтримку для закріплення в якості конституційних обов’язків мають положення про піклування про непрацездатних батьків та утримання дітей до їх повноліття (по 43% відповідей, ці положення регулюються окремими законами), голосування на виборах та референдумах (38%), забезпечення отримання освіти для себе та/або своїх дітей (36%, Конституція декларує лише право на освіту), знання основ історії та культури України (31%, такої конституційної вимоги для всіх громадян наразі немає).

Серед помітних відмінностей у відповідях – нижчий рівень обізнаності про конституційний обов’язок захищати суверенітет, незалежність і територіальну цілісність України серед жителів Сходу і Півдня України (відповідно, 57% та 59%, порівняно з Заходом (82%) і Центром (78%)). Серед жителів Сходу нижча, ніж в інших регіонах, частка тих, хто бажав би бачити такий обов’язок записаним у Конституції: за те, щоб таке положення було в тексті Основного закону, висловилися лише половина опитаних, тоді як на Заході – 80%, у Центрі 76%, на Півдні України 73%.

Помітною є різниця у ставленні до конституційного обов’язку захисту суверенітету й територіальної цілісності України серед російськомовних та україномовних громадян: у цих групах відповідно, 63% та 74% опитаних підтримують необхідність закріплення такого положення у тексті Конституції.

Джерелом інформації для громадян про зміст політики, яка реалізується чи може бути реалізована органами влади за певних умов, можуть бути програми політичних партій.

Водночас, **більшість (56%) громадян констатують, що вони ніколи не читали програми політичних партій.** Таких громадян помітно більше на Півдні (71%), серед молодших за віком виборців, громадян з нижчим рівнем освіти.

Серед тих 44% громадян, які читали програми партій, більшість (57%) вбачають відмінності між ними, а 42% – таких відмінностей не бачать. Логічно, що краще ці відмінності бачать більш освічені громадяни.

Громадянам були поставлені питання, спрямовані на виявлення їх обізнаності з функціями владних інституцій різного рівня і функціонального призначення.

Зокрема, пропонувалося визначити, яка з перелічених у питанні владних інституцій є головним розпорядником коштів державного бюджету на загальнонаціональному рівні.

Половина (51%) опитаних відповіли, що не знають таку інституцію, і майже половина (49%) – що знають її. При цьому, менший рівень обізнаності засвідчили жителі Півдня (42%), виборці віком 18-29 років (43%) та виборці з нижчим рівнем освіти (41%).

Водночас, серед респондентів, які ствердно відповіли на це питання, лише 36% правильно визначили цю інституцію – Кабінет Міністрів України. При цьому, частка правильних відповідей серед жителів різних регіонів і груп, виділених за соціально-демографічними ознаками, суспільних груп, відрізняється несуттєво.

Таким чином, загалом лише 19% громадян України знають, яка з владних інституцій є головним розпорядником Державного бюджету.

Краще обізнаними громадяни виявилися щодо функцій виборчих комісій – 61% опитаних відповіли, що можуть назвати головне завдання, що на них покладається. З них переважна більшість – 84% (понад 70% в усіх регіонах і соціально-демографічних групах) правильно обрали це завдання серед запропонованих альтернатив – підрахунок голосів виборців.

На думку більшості (68%)⁵ громадян, загальноосвітні школи не дають молодим громадянам достатньо знань про політичну систему для ефективного захисту своїх конституційних прав і свобод (на Сході цей показник сягає 82%).

Протилежної думки дотримуються 21% опитаних.

При цьому, низькі оцінки рівня знань про політичну систему, що надаються загальноосвітніми школами, характерні для більшості громадян у всіх розглянутих групах (вік, освіта, майновий стан, регіон проживання, мова повсякденного спілкування та ін.).

Ставлення громадян до Верховної Ради, розуміння її функцій

Більшість (63%) громадян України вважають, що в країні має бути Парламент (Верховна Рада). При цьому, найбільше впевнених у цьому серед жителів Заходу (71%), людей з вищою або незакінченою вищою освітою (68%).

Порівняно з 2003р., частка громадян, які вважають Парламент необхідним для України, дещо зменшилася – тоді вона становила 68%.

Водночас, уявлення громадян про природу цього органу та його завдання – відрізняються.

Так, 31% асоціюють Верховну Раду в першу чергу з єдиним законодавчим органом України, її Парламентом. Для 28% опитаних – це, передусім, політичний клуб впливових людей та їх представників, приблизно по 16% респондентів визначають Верховну Раду як механізм, за допомогою якого громадяни України впливають на прийняття політичних рішень через своїх представників, та як “усіх народних депутатів, зібраних в одній залі”.

Дві третини (67%) громадян розуміють, що депутати Верховної Ради приходять до влади (згідно з законодавством) завдяки голосуванню виборців, тобто, через інститут виборів. Але якщо на Заході таких майже 82%, то на Півдні – лише 47%, тоді як 30% у Південному регіоні не змогли відповісти на це питання.

По 5-11% респондентів у різних регіонах і соціально-демографічних групах вважають, що депутатів призначають уряд або місцеві державні адміністрації, по 2-3% – що вони призначаються Президентом або приходять до влади за підтримки іноземних держав.

Частка невизначених перебуває в межах 9-17% (окрім згаданого випадку).

Серед запропонованих варіантів відповіді (правильного та неправильних) щодо конституційних завдань (функцій) Верховної Ради, правильний варіант – “затверджує склад Уряду”, обрали 36% опитаних. 32% не змогли відповісти, стільки ж обрали неправильні варіанти.

Найвищі частка правильних відповідей – на Півдні (49%) та серед громадян з вищою освітою (42%). Не змогли відповісти на питання від 24% до 40% респондентів. При цьому лише у великих містах частка респондентів, які дали правильну відповідь, перевищила частку тих, хто не зміг відповісти.

Серед різних функцій Парламенту найбільш цінними для суспільства, на думку респондентів, є “розробка і прийняття законів” – 55%; вираження інтересів виборців і затвердження бюджету – по 38%. Контроль за діями Уряду згадали 35% опитаних, а його формування – 26%.

Таким чином, громадяни об’єктивно оцінили головні функції Парламенту – законодавчу, представницьку, бюджетну, установчу та контрольну. При цьому, ієрархія перших п’яти функцій у різних регіонах практично збігається.

Законодавча функція Парламенту вище оцінюється на Заході (61%) та Півдні (60%).

Інші функції Парламенту, такі як добір нових політичних лідерів, комунікація політичних еліт та легітимація політичного режиму, були відзначені 8-9% громадян.

Майже половина опитаних виявилися не в змозі оцінити діяльність депутата від свого виборчого округу – 33% опитаних його не знають, 14% не змогли відповісти. Серед інших респондентів 19% оцінили діяльність депутата від округу позитивно⁶, 34% – негативно.

На Півдні не знають свого депутата 41% виборців. Частки таких респондентів більші серед наймолодших виборців та громадян з нижчим рівнем освіти.

Серед громадян, які змогли оцінити роботу політичної партії, за яку вони голосували на виборах 2014р., 21% оцінили її позитивно, 32% – негативно. Наймолодші респонденти є менш критичними в оцінках.

Загалом, як щодо окремих депутатів, так і щодо політичних партій, за яких голосували виборці, переважання негативних оцінок над позитивними не є критичним.

Не підтримується більшістю громадян (67%) пропозиція щодо можливості збереження за депутатом Верховної Ради депутатського мандату у разі призначення його міністром (без збереження зарплати депутата на час роботи в Уряді) та можливість повернення до Парламенту після її припинення. Підтримують цю ідею 9% респондентів.

⁵ Сума відповідей “ні” і “скоріше ні”.

⁶ Сума відповідей “позитивно” і “скоріше позитивно”.

Найменше її підтримують на Сході – 4%, більше – на Заході і в Центрі (по 11%).

Для 54% інформація про діяльність Верховної Ради є цікавою або скоріше цікавою. Ця частка є вищою, ніж частка громадян, які цікавляться політикою взагалі.

Найбільше такою інформацією цікавляться⁷, люди старшого віку (63%). Серед жителів сіл рівень зацікавленості є нижчим. Зростання інтересу спостерігається із зростанням віку респондентів.

Загалом, у всіх суспільних групах частка зацікавлених перевищує частку тих, кому ця інформація нецікава.

При цьому, 37% опитаних хотіли б отримувати більше інформації про державний бюджет на наступний рік, майже третина – про діяльність депутатів у виборчих округах. Понад 30% опитаних зацікавлені в отриманні аналітики стосовно бачення пріоритетів державної політики провідними політичними силами.

Старші громадяни більше відчують брак інформації про діяльність депутатів в округах.

Щодо інформації про парламент, яка, на думку громадян, від них приховується, то понад половини респондентів (52%) вважають прихованою інформацію про закулісні домовленості між політичними силами. Найбільше таких громадян – на Сході (59%).

На другому місці – інформація про доходи парламентарів (47%), на третьому – інформація про минуле депутатів, деталі їх політичної кар'єри (40%).

По 31% опитаних вважають прихованою інформацію про взаємодію політичних сил із власниками ЗМІ та про реальних ініціаторів законопроектів.

Лише 6% громадян вважають, що жодна інформація про парламент не є прихованою.

За характером інформації про Верховну Раду, яку громадяни переважно отримують із ЗМІ, понад половини (56%) відзначають негативну інформацію – про корумпованість, неефективність, кнопкадавство” народних депутатів тощо. Чверть (26%) опитаних вважають інформацію про парламент збалансованою, і лише 8% опитаних отримують переважно позитивну інформацію (про розроблені і прийняті законопроекти, про діяльність депутатів в округах).

При цьому, на Сході України частка негативної інформації є помітно більшою (62%). За іншими груповими ознаками суттєвих відмінностей немає.

Що ж до джерел інформації, то переважна більшість (79%) громадян не користуються офіційними виданнями (газети “Голос України”, “Урядовий кур’єр”), більшість не дивляться парламентських телеканал “Рада” (62%) та не слухають новини і передачі Національної радіокомпанії України (59%). Це ж стосується і газет політичних партій, які не читають 70% громадян. Щодня або кілька разів на тиждень до цих ЗМІ звертається від 2% до 18% громадян.

Дещо краща ситуація з Першим національним телеканалом, який не дивляться зовсім 35% громадян,

а дивляться кожного дня або кілька разів на тиждень – 29%.

При цьому, особливо привертає увагу значно більша частка тих, хто не користується жодним із зазначених джерел, серед респондентів віком 18-29 років.

Про фінансовані міжнародними донорами громадські організації, рухи, проекти, об’єктом різнопланової активності яких є Верховна Рада, переважна більшість громадян (74-91%) не чули зовсім. Відносно більш відомими є Комітет виборців України та Громадянська мережа “Опора”, про які чули по 18% опитаних.

При цьому, відносно менша обізнаність характерна для респондентів зі Сходу та громадян з нижчим рівнем освіти.

Ставлення до інститутів представництва інтересів

Серед інститутів, які мають представляти інтереси громадян у суспільних процесах у першу чергу, жоден не був відзначений більшістю респондентів.

Відносно більша частка (21%) назвали політичні партії, проте не набагато менше (19%) визначають у цій ролі громадські організації, 13% – профспілки, 10% – окремих політиків. Ще менші частки громадян довіряють представництво своїх інтересів ЗМІ та бізнес-структурам. 21% громадян не визначилися з відповіддю.

За те, щоб їх інтереси представляли партії, висловилися, зокрема, 27% жителів Заходу.

Цікаво, що 35% громадян з вищим рівнем доходів найбільше у плані представництва їх інтересів у суспільних процесах довіряють громадським організаціям і найменше – політичним партіям (8%) та окремим політикам (7%). Жителі Центру також більше довіряють представляти свої інтереси громадським організаціям (24%), ніж партіям (17%).

Рівень довіри до профспілок як до потенційного представника інтересів громадян у суспільних процесах не виглядає надто високим.

Відносна більшість (46%) громадян не бачить в Україні політичних лідерів, які могли б ефективно керувати країною. Майже половина (49%) громадян не бачить таких політичних партій і рухів, яким можна було б довірити владу.

Водночас, 39% громадян визнають наявність у країні лідера, який зможе нею ефективно керувати, а третина – наявність політичних сил, яким можна довірити владу.

При цьому, в усіх регіонах і серед різних соціально-демографічних груп частка тих, хто не бачить у країні політичних лідерів, здатних ефективно керувати країною, і партій, яким можна довірити владу, перевищує частку тих, хто їх бачить.

Виняток становить лише Захід, де частки тих, хто не бачить лідерів і хто їх бачить є рівними, та група старших за віком громадян (60 років і старше), де дещо більше тих, хто бачить у країні ефективних політичних лідерів (47% проти 42%).

Такий стан громадської думки може бути наслідком як зникнення “старих”, звичних раніше політичних

⁷ Сума відповідей “так” і “скоріше так”.

сил після подій 2014р., так і розчарування значної частини суспільства в нових, “пост-Майданних” партіях, рухах та їх лідерах. Це підтверджується і наявністю в українському суспільстві помітного запиту на нових політичних лідерів і нові політичні сили⁸. Водночас варто зауважити, що подібна картина була звичною для українського суспільства і в інші, більш стабільні періоди.

Рівень довіри до таких інститутів представництва інтересів громадян, як Верховна Рада, політичні партії та окремі політики, є вкрай низьким і оцінюється у 2 бали за шкалою від 0 до 10⁹.

Цей показник – спільний для всіх регіонів і суспільних груп (він коливається у межах від 1,5 до 2,7), проте варто зауважити, що в уявленні громадян така оцінка дається передусім діяльності наявних політиків і політичних сил на основі тієї інформації, яку вони отримують з доступних для них джерел (насамперед, ЗМІ).

Ставлення до конкретних політичних партій, які існують в Україні, не відрізняється від ставлення до політичних партій загалом.

Так, середні оцінки респондентами свого ставлення до визначених у переліку 20 найбільш активних політичних партій України (як парламентських, так і позапарламентських), перебувають у діапазоні від 1 до 2,9 за шкалою від 0 до 10¹⁰. При цьому, дещо вищими є оцінки партій, які декларують опозиційність до нинішньої влади – “Громадянської позиції”, ВО “Батьківщина” та “Об’єднання “Самопоміч” по 2,9, для порівняння: оцінка БПП “Солідарність” – 2,3.

Регіональний розподіл оцінок відображує усталений розподіл партійних симпатій громадян, відмінності між групами громадян, виділеними за іншими ознаками, є несуттєвими.

Стосовно засобів забезпечення представництва інтересів громадян цікавими є погляди громадян на характер виборчої системи.

Так, під час визначення позиції громадян щодо реформування системи виборів до Верховної Ради України, середня оцінка склала 4,0, де “0” означає, що кандидати повинні мати право самі висуватися у територіальних виборчих округах, а “10” означає, що лише партії мають право висувати кандидатів.

Таким чином, ідея можливості самовисування на виборах має досить значну суспільну підтримку й вказує, що громадяни більше схильні обирати тих, кого вони знають, на відміну від голосування за партійними списками, у формуванні яких на попередніх виборах вони жодної участі не брали.

Таку ситуацію можна інтерпретувати як наявність у суспільстві зацікавленості в підтриманні безпосереднього зв’язку між виборцем і депутатом у суспільстві, хоча така зацікавленість наразі може видаватися дещо слабо артикульованою.

Показово, що 47% громадян підтримують процедуру самовисування на виборах усіх рівнів, це набагато більше за тих, хто висловлюється за самовисування кандидатів у депутати лише на місцевих виборах (14%) або лише на виборах до Парламенту

(6%). Лише 9% громадян виступають за скасування можливості самовисування.

При цьому, частка прихильників самовисування на виборах усіх рівнів є близькою в усіх регіонах і соціально-демографічних групах.

Обираючи серед запропонованих типів виборчих систем, відносна більшість (35%) громадян обрали пропорційну систему з відкритими списками. Практично однаковий рівень підтримки чисто мажоритарної системи та існуючої моделі змішаної системи (16-17%). Найменше підтримують пропорційну систему з закритими списками.

Таким чином, ні існуюча змішана виборча система, ні варіант виборів за пропорційною системою з “закритими списками”, ні мажоритарна система в “чистому” вигляді не набирають тієї переважної суспільної підтримки, яка легітимізує як консервацію чинної системи, так і повернення до вже випробуваних раніше.

Натомість очевидним є прагнення значної частини суспільства робити усвідомлений вибір під час голосування, при тому значною мірою цей вибір спрямовується все ж у бік підтримки тієї чи іншої політичної партії (що змогла залучити авторитетних людей), а не окремої кандидатури.

Підкуп виборців у суспільстві сприймається переважно негативно – 68% громадян не схильні виправдовувати “продаж голосів”.

Виправдовують мотивацію такого “продажу” скрутним матеріальним становищем 12% опитаних, ще 13% ставляться до цього байдуже.

Найменш толерантні до “продажу” голосів жителі Заходу (79%), найменш негативно до цього явища ставляться на Півдні (54%).

Найбільше схильних виправдати участь у “продажі” голосів скрутним матеріальним становищем громадяни з найнижчим рівнем статків (17%), проте й серед них понад дві третини цього не сприймають.

Слід зазначити, що, порівняно з 2012р., громадяни стали суттєво менше толерантними до “продажу голосів” – на той час негативно ставилися до цього явища 51% опитаних, “з розумінням” – 24% і байдуже – 19%. Це свідчить про помітні зрушення у розумінні важливості власної ролі в політичному житті.

Більшість (56%) опитаних вважають демократію найбільш бажаним типом державного устрою, 18% – за певних умов готові надати перевагу авторитаризму, 14% вважають, що для них не має значення, демократичний режим, чи ні.

Слід зазначити, що, починаючи з грудня 2009р., спостерігається стійке зростання частки громадян, які вважають демократію найкращим типом державного устрою (тоді так вважали 37% опитаних)¹¹. До цього, в період 2006-2009рр. відбувалося падіння частки прихильників демократії з 54% до 37%, відповідно.

Частка прихильників авторитарного режиму зменшилася з 30% у 2009р. (пік зростання) до 18% у 2017р.

⁸ Докладніше див.: Партійна система України до і після майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, №2015_7-6р., с.46.

⁹ Де “0” означає повну недовіру, “10” – повну довіру.

¹⁰ Де “0” означає, що партія громадянам дуже не подобається, “10” – дуже подобається.

¹¹ Див.: Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. – Національна безпека і оборона, №3-4, 2016р., с.31.

У всіх регіонах частка прихильників демократії, порівняно з 2015р., зросла і становить від 47% (Схід) до 67% (Захід) опитаних.

Найбільше частка прихильників демократії перевищує частку прихильників авторитаризму серед наймолодших респондентів (на 46%), україномовних (на 46%), серед громадян з вищою освітою (на 44%), найбільш заможних (на 52%).

Для порівняння: серед найстарших респондентів цей показник становить 29%, серед російськомовних – 25%, серед громадян з нижчим рівнем освіти – 30%, серед найменш заможних – 35%.

Таким чином, прихильність до демократії корелює з чинниками віку респондентів, мови спілкування, освіти та майнового стану.

Якщо порівняти рівень підтримки демократичного устрою в українському суспільстві з даними масштабного опитування, здійсненого авторитетним аналітичним центром *Pew Research Center* (США) у червні 2015 – липні 2016рр. у 18 країнах Центральної і Східної Європи, то виявиться, що показник України (56%) перевищує відповідні показники Чехії (49%), Угорщини (48%), Польщі (47%), Боснії і Герцеговини (46%). Близькими до українського є показники Грузії (55%), Хорватії (54%), Вірменії (53%), Румунії (52%).

У Росії та Молдові відносна більшість зазначили, що “за певних обставин недемократичний устрій може бути кращим” (відповідно, 41% та 44% опитаних). В Україні у 2017р. тих, хто міг би обрати за певних обставин авторитарний режим – 18%, а тих, хто вважає, що їм все одно – 14%. Ці показники – менші за аналогічні в опитуванні *Pew Research Center* у більшості країн регіону¹².

Водночас, рівень задоволення громадян тим, як функціонує демократія в Україні, є посереднім. Середня оцінка рівня задоволеності за шкалою від 0 до 10¹³ становить 4 бали.

Жителі сіл дещо вищою мірою задоволені станом функціонування демократії, ніж жителі міст, жителі Західного регіону – більше, ніж респонденти з інших регіонів, україномовні – дещо більше, аніж російськомовні і двомовні.

Попри не надто високу оцінку рівня функціонування демократії в Україні, громадяни достатньо високо оцінюють свободу висловлювань політичних поглядів у країні.

Таку можливість визнають 60% опитаних, більшість респондентів у всіх регіонах, крім Сходу, де співвідношення позитивних і негативних відповідей становить 36% і 50%, відповідно.

Досить виразними є відмінності за мовною ознакою, які корелюють з регіональними. Так, якщо серед україномовних громадян визнають можливість вільного вираження політичних поглядів 71%, заперечують – 19%, то серед двомовних ці показники становлять 54% і 29%, російськомовних – по 42%.

За віковою та освітньою ознаками відмінності між групами громадян є несуттєвими, проте оцінки найменш і найбільш заможних громадян суттєво

різняються (співвідношення позитивних і негативних відповідей, відповідно, 48% і 40% та 70% і 17%).

Парламентсько-президентську республіку вважають найкращою для України за нинішніх умов 42% опитаних¹⁴. Інший варіант “напівпрезидентської моделі” – президентсько-парламентську республіку, обрали 13% опитаних.

“Крайні форми” – парламентську або президентську республіку обрали, відповідно, 8% і 5% опитаних, диктатуру – 4%. Не змогли відповісти на питання 29% респондентів.

Таким чином, більшість (55%) опитаних схильні бачити в Україні змішану форму правління, при цьому частка прихильників “чистого парламентаризму” є більшою, ніж частка прихильників президенціалізму.

Парламентсько-президентську республіку як кращу форму державного правління частіше за інші називають у всіх регіонах. Слід, однак, звернути увагу, що на Сході диктатуру називають частіше, ніж в інших регіонах (8%), що може бути зумовлене чинниками окупації частини територій, фактичного стану війни й відсутністю зрозумілої перспективи для жителів цього регіону.

Найбільша підтримка парламентсько-президентської форми (чинної) прослідковується серед жителів середніх і малих міст (половина опитаних). Сільські жителі дещо частіше підтримують форми правління з лідируючою роллю Президента.

Аналіз динаміки відповідей на це питання засвідчує значне зростання частки прихильників парламентсько-президентської моделі, порівняно з 2006-2007рр., коли набули чинності зміни до Конституції, якими вони запроваджувалися (26-27%), а тим більше – з 2009р., коли через перманентні політичні кризи наочно проявилися недоліки запровадженої моделі і суспільство перебувало в очікуванні нових президентських виборів.

Очевидно, “шоковим” потрясінням для суспільства стало відновлення Конституції 1996р. та період правління В.Януковича. Про це свідчить і зменшення, порівняно з 2009р., часток прихильників президентсько-парламентської та президентської республік, а також і диктатури. Водночас, не зменшилася частка прихильників парламентської республіки.

Переважає більшість (75%) респондентів визнають, що в Україні існує розподіл економіки і політики за сферами впливу між різними групами інтересів, і вважають це негативним явищем. Нормальним таке явище вважають 10% громадян.

Більшість (60%) громадян не хотіли б відновлення порядків часів СРСР, хотіли б цього – 25% опитаних.

Хоча в усіх регіонах і суспільних групах частка противників перевищує частку прихильників, відмінності є дуже виразними. Прихильників відновлення порядків радянських часів значно більше на Сході і Півдні (34-36%), серед громадян віком 50-59 (30%) і особливо старших за 60 років (42%), серед громадян з нижчим рівнем освіти (31%), російсько- і двомовних (30-31%), найменш заможних (44%).

¹² Див.: Most countries lack majority support for democracy as best form of government. Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe. – Pew Research Center, http://www.pewforum.org/2017/05/10/democracy-nationalism-and-pluralism/pf-05-10-2017_ce-europe-08-18.

¹³ Де “0” – означає “край незадоволений”, а 10 – “дуже задоволений”.

¹⁴ Як зазначалося вище, точно назвали існуючу в Україні форму державного правління 55% респондентів.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В ПОРІВНЯЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ¹⁵

Під час здійснення попереднього проекту Центру Разумкова з питань ідентичності, здійснюваного у 2015-2017рр., були отримані дані ціннісних орієнтацій громадян України, які можна порівнювати з результатами опитування, здійсненого в рамках дослідницького проекту *"The World Values Survey"* в окремих європейських країнах (Німеччина, Нідерланди, Польща, Росія)¹⁶.

ВАЖЛИВІСТЬ ЖИТИ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ КРАЇНІ

Оцінюючи, наскільки для них важливо жити в демократичній країні за шкалою від 1 (*"зовсім не важливо"*) до 10 (*"дуже важливо"*), українці в середньому оцінюють її 8,3 балами, що нижче, ніж у Німеччині (8,9 бала), Нідерландах (8,9 бала) і Польщі (8,7 бала), проте вище, ніж у Росії (7,4 бала).

Найвище цінність демократії оцінюють жителі Східного (8,6 бала) та Західного (8,5 бала) регіонів, а найнижче – Донбасу (7,8 бала) та Півдня (8,0 бала). Значимість демократії є вищою для етнічних українців, порівняно з росіянами (відповідно, 8,4 і 7,5 бала), вона є нижчою у старших вікових групах, порівняно з молодшими та середніми.

ДЕМОКРАТИЧНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ТА ПОВАГА ДО ПРАВ ЛЮДИНИ

Оцінка громадянами того, наскільки демократично управляється наша країна зараз, за шкалою від 1 (*"зовсім не демократично"*) до 10 (*"дуже демократично"*) є дуже низькою – 3,8 бала, тоді як у Нідерландах – 7,3 бала, у Німеччині – 7,2 бала, у Польщі – 5,9 бала, у Росії – 4,6 бала.

Лише 17% респондентів в Україні вважають, що в їх країні "повною мірою" та "частіше" поважаться права людини, тоді як у Німеччині – 86%, Польщі – 69%, Нідерландах – 64%, Росії – 42%.

Найчастіше вважають, що Україна управляється демократично та в ній поважаються права людини, жителі Західного регіону, найрідше – Східного; етнічні українці частіше, ніж етнічні росіяни; україномовні респонденти частіше, ніж російськомовні та двомовні.

ВАЖЛИВІСТЬ РІЗНИХ АСПЕКТІВ ДЕМОКРАТІЇ

Оцінюючи важливість різних аспектів демократії за 10-бальною шкалою, найчастіше українці (як і жителі інших країн) відзначають такі її аспекти: "Люди вибирають політичних лідерів на вільних виборах", "У жінок і чоловіків рівні права", "Громадянські права захищають людей від утисків з боку держави" (у всіх порівнюваних країнах важливість цих аспектів оцінюється вище, ніж 8 балами).

Українці досить високо оцінюють також значимість таких аспектів: "Безробітні отримують державну допомогу" (7,7 бала), "Уряд обкладає податками багатих і підтримує бідних" (7,5 бала), "Держава забезпечує рівність доходів" (7,2 бала). Останній аспект демократії приблизно так само високо оцінюють жителі Росії (7,4 бала), тоді як в інших порівнюваних країнах ця оцінка істотно менша – від 5,1 бала (Нідерланди) до 5,6 бала (Німеччина).

Вище, ніж жителі Німеччини, Нідерландів і Польщі, але рідше, ніж жителі Росії, українці оцінюють важливість ситуації "Армія бере владу, якщо уряд некомпетентний".

Помітно нижче, ніж жителі Росії, українці оцінюють важливість того, щоб "люди підкорялися своїм правителям", приблизно так само низько оцінюють важливість цього жителі Нідерландів і Польщі, ще нижче – жителі Німеччини. Найнижче жителі України оцінюють важливість ситуації "Релігійні лідери тлумачать закони і їх думка – вирішальна".

Жителі Західного регіону нижче, ніж жителі інших регіонів, оцінюють важливість того, щоб Уряд обкладав податками багатих і підтримував бідних, армія брала б владу, якщо уряд некомпетентний. Жителі Західного та Центрального регіонів нижче, ніж жителі інших регіонів, оцінюють важливість того, щоб безробітні отримували державну допомогу і люди підкорялися своїм правителям.

ОЦІНКА РІЗНИХ ТИПІВ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Вважають, що демократична політична система є "скоріше хорошою" або "дуже хорошою" для їх країни, 87% українців (більше – лише серед жителів Німеччини (94%), найменше – серед жителів Росії (67%).

Разом з тим, в Україні найбільше серед порівнюваних країн тих, хто вважає, що "скоріше хорошою" або "дуже хорошою" для їх країни є наявність "сильного лідера, не залежного від парламенту та виборів" (80%). Країною з найближчим показником є Росія (67%), тоді як в інших порівнюваних країнах – від 20% до 27%.

69% українців "скоріше хорошою" або "дуже хорошою" вважають систему, де "не уряд, а експерти приймають рішення, які вважають кращими для країни" (що є другим показником після Польщі – 75%).

12% українців "скоріше хорошою" або "дуже хорошою" вважають систему, коли правлять військові або військовий режим. Це менше, ніж у Польщі (19%) та Росії (14%), і більше, ніж у Німеччині (4%) та Нідерландах (2%).

ОЦІНКА ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА ЛІВО-ПРАВІЙ ШКАЛІ

Загалом, оцінюючи свої політичні погляди в системі координат "ліві-праві" за шкалою від 1 ("ліві") до 10 ("праві"), в середньому українці оцінюють їх 5,3 балами, що мало відрізняється від ситуації в інших порівнюваних країнах (від 5,0 балів у Німеччині до 5,6 бала в Нідерландах).

Західний регіон України вирізняється більш "правими" політичними поглядами (середній бал – 6,3), Східний – найбільш лівими (4,5 бала). Етнічні українці є більш "правими" за політичними поглядами (5,4 бала), ніж етнічні росіяни (4,7 бала). Так само як україномовні респонденти (5,7 бала), порівняно з російськомовними (4,9 бала) і двомовними (4,8 бала). Респонденти молодшого та середнього віку є більш "правими" за політичними поглядами, ніж представники найстаршої вікової групи (60 і більше років).

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що політична "правизна" в Україні позитивно корелює з позитивними етнічними стереотипами стосовно українців, а політична "лівизна" – з негативними етнічними стереотипами стосовно українців¹⁷.

Так, спостерігається позивна кореляція шкали "ліві-праві погляди" з приписуванням українцям таких якостей як релігійність, патріотизм, волелюбність, національна гордість,

¹⁵ Докладно див.: Ідентичність громадян України: ціннісно-орієнтаційний аспект. – Національна безпека і оборона, №1-2, 2017р., с.9-12, с.45-61.

¹⁶ Опитування в Німеччині проводилося у 2013р. (опитано 2 046 респондентів), у Нідерландах – у 2012р. (1 902 респонденти), у Польщі – у 2012р. (966 респондентів), у Росії – у 2011р. (2 500 респондентів). Хоча опитування в цих країнах проводилися на кілька років раніше, ніж опитування Центру Разумкова, експерти Центру Разумкова вважають можливим і продуктивним порівняння результатів опитувань у цих країнах з результатами, отриманими в Україні у 2017р., оскільки система цінностей відзначається відносною стабільністю, у ній, як правило, не відбуваються кардинальні зміни за період, що дорівнює кільком рокам. Однак, більш динамічними є оцінки ситуації в суспільстві, які теж використовувалися при порівнянні. Тут можна очікувати істотної динаміки цих оцінок, насамперед в Україні.

¹⁷ Досліджувався зв'язок самоідентифікації респондентів за шкалою "ліві-праві" з їх ціннісними орієнтаціями (за шкалами тесту Ш.Шварца).

щирість, миролюбність, працьовитість, чесність, гостинність, громадянська активність, а також войовничість (в українському контексті ця риса має як негативні, так і позитивні конотації)¹⁸.

Негативна кореляція відповідей за шкалою “ліві-праві погляди” спостерігається за приписуванням українцям таких якостей: байдужість до суспільних проблем, жорстокість, злопам’ятність, підступність, жадібність.

Оскільки менші значення шкали “ліві-праві погляди” відповідають лівим поглядам, а більші – правим, негативна кореляція цієї шкали з оцінкою вираженості певної якості означає більш високу оцінку вираженості цієї якості у людей з лівими поглядами.

СТАВЛЕННЯ ДО АЛЬТЕРНАТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПІДХОДІВ

Респондентам пропонувалися пари суджень, що характеризують їх політичні погляди. Їм потрібно було за 10-бальною шкалою оцінити, з яким з них вони більшою мірою згодні.

Обираючи між парою суджень “Потрібно зменшити різницю в доходах” і **“Потрібно збільшити різницю в доходах, щоб люди докладали більше зусиль”**, українці більшою мірою схильні підтримувати перше з них (практично так само, як і росіяни).

Перше судження (хоч і меншою мірою) також схильні частіше підтримувати німці, тоді як поляки та голландці частіше виступають за збільшення різниці в доходах.

Українці (так само, як поляки та росіяни) частіше виступають **за збільшення частки державної власності в бізнесі і промисловості**.

Українці (приблизно так само, як і росіяни) найчастіше серед жителів порівнюваних країн поділяють точку зору, що **“Уряд повинен нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені”**.

Разом з тим, українці частіше схильні вважати, що **“Конкуренція – це добре. Вона спонукає людей напружено працювати та розвивати нові ідеї”** (більше цю ідею підтримують лише німці).

Вибираючи між двома судженнями **“Люди можуть розбагатіти лише за рахунок інших”** та **“Рівень добробуту може вирости в усіх”** українці частіше схильні вибрати друге (частіше, ніж росіяни, рідше – ніж голландці і поляки та приблизно так само часто, як німці).

Вибираючи між судженнями **“Зрештою, старання робота, як правило, винагороджується”** і **“Старання робота зазвичай не призводить до успіху: для нього потрібні удача і зв’язки”**, українці децю частіше схильні погоджуватися з першим (приблизно так само, як і жителі більшості інших порівнюваних країн, крім Польщі, жителі якої більш схильні погоджуватися з другим із цих суджень).

Серед жителів різних регіонів України найчастіше за збільшення частки державної власності в бізнесі і промисловості виступають жителі Східного регіону, найрідше – жителі Західного регіону.

Найбільшою мірою із судженням **“Конкуренція – це добре. Вона спонукає людей напружено працювати та розвивати нові ідеї”** згодні жителі Західного регіону та Донбасу. Із судженням **“Зрештою, старання робота, як правило, винагороджується”** найчастіше згодні жителі Західного регіону, тоді як із судженням **“Старання робота зазвичай не призводить до успіху: для нього потрібні удача і зв’язки”** найчастіше погоджуються жителі Південного та Східного регіонів.

Жителі Західного регіону частіше, ніж жителі інших регіонів, погоджуються з тим, що **“Рівень добробуту може вирости в усіх”** (на противагу судженню **“Люди можуть розбагатіти лише за рахунок інших”**).

Етнічні росіяни частіше, ніж етнічні українці, виступають за зменшення різниці в доходах, за збільшення частки державної власності, за те, щоб Уряд ніс більше відповідальності за рівень добробуту громадян, частіше підтримують тези про шкідливість конкуренції, і про те, що **“Люди можуть розбагатіти лише за рахунок інших”**.

Чим молодші респонденти, тим частіше вони виступають за збільшення різниці в доходах, за збільшення частки приватної власності в бізнесі та промисловості, частіше підтримують тезу про корисність конкуренції.

ЦІЛІ КРАЇНИ

Також респондентам пропонувалося вибрати з кількох списків цілі для країни на найближчі 10 років, які вони вважають найважливішими.

Вибираючи між цілями **“високий рівень економічного зростання”**, **“висока обороноздатність”**, **“більше зважати на думку людей на роботі і в суспільстві”**, **“зробити красивішими міста і села”** українці, як і жителі всіх інших порівнюваних країн, ставлять на перше місце **“високий рівень економічного зростання”**.

На другому місці – **“висока обороноздатність”** (яка в усіх інших порівнюваних країнах посідає лише третє місце).

Лише 10% українців вибирають ціль **“більше зважати на думку людей на роботі і в суспільстві”**, що є найменшим показником серед порівнюваних країн (в інших країнах – від 16% у Росії до 40% у Німеччині).

Жителі Східного регіону України найчастіше вибирають як найважливішу ціль **“високий рівень економічного зростання”** і найрідше поміж жителів різних регіонів – **“високу обороноздатність”**.

Вибираючи між цілями **“підтримка порядку в країні”**, **“дати людям більше можливості впливати на прийняття владою рішень”**, **“боротьба зі зростанням цін”**, **“захист свободи слова”**, **найчастіше жителі України називають “підтримку порядку в країні”** (так само, як і жителі Росії та Нідерландів).

Жителі Німеччини найчастіше називають ціль **“дати людям більше можливості впливати на прийняття владою рішень”**, а жителі Польщі – **“боротьбу зі зростанням цін”**.

“Боротьбу зі зростанням цін” жителі України ставлять на друге місце (так само, як і жителі Росії), ціль **“дати людям більше можливості впливати на прийняття владою рішень”** – на третє, а **“захист свободи слова”** – на останнє місце (так само, як і жителі Росії та Польщі).

Вибираючи між цілями **“стабільна економіка”**, **“перехід до більш гуманного і не знеособленого суспільства”**, **“перехід до суспільства, в якому ідеали цінніші за гроші”**, **“боротьба зі злочинністю”**, **переважна більшість українців віддають перевагу стабільній економіці**.

Так само на перше місце ставлять стабільну економіку і жителі всіх інших порівнюваних країн, але частка тих, хто вибирає цей варіант відповіді, в Україні більша, порівняно з іншими країнами. Найнижче українці оцінюють важливість цілей **“перехід до більш гуманного і не знеособленого суспільства”**, **“перехід до суспільства, в якому ідеали цінніші за гроші”** (так само як поляки та росіяни). Серед жителів різних регіонів України особливо часто на забезпеченні стабільності економіки наголошують жителі Східного регіону (85%).

¹⁸ Докладніше див.: Ідентичність громадян України: ціннісно-орієнтаційний аспект. – Національна безпека і оборона, №1-2, 2017р., с.7.

Деякі аспекти громадянської і політичної участі українських громадян

Лише третина громадян вважають, що їх особиста участь потрібна для того, щоб ситуація в країні змінилася на краще. 47% такої потреби не відчують, ще 20% не змогли відповісти.

Вище оцінюють потребу в їх участі на Заході (43%), українськомовні громадяни, респонденти з вищою освітою (по 38%) та кращим майновим станом (48%).

Рівень залученості респондентів до активної громадської діяльності є низьким. Залученими до громадської активності є 8%, тоді як 84% на це питання дають негативну відповідь.

Дещо вищий рівень залученості – серед громадян з вищою освітою, найбільш заможних громадян.

Дослідження, здійснене у 2013р., також засвідчило, що залученими до активної громадської діяльності вважають себе лише 8% громадян.

За даними дослідження, головним мотивом для потенційної активності тоді була названа можлива конкретна користь для громадянина чи його сім'ї – так відповіли понад 37% опитаних. Потенційне сприяння ліквідації можливої загрози життю, здоров'ю або добробуту для рідних і близьких в якості стимулу назвали близько третини опитаних. Понад чверть (26%) громадян зазначили, що готові до активної громадської діяльності в тому разі, якщо це принесе користь суспільству¹⁹.

За даними опитування 2017р., тим, хто не залучений до активної громадської діяльності, **найбільше заважає їх громадській активності** брак вільного часу (27%), незнання, як досягти мети (11%), недостатність ресурсів (9%), загрози протидії з боку влади чи керівництва (7%), відсутність однодумців (6%). 19% вказують на інші причини (без деталізації), 22% – не знають причин.

При цьому, суттєвих відмінностей між регіонами та окремими суспільними групами практично немає.

Серед громадян, залучених до громадської активності, ієрархія причин, які заважають, практично однакова, за винятком загрози протидії з боку влади, силових структур, керівництва тощо – її відзначають 15% залучених, проти 7% в групі незалучених до громадської активності.

46% громадян вважають, що в разі, якщо люди мають спільні цілі і хочуть їх досягти, то слід створити громадську організацію або приєднатися до вже існуючої.

17% вважають, що краще діяти спільно неформально (не реєструючи цю діяльність і не створюючи організацій), 4% – діяти індивідуально.

Разом з тим, готовність об'єднуватися з іншими у громадські організації для захисту своїх прав і інтересів висловлюють менша частка респондентів – 31%, а 50% до цього не готові (19% – не визначилися). При цьому, частіше готові до цього більш освічені і заможні громадяни. У селах частка неготових становить 56%.

Брали участь у якихось заходах, організованих громадськими організаціями протягом останнього року, загалом 11% громадян (не брали участі – 89%). Дещо частіше робили це громадяни з вищою освітою та більш заможні громадяни.

Такий низький рівень участі дещо дисонує з оцінками впливу громадських організацій в сучасному українському суспільстві – понад половини (52%) опитаних вважають, що громадські організації мають деякий вплив, а 9% – що цей вплив є сильним.

Низьким є рівень використання громадянами різних форм доведення власних поглядів, інтересів до органів влади.

Так, абсолютна більшість (96%) респондентів не зверталася до органів влади з пропозиціями щодо удосконалення роботи владної системи ні від колективів, ні самостійно.

Так само, 92% громадян ніколи не зверталися до депутата Верховної Ради України (зверталися – 8%, дещо частіше – більш освічені і заможні, а також старші громадяни). Водночас, 37% респондентів повідомили, що відвідували чи бачили особисто заходи за участю депутатів Верховної Ради, які відбувалися у їх місті (селі), 15% з них відвідували особистий прийом громадян.

90% респондентів ніколи не брали участі у громадських слуханнях чи громадських радах при органах влади (брали – 10%, дещо частіше – громадяни з вищою освітою).

81% громадян ніколи не брали участі в роботі виборчих комісій (брали – 18% респондентів, частіше – жителі середніх, малих міст та смт (24%) та громадяни з вищою освітою (27%)).

82% опитаних за останні 15 років не брали участі в роботі профспілок (брали – 18%, частіше – громадяни з вищою освітою (25%)).

75% протягом останнього року не зверталися із зверненнями щодо особистих справ до місцевих державних адміністрацій. Серед тих, хто звертався, рівні частки (по 12%), відповідно, отримали і не отримали допомоги. При цьому, більш заможні громадяни зверталися частіше (34%) і частіше отримували допомогу (19%).

Відповіді на питання щодо можливих дій громадянина в разі розгляду Парламентом несправедливого законопроекту розділилися.

Так, до активних дій (намагатися переконати людей у несправедливості рішення влади, звернення до влади, мітингу) вдалися б 27% опитаних. 28% не вдалися би до жодних дій, 22% взагалі байдужі і не стежать за тим, які законопроекти розглядає Верховна Рада, 23% – не змогли відповісти.

Таким чином, дещо більше чверті громадян висловили готовність активно заявити про свою позицію у разі незгоди з рішенням парламенту, інші – зайняли би пасивну позицію.

Найбільше готових до активних дій – серед громадян з вищою освітою (33%), серед регіонів найменше – на Півдні України (20%).

Як і раніше, громадяни переважно не готові підтримувати вподобану ними політичну партію власними коштами (89%). Лише 11% висловлюють готовність фінансувати “свою” політичну силу. Більше готові до цього жителі Заходу (15%) та найбільш заможні громадяни (21%).

¹⁹ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва 17-22 травня 2013р. Опитано 2 010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%, http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=369.

1.2. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СПРОБИ УЗАГАЛЬНЕННЯ

Результати соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова, дали можливість здійснити спробу виокремлення певних усталених комбінацій політичної культури – її типів²⁰.

Дослідження політичної культури суспільства має на сьогодні тривалу – більш ніж півстолітню – традицію і власний методичний інструментарій. Класичною працею, що започаткувала цю підгалузь політичної науки, є робота Г.Алмонда та С.Верби²¹. У ній показано, як національна політична культура може розвиватися у надрах громадянської, тим самим створюючи міцний фундамент стабільності демократії.

У проекті Центру Разумкова для аналізу використано типологію політичної культури Т.Денка і Х.Крістенсена та шкалу ставлення до влади Дж.Рей.

Перший з підходів є подальшим розвитком і осучасненням методології Г.Алмонда та С.Верби, і дозволяє виокремити поруч з громадянською також і інші новочасні типи політичної культури – критичну, приховану, розчаровану. Це особливо важливо в часи поширення Інтернету, соціальних мереж, нових форм і засобів виявлення громадської та політичної активності. У цьому контексті ситуація в Україні зараз не набагато відрізняється від інших країн Європи, для яких розроблялася ця методологія. Тому тим більш цікавим буде поглянути на Україну в порівняльному контексті.

Другий підхід був розроблений на початку 1970-х років для визначення поведінкової схильності громадян надавати перевагу політичним діям, базованим на принципах порядку та регламентації. Для сучасної ситуації в Україні це є особливо актуальним. З одного боку, умови війни з Росією вимагають більшої регламентації суспільних відносин державою, включно з певними обмеженнями прав і свобод.

З іншого боку, після Революції Гідності суспільство рішуче налаштовано проти будь-яких спроб згорання демократії, а рівень довіри до інститутів влади і політичних інститутів у цілому є дуже низьким. За таких умов важливим є те, наскільки сучасна політична культура громадян України не дозволить країні скотитися в якийсь бік – чи то до повернення авторитаризму, хоча б і у “прогресивному, оновленому вигляді”, чи то в бік руйнування інститутів влади, анархії та некерованості.

Типологізація на підставі сприйняття політики та інтересу до неї

Для вироблення типології експертами Центру Разумкова використано методику, презентовану Т.Денком та Х.Крістенсеном у 2016р. в їх статті “Як класифікувати політичні культури? Порівняння трьох методів класифікації”²². За основу цими авторами було взято концепцію Г.Алмонда та С.Верби, згідно з якою політична культура суспільства є розподілом між його членами орієнтації: по-перше, щодо національної політичної системи, політичного та управлінського процесів, і, по-друге, щодо себе як активного учасника громадського життя²³.

Т.Денк та Х.Крістенсен виокремили два виміри, кожен з яких покликаний розмежувати політичні орієнтації на дві категорії: (1) вимір сприйняття

політичної системи та процесу; (2) вимір інтересу до політики в поєднанні зі спроможністю зрозуміти її.

Перший вимір являє собою поєднання 11-бальних шкал задоволеності демократією та довіри до Парламенту, політичних партій і окремих політиків, і розділяє переважно позитивні та переважно негативні орієнтації щодо функціонування демократичної системи та базових інститутів представництва.

За другим виміром використовується традиційна техніка визначення інтересу до політики за допомогою питання: “Наскільки Ви цікавитесь політикою?” з варіантами відповіді “дуже цікавлюся”, “скоріше, цікавлюся, ніж ні”, “не дуже цікавлюся” і “зовсім не цікавлюся”, а також дві п'ятибальні шкали, що вимірюють здатність зрозуміти політичний процес (питання “Як часто Вам здається, що Ви не можете зрозуміти, що відбувається в українській політиці?” і “Наскільки Вам важко чи легко визначити власну позицію з політичних проблем?”).

Вимір “інтересу – розуміння” конкретизує бачення громадянами власної ролі в політичному житті. Орієнтації щодо себе також розділяються на дві групи: тих, які не цікавляться та/або не розуміють політичного життя, і тих, які цікавляться та/або здатні зрозуміти його і сформулювати власну позицію.

Такими чином, класичну ідею Г.Алмонда та С.Верби про те, що для демократичної стабільності необхідне позитивне сприйняття політики і власної активної ролі в ній, було покладено в основу виокремлення чотирьох типів політичної культури: громадянської, критичної, розчарованої і прихованої.

Носії громадянського типу політичної культури виявляють інтерес і розуміння політичного життя, їх влаштовує поточний стан функціонування демократії в Україні і при цьому вони зберігають довіру до представницьких інститутів.

На противагу, до розчарованих належать ті громадяни, яких не влаштовує функціонування демократії на сучасному етапі; для них характерними є низький рівень довіри до представницьких інститутів та інтересу до політики. Також представникам типу політичної культури “розчарованих” притаманні нерозуміння політичних процесів та нездатність сформулювати власну позицію з політичних питань.

Представники прихованого типу політичної культури задоволені демократією і виявляють довіру до конкретних політиків, партій, Парламенту, однак, при цьому не виражають інтересу до політики і визнають, що не орієнтуються в ній.

Громадяни з критичною політичною культурою характеризуються розумінням та наявністю інтересу до політичного процесу, проте рівень їх довіри до представницьких інститутів та задоволеності тим, як функціонує демократія в Україні, є нижче середнього.

Частина респондентів були віднесені до межових груп, оскільки їх показники за певною шкалою перебувають на межі двох типів політичної культури. Наприклад, для громадян, тип політичної культури яких перебуває на межі критичної і розчарованої культур, характерними є одночасно недовіра до представницьких інститутів та негативні орієнтації щодо функціонування демократії, та середній рівень розуміння політики та інтересу до неї.

Нижче в таблицях наводиться розподіл респондентів на підставі наданих ними відповідей на питання, що є визначальними для типологізації.

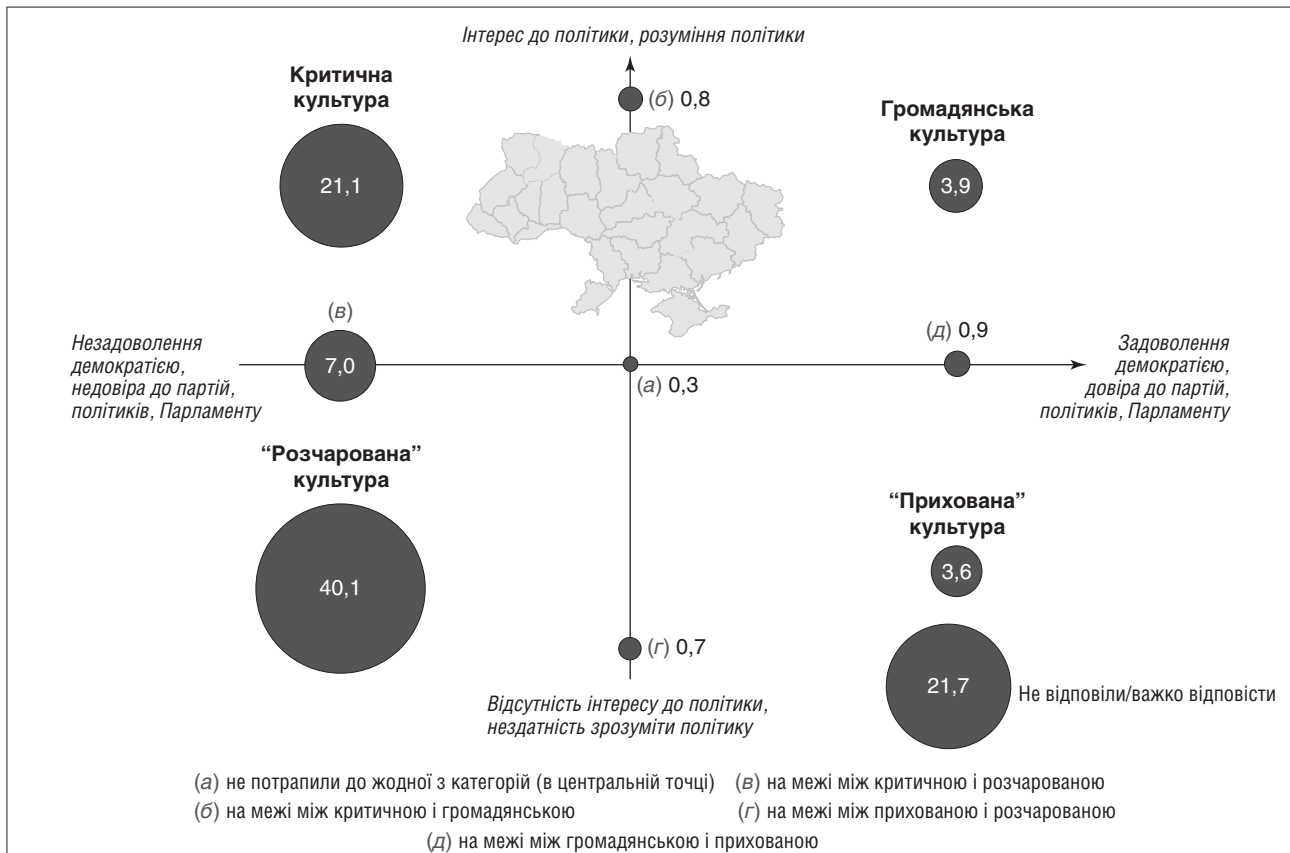
²⁰ Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова 22-27 вересня 2017р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей (опитано 2 008 респондентів віком від 18 років; теоретична похибка вибірки – 2,3%).

²¹ Almond G., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963, XI, 562 p.

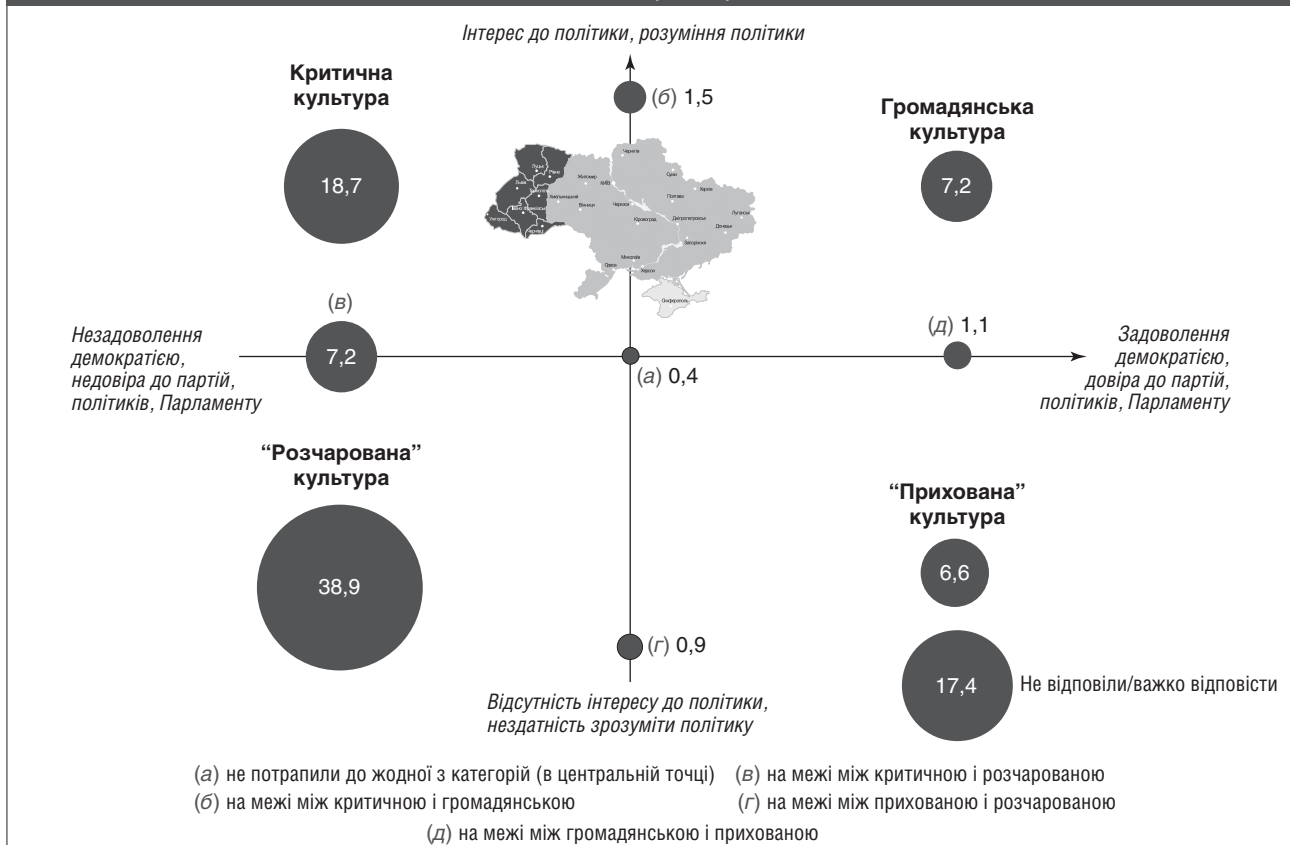
²² Denk T., Christensen H. How to classify political cultures? A comparison of three methods of classification. – Quality & Quantity, 2016, January, Vol.50, Issue 1, p.177-191.

²³ Almond G., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. – Newbury Park, California: Sage Publications, 1989, p.13.

Типи політичної культури за Т.Денком та Х.Крістенсенем,
% опитаних

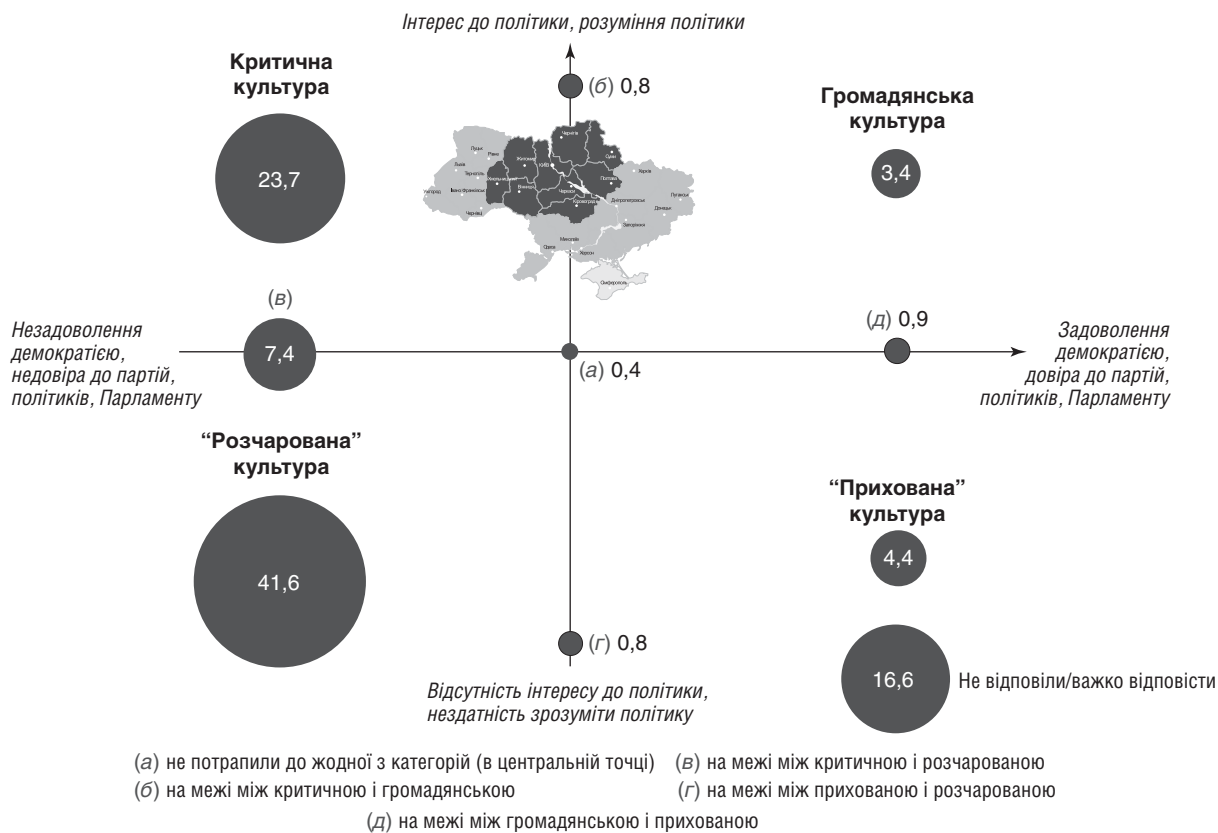

Регіони (ЗАХІД)

**Типи політичної культури за Т.Денком та Х.Крістенсеном,
% опитаних**

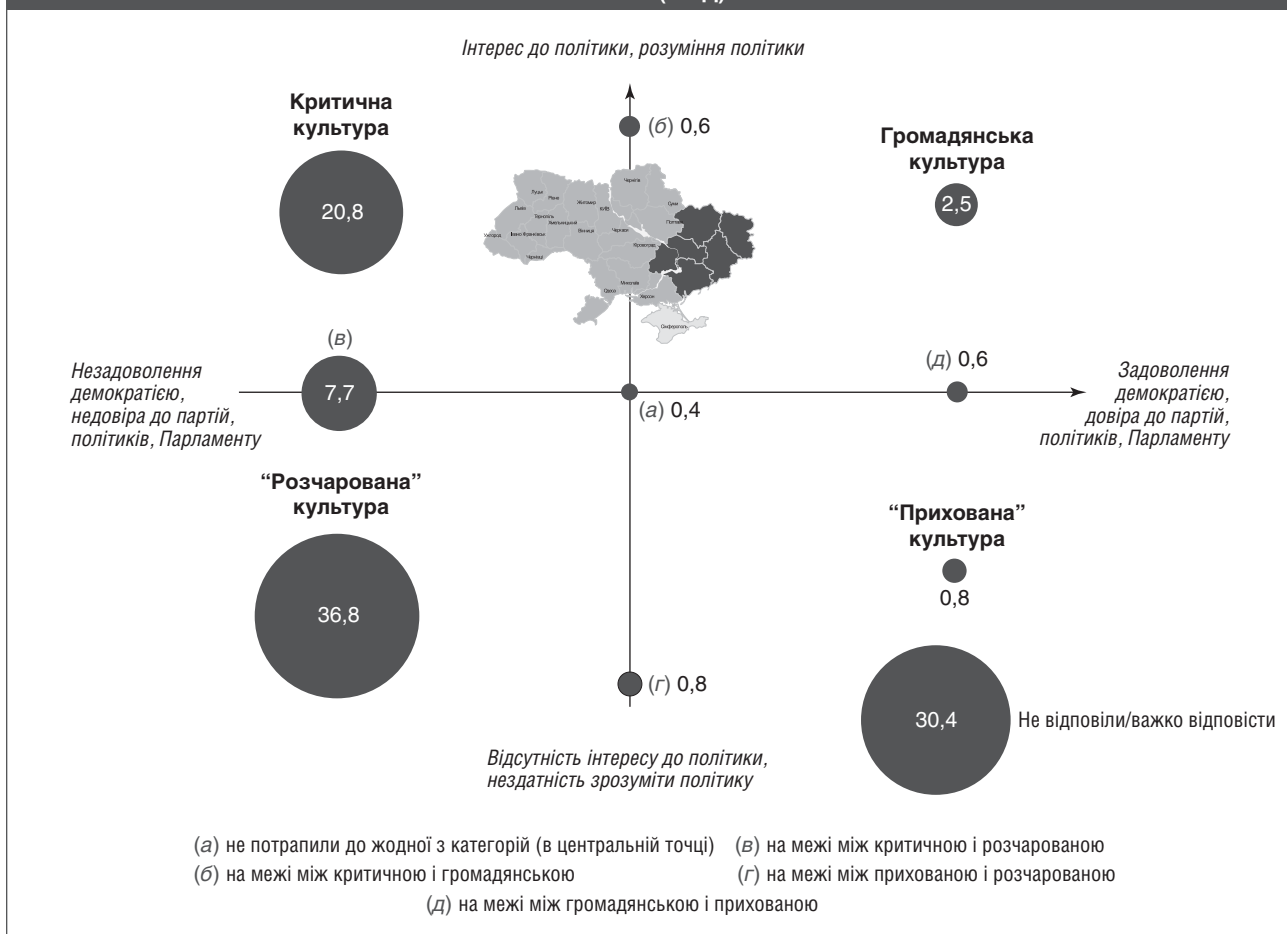
(продовження)

Регіони (ЦЕНТР)**Регіони (ПІВДЕНЬ)**

Типи політичної культури за Т.Денком та Х.Крістенсенем,
% опитаних

(продовження)

Регіони (СХІД)

Таким чином, найбільша частка респондентів можуть бути віднесені до “розчарованого” типу політичної культури, друга за величиною – до “критичного”. Між цими двома групами розташована найбільша з “межових” груп.

Тобто більшість громадян України поділяють спільну ознаку – невдоволення рівнем функціонування демократії та недовірою до представницьких інститутів, однак одна їх частина при цьому не цікавиться політикою і не розуміється в ній, а інша – має інтерес і розуміння політики.

Інші типи політичної культури за цією типологією притаманні незначній частці громадян.

Розподіл типів політичної культури за макро-регіонами принципово не відрізняється від загальнонаціонального. Водночас, є і певні регіональні особливості.

У всіх регіонах відносна більшість респондентів можуть бути віднесені до розчарованої політичної культури.

Частка носіїв критичної культури посідає друге місце в усіх регіонах.

На Заході вищою, ніж в інших регіонах, є сукупна частка носіїв громадянської та прихованої культур (13%) (спільною рисою для яких є довіра до політичних інститутів).

Схід і Південь вирізняються тим, що там найбільша частка респондентів потрапили до категорії невизначених (30% і 27%, відповідно).

За віковим розподілом головними особливостями, які можна констатувати, є менша питома вага представників наймолодшої групи респондентів і більша – найстаршої групи, серед носіїв “критичної” культури²⁴.

Серед представників “розчарованої” культури особливістю є менша питома вага представників вікових груп 40-49 років і 50-59 років, порівняно з наймолодшою і найстаршою групами.

Таким чином, для сучасної ситуації в Україні характерним є переважання типів політичної культури, яким притаманна недовіра до політики і політичних інститутів (61%).

Водночас, така ситуація не є унікальною, якщо розглядати її у порівнянні з іншими країнами Європи.

²⁴ Зважаючи на наповненість груп носіїв різних типів політичної культури, розглядалися лише дві найбільші групи.

Розподіл типів політичної культури у країнах Європи (субкультури за типологією Т.Денка та Х.Крістенсена²⁵)

	Громадянська культура	Прихована культура	Критична культура	Розчарована культура
Бельгія	26,2	33,7	23,8	16,4
Болгарія	4,5	5,3	47,1	43,2
Велика Британія	26,6	21,8	33,5	18,1
Греція	11,5	28,0	21,4	39,1
Данія	69,2	20,0	8,8	1,9
Естонія	19,6	24,8	29,3	26,3
Ірландія	20,6	18,7	37,1	23,6
Іспанія	19,2	48,1	13,8	18,9
Кіпр	44,1	35,1	12,3	8,5
Латвія	3,2	14,1	35,0	47,7
Нідерланди	53,0	25,9	16,8	4,2
Німеччина	33,5	21,3	31,2	13,9
Норвегія	43,9	38,1	11,2	6,9
Польща	13,4	22,5	33,9	30,3
Португалія	9,3	27,5	23,1	40,1
Румунія	17,3	20,1	30,2	32,4
Словаччина	21,2	30,6	25,9	22,3
Словенія	21,5	26,8	32,5	19,2
Угорщина	5,9	12,9	35,0	46,2
Фінляндія	42,6	38,5	11,6	7,3
Франція	21,2	25,7	32,4	20,7
Хорватія	9,0	20,5	25,7	44,8
Чехія	9,0	40,9	12,6	37,5
Швейцарія	54,3	29,5	11,9	4,4
Швеція	49,2	29,1	14,9	6,8

Як видно з таблиці, серед країн є такі, чий показник є близькими до України. Так, частка носіїв громадянської культури в Латвії та Болгарії є практично такою ж, як і в Україні, а в Угорщині – не набагато вищою, ніж в Україні.

Номінальна частка носіїв критичної культури є вищою, ніж в Україні, у 16 з 25 розглянутих країн, а номінальна частка носіїв розчарованої – у п'яти країнах. За сумою носіїв критичної і розчарованої культур показники дев'яти країн є номінально вищими за українські – це Болгарія, Греція, Ірландія, Латвія, Польща, Португалія, Румунія, Угорщина, Хорватія.

Водночас, навіть ці європейські країни (крім Болгарії) характеризують значно вищий сумарний відсоток громадян, яким притаманні типи політичної культури, що передбачають довіру до політичних інститутів. І це ще раз підкреслює необхідність відновлення такої довіри у українських громадян.

Шкала ставлення до влади

Шкала ставлення до влади, розроблена наприкінці 1960-х - на початку 1970-х років групою вчених на чолі із Дж.Реем, призначена для виявлення особливостей конкретної національної політичної культури в частині уподобань громадян щодо загальних проявів влади як соціального явища²⁶. На відміну від інших подібних дослідницьких інструментів (на кшталт відомої F-шкали²⁷), вона є ціннісно нейтральною, оскільки не містить прив'язки до конкретних політичних суб'єктів чи ідеологій.

Складовими шкали ставлення до влади є три окремо збалансовані частини, кожна з яких може використовуватися автономно²⁸. За загальною шкалою та за кожною підшкалою розмежовуються дві групи респондентів²⁹, поруч з якими виокремлюється третя категорія респондентів, які вагаються³⁰.

Перша частина шкали (*підшкала "Лідерство"*) ставлення до влади покликана з'ясувати наявне бачення

²⁵ Denk T., Christensen H., Bergh D. The Composition of Political Culture – A Study of 25 European Democracies. – Studies in Comparative International Development, 2015, September, Vol.50, Issue 3, p.370.

²⁶ Ray J. An "attitude to authority" scale. – Australian Psychologist, 1971, Vol.6, Issue 1, p.31-50. Ray J. Do Authoritarians Hold Authoritarian Attitudes? – Human Relations, 1976, Vol.29, №4, p.307-325.

²⁷ F-шкала (від слова "fascist"), що була розроблена після Другої світової війни Каліфорнійською школою для визначення рівня сприйняття авторитарної ідеології (у конкретній прив'язці до ультра-правих ідей), не дозволяла виявити наявності не-ідеологічних схильностей до авторитарної чи підданської поведінки. Детальніше див.: Titus H., Hollander E. The California F scale in psychological research: 1950-1955. – Psychological Bulletin, 1957, Vol.54, №1, p.47-64.

²⁸ Ray J. An "attitude to authority" scale. – Australian Psychologist, 1971, Vol.6, Issue 1, p.36.

²⁹ Усі питання поставлені у формі згоди/незгоди з певними судженнями з можливими варіантами відповіді: "зовсім не згоден", "скоріше не згоден", "важко відповісти, згоден чи ні", "скоріше згоден", "повністю згоден". Кожна нормалізована шкала набуває значень від 0 до 1. Порівнювалися респонденти з високими (>0,5) та низькими (<0,5) значеннями за окресленими шкалами.

³⁰ До окремої групи респондентів потрапили "невизначені" (=0,5).

лідера. Ця підшкала охоплює вісім питань і допомагає виявити, чи респонденти більшою мірою надають перевагу лідерам як провідникам і керівникам, чи вони переважно хотіли б бачити політичних лідерів у ролі простих виконавців політичної волі громадян, побажань суспільства. За критерієм ставлення до лідерства розмежовано респондентів, які переважно підтримують тип лідерів-виконавців, та тих, які віддають перевагу лідерам-керівникам.

Друга підшкала (*підшкала “Інститути”*) призначена для виявлення рівня підтримки інституційних практик застосування влади в державі. Особливістю цієї частини шкали є змістовна прив’язка частини питань до армії як до інституту, що має уособлювати чітку регламентацію на основі сильної влади (вісім з 11 питань). Інші три питання стосуються функціонування залізничної, школи та бюджетних організацій загалом. Ця підшкала є основою для класифікації респондентів на прихильників і противників інституційних практик застосування сильної влади армійського зразка.

За допомогою третьої частини шкали (*підшкала “Порядок”*), яка побудована на класичному вимірі “свобода – порядок”, з’ясовується ставлення респондентів до пунктуальності, регламентації, наказів. Зокрема, серед дев’яти питань, що складають цю підшкалу, є питання, чи добре було б обійтись без політики взагалі, а також, що має більше переважати серед мотивів поведінки – почуття чи правила. Третя підшкала дозволяє виокремити респондентів, які схильні не обмежувати власну свободу та тих, які більше підтримують порядок на основі правил та регламентації.

Загальний результат за шкалою в цілому показав майже однаковий розподіл:

- частка громадян, які надають перевагу лідерам-виконавцям, є противниками застосування влади на зразок армійських практик, прихильників максимізації свободи становить 48%;
- частка громадян, які прихильніше ставляться до лідерів-керівників, є прихильниками інституційних практик застосування влади армійського зразка, регламентації та порядку – 46%.

ШКАЛИ	ТИПИ		
ПІДШКАЛА “ЛІДЕРСТВО”	прихильники лідерів-виконавців (63,8%)	вагаються (12,8%)	прихильники лідерів-керівників (23,3%)
ПІДШКАЛА “ІНСТИТУТИ”	противники практик застосування влади на зразок армійських (29,0%)	вагаються (7,2%)	прихильники застосування влади армійського зразка (63,7%)
ПІДШКАЛА “ПОРЯДОК”	прихильники максимізації свободи (55,0%)	вагаються (15,0%)	прихильники регламентації та порядку (30,0%)

Якщо порівнювати між собою три складові шкали, то між двома підшкалами – “лідерство” і “порядок” – виявлена позитивна кореляція. Обидві негативно корелюють з другою підшкалою – причому підшкала “лідерство” більш рельєфно, ніж підшкала “порядок”.

Цілком можливо, що “армійський” компонент шкали Дж.Рея в українських реаліях дав протилежні результати до двох інших підшкал, через особливі умови – фактичний стан війни, в якому перебуває Україна (за таких умов авторитет армії у суспільстві зростає). Тому він може бути інтерпретований як такий, що переважно визначає ставлення до застосування сильної влади лише буквально в межах армії чи інших силових структур.

Водночас, детальний розгляд результатів у розрізі питань, з яких складається ця шкала, засвідчує, що респонденти сприймають її ширше. Зокрема, необхідність суворої дисципліни для школярів підтримують 45% і не підтримують 25%, точність курсування поїздів у радянські часи періоду правління Й.Сталіна схиляються вважати досягненням 42% проти 22%, вбачають вагомі причини для кожного правила роботи бюджетних установ, організацій чи підприємств 35% проти 12% – ці питання безпосередньо не стосуються армії.

Серед питань, пов’язаних з армійськими принципами, також немає однорідності. Наприклад, 39%

респондентів, які вважають, що виконувати наказ, який суперечить нормам моралі, не можна навіть у армії. Порівняно значна кількість також і тих, хто схильний підтримати лібералізацію армійських порядків на демократичних засадах – 32%.

У межах підшкали “лідерство” помітним є переважання тих, хто більше схиляється до консенсусної моделі демократії. Більшість (53%) респондентів схиляються до думки, що лідеру варто відмовитися від здійснення політики, щодо якої існує незгода в суспільстві, відносна більшість (48%) – що лідер має коригувати політичний курс, щоб забезпечити згоду і гармонію в суспільстві.

Щодо третьої підшкали, то респонденти дуже виразно висловилися проти того, щоб хтось вирішував за них чи радив, що і як їм робити (60%), відносна більшість (48%) вважають, що в майбутньому люди будуть менше схильні підкорятися, ніж сьогодні.

Можливо, ухил у бік свободи за цією шкалою був би більшим, якщо би не показник пунктуальності, який є одним з індикаторів прихильності до порядку. З нашої точки зору, цей показник – майже три чверті опитаних вважають пунктуальність важливою (72%) – в українських умовах може бути інтерпретований як такий, що не конфліктує із загалом більшою симпатією громадян України до демократичних принципів.

ПІДШКАЛА “ЛІДЕРСТВО”	ПРИХИЛЬНИКИ ЛІДЕРІВ-ВИКОНАВЦІВ (%)	ВАГАЮТЬСЯ (%)	ПРИХИЛЬНИКИ ЛІДЕРІВ-КЕРІВНИКІВ (%)
1. Якщо у суспільстві є незгода щодо певного напрямку політики, політичному лідеру варто відмовитися від її здійснення	лідеру варто відмовитися від здійснення політики (53,3)	(32,1)	лідеру не потрібно відмовлятися від здійснення політики (14,6)
2. Лідеру завжди необхідно змінювати свій курс, щоб забезпечити згоду і гармонію в спільноті	лідеру повинен постійно коригувати політичний курс (48,3)	30,7)	лідеру не потрібно постійно коригувати політичний курс (21,0)
3. Важливо, щоб лідер завершував розпочате, навіть якщо йому доведеться цими діями викликати невдоволення людей	лідеру варто відмовитися від завершення розпочатого (27,3)	6,5)	лідеру не потрібно відмовлятися від завершення розпочатого (36,2)
4. Політичний лідер повинен слідувати побажанням громадян, навіть якщо вважає, що вони помиляються	лідеру варто слідувати за будь-якими побажаннями громадян (36,9)	(41,4)	лідеру не потрібно слідувати за будь-якими побажаннями громадян (21,7)
5. Якщо лідер точно знає, що необхідно робити, то він повинен прагнути діяти згідно своїм намірам, навіть якщо йому доведеться при цьому здійснювати певний тиск на громадян	тиск на громадян з боку політичного лідера є недопустимим (28,4)	(9,4)	лідер, впевнений у правильності свого курсу, може здійснювати певний тиск на громадян (32,2)
6. Для лідера є цілком нормальним вийти за межі повноважень, якими він володіє, якщо він впевнений, що це принесе користь народу у довготерміновій перспективі	виходити за межі своїх повноважень для політичного лідера є недопустимим (32,2)	(31,6)	лідер може вийти за межі повноважень, якщо це принесе користь у майбутньому (36,1)
7. Найбільш важливо забезпечити участь всіх громадян у прийнятті рішень, незалежно від рівня компетентності у питаннях, що розглядаються	потрібно забезпечити участь усіх громадян у прийнятті рішень, незалежно від рівня компетентності (48,1)	27,2)	участь усіх громадян, незалежно від рівня компетентності, у прийнятті рішень є непотрібною (24,7)
8. Завжди краще намагатися переконати людей, ніж давати їм прямі накази	лідеру варто переконувати людей (69,7)	(20,9)	лідеру краще віддавати людям прямі накази (9,4)
ПІДШКАЛА “ІНСТИТУТИ”	ПРОТИВНИКИ ПРАКТИК ЗАСТОСУВАННЯ ВЛАДИ НА ЗРАЗОК АРМІЙСЬКИХ (%)	ВАГАЮТЬСЯ (%)	ПРИХИЛЬНИКИ ПРАКТИК ЗАСТОСУВАННЯ ВЛАДИ АРМІЙСЬКОГО ЗРАЗКА (%)
9. Загалом, для кожного правила і кожної регламентації діяльності бюджетних підприємств, установ та організацій є вагомі причини	вагомі причини для кожного правила відсутні (12,3)	52,8)	існують вагомі причини для кожного правила (34,9)
10. У армії солдати не повинні виконувати наказ, якщо він очевидно суперечить моральним нормам	наказ, який суперечить моральним нормам, не потрібно виконувати (38,8)	(35,2)	всі накази в армії потрібно виконувати (26,0)
11. Якби армія надавала більше свободи для особистості, вона стала б кращою	збільшення такої свободи в армії є потрібним (32,1)	(37,2)	збільшення такої свободи в армії є непотрібним (30,7)
12. З тими, хто любить носити військову форму, щось не так	любити носити військову форму є не нормальним (14,6)	(32,3)	це нормально – любити носити військову форму (53,1)
13. Коли за Сталіна поїзди ходили точно за графіком, це було важливим досягненням	точне курсування поїздів в сталінські часи не можна вважати великим досягненням (21,5)	36,9)	точне курсування поїздів в сталінські часи було досягненням (41,6)
14. Роки служби в армії пішли б на користь кожному	роки служби в армії не є корисними для кожного (23,1)	(28,3)	роки служби в армії приносять користь кожному (48,6)
15. Армія дуже добре виправляє молодих чоловіків, робить їх більш організованими	армійський досвід не покращує особистісних якостей молодих чоловіків (20,0)	(25,7)	армійський досвід позитивно впливає на особистісні якості молодих чоловіків (54,3)
16. Цивільним є чому повчитися в армії	цивільні від армії не мають чого вчитися (20,3)	(30,8)	якості армії, яким можуть повчитися цивільні, є (48,9)
17. Я не згоден з армійськими принципами	незгода з армійськими принципами (21,9)	(44,9)	згода з армійськими принципами (33,2)
18. Армійські правила є добрими, тому що вони перевірені часом та випробувані	армійські правила не мають особливо високих якостей (20,6)	(37,8)	існує перевага армійських правил у тому, що вони випробувані часом (41,7)
19. Учні в школах потрібно привчати до суворої дисципліни	школярам сувора дисципліна не потрібна (25,3)	(30,2)	школярам потрібна сувора дисципліна (44,5)

ПІДШКАЛА “ПОРЯДОК”	ПРИХИЛЬНИКИ НЕРЕГЛАМЕНТОВАНОЇ СВОБОДИ (%)	ВАГАЮТЬСЯ (%)	ПРИХИЛЬНИКИ ПОРЯДКУ (%)
20. Люди повинні більше керуватися власними почуттями, і менше – правилами	переважати серед мотивів поведінки повинні почуття (24,8)	(35,9)	повинні переважати правила серед мотивів поведінки (39,3)
21. Людей слід привчати до пунктуальності	пунктуальність не обов’язкова (7,4)	(20,3)	пунктуальність важлива (72,3)
22. При прийнятті рішень ефективність та швидкість не є такими важливими, як надання кожному можливості висловити свою думку	з’ясування всіх думок є важливішим за швидкість і ефективність рішень (41,3)	(41,5)	ефективність та швидкість важливіші, ніж вислуховування всіх думок (17,2)
23. Життя сучасних людей занадто регламентоване	життя занадто регламентоване (42,6)	(36,8)	життя не є занадто регламентованим (20,6)
24. Ви знаєте, що вам робити, лише коли у вас є чіткий наказ	чіткий наказ не обов’язковий для того, щоб знати, що робити (46,7)	(29,8)	чіткий наказ є важливим для того, щоб знати, що робити (23,6)
25. Не варто очікувати, що у майбутньому люди будуть схильні так само підкорятися, як і сьогодні	люди не будуть підкорятися так, як сьогодні (48,3)	(36,3)	у майбутньому люди будуть схильні так само підкорятися, як і сьогодні (15,4)
26. Люди, які кажуть, що в нашій країні недостатньо свободи, не знають, про що говорять	у нашій країні недостатньо свободи (27,5)	(38,7)	у нашій країні достатньо свободи (33,8)
27. Я не проти, якщо інші вирішуватимуть, що я маю робити чи радитимуть, як саме я це маю робити	я самостійно вирішуватиму, що маю робити (60,3)	(27,3)	я не проти, щоб за мене вирішували інші, що маю робити (12,4)
28. Було б набагато краще, якби ми взагалі могли обходитися без політики	було б краще, якби ми обійтись без політики (35,2)	(36,7)	політика є важливою спільною справою і без політики не обійтись (28,1)

Цікаво, що між групами, виділеними за віковою ознакою, практично відсутні відмінності за усіма питаннями шкал “лідерство” та “порядок”.

Водночас, між респондентами, старшими за 60 років (чия соціалізація відбувалася за часів СРСР)

і респондентами віком 18-29 та 30-39 років, які народилися за часів незалежності України або проживали в цей період більший відрізок життя, є відмінності у ставленні до деяких питань за другою підшкалою.

ПОЗИЦІЇ	ВІКОВІ КАТЕГОРІЇ				
	29-18 РОКІВ	39-30 РОКІВ	49-40 РОКІВ	50-59 РОКІВ	60 І СТАРШІ
схильні вважати, що існує перевага армійських правил у тому, що вони випробувані часом	36,1	34,7	44,7	42,3	48,7
схильні до того, що насправді армія як інститут має якості, яким можуть повчитися цивільні	42,7	41,8	51,5	50,8	56,0
схильні вважати, що роки служби в армії приносять користь кожному	42,0	45,4	47,4	50,8	55,5
схильні до того, що школярам потрібна суворая дисципліна	39,6	40,7	43,7	45,9	50,8

Майже половина (49%) представників покоління тих, кому за 60, схильні до думки про цінність і перевіреність армійських правил, тоді як серед молоді цей погляд поділяють 36%.

За параметром визнання наявності в армії якостей, яким можуть повчитися цивільні, частка респондентів, старших від 60 років, також досягає більшості (56%), у той час як серед молодших груп респондентів – 43%.

Ствердну відповідь на питання про загальну користь армійського досвіду для кожної людини старша вікова когорта схильна підтримувати на рівні абсолютної більшості (56%), молодші респонденти – на рівні 42%.

У цілому аналіз за шкалою ставлення до влади Дж.Рей засвідчив наявність поєднання у політичній культурі громадян України прагнення до особистої свободи, запиту на лідерів, які були би підзвітними суспільству, та розуміння важливості дотримання певних інституціоналізованих норм, особливо у сучасній ситуації збройної агресії проти України.

ВИСНОВКИ

Рівень зацікавленості громадян в політиці та їх обізнаності в основних питаннях устрою політичної системи є невисоким. Більшість громадян констатують, що вони мають проблеми з розумінням політичних процесів та визначенням власної позиції з політичних питань. Разом з тим, у суспільстві переважає думка, що цікавитися політикою потрібно, що дозволяє зробити висновок про наявність суспільного запиту на доступну інформацію про політичні процеси. Низький рівень компетентності в політиці є більш притаманним наймолодшим респондентам, однією з причин чого може бути низький рівень знань про політичну систему, що надаються загальноосвітньою школою.

Більшість громадян розуміють необхідність існування інституту Парламенту – Верховної Ради України, знають про принципи її створення та основні функції. Водночас, рівень довіри до діючої Верховної Ради та до інститутів, які мають важливу роль в її формуванні та діяльності – політичних партій – є дуже низьким. Громадяни критично оцінюють діяльність

як політичних парламентських партій, за які вони голосували на виборах, так і народних депутатів, обраних в одномандатних округах.

Громадяни поєднують критичне ставлення до Парламенту з досить високим рівнем інтересу до його діяльності, зокрема, щодо інформації, практично корисної для них – формування державного бюджету, діяльності депутатів в округах та баченні пріоритетів політики різними політичними силами.

Водночас, із ЗМІ більшість громадян отримують інформацію переважно про негативні аспекти діяльності Верховної Ради – корумпованість депутатів, неефективність та ін. Офіційні джерела, які інформують про діяльність Верховної Ради, мають серед громадян дуже низьку популярність. Переважна більшість громадян не знають про діяльність фінансованих міжнародних донорів громадських організацій, рухів, проектів, спрямовану на Верховну Раду.

Ставлення громадян до інститутів, покликаних представляти їх інтереси в суспільно-політичних процесах, є здебільшого негативним. Відносно більше громадян визнають в якості такого представника політичні партії та громадські організації. Рівень довіри до політичних партій та оцінки їх діяльності є дуже низькими. Переважна більшість респондентів не готові фінансово підтримувати близьку до їх поглядів політичну силу.

Майже половина громадян не бачить політичних сил, яким можна довірити владу та політичних лідерів, які могли б ефективно керувати країною.

У ставленні громадян до виборчих систем досить чітко проглядається прагнення до персоналізації вибору, підтримання безпосереднього зв'язку між виборцем і депутатом. Дещо вищу популярність серед варіантів виборчих систем для парламентських виборів має пропорційна система з відкритими списками. Громадяни демонструють вищий рівень несприйняття “продажу голосів” на виборах, що свідчить про зростання усвідомлення власної ролі та відповідальності у виборчих процесах.

Більшість громадян вважають демократію найкращим типом суспільного устрою для України, при цьому, цей показник має стійку тенденцію до зростання і перевищує відповідні показники сусідніх країн-членів ЄС (Чехії, Угорщини, Польщі). Прихильність до демократії корелює з чинниками віку респондентів, мови спілкування, освіти та майнового стану. Водночас, рівень задоволення суспільства тим, як функціонує демократія в Україні, є посереднім (4 бали за шкалою від 0 до 10).

Більшість громадян достатньо високо оцінюють свободу висловлювань політичних поглядів у країні. Водночас, меншою мірою це стосується жителів Сходу України та російськомовних громадян.

Найкращою формою правління для України на сучасному етапі відносна більшість вважають існуючу, парламентсько-президентську модель. Її підтримка громадянами протягом останніх 10 років помітно зросла. Варіанти парламентської або президентської республік, а також диктатури підтримуються незначною часткою громадян. Водночас, значній частині респондентів було важко визначитися з вибором.

Переважна більшість громадян визнають, що в Україні є розподіл економіки і політики за сферами впливу між різними групами інтересів, і вважають це негативним явищем.

Більшість респондентів не хотіли б повернення порядків часів СРСР, хоча чверть – хотіли б цього. Прихильність до цих порядків більш виражена у громадян старшого віку, з нижчим рівнем освіти, гіршим

майновим станом, російськомовних громадян, жителів Сходу та Півдня країни.

Лише третина громадян вважають, що їх особиста участь є необхідною для того, щоб змінити ситуацію у країні на краще. Попри розуміння відносно більшої частини респондентів того, що для досягнення спільних цілей громадяни мають об'єднуватися у громадські організації, практичну готовність до цього висловлюють значно менше респондентів, а практичну участь у заходах таких організацій за останній рік брав лише кожен дев'ятий.

Переважна більшість громадян не є залученими до активної громадської діяльності. Також переважна більшість респондентів не вдавалися до жодної з форм доведення власних поглядів, інтересів до органів влади. Так само, більшість громадян не вдалися б до жодних дій у разі прийняття Парламентом несправедливого (з їх точки зору) законопроекту.

Таким чином, політична культура громадян України характеризується суперечливістю, де низька поінформованість поєднується з наявністю інтересу до політики, низький рівень довіри до політичних інститутів і невдоволення ними – з досить високим рівнем підтримки демократії та парламентсько-президентської республіки, а також з небажанням займати активну громадянську позицію, використовувати наявні можливості для представництва власних інтересів в органах влади.

Найбільш значущі відмінності в різних аспектах політичної культури пов'язані з віком, рівнем освіти, майновим станом, у деяких випадках – регіоном проживання та мовою спілкування.

Спроба виділення типів політичної культури громадян України на основі підходу Т.Денка та Х.Крістенсена засвідчила значне переважання двох типів, які об'єднані негативними орієнтаціями щодо функціонування владних інститутів в Україні – “розчарованої” та “критичної” (61%). При цьому, частка носіїв “розчарованої” культури, в якій негативне ставлення доповнюється відсутністю інтересу до політики, становить 40%, а “критичної”, у якій інтерес до політики є в наявності – 21%.

До позитивно налаштованих типів політичної культури – “громадянської” та “прихованої” – можна віднести лише до 8% українських громадян. Такий розподіл з незначними варіаціями є характерним для всіх макрорегіонів України.

Порівняно з іншими країнами Європи, за розподілом типів політичної культури Україна суттєво відрізняється від, наприклад, Швейцарії чи Нідерландів, де частка носіїв однієї лише громадянської культури перевищує 50% громадян, проте має багатий спектр з такими країнами, як Болгарія, Латвія, Угорщина.

Аналіз за шкалою ставлення до влади Дж.Рей засвідчив, що в Україні частки громадян, які надають перевагу лідерам-виконавцям волі громадян і водночас є противниками застосування влади на зразок армійських практик та прихильниками максимізації свободи становить 48%. Не набагато відрізняється частка громадян, які прихильніше ставляться до лідерів-керівників, є прихильниками інституційних практик застосування влади армійського зразка, а також регламентації і порядку – 46%.

Це засвідчує наявність поєднання у політичній культурі громадян України прагнення до особистої свободи, запиту на лідерів, які були б підзвітними суспільству, та розуміння важливості дотримання певних інституціоналізованих норм, особливо в сучасній ситуації збройної агресії проти України.

Чи потрібен Україні Парламент (Верховна Рада)?

% опитаних

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	63,2	63,2	64,3	62,5	61,3	56,5	62,6	67,8
Ні	19,3	19,3	20,9	19,5	21,8	24,1	20,3	17,2
Важко відповісти	17,5	17,5	14,7	18,0	16,9	19,4	17,1	15,0

	КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	64,1	63,4	67,4	61,4	68,2	51,3
Ні	18,4	22,1	14,1	21,5	20,1	27,9
Важко відповісти	17,5	14,4	18,5	17,1	11,7	20,8

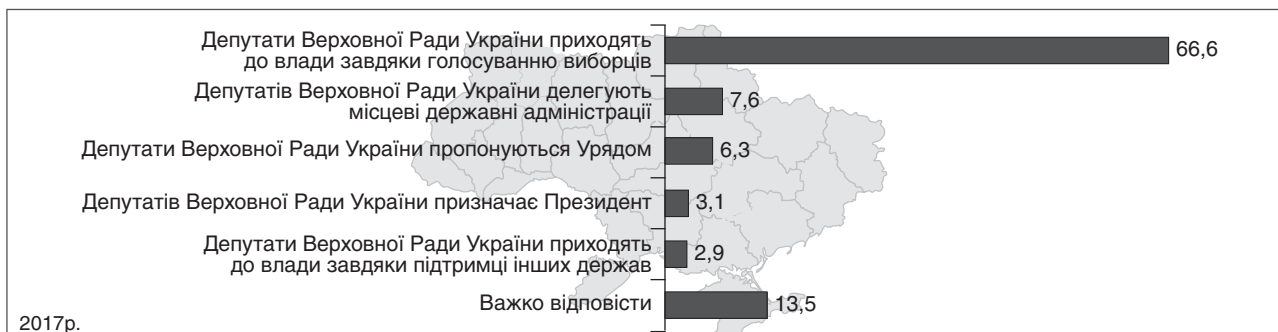
Верховна Рада України – це, насамперед...?

% опитаних

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
...єдиний законодавчий орган України, її Парламент	35,7	28,7	30,7	31,6	30,9	33,5	32,2	28,3	31,5
...політичний клуб впливових людей та їх представників	23,8	28,6	27,4	29,9	26,7	25,6	28,3	32,8	26,1
...механізм, за допомогою якого громадяни України впливають на прийняття політичних рішень через своїх представників	20,4	15,1	12,9	16,4	14,6	16,1	17,7	16,6	17,1
...усі діючі депутати Верховної Ради України, зібрані в одному залі	14,0	18,9	14,9	13,8	18,2	16,9	13,9	13,6	16,5
Важко відповісти	6,0	8,7	14,1	8,3	9,7	7,9	8,0	8,7	8,8

	ОСВІТА			КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
...єдиний законодавчий орган України, її Парламент	31,6	30,0	32,8	26,7	29,1	34,2	36,4	31,8	23,6
...політичний клуб впливових людей та їх представників	26,8	29,0	26,8	29,6	30,4	20,7	25,0	26,0	34,7
...механізм, за допомогою якого громадяни України впливають на прийняття політичних рішень через своїх представників	14,2	16,3	18,4	18,6	17,7	22,8	14,4	11,7	16,0
...усі діючі депутати Верховної Ради України, зібрані в одному залі	16,1	16,9	14,7	17,3	14,7	15,8	15,0	24,0	13,8
Важко відповісти	11,3	7,8	7,4	7,9	8,0	6,5	9,2	6,5	12,0

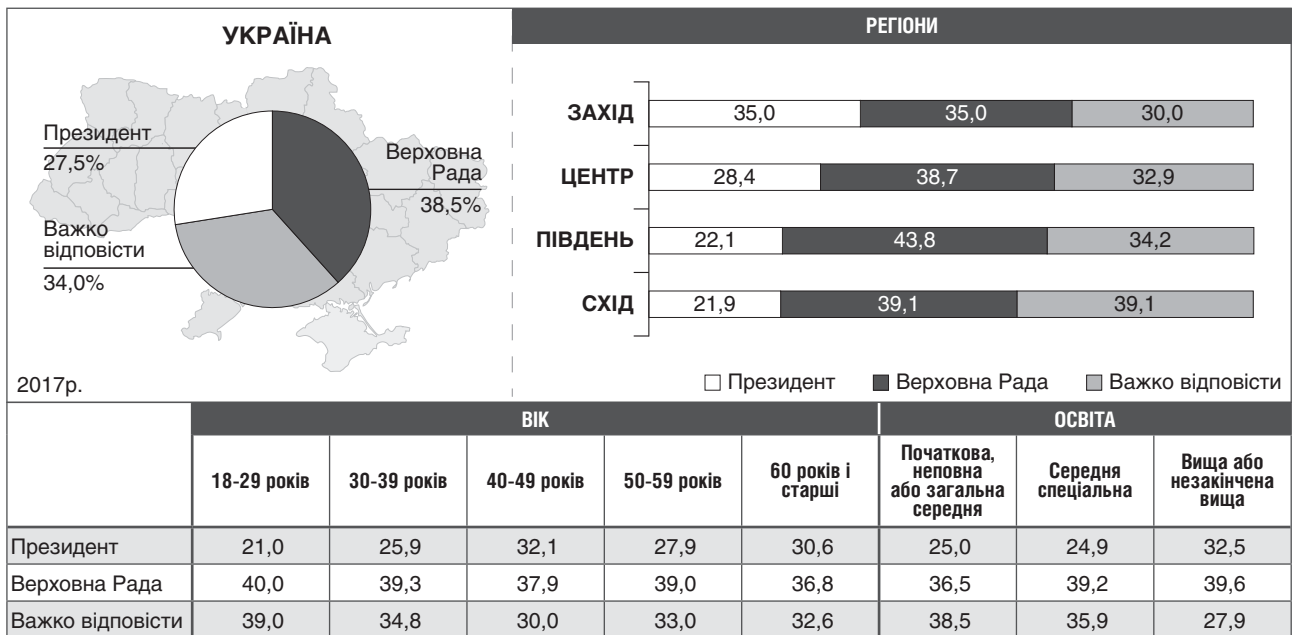
У який спосіб (яким чином), згідно з законодавством, депутати Верховної Ради України приходять до влади?
 % опитаних

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Депутати Верховної Ради України приходять до влади завдяки голосуванню виборців	81,7	65,8	47,3	63,4	64,4	67,7	69,4	66,8	65,6
Депутатів Верховної Ради України делегують місцеві державні адміністрації	2,8	8,6	10,5	9,1	9,7	7,1	6,5	8,1	7,0
Депутати Верховної Ради України пропонуються Урядом	3,4	6,4	8,4	7,7	5,7	7,4	5,9	6,9	5,8
Депутатів Верховної Ради України призначає Президент	3,8	2,3	2,5	3,8	3,1	3,2	2,1	3,6	3,4
Депутати Верховної Ради України приходять до влади завдяки підтримці інших держав	0,6	3,0	1,7	5,1	2,4	3,2	3,2	1,5	3,6
Важко відповісти	7,7	13,8	29,7	10,9	14,9	11,4	12,9	13,2	14,7
	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ					
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села			
Депутати Верховної Ради України приходять до влади завдяки голосуванню виборців	63,1	64,7	71,7	62,3	68,8	70,1			
Депутатів Верховної Ради України делегують місцеві державні адміністрації	7,7	6,2	9,2	8,5	7,9	6,3			
Депутати Верховної Ради України пропонуються Урядом	6,0	8,5	4,1	7,7	5,7	5,1			
Депутатів Верховної Ради України призначає Президент	3,8	2,7	2,9	3,4	3,9	2,1			
Депутати Верховної Ради України приходять до влади завдяки підтримці інших держав	2,6	3,5	2,3	4,1	2,4	1,7			
Важко відповісти	16,8	14,5	9,7	14,0	11,3	14,7			

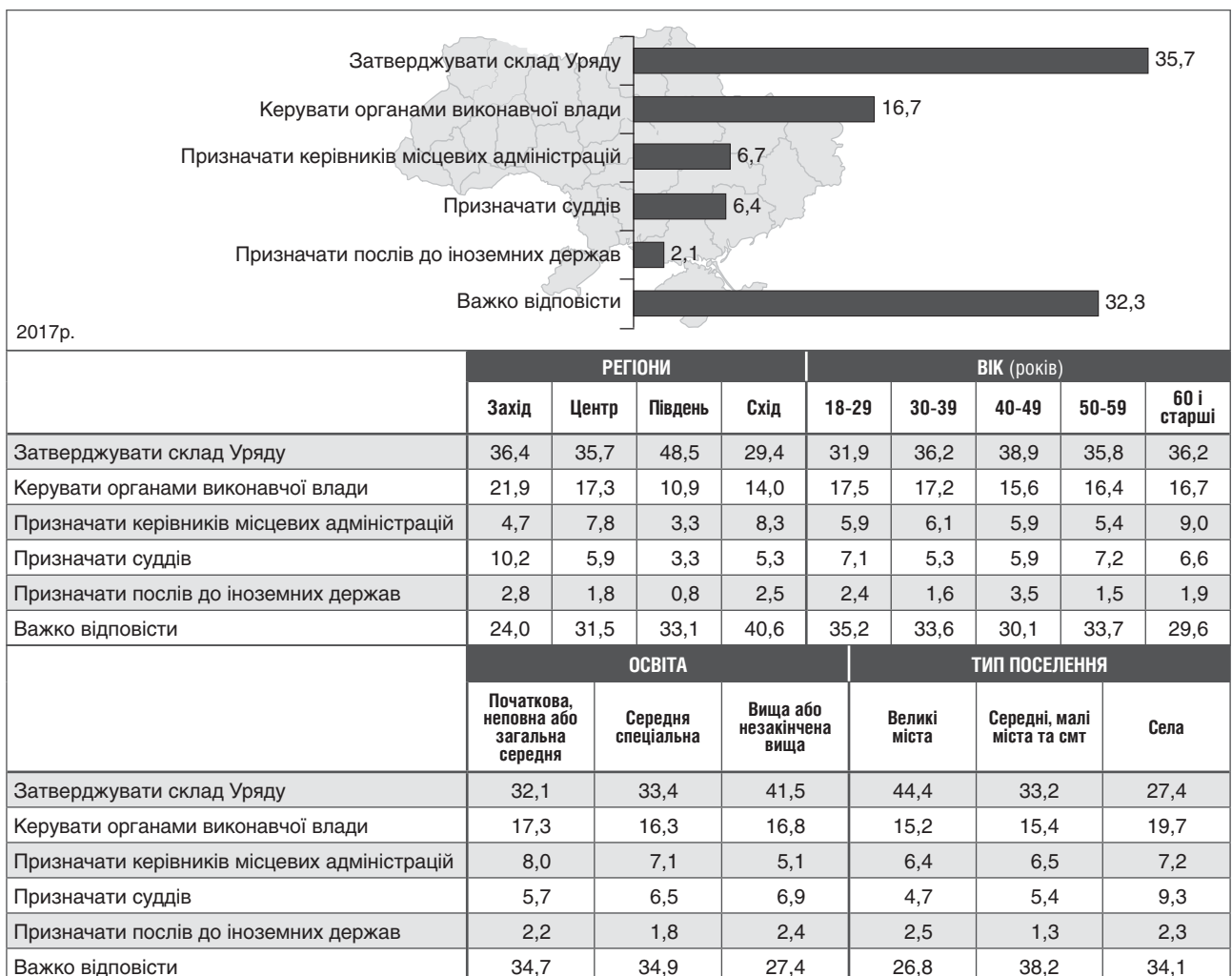
На початку 2014р. було відновлено чинність Конституції України, що діяла у 2006-2010рр. Чи знайомі Ви з тим, які саме положення Конституції 2006р. були відновлені на початку 2014р.?
 % опитаних

	ВІК					
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	
Так	22,9	32,2	32,7	30,6	28,2	
Ні	62,5	51,7	52,5	53,5	56,6	
Важко відповісти	14,6	16,1	14,7	15,9	15,2	
	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	23,2	29,3	33,3	26,7	34,6	27,4
Ні	59,8	56,7	51,2	55,9	51,7	58,8
Важко відповісти	17,0	14,0	15,4	17,5	13,7	13,8

Відповідно до конституційних змін на початку 2014р.,
більші повноваження отримали Президент чи Верховна Рада?
% опитаних

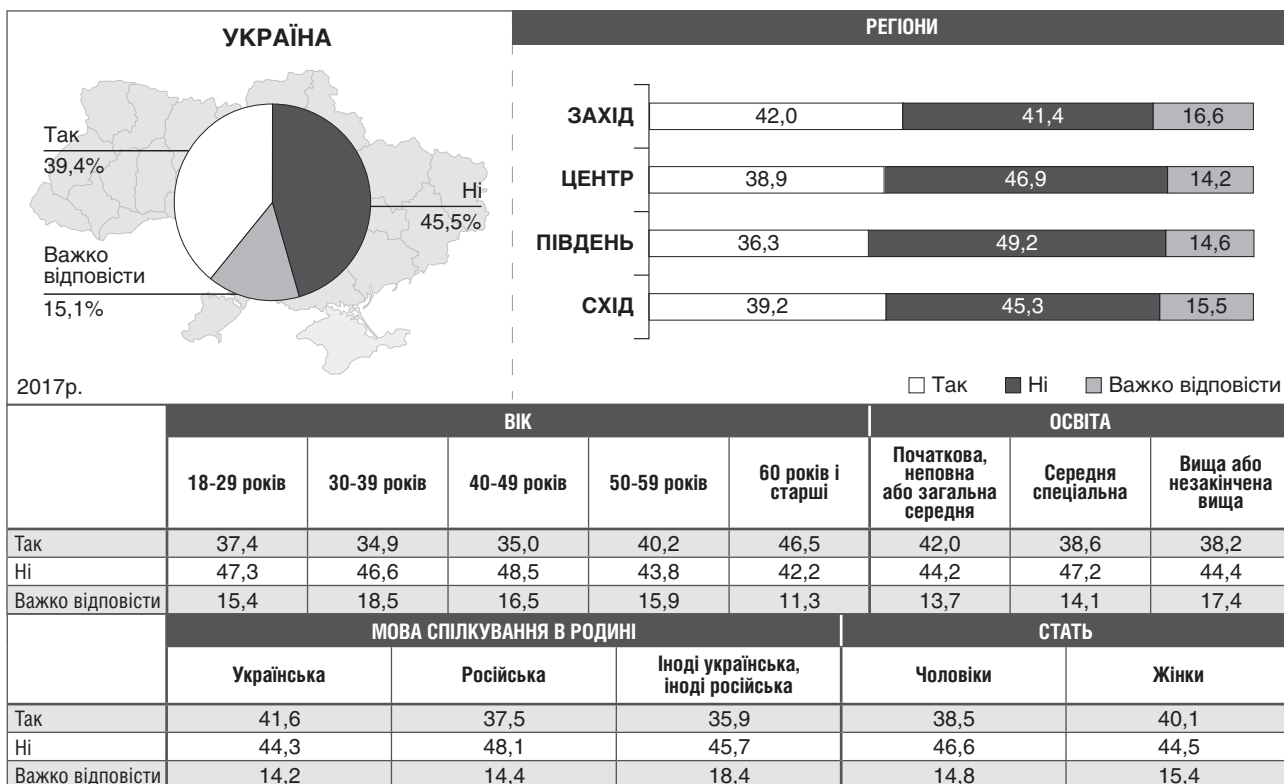

Яке з перелічених завдань, згідно з Конституцією, покладається на Верховну Раду України?
% опитаних

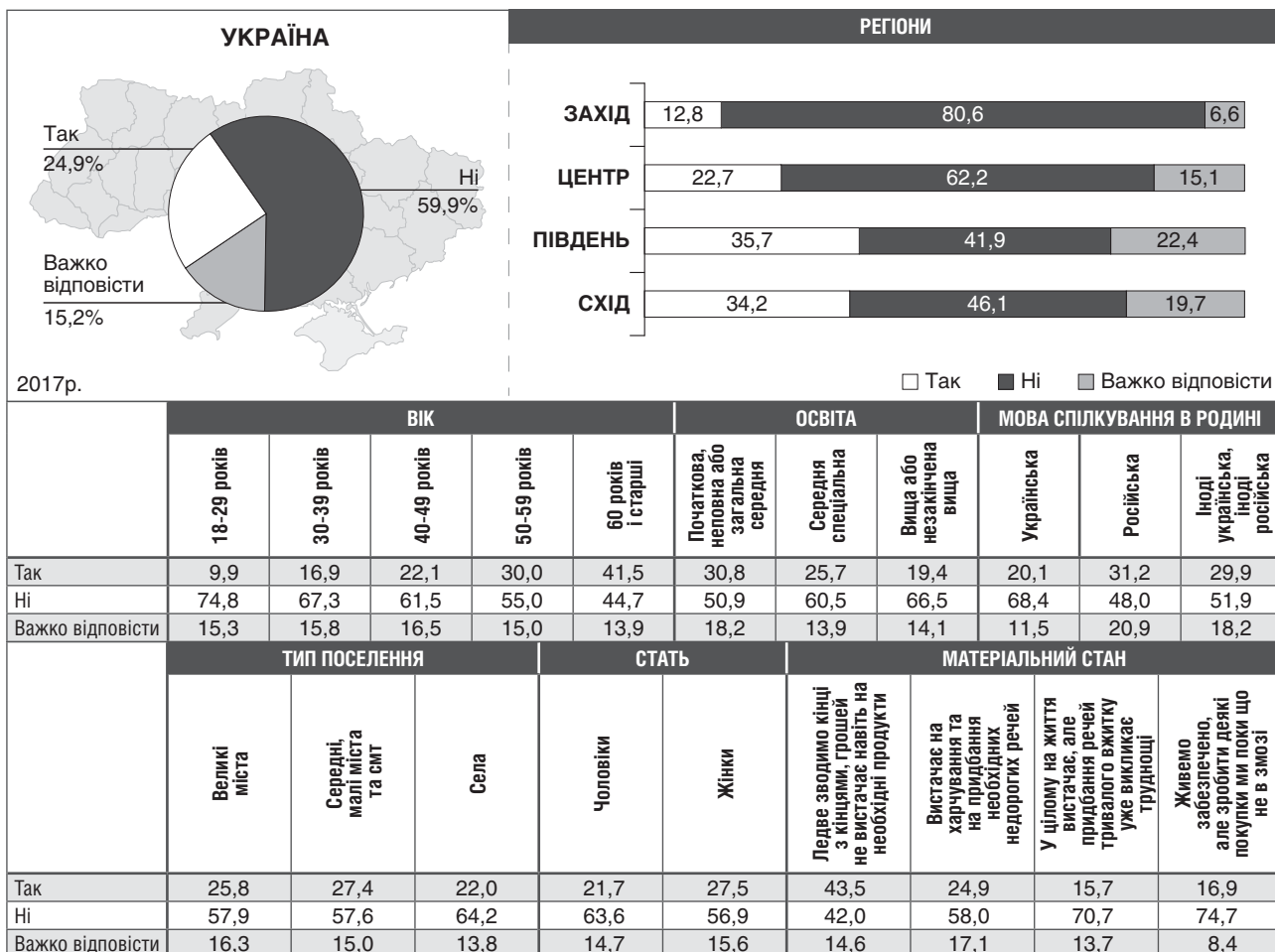
Чи є сьогодні в Україні політичні лідери, які могли б ефективно керувати країною?

% опитаних

Чи хотіли б Ви, щоб зараз відновилися порядки часів СРСР?

% опитаних

Чи відомо Вам, яка владна інституція є головним розпорядником коштів державного бюджету на загальнонаціональному рівні?
% опитаних

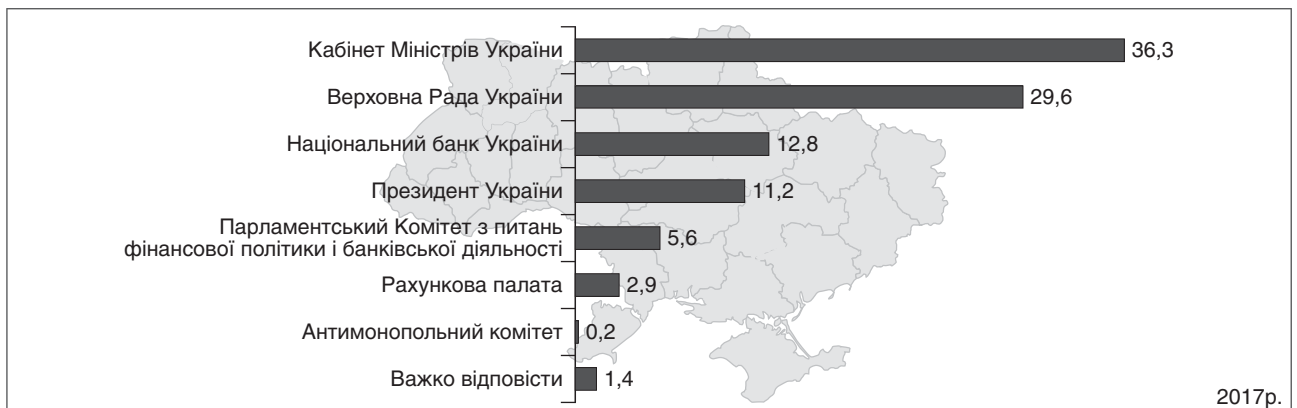

РЕГІОНИ		
ЗАХІД	49,8	50,0
ЦЕНТР	50,7	48,6
ПІВДЕНЬ	41,7	57,9
СХІД	47,3	52,2

□ Так, відомо ■ Ні, не відомо ▒ Не відповіли

	ВІК					ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	43,2	49,5	52,2	52,1	47,7	40,8	47,6	55,9	46,0	53,9	47,3
Ні	56,4	50,0	47,8	46,7	52,0	58,9	52,0	43,4	53,7	45,2	52,3
Не відповіли	0,5	0,5	0,0	1,2	0,4	0,4	0,4	0,7	0,2	0,9	0,5

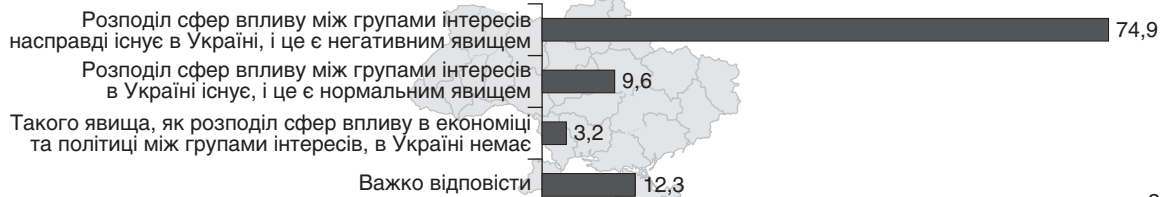
Яка з перелічених владних інституцій є головним розпорядником коштів державного бюджету на загальнонаціональному рівні?
% тих, хто відповів, що знає, хто є розпорядником

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Кабінет Міністрів України	33,3	39,4	33,7	35,2	38,3	35,1	36,7	35,8	35,6
Верховна Рада України	34,6	34,3	26,7	18,8	30,1	26,1	31,1	31,8	29,2
Національний банк України	6,8	8,8	17,8	22,8	11,5	20,2	13,6	12,1	8,7
Президент України	7,7	9,3	10,9	17,6	10,9	9,6	11,3	8,7	14,2
Парламентський Комітет з питань фінансової політики і банківської діяльності	9,0	4,9	9,9	1,6	7,1	3,7	3,4	7,5	5,9
Рахункова палата	5,6	1,5	0,0	3,6	1,6	2,7	2,8	2,3	4,3
Антимонопольний комітет	0,4	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,4
Важко відповісти	2,6	1,5	1,0	0,4	0,5	2,7	1,1	1,2	1,6

	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Кабінет Міністрів України	37,8	32,1	39,6	37,1	29,6	41,6
Верховна Рада України	27,5	31,0	29,6	33,1	26,1	28,6
Національний банк України	12,6	15,6	10,3	8,9	19,9	10,8
Президент України	9,5	12,4	11,1	12,5	14,8	6,3
Парламентський Комітет з питань фінансової політики і банківської діяльності	7,2	5,1	5,3	5,7	4,8	6,3
Рахункова палата	3,6	2,2	2,9	1,1	3,8	4,1
Антимонопольний комітет	0,5	0,0	0,3	0,3	0,3	0,0
Важко відповісти	1,4	1,6	1,1	1,4	0,7	2,2

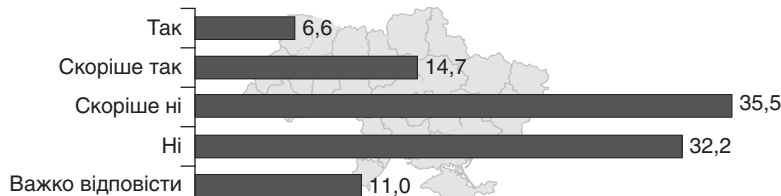
Часто стверджують, що українська економіка та політика поділені за сферами впливу між групами інтересів, які у ЗМІ називають олігархічними. З якою відповіддю Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

2017р.

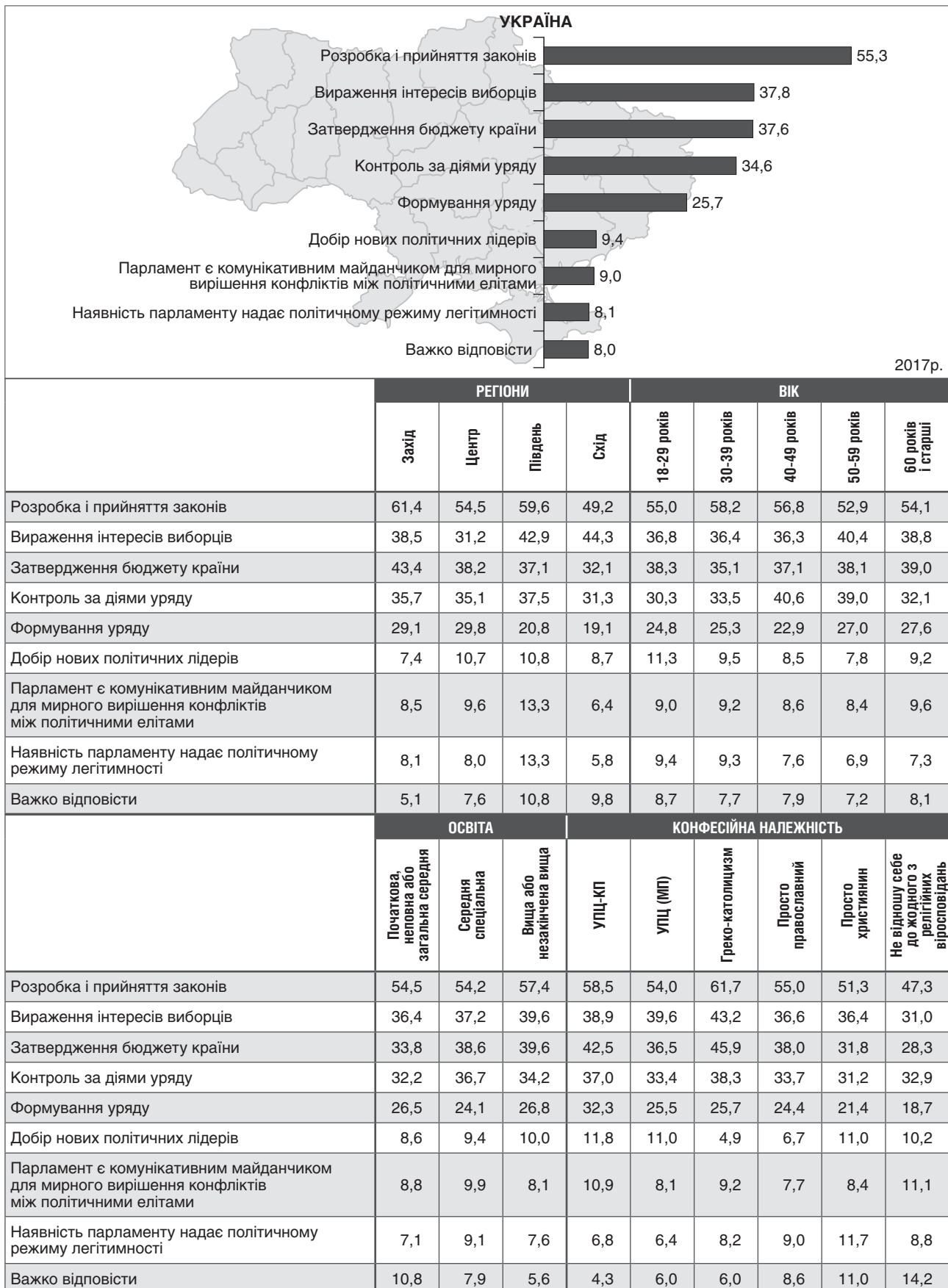
	РЕГІОНИ				ВІК (років)					
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	
Розподіл сфер впливу між групами інтересів насправді існує в Україні, і це є негативним явищем	80,6	72,5	62,5	78,9	68,9	74,4	75,2	79,0	77,1	
Розподіл сфер впливу між групами інтересів в Україні існує, і це є нормальним явищем	7,4	10,6	12,1	8,9	10,6	10,3	11,2	9,9	6,9	
Такого явища, як розподіл сфер впливу в економіці та політиці між групами інтересів, в Україні немає	3,0	2,2	7,5	2,8	2,8	4,0	3,5	2,1	3,6	
Важко відповісти	8,9	14,7	17,9	9,4	17,7	11,3	10,0	9,0	12,4	
	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Розподіл сфер впливу між групами інтересів насправді існує в Україні, і це є негативним явищем	74,8	74,7	75,1	74,3	77,2	73,5	77,9	74,3	74,7	68,7
Розподіл сфер впливу між групами інтересів в Україні існує, і це є нормальним явищем	7,8	9,8	10,7	10,6	9,3	8,7	5,5	10,0	10,6	15,7
Такого явища, як розподіл сфер впливу в економіці та політиці між групами інтересів, в Україні немає	2,2	3,7	3,7	3,2	3,5	3,0	1,5	3,1	4,6	3,6
Важко відповісти	15,1	11,8	10,4	11,8	10,0	14,7	15,1	12,6	10,2	12,0

Чи дають загальноосвітні школи молодим громадянам достатньо знань про політичну систему для ефективного захисту своїх конституційних прав і свобод?
% опитаних

2017р.

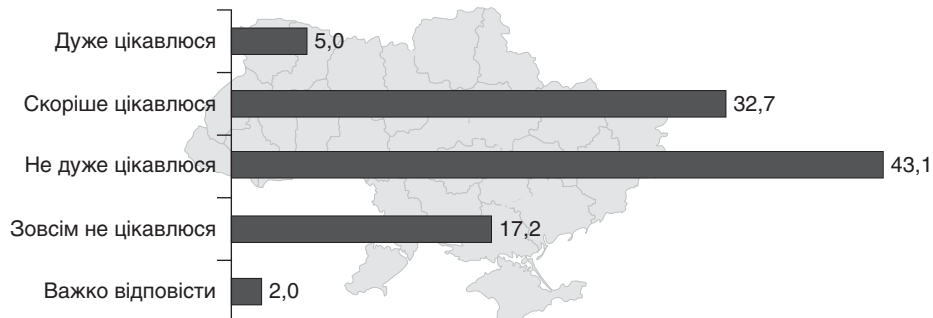
	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	11,9	6,6	5,0	2,3	7,5	6,1	7,4	6,3	5,8	6,6	6,2	7,1
Скоріше так	14,0	21,0	14,2	6,4	16,2	15,6	13,8	14,7	13,3	17,5	14,5	12,6
Скоріше ні	35,5	34,6	37,5	36,2	36,5	37,4	38,2	30,3	35,2	30,8	34,5	40,6
Ні	31,9	25,3	25,0	45,7	33,2	32,6	31,2	35,1	29,9	29,9	33,4	32,6
Важко відповісти	6,6	12,5	18,3	9,4	6,6	8,2	9,4	13,5	15,8	15,1	11,4	7,1
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Українська	Російська	Інші українська, інші російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	7,7	5,2	5,3	5,4	6,3	8,1	7,0	7,7	5,5	5,6	6,5	5,3
Скоріше так	17,3	8,8	14,9	11,5	15,0	18,4	16,6	19,1	11,5	10,6	16,9	16,8
Скоріше ні	35,4	32,9	38,2	34,8	38,6	34,0	36,0	28,8	41,5	39,5	35,1	30,5
Ні	29,3	41,3	29,6	37,4	30,4	27,4	30,3	33,8	34,4	30,0	35,1	38,1
Важко відповісти	10,2	11,8	12,0	11,0	9,6	12,0	10,0	10,7	7,1	14,3	6,5	9,3

Які з перелічених функцій парламенту є найбільш цінними для суспільства?*
 % опитаних

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

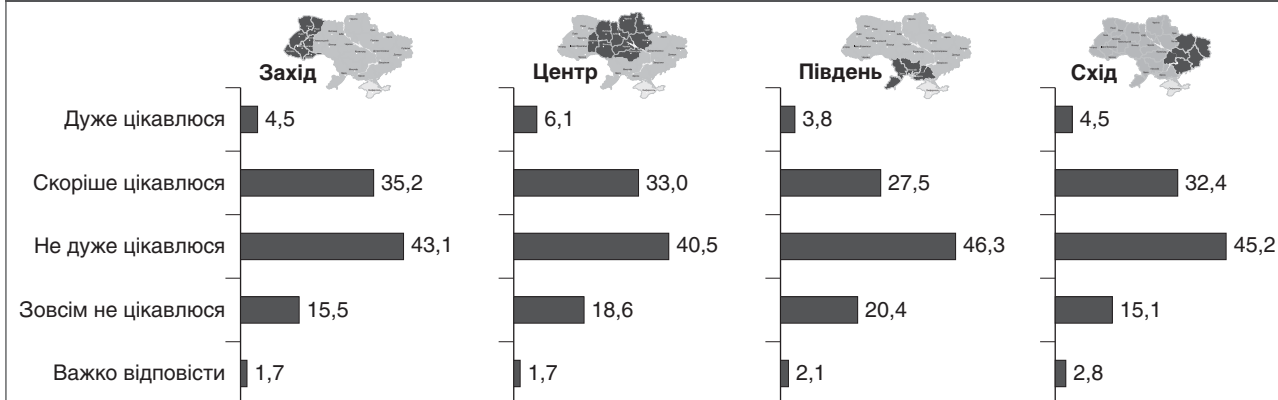
Наскільки Ви цікавитеся політикою?

% опитаних

2017р.

РЕГІОНИ

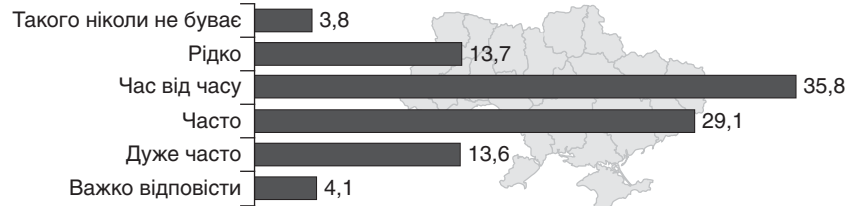
	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Дуже цікавлюся	2,8	2,4	2,6	9,6	7,3	4,0	3,2	7,9
Скоріше цікавлюся	21,5	30,7	33,2	32,4	43,0	31,1	32,2	34,8
Не дуже цікавлюся	43,9	51,1	46,5	42,0	35,5	44,1	46,1	38,8
Зовсім не цікавлюся	29,2	14,6	15,6	13,5	12,4	18,6	16,7	16,4
Важко відповісти	2,6	1,3	2,1	2,4	1,7	2,2	1,8	2,1

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі
Дуже цікавлюся	5,0	6,7	3,6	6,0	4,8	4,2	7,8	4,0	4,9
Скоріше цікавлюся	34,4	33,7	27,3	31,8	37,0	30,5	33,2	33,3	31,7
Не дуже цікавлюся	41,0	41,9	49,3	42,7	44,5	42,3	43,5	44,5	41,7
Зовсім не цікавлюся	17,2	16,8	17,6	17,9	12,8	19,8	13,1	16,9	20,1
Важко відповісти	2,4	0,9	2,2	1,6	0,9	3,2	2,5	1,4	1,7

	СТАТЬ		КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Чоловіки	Жінки	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Дуже цікавлюся	5,7	4,5	7,1	5,0	2,2	4,7	1,9	5,3
Скоріше цікавлюся	37,1	29,1	37,0	31,9	36,1	29,4	37,7	28,3
Не дуже цікавлюся	40,1	45,4	41,5	40,9	46,4	44,3	43,5	42,0
Зовсім не цікавлюся	15,5	18,6	12,8	19,8	13,7	19,6	14,9	21,7
Важко відповісти	1,5	2,4	1,7	2,3	1,6	2,0	1,9	2,7

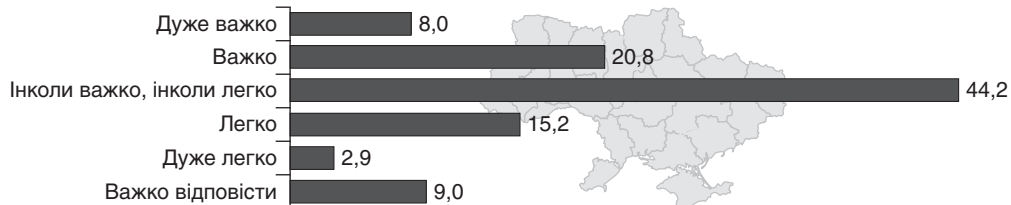
Як часто Вам здається, що Ви не можете зрозуміти, що відбувається в українській політиці?
% опитаних

2017р.

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Такого ніколи не буває	3,4	3,9	1,7	4,7	3,8	4,0	3,8	2,1	4,7	3,3	3,5	4,6
Рідко	13,9	13,4	13,8	14,0	10,4	11,6	13,8	14,5	17,1	13,3	14,1	13,4
Час від часу	34,8	38,5	39,2	31,1	31,6	40,1	40,0	36,1	33,0	33,6	36,9	36,2
Часто	30,5	28,3	27,5	29,8	32,8	28,5	28,5	26,5	28,5	29,6	28,1	30,0
Дуже часто	14,3	13,4	9,2	15,3	15,1	11,6	10,3	16,9	13,9	15,9	13,8	11,2
Важко відповісти	3,2	2,5	8,8	5,1	6,4	4,2	3,5	3,9	2,8	4,2	3,6	4,6
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Такого ніколи не буває	3,2	4,9	4,0	4,1	4,8	2,4	3,3	3,2	4,9	4,9		
Рідко	13,7	15,7	11,8	12,7	14,4	14,1	11,8	14,0	14,9	9,8		
Час від часу	35,3	29,7	42,7	35,7	36,7	35,1	34,8	39,6	32,2	30,5		
Часто	29,5	30,5	26,7	30,3	30,0	27,0	30,3	27,3	30,3	32,9		
Дуже часто	14,6	13,8	11,1	12,7	10,0	17,6	17,8	11,4	13,5	13,4		
Важко відповісти	3,6	5,4	3,8	4,4	4,1	3,8	2,0	4,5	4,2	8,5		

Наскільки Вам важко чи легко визначити власну позицію з політичних проблем?
% опитаних

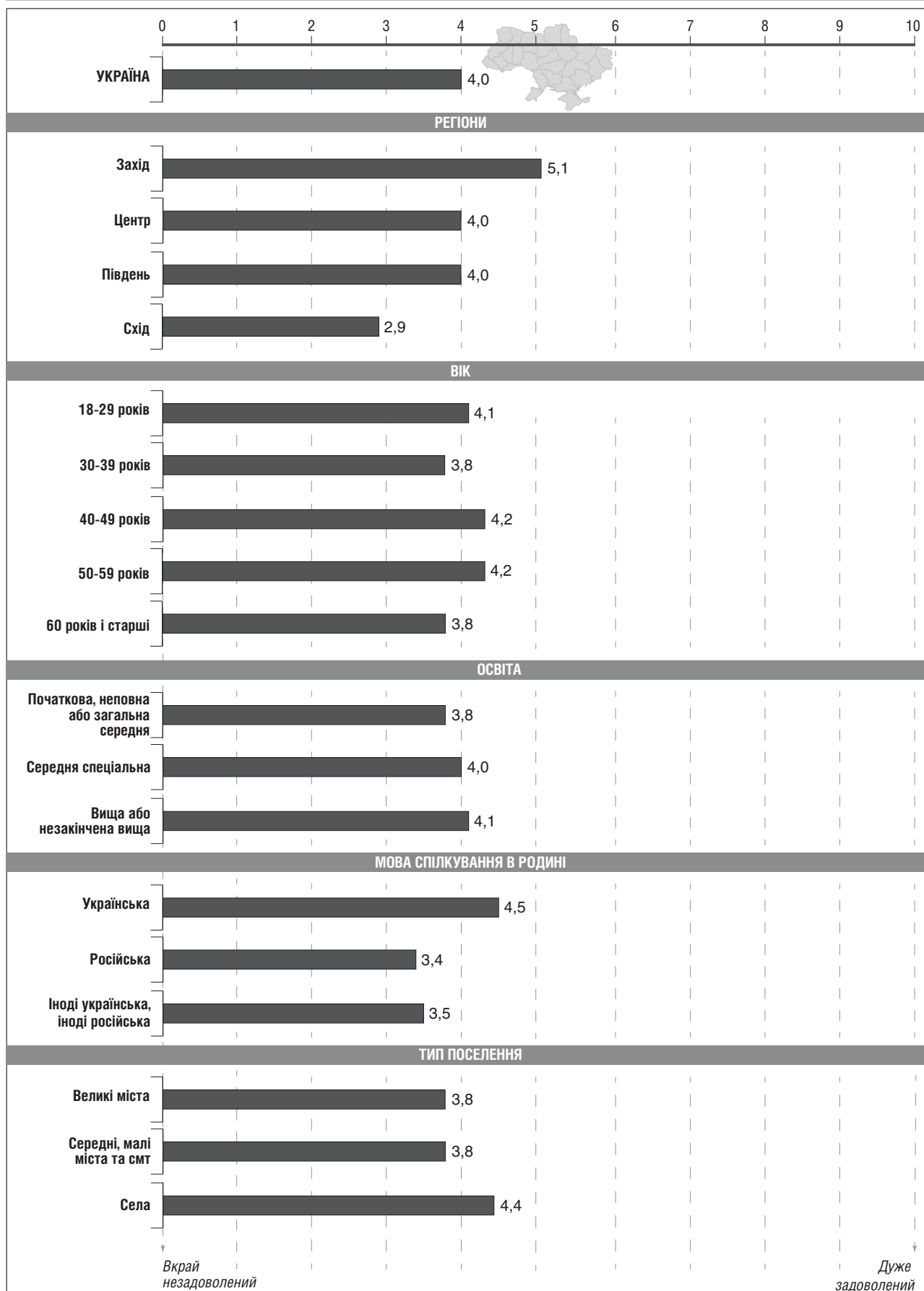

2017р.

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Дуже важко	7,0	9,4	7,9	6,6	10,2	7,1	7,3	8,4	6,9	8,4	8,1	7,5
Важко	17,7	21,6	17,2	24,0	19,6	21,1	16,1	21,0	24,2	27,6	19,7	16,5
Інколи важко, інколи легко	51,1	44,5	46,4	36,6	42,8	42,7	53,1	42,0	41,8	39,7	46,7	45,0
Легко	14,3	15,0	12,1	17,9	12,3	17,4	13,5	17,1	16,1	12,4	13,8	19,1
Дуже легко	4,0	1,8	1,3	4,2	2,8	3,2	2,1	4,2	2,4	2,4	2,8	3,4
Важко відповісти	6,0	7,7	15,1	10,8	12,3	8,4	7,9	7,2	8,4	9,5	8,8	8,5
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Дуже важко	8,6	7,8	6,4	6,6	7,6	9,9	8,8	7,3	8,4	6,1		
Важко	22,2	20,3	18,0	18,2	22,8	22,1	25,9	18,9	20,4	19,5		
Інколи важко, інколи легко	45,9	35,8	48,6	41,0	45,8	46,6	39,9	48,8	41,9	39,0		
Легко	12,8	20,7	15,7	20,3	12,1	11,7	12,6	14,2	18,4	14,6		
Дуже легко	2,5	4,5	2,4	4,7	0,7	2,6	2,8	2,0	3,5	6,1		
Важко відповісти	8,0	11,0	8,9	9,2	10,9	7,1	10,1	8,9	7,4	14,6		

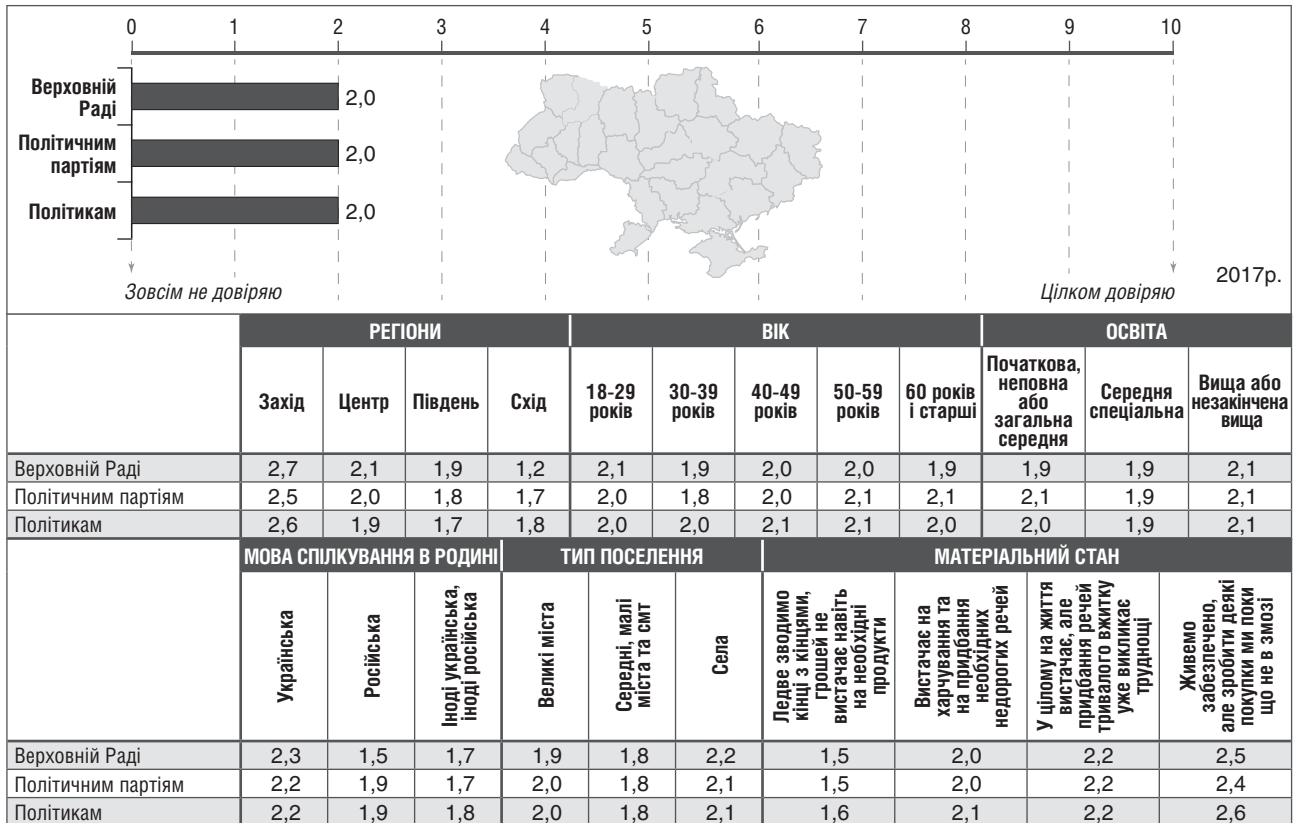

Наскільки Ви загалом задоволені тим, як функціонує демократія в Україні?*
середній бал

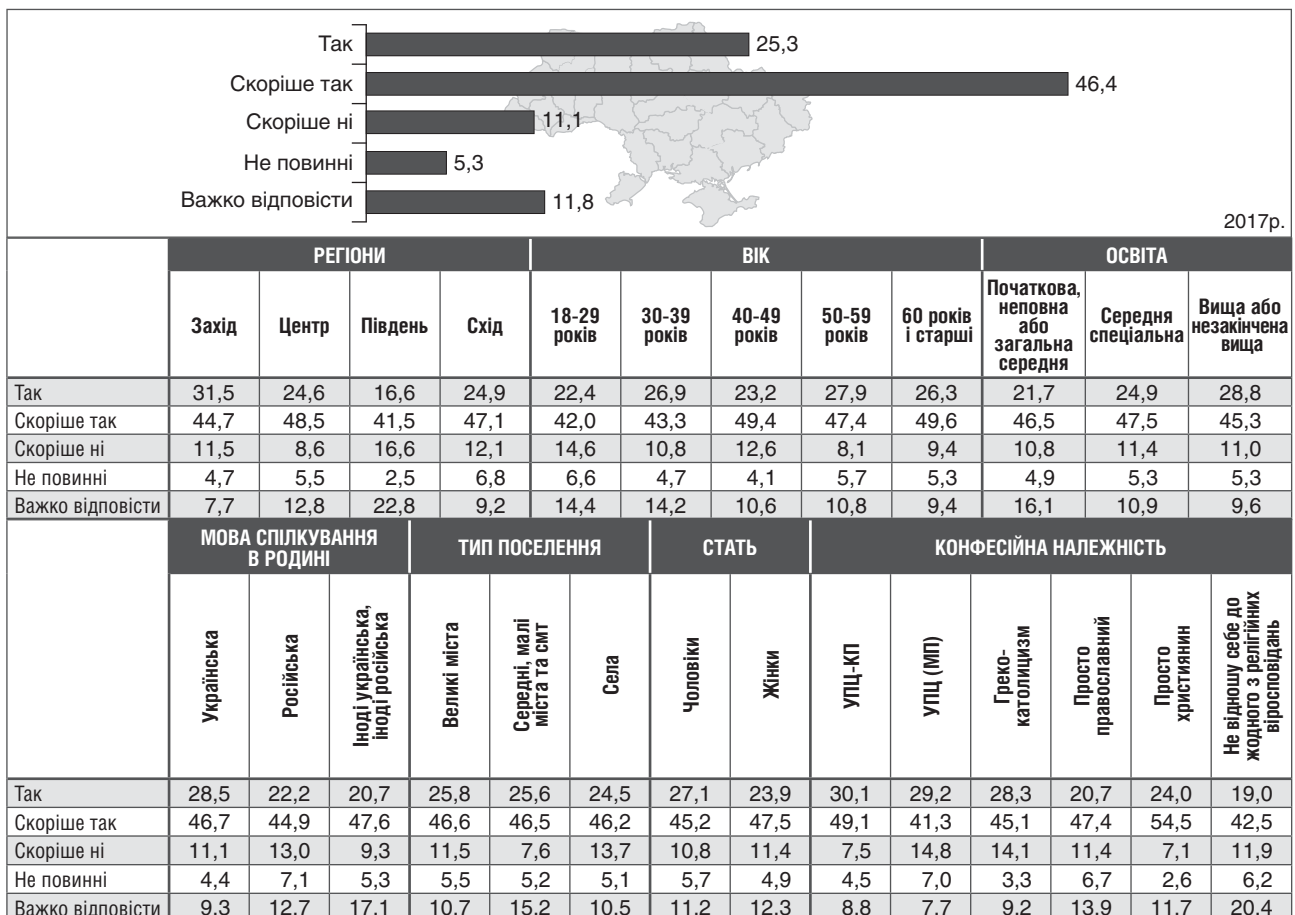
* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" – означає "вкрай незадоволений", а "10" – "дуже задоволений".

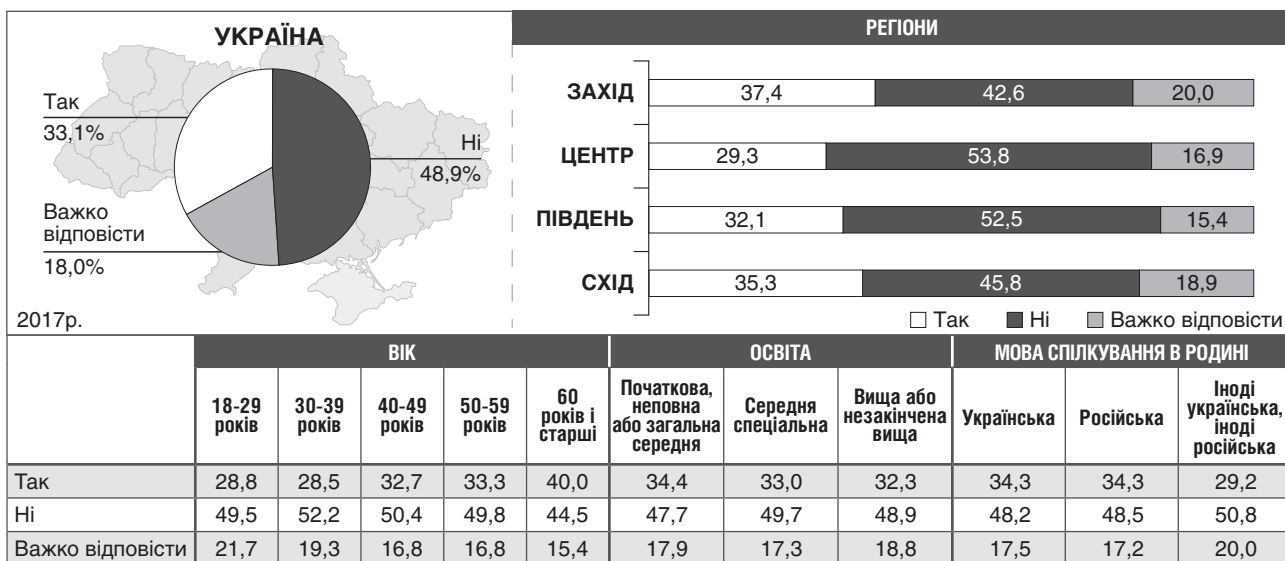
Якою мірою Ви довіряєте політикам, партіям і Верховній Раді України?*
середній бал

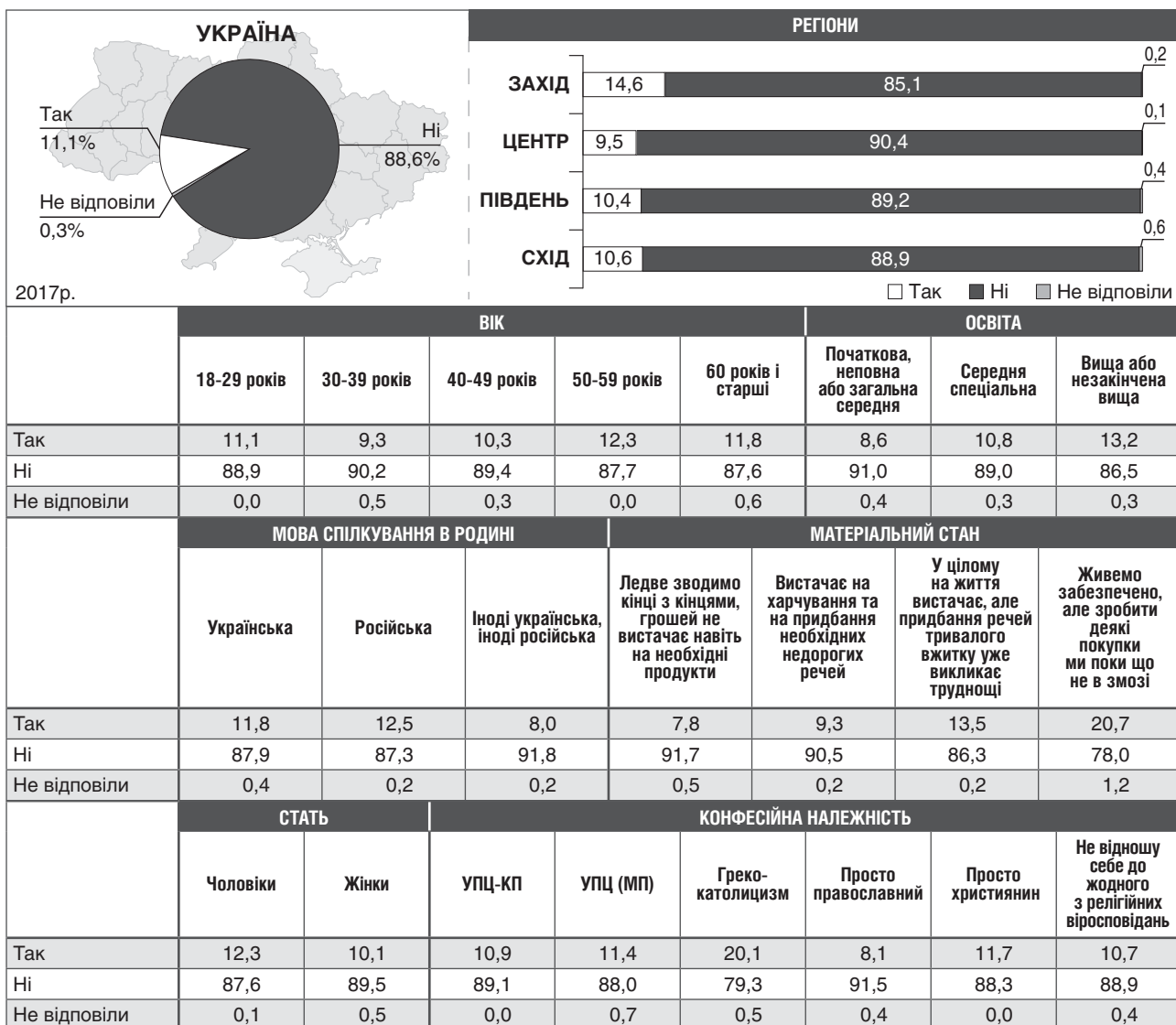
* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" – означає абсолютну недовіру, а "10" – повну довіру.

Чи повинні люди цікавитися політикою?
% опитаних

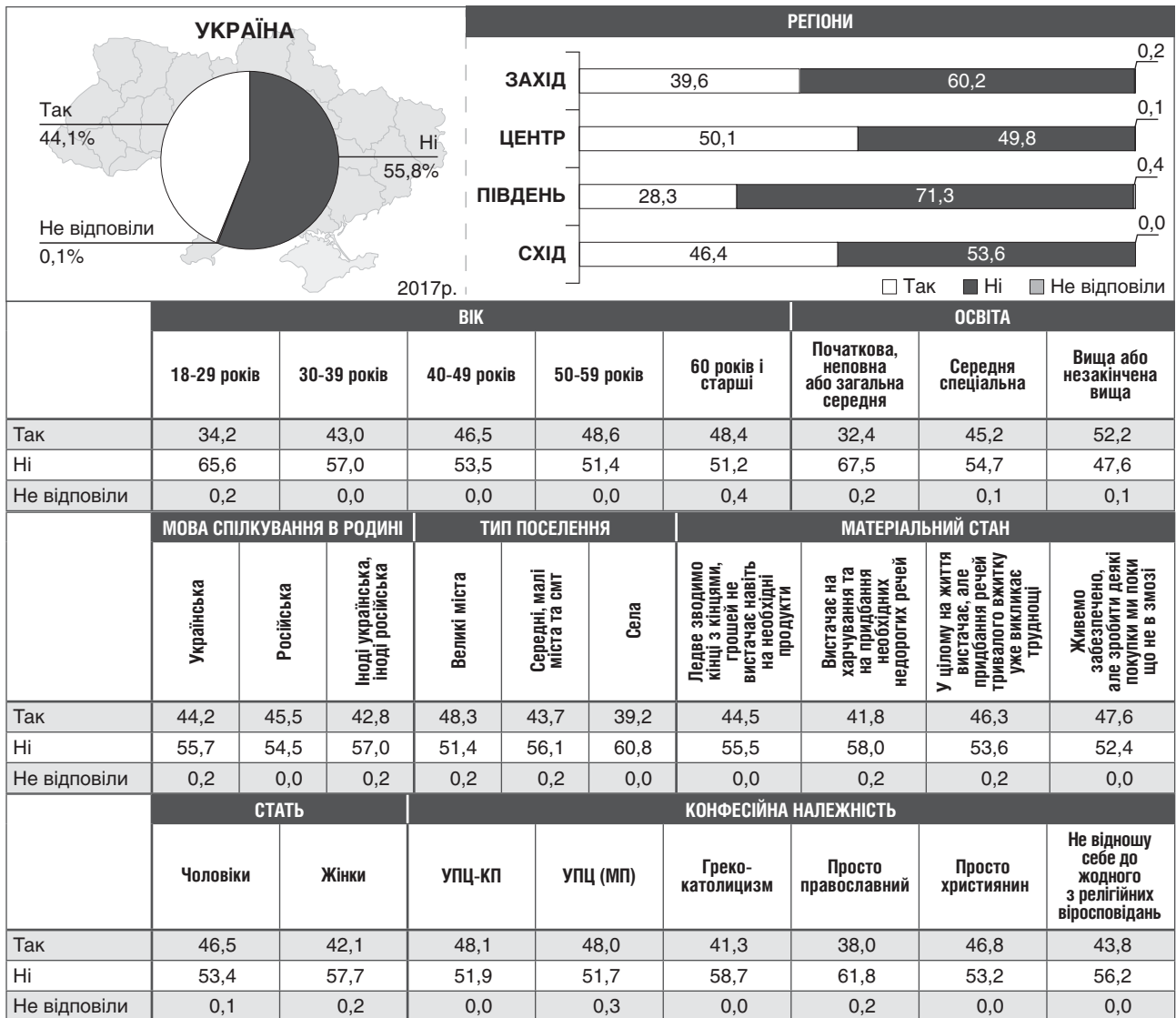

Чи є серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу?
 % опитаних

Чи готові Ви фінансово підтримати політичну партію, якій найбільше симпатизуєте?

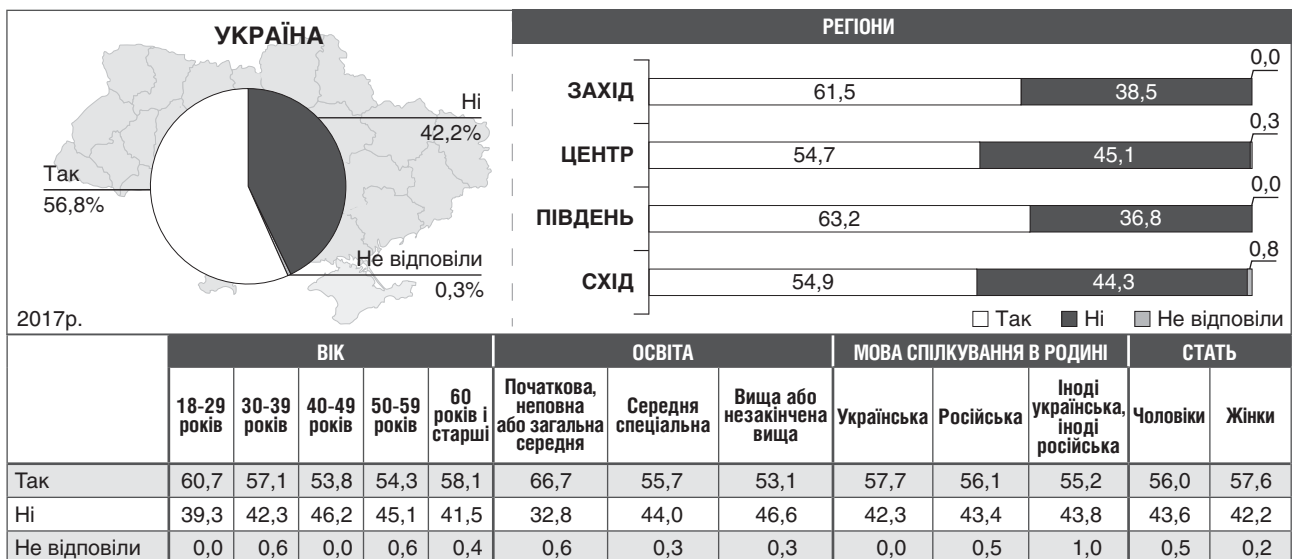
% опитаних

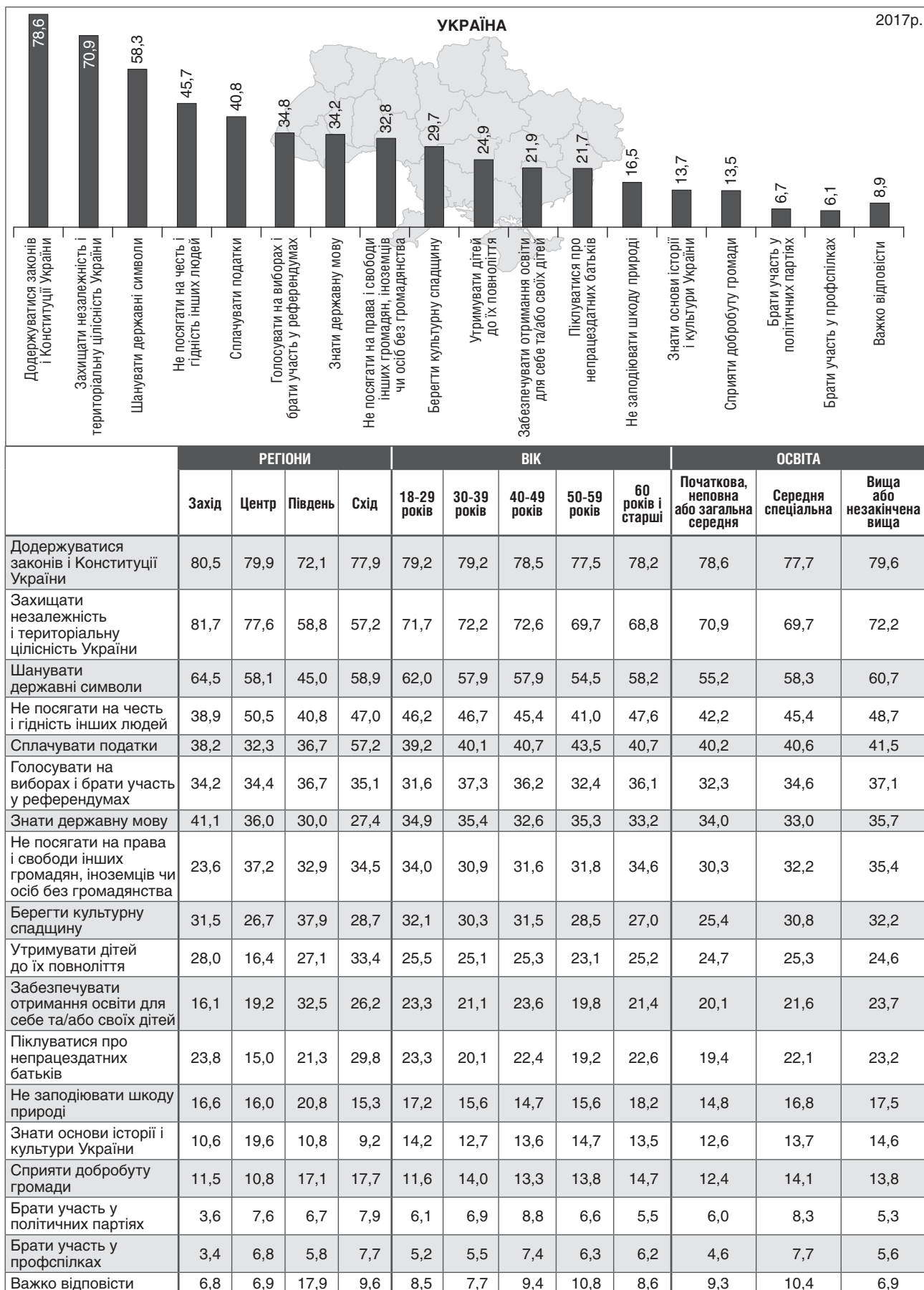

Чи читали Ви коли-небудь програми політичних партій?
% опитаних

Чи відрізняються програми різних політичних партій між собою?
% тих, хто читав програми партій

Які з перелічених обов'язків громадянина передбачені Конституцією України?*
 % опитаних

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Які з перелічених обов'язків громадянина передбачені Конституцією України?*

% опитаних

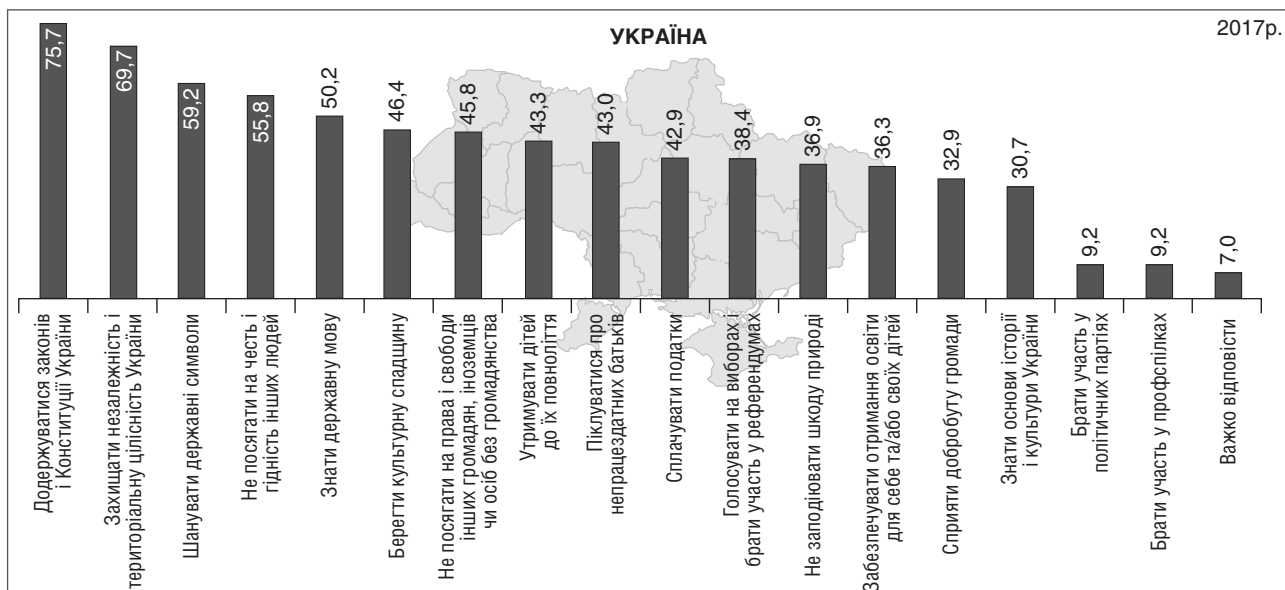
(продовження)

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			СТАТЬ		КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Чоловіки	Жінки	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко- католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віршовідань
Додержуватися законів і Конституції України	79,9	71,6	82,4	79,2	78,1	79,5	76,5	82,6	81,3	76,0	69,9
Захищати незалежність і територіальну цілісність України	75,9	61,6	68,3	71,6	70,2	75,2	68,1	85,9	67,1	70,8	57,1
Шанувати державні символи	60,0	56,7	55,3	58,1	58,5	63,0	58,4	65,2	53,8	61,0	49,6
Не посягати на честь і гідність інших людей	43,1	45,3	52,4	45,7	45,6	52,1	46,8	37,0	42,7	47,4	42,7
Сплачувати податки	37,8	48,0	40,7	39,7	41,7	38,2	37,2	46,2	42,0	48,7	40,4
Голосувати на виборах і брати участь у референдумах	34,4	37,8	32,9	36,2	33,7	37,4	30,8	31,0	32,4	36,4	38,9
Знати державну мову	37,3	27,6	32,9	34,5	34,0	40,6	27,2	42,4	31,5	35,1	25,2
Не посягати на права і свободи інших громадян, іноземців чи осіб без громадянства	30,7	33,0	37,7	33,4	32,3	38,7	32,6	25,5	30,0	31,2	32,7
Берегти культурну спадщину	27,6	33,2	31,6	29,6	29,8	31,7	36,8	26,1	23,4	33,8	27,9
Утримувати дітей до їх повноліття	21,1	33,1	25,9	23,1	26,4	26,3	26,2	26,8	21,3	19,5	27,0
Забезпечувати отримання освіти для себе та/або своїх дітей	17,5	31,0	23,3	22,0	21,8	24,4	23,5	15,2	19,7	27,3	23,1
Піклуватися про непрацездатних батьків	19,5	29,2	19,6	20,5	22,6	20,5	22,8	26,8	17,3	24,0	25,3
Не заподіювати шкоду природі	14,6	19,8	17,6	16,8	16,2	18,8	16,4	15,2	13,9	21,4	12,8
Знати основи історії і культури України	13,2	13,4	15,3	13,3	14,0	19,0	11,7	11,5	11,9	13,6	9,7
Сприяти добробуту громади	10,9	19,6	13,6	12,6	14,3	15,0	14,8	10,9	13,7	10,4	13,3
Брати участь у політичних партіях	5,0	9,1	8,4	6,3	6,9	8,5	5,7	1,6	7,0	7,1	6,2
Брати участь у профспілках	4,7	8,6	7,1	5,8	6,3	7,1	8,4	1,6	5,4	4,5	6,6
Важко відповісти	7,1	15,1	7,3	8,7	9,1	8,1	10,1	4,9	8,3	9,7	14,2

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Незалежно від того, чи передбачені зараз ці обов'язки в Конституції,
які обов'язки громадянина повинні бути закріплені в Конституції України?*

% опитаних

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Додержуватися законів і Конституції України	75,8	76,3	79,2	73,2	75,7	77,2	75,0	75,1	75,4	75,4	77,2	74,1
Захищати незалежність і територіальну цілісність України	79,8	76,0	73,3	49,8	71,2	70,4	73,5	67,6	67,0	68,4	69,4	71,0
Шанувати державні символи	62,6	61,5	59,2	53,0	58,3	60,4	60,5	60,4	57,7	58,5	62,3	56,3
Не посягати на честь і гідність інших людей	46,5	65,8	57,5	48,8	58,9	56,1	55,9	55,6	53,3	54,0	57,2	55,7
Знати державну мову	65,6	49,3	50,4	37,7	49,8	53,4	51,5	49,8	47,7	48,4	52,6	49,0
Берегти культурну спадщину	44,3	51,8	53,8	37,0	48,8	45,0	48,1	45,0	45,0	43,2	46,0	49,4
Не посягати на права і свободи інших громадян, іноземців чи осіб без громадянства	36,2	52,4	52,1	41,9	46,7	45,9	44,7	44,4	46,5	46,4	45,2	45,9
Утримувати дітей до їх повноліття	42,3	47,4	40,0	40,0	42,6	46,4	45,6	40,5	42,2	42,8	44,2	42,7
Піклуватися про непрацездатних батьків	43,5	48,4	35,4	38,3	41,3	42,6	44,1	41,7	44,8	42,3	43,6	42,8
Сплачувати податки	41,6	35,5	51,7	50,9	41,7	42,1	44,7	43,5	42,9	41,5	44,3	42,5
Голосувати на виборах і брати участь у референдумах	36,9	39,1	47,5	34,7	35,6	39,7	40,3	36,6	39,8	37,3	39,4	38,2
Не заподіювати шкоду природі	38,2	40,4	36,3	30,9	37,0	36,7	37,6	38,1	35,7	36,0	37,5	36,9
Забезпечувати отримання освіти для себе та/або своїх дітей	27,2	40,5	46,7	33,8	39,2	34,0	39,2	34,2	35,3	37,2	35,3	36,8
Сприяти добробуту громади	30,2	33,2	37,9	32,6	32,1	30,9	36,9	30,5	34,1	31,3	33,1	34,1
Знати основи історії і культури України	31,5	35,9	32,5	21,5	29,5	28,8	32,4	30,9	31,8	28,2	31,2	32,2
Брати участь у політичних партіях	3,8	10,7	12,5	10,4	7,8	9,5	9,1	11,4	8,8	8,0	10,8	8,4
Брати участь у профспілках	4,5	10,3	10,0	11,5	6,8	10,3	9,4	10,2	9,6	9,3	10,8	7,5
Важко відповісти	4,7	6,5	8,3	9,1	5,9	7,7	7,1	7,8	6,8	7,9	7,7	5,4

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Незалежно від того, чи передбачені зараз ці обов'язки в Конституції,
які обов'язки громадянина повинні бути закріплені в Конституції України?*

% опитаних

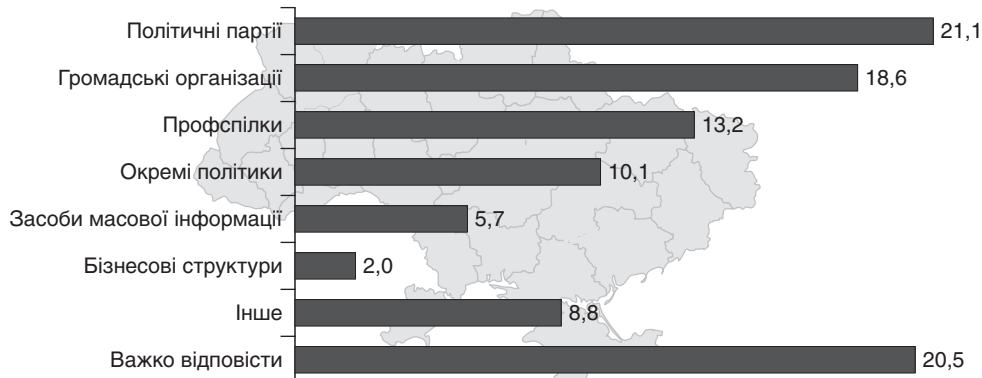
(продовження)

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			СТАТЬ		КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Українська	Російська	Інші українська, інші російська	Чоловіки	Жінки	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Додержуватися законів і Конституції України	75,9	69,8	80,7	75,8	75,6	76,9	67,8	84,8	79,5	70,8	69,5
Захищати незалежність і територіальну цілісність України	74,0	62,7	66,7	69,8	69,6	76,7	63,1	90,2	65,2	68,2	57,5
Шанувати державні символи	61,1	52,8	61,3	60,6	58,2	62,2	53,0	71,6	57,5	62,3	54,4
Не посягати на честь і гідність інших людей	54,5	50,6	64,0	55,9	55,7	62,4	48,5	53,6	54,6	59,1	50,2
Знати державну мову	57,4	35,7	47,6	50,0	50,4	57,7	39,6	72,8	48,3	44,2	37,3
Берегти культурну спадщину	46,4	43,5	49,0	46,5	46,3	52,4	39,6	48,1	42,2	50,0	44,7
Не посягати на права і свободи інших громадян, іноземців чи осіб без громадянства	42,7	47,1	52,0	45,4	46,1	50,9	40,9	43,5	47,1	39,6	43,6
Утримувати дітей до їх повноліття	43,2	45,0	42,2	40,8	45,4	48,5	37,2	49,2	41,3	46,8	34,5
Піклуватися про непрацездатних батьків	43,8	44,8	39,6	39,2	46,2	48,3	39,8	51,6	39,4	44,2	33,2
Сплачувати податки	40,3	50,4	41,1	42,8	43,0	42,9	40,6	52,7	43,1	46,1	42,9
Голосувати на виборах і брати участь у референдумах	38,0	40,9	37,3	37,8	38,9	41,3	34,4	36,4	37,5	37,7	46,2
Не заподіювати шкоду природі	37,5	34,9	37,7	35,2	38,3	43,8	36,9	36,4	34,8	34,4	26,7
Забезпечувати отримання освіти для себе та/або своїх дітей	32,0	42,9	40,4	34,4	37,9	37,6	32,4	36,4	38,4	42,9	32,3
Сприяли добробуту громади	30,8	33,5	37,8	30,5	35,0	37,2	29,5	38,8	32,4	28,6	29,8
Знати основи історії і культури України	32,4	26,1	31,1	30,7	30,6	34,6	24,5	41,3	29,0	27,3	24,8
Брати участь у політичних партіях	6,5	13,8	11,1	9,2	9,2	9,4	8,7	4,9	10,8	7,8	10,6
Брати участь у профспілках	7,5	13,3	9,6	8,6	9,7	10,3	9,4	5,4	9,6	8,4	9,3
Важко відповісти	5,9	10,6	6,0	7,5	6,5	4,3	10,7	3,3	5,8	8,4	13,3

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

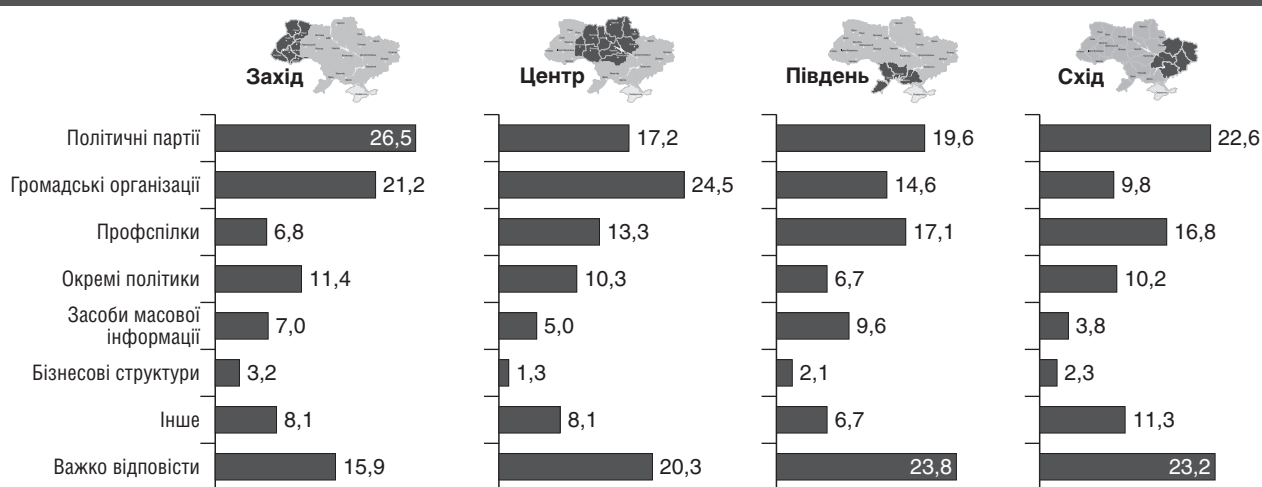
Хто має представляти Ваші інтереси в суспільних процесах у першу чергу?

% опитаних

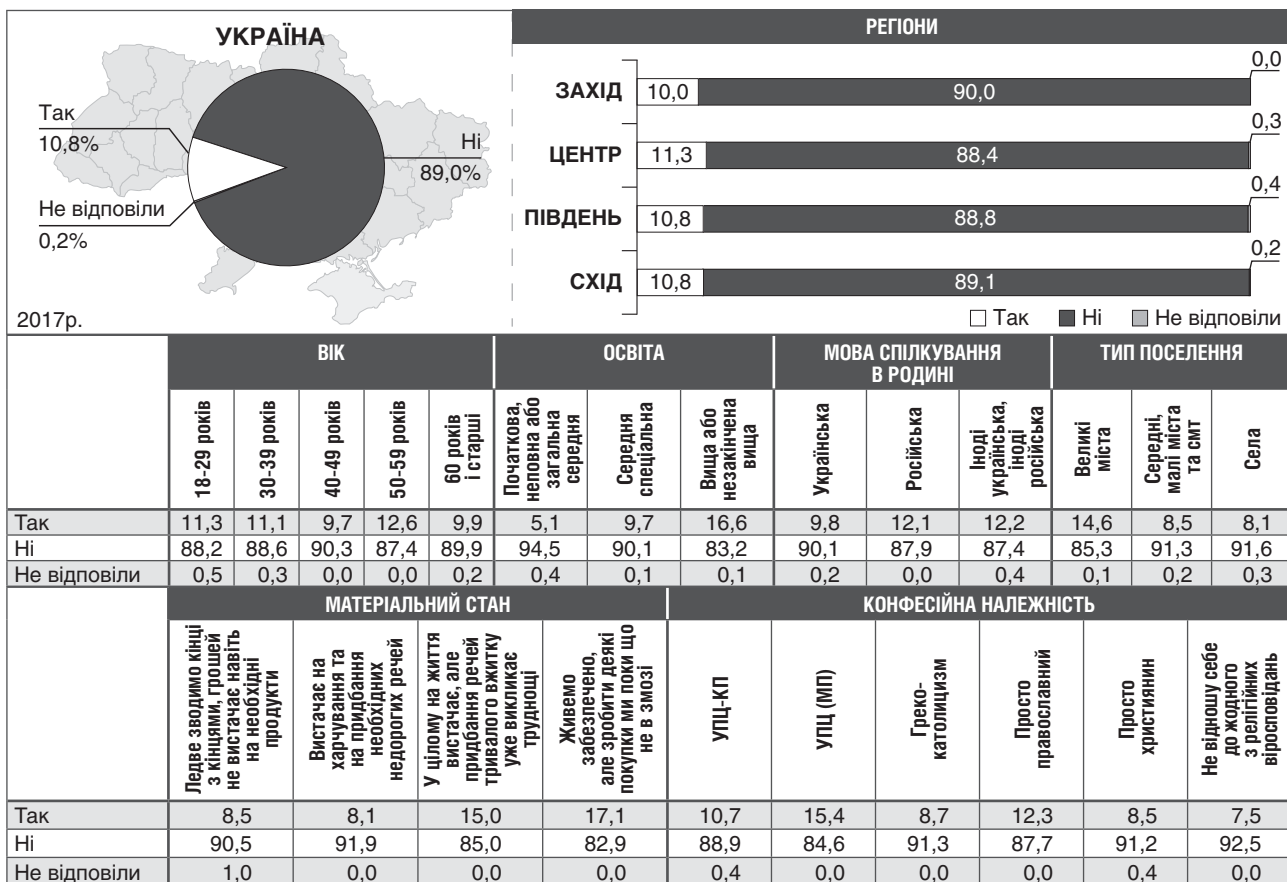
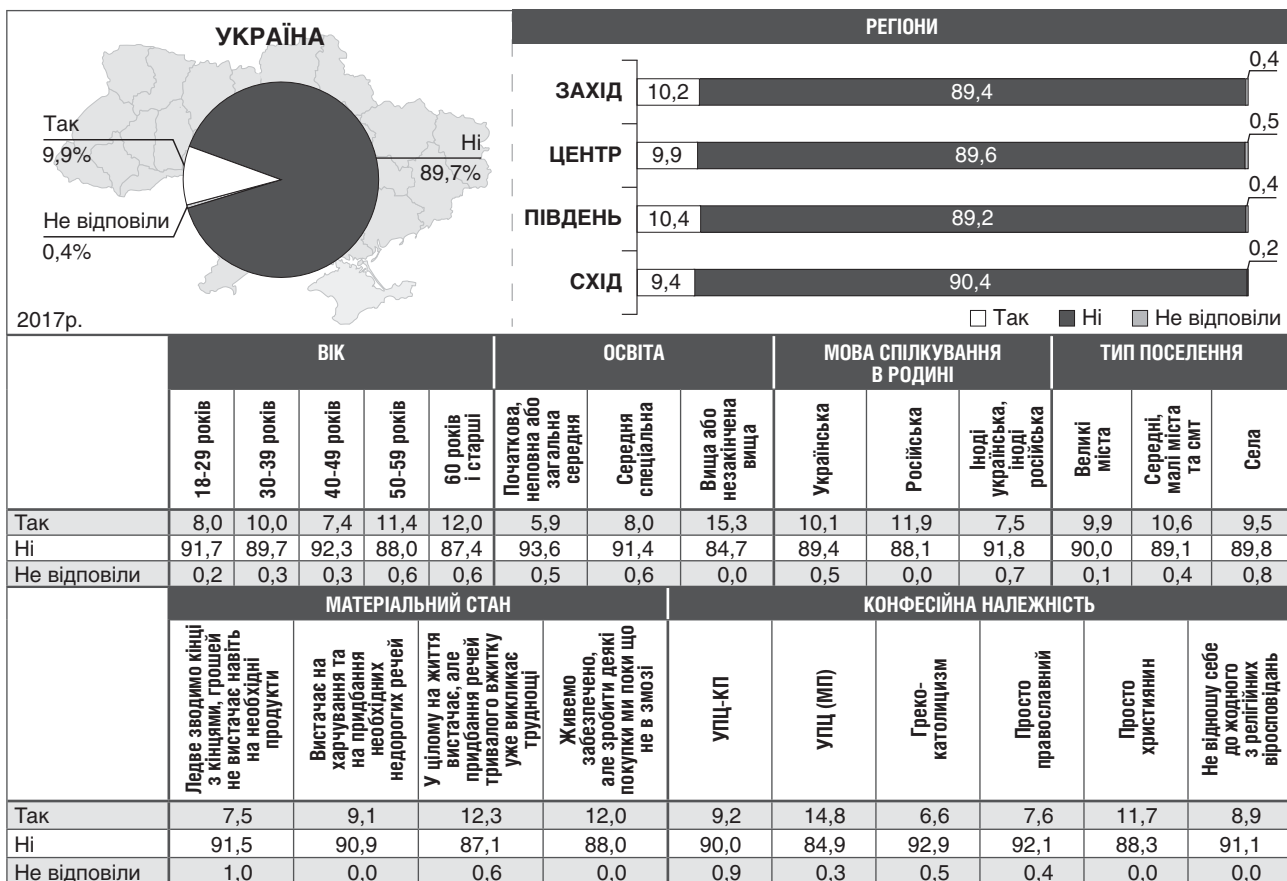
2017р.

РЕГІОНИ

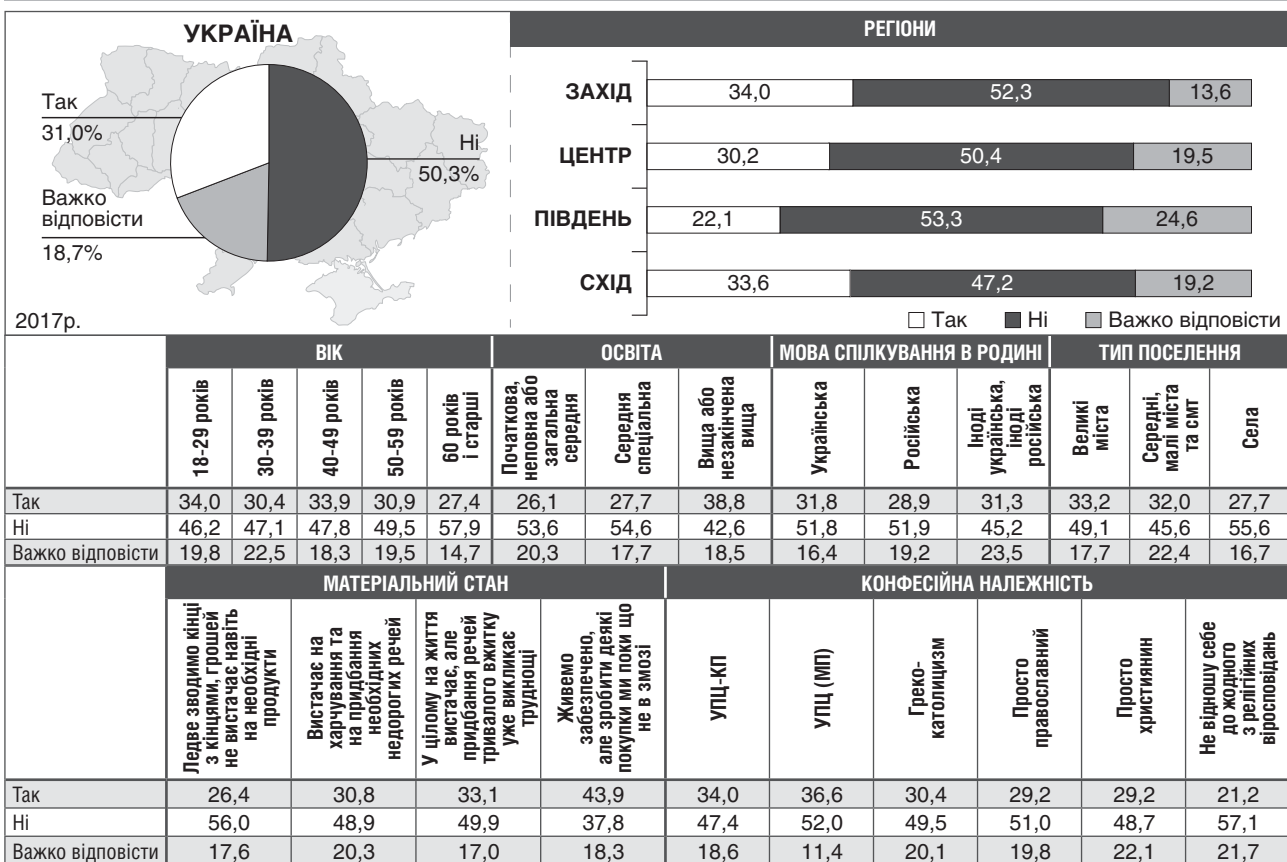

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Політичні партії	22,0	21,2	21,8	19,0	21,2	19,2	22,0	21,6
Громадські організації	19,4	19,1	20,6	21,7	14,5	15,5	17,5	22,5
Профспілки	10,6	13,3	13,3	12,7	15,4	13,3	12,6	13,8
Окремі політики	9,2	8,8	10,0	9,6	12,2	10,4	11,3	8,5
Засоби масової інформації	4,7	6,6	5,3	5,7	5,8	5,3	5,0	6,6
Бізнесові структури	2,8	1,9	2,1	1,8	1,7	2,4	1,9	1,9
Інше	8,3	9,8	8,6	7,2	9,6	8,4	9,4	8,2
Важко відповісти	22,9	19,4	18,3	22,3	19,5	25,4	20,4	16,6

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Інші українська, інші російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Політичні партії	21,4	21,1	20,7	23,7	18,4	20,3	14,6	24,3	22,4	8,4
Громадські організації	21,1	13,4	18,3	21,7	17,6	15,8	13,8	17,3	21,2	34,9
Профспілки	9,2	16,8	18,9	12,7	13,7	13,2	15,1	13,3	12,3	8,4
Окремі політики	11,1	10,3	7,3	9,0	11,5	10,4	9,3	12,2	8,5	7,2
Засоби масової інформації	6,5	5,4	3,8	4,1	7,1	6,5	4,0	6,0	5,6	10,8
Бізнесові структури	2,1	3,0	1,1	1,5	2,4	2,4	1,0	1,9	3,0	1,2
Інше	9,7	5,4	9,4	5,1	13,9	9,0	15,1	6,9	7,0	12,0
Важко відповісти	18,9	24,6	20,5	22,3	15,4	22,4	27,1	18,0	19,9	16,9

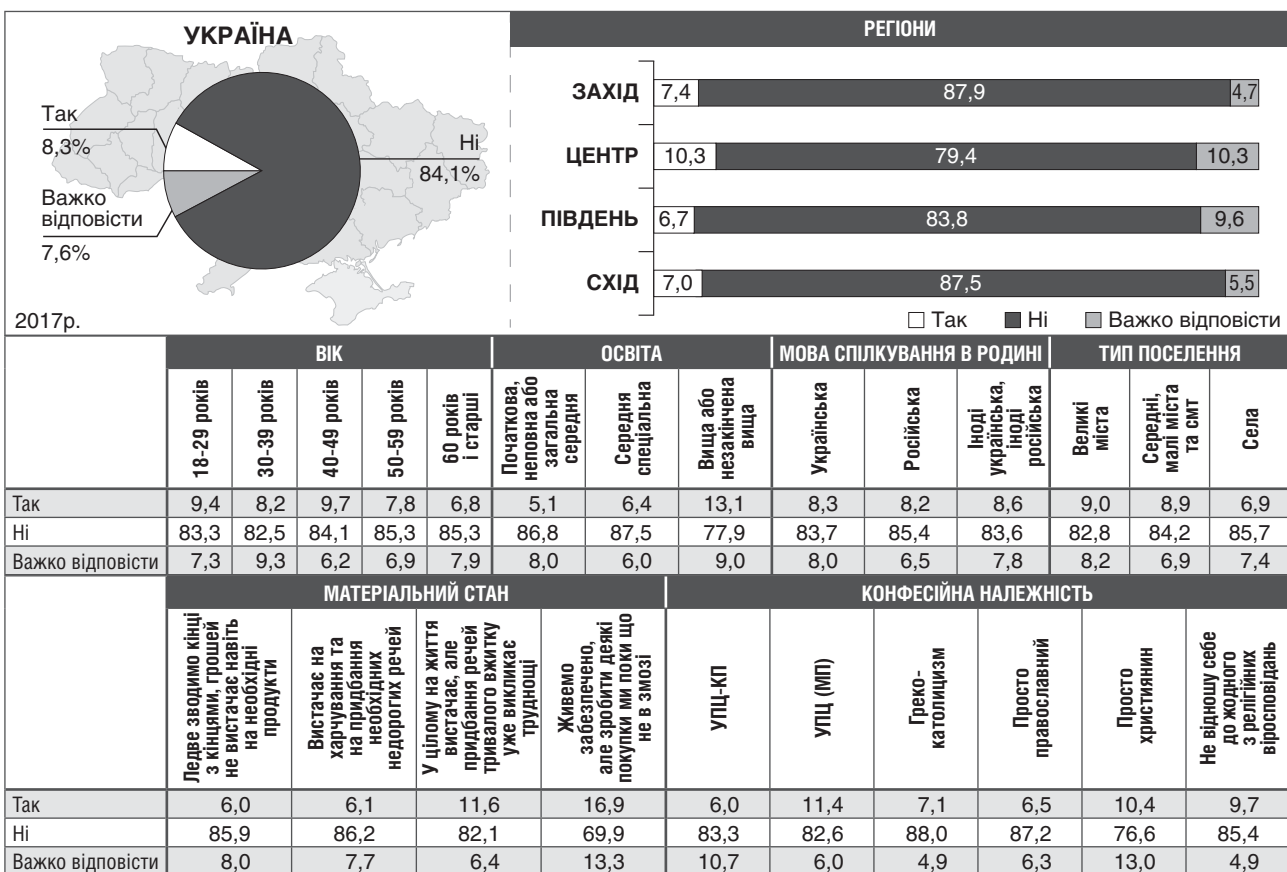
Чи брали Ви за останній рік участь у якихось заходах, організованих громадськими організаціями?
 % опитаних

Чи брали Ви коли-небудь участь у громадських слуханнях чи громадських радах при органах влади?
 % опитаних

Чи готові Ви об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів?
% опитаних

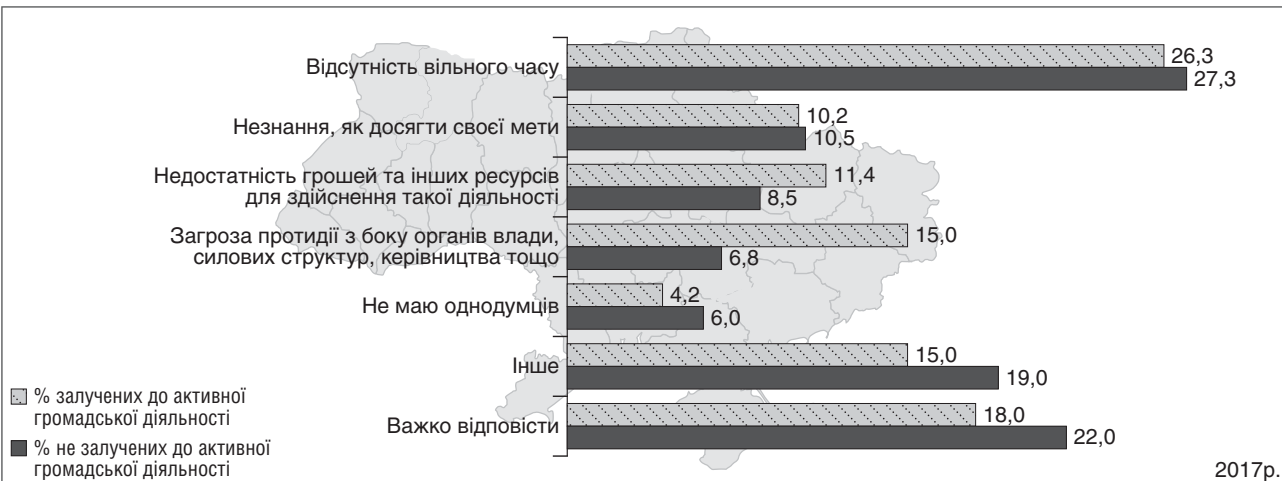

Чи можете Ви сказати, що залучені до активної громадської діяльності?

% опитаних

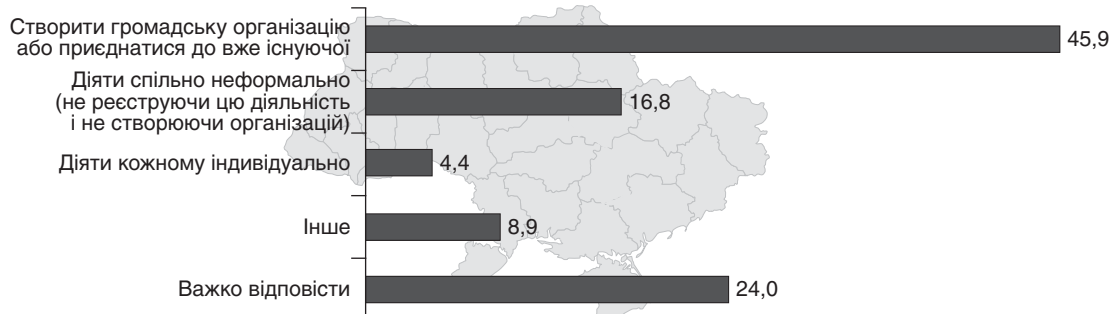
Що заважає Вашій громадській активності?
% опитаних

% не залучених до активної громадської діяльності

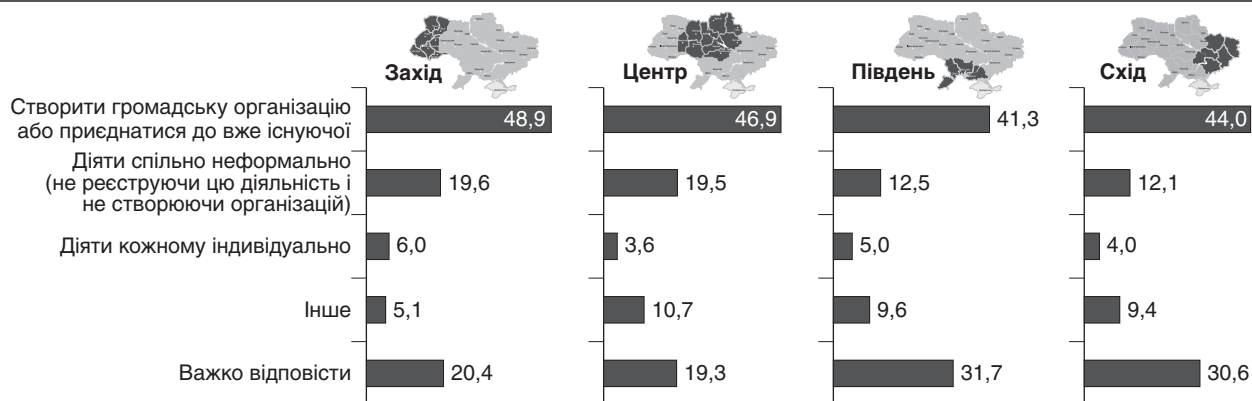
	РЕГІОНИ				ВІК (років)					
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	
Відсутність вільного часу	31,5	26,7	20,3	27,2	32,4	32,4	30,6	28,7	16,7	
Незнання, як досягти своєї мети	11,4	12,1	9,4	8,0	12,8	11,2	9,9	11,2	8,1	
Недостатність грошей та інших ресурсів для здійснення такої діяльності	8,0	7,7	6,4	11,2	6,5	10,3	8,1	6,6	10,3	
Загроза протидії з боку органів влади, силових структур, керівництва тощо	2,9	6,7	6,9	10,1	6,0	6,1	6,7	8,4	7,0	
Не маю однодумців	7,5	5,6	5,0	5,6	6,8	2,9	7,0	6,3	6,4	
Інше	17,7	19,7	19,3	19,0	13,6	16,0	12,0	16,4	31,2	
Важко відповісти	21,1	21,5	32,7	19,0	21,9	21,2	25,7	22,4	20,2	
	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	
Відсутність вільного часу	22,7	28,8	29,4	26,5	25,4	31,1	29,9	28,0	23,7	
Незнання, як досягти своєї мети	10,9	10,8	9,8	12,4	7,0	9,3	8,4	12,6	11,2	
Недостатність грошей та інших ресурсів для здійснення такої діяльності	9,9	8,1	7,7	8,8	10,3	5,6	8,7	7,5	9,1	
Загроза протидії з боку органів влади, силових структур, керівництва тощо	5,7	7,8	6,6	5,5	9,8	6,9	8,1	5,5	6,1	
Не маю однодумців	6,7	5,3	6,2	5,9	6,5	5,6	5,4	4,8	7,4	
Інше	21,8	17,6	17,9	18,2	17,6	22,3	19,5	19,8	17,7	
Важко відповісти	22,3	21,7	22,4	22,6	23,4	19,1	19,9	21,8	24,7	
	МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Відсутність вільного часу	22,8	27,6	29,4	28,8	29,0	26,8	30,4	26,3	20,3	24,4
Незнання, як досягти своєї мети	8,8	11,1	10,7	13,6	9,5	8,5	12,4	11,8	6,8	15,0
Недостатність грошей та інших ресурсів для здійснення такої діяльності	11,4	7,5	8,1	6,8	8,5	9,8	4,3	8,3	16,1	8,8
Загроза протидії з боку органів влади, силових структур, керівництва тощо	7,0	6,2	7,4	8,5	4,6	9,3	1,2	6,8	11,0	9,3
Не маю однодумців	7,6	4,8	6,3	8,5	5,1	4,5	11,2	5,4	5,9	6,2
Інше	26,6	18,2	15,4	13,6	21,5	18,7	17,4	21,5	15,3	13,5
Важко відповісти	15,8	24,6	22,6	20,3	21,8	22,4	23,0	19,9	24,6	22,8

Якщо люди мають спільні цілі і хочуть їх реалізувати, як їм потрібно діяти, щоб досягти більшого ефекту?
% опитаних

2017р.

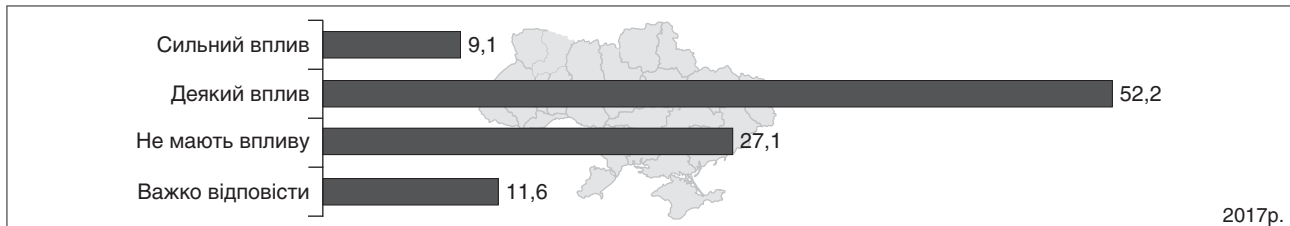
РЕГІОНИ

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Створити громадську організацію або приєднатися до вже існуючої	49,5	50,1	44,1	43,1	42,9	44,0	45,4	48,0
Діяти спільно неформально (не реєструючи цю діяльність і не створюючи організацій)	15,3	14,2	16,8	20,1	17,5	14,4	15,4	20,2
Діяти кожному індивідуально	4,2	4,7	4,1	4,5	4,5	4,6	4,2	4,7
Інше	7,8	8,4	8,5	8,7	10,7	9,7	9,9	7,2
Важко відповісти	23,1	22,4	26,5	23,7	24,4	27,4	25,0	19,9
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ				
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села		
Створити громадську організацію або приєднатися до вже існуючої	45,0	46,1	47,8	46,8	48,0	43,2		
Діяти спільно неформально (не реєструючи цю діяльність і не створюючи організацій)	19,3	16,4	11,1	18,7	15,0	15,8		
Діяти кожному індивідуально	4,5	5,6	3,3	5,0	2,0	5,7		
Інше	8,1	7,1	12,4	7,3	11,1	9,0		
Важко відповісти	23,1	24,8	25,3	22,2	23,9	26,3		
	КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ							
	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православному	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань		
Створити громадську організацію або приєднатися до вже існуючої	45,9	50,3	48,9	48,6	45,5	34,1		
Діяти спільно неформально (не реєструючи цю діяльність і не створюючи організацій)	18,2	17,1	17,9	12,1	20,8	16,8		
Діяти кожному індивідуально	4,9	5,4	4,3	2,9	5,2	6,2		
Інше	7,1	11,1	4,9	12,1	5,8	8,4		
Важко відповісти	23,9	16,1	23,9	24,4	22,7	34,5		

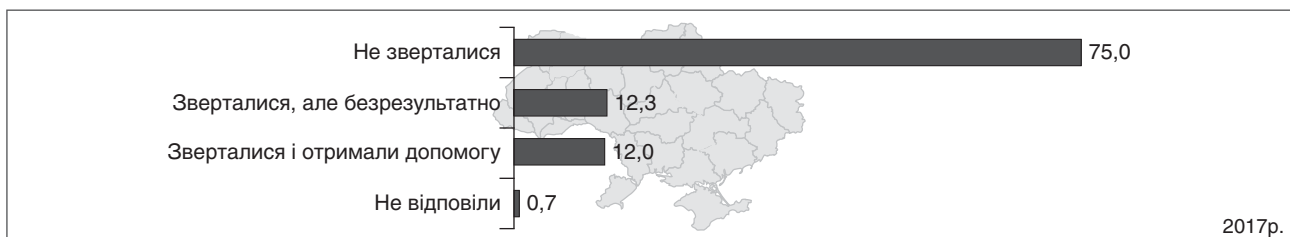

Наскільки сильний вплив мають громадські (неурядові) організації в сучасному українському суспільстві?
% опитаних

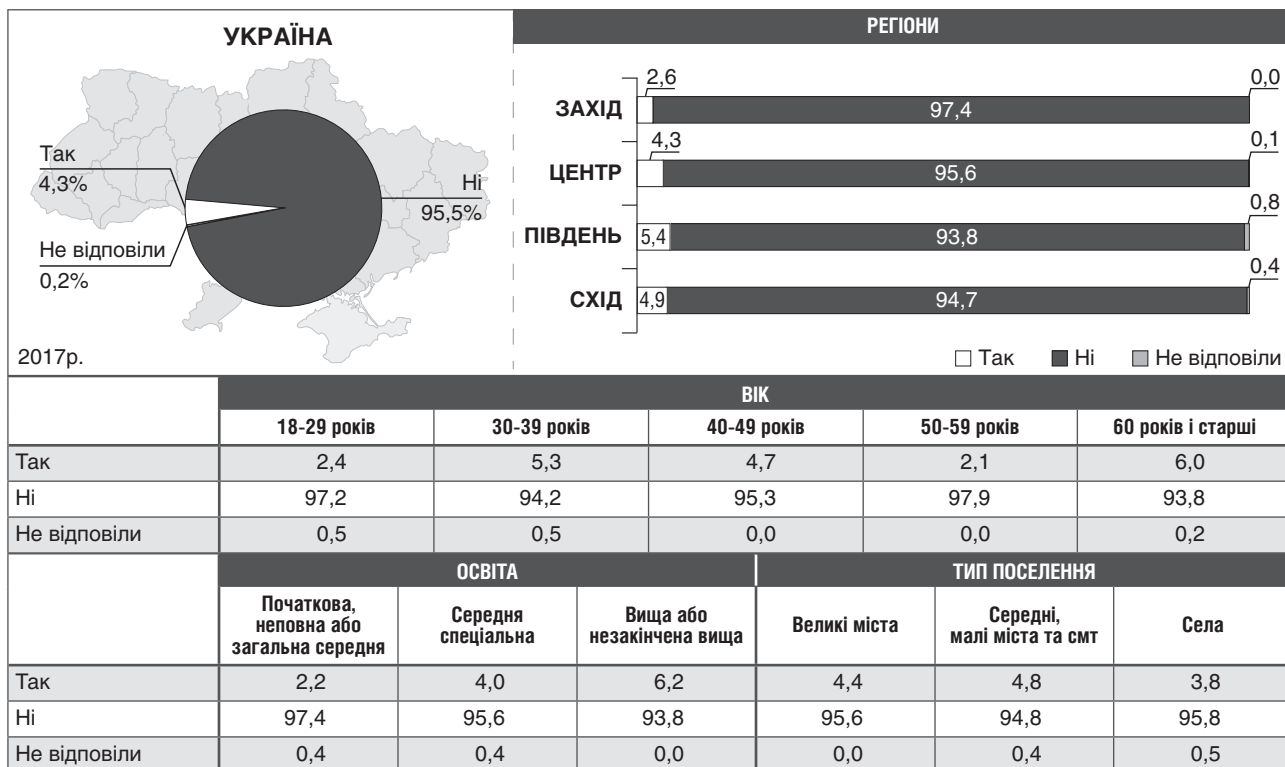
	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Сильний вплив	12,1	11,2	5,4	5,3	10,9	7,9	8,8	9,9	8,1
Деякий вплив	57,5	54,8	45,0	47,0	51,5	54,5	52,8	47,7	53,6
Не мають впливу	20,6	23,7	37,9	33,0	27,9	23,5	28,6	31,2	25,8
Важко відповісти	9,8	10,3	11,7	14,7	9,7	14,0	9,7	11,1	12,6
	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ					
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська			
Сильний вплив	9,0	9,9	8,5	9,8	8,0	8,7			
Деякий вплив	47,5	52,3	55,7	56,4	41,6	52,7			
Не мають впливу	26,9	27,1	27,2	22,6	39,0	26,2			
Важко відповісти	16,6	10,8	8,5	11,2	11,4	12,4			

Чи зверталися Ви за останні 12 місяців до місцевих адміністрацій (районних, обласних) щодо розв'язання Ваших особистих справ, і якою мірою Ви задоволені їх розв'язанням?
% опитаних

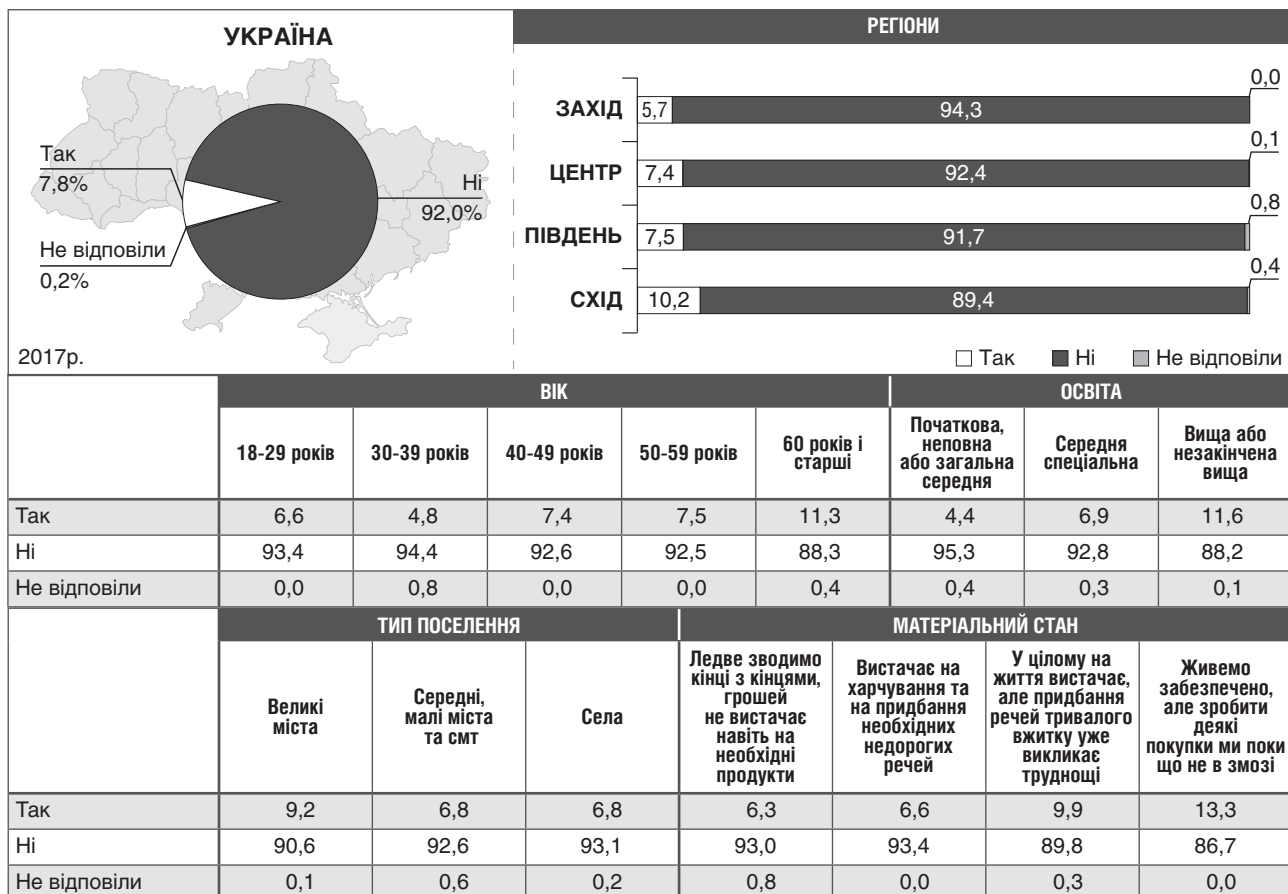

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Не зверталися	79,1	74,5	75,5	71,9	81,3	74,7	72,4	72,7	73,5	76,4	74,1	75,0	74,5	76,3	74,7
Зверталися, але безрезультатно	7,7	14,5	15,4	11,9	8,5	11,9	13,5	15,3	12,8	11,7	12,7	12,4	12,3	13,1	11,6
Зверталися і отримали допомогу	13,0	10,0	9,1	15,5	9,5	12,7	12,9	11,4	13,5	11,2	12,3	12,4	12,6	10,2	12,8
Не відповіли	0,2	1,0	0,0	0,8	0,7	0,8	1,2	0,6	0,2	0,7	0,9	0,3	0,6	0,4	0,9
	МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ										
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань					
Не зверталися	72,9	76,5	75,2	66,3	70,5	67,4	83,2	80,7	76,5	69,9					
Зверталися, але безрезультатно	16,1	10,5	12,2	14,5	13,5	18,8	4,9	9,9	9,8	16,8					
Зверталися і отримали допомогу	10,8	11,9	12,2	19,3	15,6	12,8	11,4	8,8	13,1	12,4					
Не відповіли	0,3	1,1	0,5	0,0	0,4	1,0	0,5	0,5	0,7	0,9					

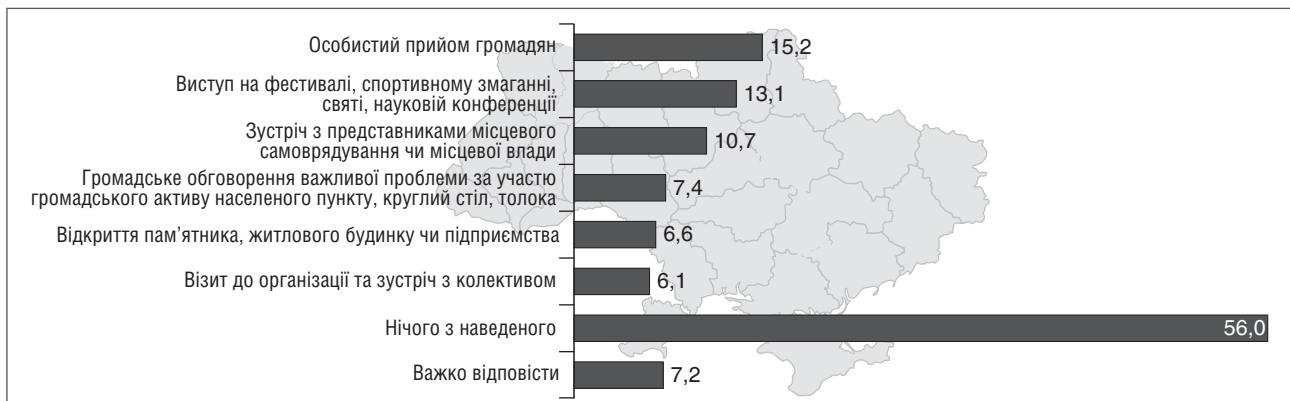
Чи надавали Ви коли-небудь до органів влади розробки, пропозиції з удосконалення роботи місцевих адміністрацій чи центральних органів влади (від громадської організації, наукових установ чи самостійно)?
% опитаних

Чи зверталися Ви коли-небудь до депутата Верховної Ради України?
% опитаних

Який з перелічених заходів за участю депутатів Верховної Ради України у Вашому місті (селі) Ви відвідували чи бачили особисто?*
% опитаних

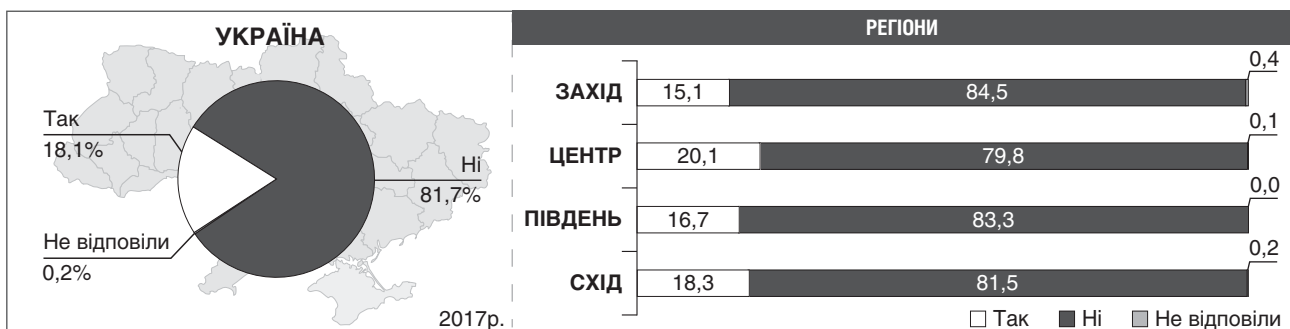

	РЕГІОНИ				ВІК				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Особистий прийом громадян	12,8	20,7	11,3	10,9	12,0	17,4	14,1	16,5	16,0
Виступ на фестивалі, спортивному змаганні, святі, науковій конференції	11,7	17,2	11,3	9,4	12,7	14,8	12,7	13,8	12,0
Зустріч з представниками місцевого самоврядування чи місцевої влади	7,9	13,4	9,2	10,0	9,2	10,0	11,2	10,5	12,2
Громадське обговорення важливої проблеми за участю громадського активу населеного пункту, круглий стіл, толока	7,9	8,5	7,5	5,3	5,9	8,2	8,5	5,7	8,3
Відкриття пам'ятника, житлового будинку чи підприємства	12,6	5,2	5,4	4,0	6,4	6,3	6,5	7,5	6,6
Візит до організації та зустріч з колективом	2,8	10,0	4,6	4,0	6,6	7,7	5,3	5,1	5,4
Нічого з наведеного	58,2	46,7	67,9	62,1	60,4	53,6	55,8	53,8	55,8
Важко відповісти	5,9	8,6	7,1	6,4	6,8	7,9	6,2	5,7	8,5

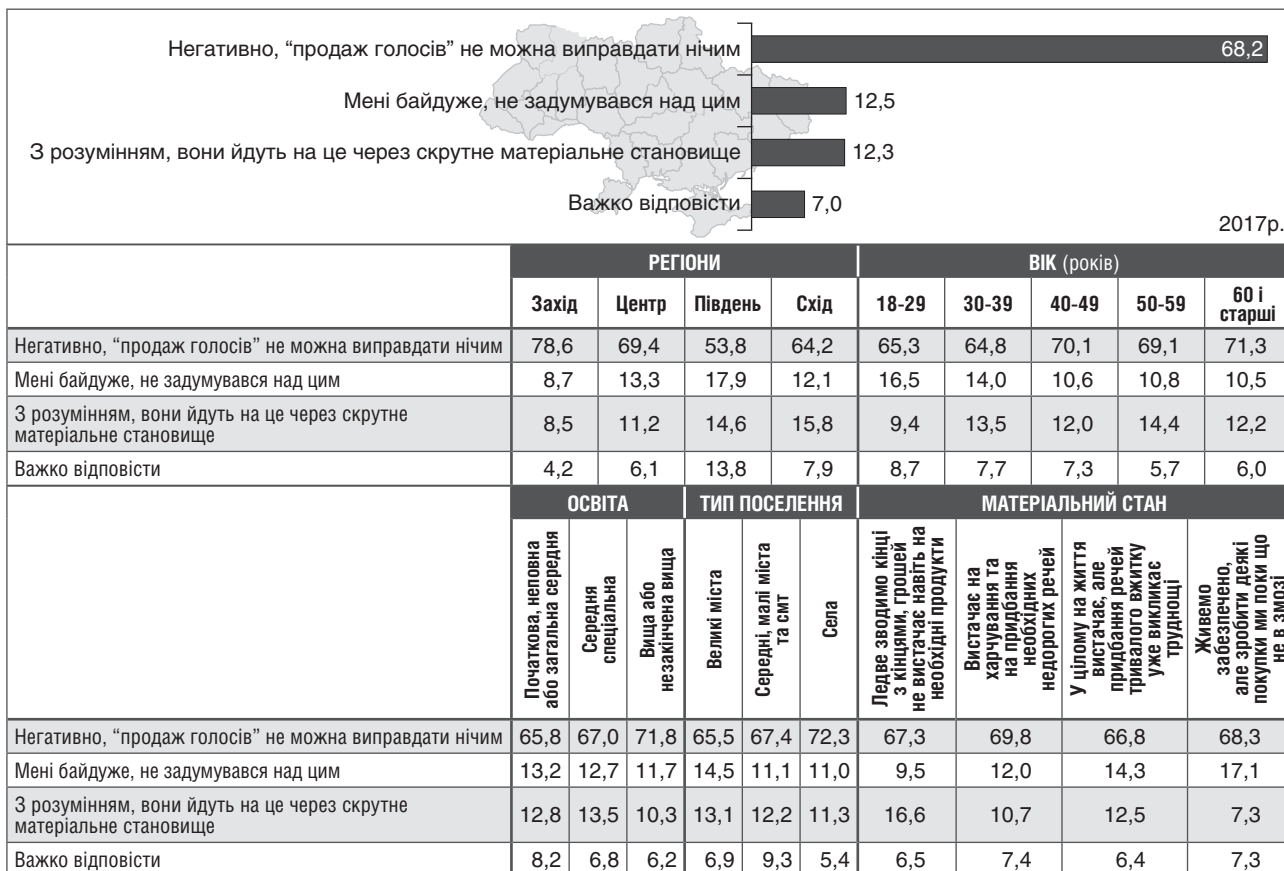
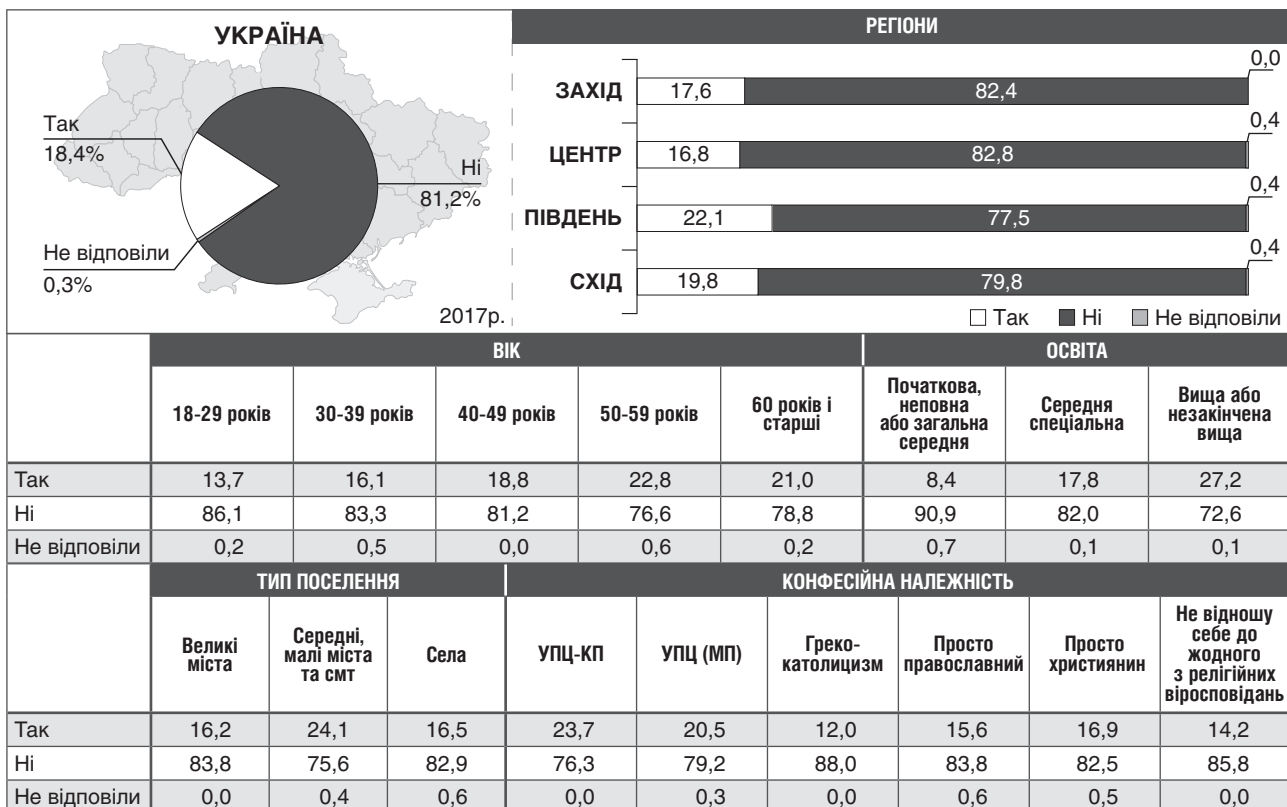
	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Особистий прийом громадян	12,2	13,5	19,4	21,7	13,3	8,9
Виступ на фестивалі, спортивному змаганні, святі, науковій конференції	8,0	12,6	18,1	14,7	14,3	10,4
Зустріч з представниками місцевого самоврядування чи місцевої влади	9,3	10,0	12,6	8,6	13,3	11,1
Громадське обговорення важливої проблеми за участю громадського активу населеного пункту, круглий стіл, толока	12,2	13,5	19,4	7,2	7,4	7,5
Відкриття пам'ятника, житлового будинку чи підприємства	3,3	6,3	9,6	7,7	5,7	6,0
Візит до організації та зустріч з колективом	4,4	4,9	9,0	8,8	4,6	3,9
Нічого з наведеного	64,8	57,7	46,9	53,5	56,9	58,3
Важко відповісти	7,5	6,9	7,2	5,5	8,0	8,6

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

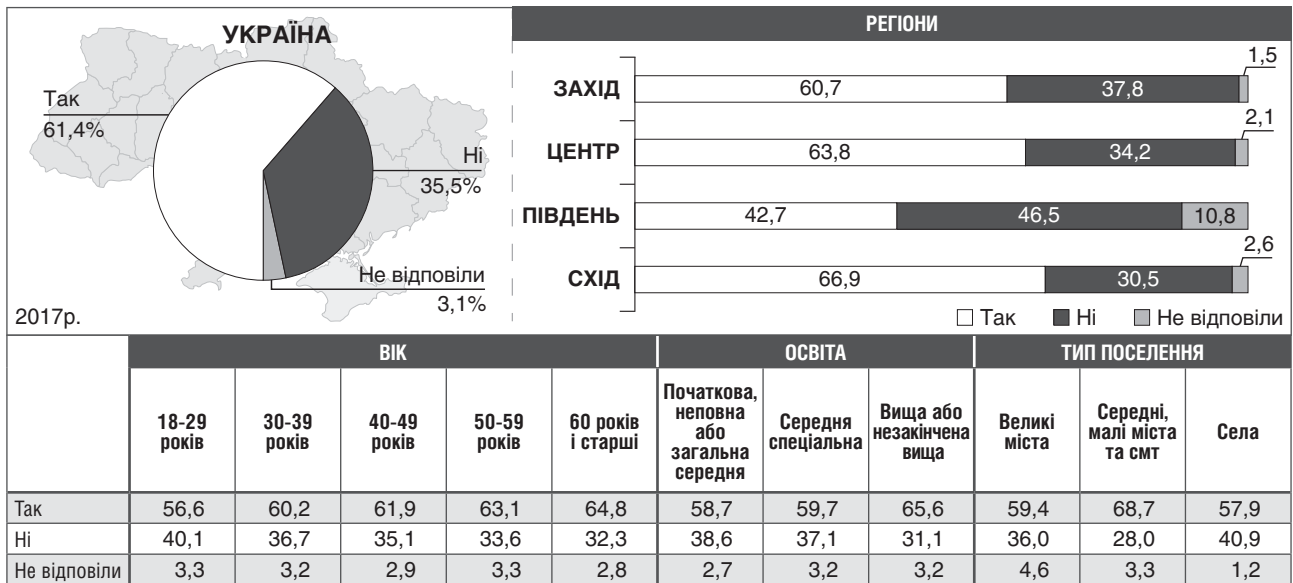
Чи брали Ви участь у роботі профспілок протягом останніх 15 років?
% опитаних

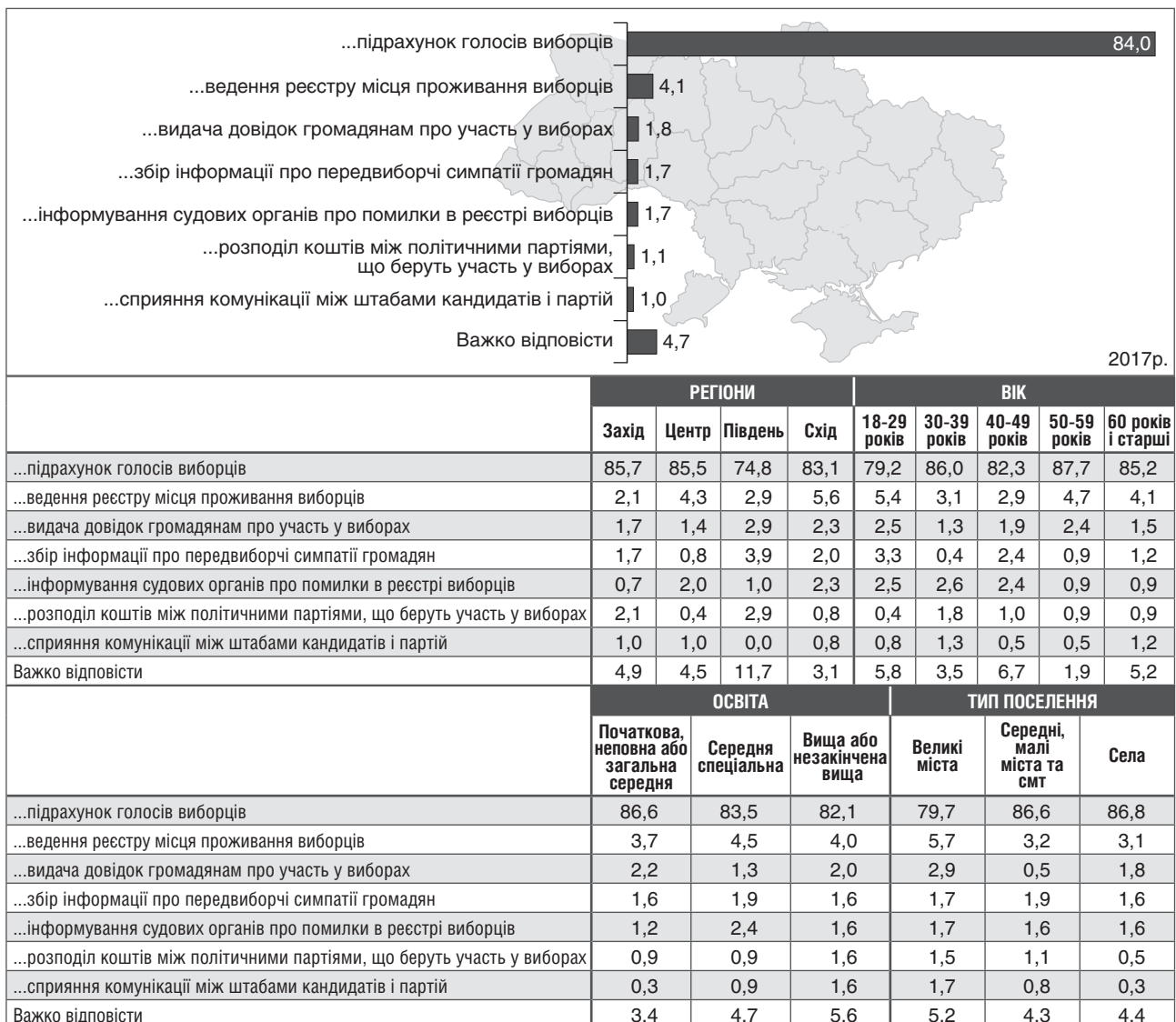
	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	8,5	16,4	22,1	24,9	19,9	10,8	16,9	25,3
Ні	91,5	83,3	77,3	74,8	80,1	89,0	82,7	74,7
Не відповіли	0,0	0,3	0,6	0,3	0,0	0,2	0,4	0,0

Як Ви ставитеся до того, що виборці “продають” свої голоси?
 % опитаних

Чи брали Ви коли-небудь участь у роботі виборчих комісій?
 % опитаних

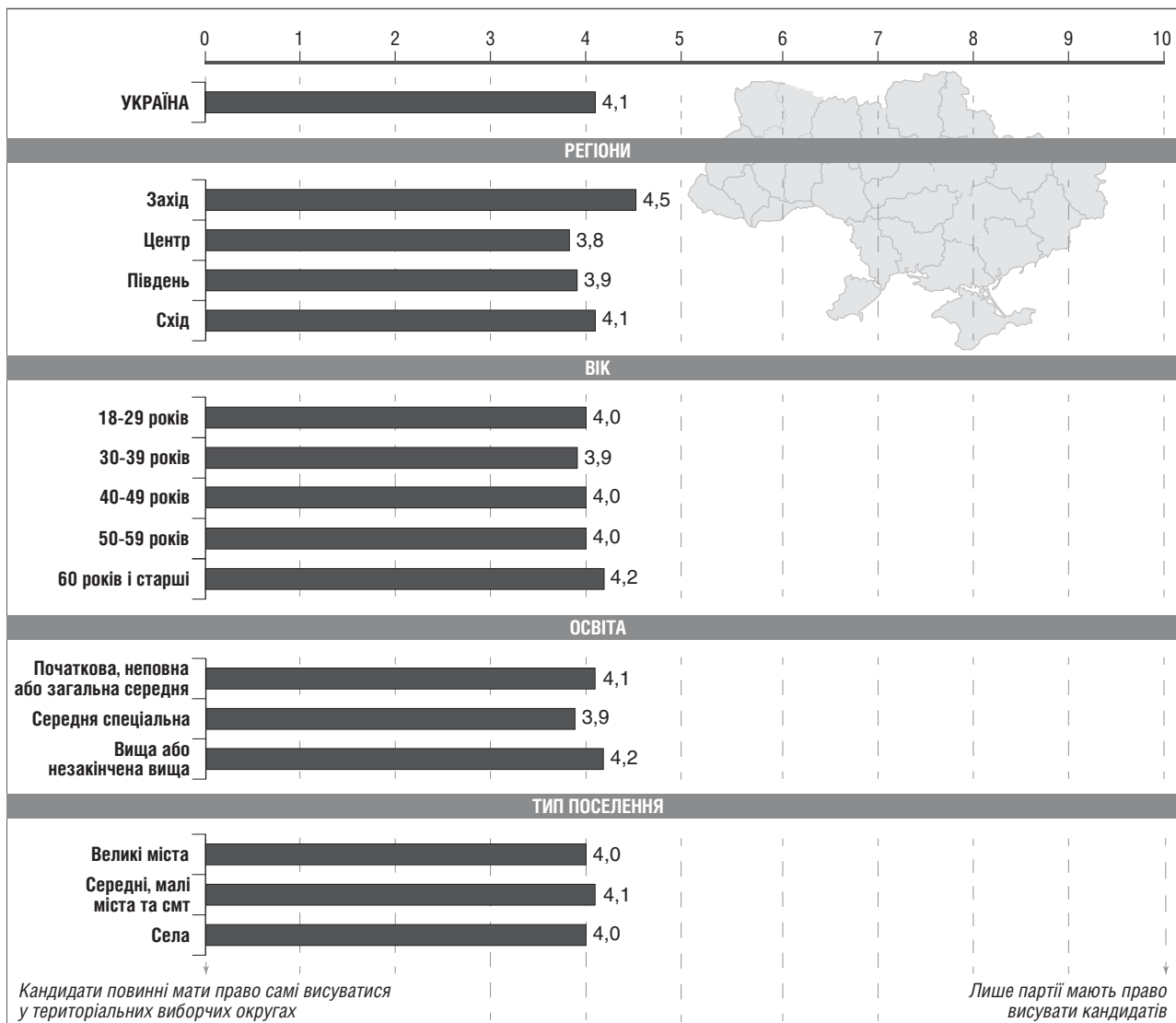
Чи можете Ви назвати головне завдання, що покладається на виборчі комісії?
% опитаних

Головним завданням виборчих комісій (характерним для роботи саме виборчих комісій) є ..., % тих, хто може назвати основне завдання виборчих комісій

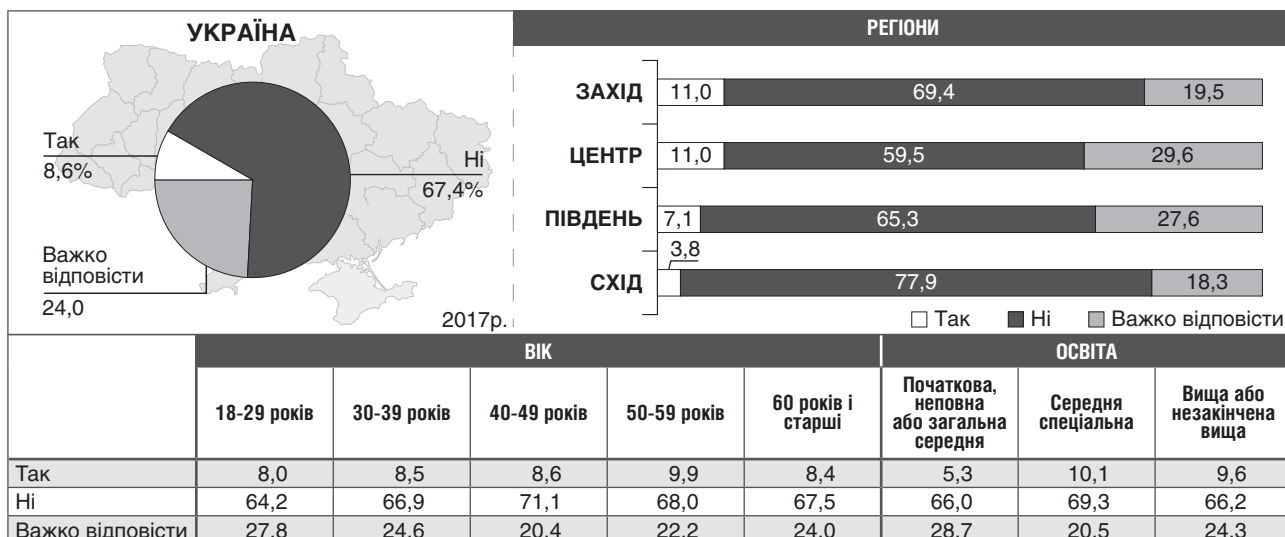

Існують різні точки зору щодо реформування системи виборів депутатів Верховної Ради України.
Де б Ви розмістили власну позицію з цього питання на 11-бальній шкалі?^{*}
середній бал

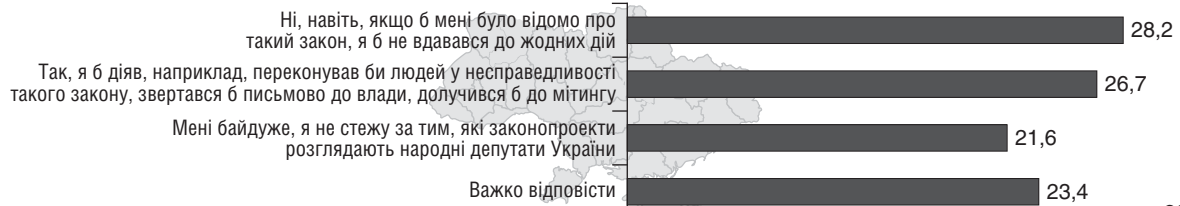

* Шкала від 0 до 10, де "0" – означає, що кандидати повинні мати право самі висуватися у територіальних виборчих округах, а "10" – що лише партії мають право висувати кандидатів.

Чи доцільно передбачити можливість збереження за депутатом Верховної Ради депутатського мандата в разі призначення його міністром (без збереження зарплати депутата на час роботи в Уряді) та можливість його повернення до Парламенту після припинення міністерських повноважень?
% опитаних

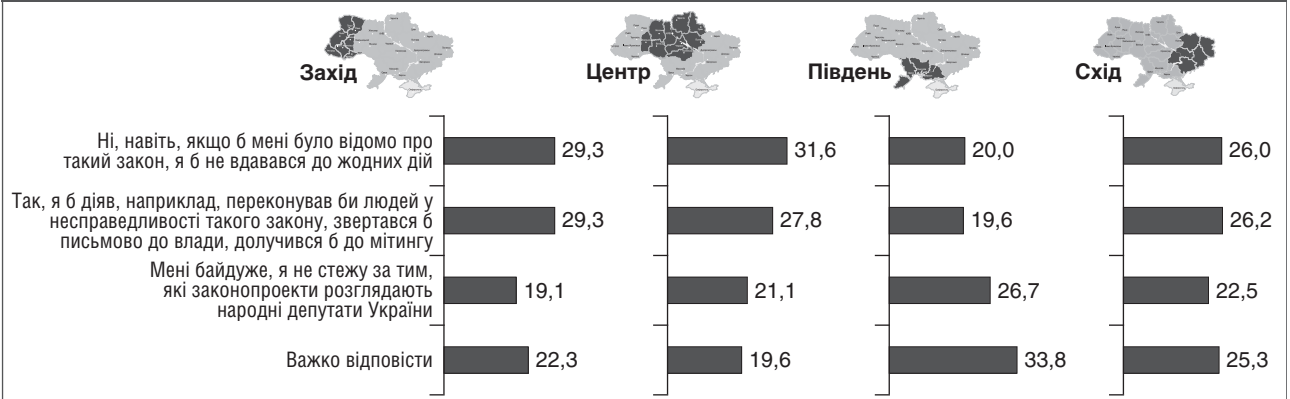

Якщо б Верховна Рада почала розглядати законопроект, який Ви вважаєте дуже несправедливим, чи вдалися б Ви до якихось дій?
% опитаних

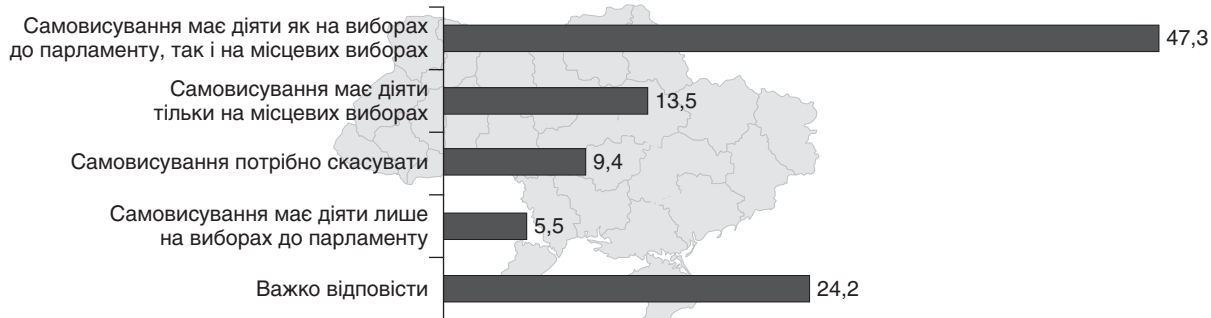
2017р.

РЕГІОНИ

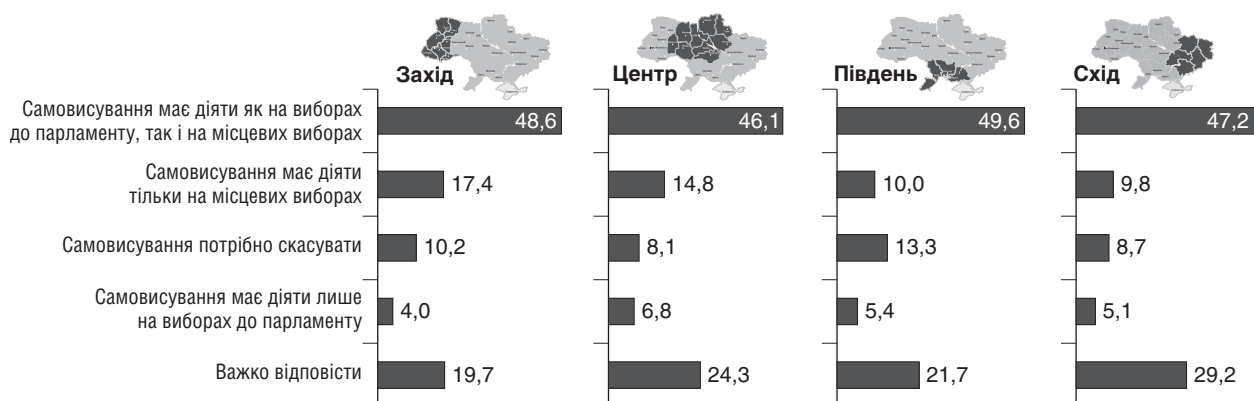
	ВІК (років)					ОСВІТА		
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Ні, навіть, якщо б мені було відомо про такий закон, я б не вдавався до жодних дій	24,1	26,1	30,0	28,5	31,7	28,5	30,0	26,0
Так, я б діяв, наприклад, переконував би людей у несправедливості такого закону, звертався б письмово до влади, долучився б до мітингу	26,9	26,1	26,8	27,6	26,5	25,9	22,1	32,9
Мені байдуже, я не стежу за тим, які законопроекти розглядають народні депутати України	27,8	24,5	20,6	19,2	16,9	25,2	23,0	17,2
Важко відповісти	21,2	23,2	22,6	24,6	25,0	20,4	24,9	23,9
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ				
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села		
Ні, навіть, якщо б мені було відомо про такий закон, я б не вдавався до жодних дій	28,8	26,3	28,9	28,6	30,6	26,0		
Так, я б діяв, наприклад, переконував би людей у несправедливості такого закону, звертався б письмово до влади, долучився б до мітингу	27,8	25,6	25,3	28,9	24,1	26,1		
Мені байдуже, я не стежу за тим, які законопроекти розглядають народні депутати України	19,5	23,5	24,9	22,6	16,9	24,3		
Важко відповісти	23,8	24,6	20,9	20,0	28,4	23,6		
	КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ							
	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань		
Ні, навіть, якщо б мені було відомо про такий закон, я б не вдавався до жодних дій	32,1	31,8	16,4	27,9	32,0	24,3		
Так, я б діяв, наприклад, переконував би людей у несправедливості такого закону, звертався б письмово до влади, долучився б до мітингу	30,6	30,4	32,8	21,4	21,6	23,9		
Мені байдуже, я не стежу за тим, які законопроекти розглядають народні депутати України	18,4	18,1	16,9	25,4	24,2	27,0		
Важко відповісти	19,0	19,7	33,9	25,2	22,2	24,8		

Як Ви ставитеся до можливості для громадян самим себе висувати кандидатом у депутати Верховної Ради (самовисування на виборах)?
% опитаних

2017р.

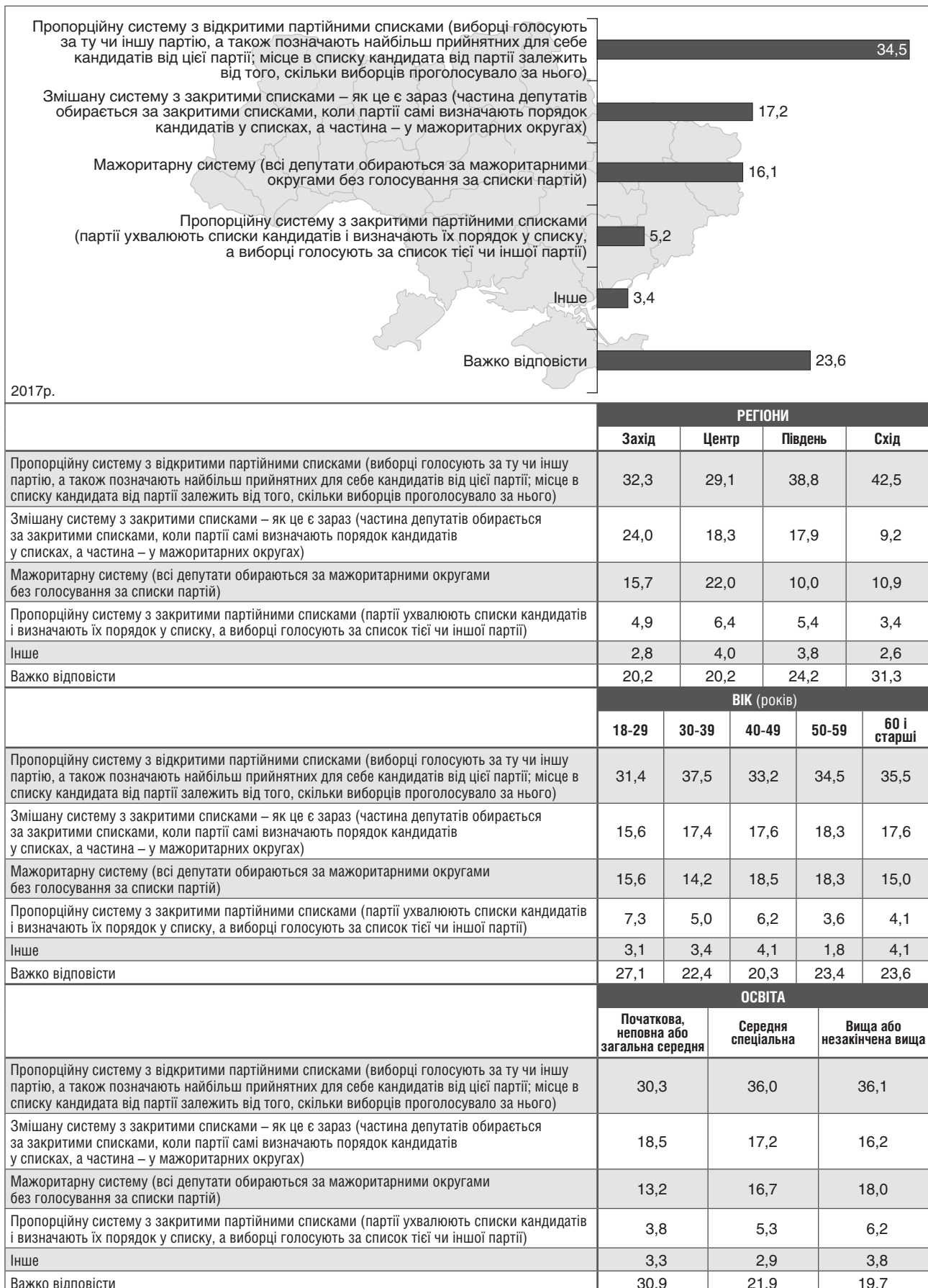
РЕГІОНИ

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Самовисування має діяти як на виборах до парламенту, так і на місцевих виборах	42,8	46,9	50,7	50,6	47,2	41,8	49,7	49,3
Самовисування має діяти тільки на місцевих виборах	15,8	14,9	12,4	11,4	12,8	14,1	13,0	13,7
Самовисування потрібно скасувати	7,8	8,2	8,3	10,2	11,7	9,5	8,7	10,0
Самовисування має діяти лише на виборах до парламенту	5,0	5,8	6,5	4,5	5,6	4,8	5,9	5,6
Важко відповісти	28,6	24,1	22,1	23,4	22,7	29,9	22,7	21,5
	КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ							
	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань		
Самовисування має діяти як на виборах до парламенту, так і на місцевих виборах	47,8	50,0	40,4	56,9	37,3	32,0		
Самовисування має діяти тільки на місцевих виборах	15,4	10,1	21,3	7,7	24,2	14,2		
Самовисування потрібно скасувати	9,4	14,4	7,7	7,4	9,8	9,8		
Самовисування має діяти лише на виборах до парламенту	5,3	7,4	3,8	4,0	9,8	7,6		
Важко відповісти	22,2	18,1	26,8	24,0	19,0	36,4		

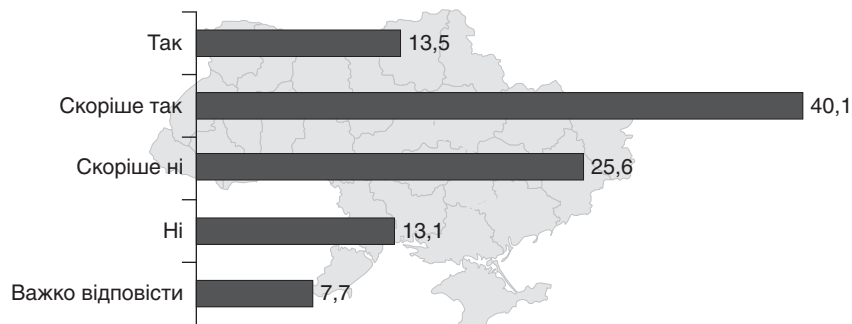

Яку систему виборів до Верховної Ради Ви вважаєте найкращою для України?
% опитаних

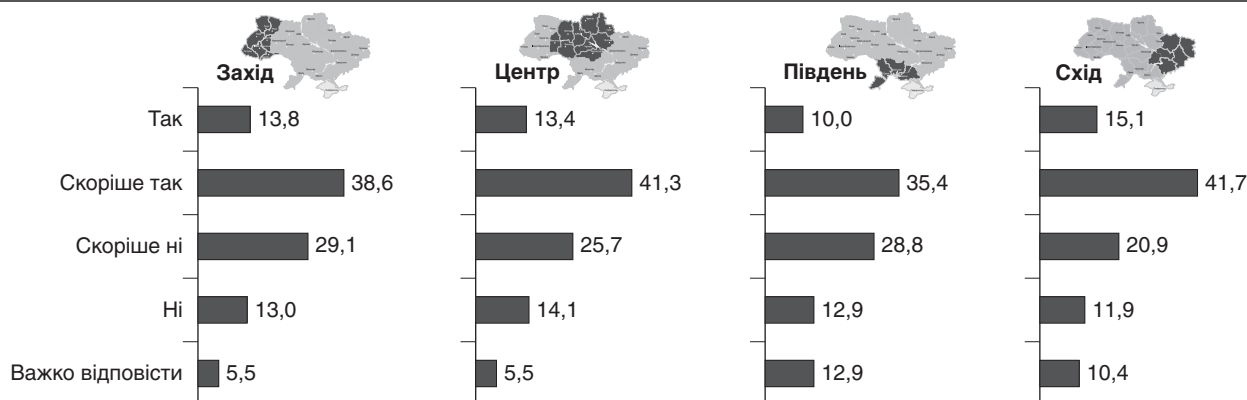
Чи цікавою для Вас є інформація про діяльність парламенту?

% опитаних

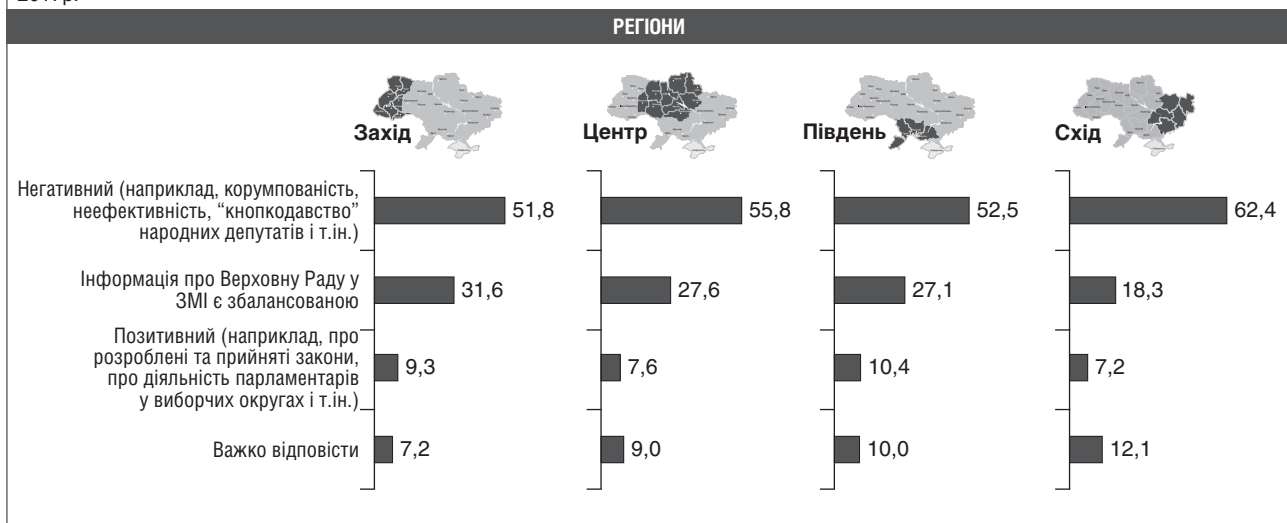
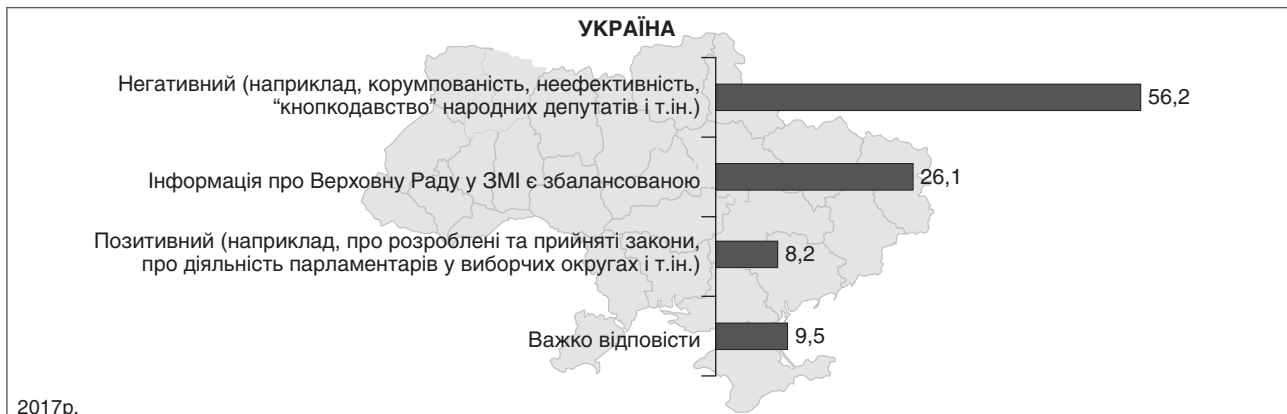
2017р.

РЕГІОНИ

	ВІК					ОСВІТА					
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища			
Так	8,3	11,6	11,8	17,4	17,6	11,2	12,4	16,6			
Скоріше так	32,1	39,3	40,4	41,6	45,8	41,3	39,9	39,3			
Скоріше ні	33,7	26,1	27,1	20,7	21,0	26,3	25,6	25,0			
Ні	17,9	13,7	14,5	11,7	8,8	13,0	13,7	12,4			
Важко відповісти	8,0	9,2	6,2	8,7	6,8	8,2	8,3	6,6			
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	12,7	17,6	11,5	16,4	14,6	9,2	15,8	11,8	14,1	19,3	
Скоріше так	41,6	39,6	36,6	38,5	43,3	39,3	42,9	41,4	37,7	33,7	
Скоріше ні	27,0	19,1	28,8	23,5	21,3	31,5	24,1	24,6	28,0	21,7	
Ні	12,3	14,4	13,7	15,4	8,7	14,0	9,5	13,1	15,2	14,5	
Важко відповісти	6,4	9,2	9,3	6,1	12,2	6,0	7,8	9,1	5,0	10,8	
	КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ										
	упц-кп		упц (мп)		Греко-католицизм		Просто православний		Просто християнин		Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	15,4		14,1		12,0		11,5		9,8		14,1
Скоріше так	40,2		42,6		38,8		41,8		42,5		33,9
Скоріше ні	26,3		24,2		31,1		25,2		28,1		20,7
Ні	12,4		12,4		10,9		13,2		12,4		18,5
Важко відповісти	5,8		6,7		7,1		8,3		7,2		12,8

Який тип інформації Ви переважно отримуєте про Верховну Раду України із засобів масової інформації?
% опитаних

	ВІК (років)					ОСВІТА		
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Негативний (наприклад, корупційність, неефективність, "кнопкодавство" народних депутатів і т.ін.)	53,9	54,6	56,3	57,7	58,1	57,7	55,5	55,6
Інформація про Верховну Раду у ЗМІ є збалансованою	27,1	26,4	24,2	27,9	25,2	23,2	25,6	29,0
Позитивний (наприклад, про розроблені та прийняті закони, про діяльність парламентарів у виборчих округах і т.ін.)	8,2	7,9	9,4	7,5	8,1	8,6	8,7	7,4
Важко відповісти	10,8	11,1	10,0	6,9	8,6	10,6	10,1	8,1
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ				
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села		
Негативний (наприклад, корупційність, неефективність, "кнопкодавство" народних депутатів і т.ін.)	56,9	55,8	54,4	55,3	56,4	57,1		
Інформація про Верховну Раду у ЗМІ є збалансованою	27,0	24,1	26,2	26,3	23,9	27,5		
Позитивний (наприклад, про розроблені та прийняті закони, про діяльність парламентарів у виборчих округах і т.ін.)	8,8	9,5	5,3	8,0	9,5	7,5		
Важко відповісти	7,3	10,6	14,0	10,5	10,2	7,8		

Яка інформація про парламент є прихованою від громадян (тобто громадяни не мають доступу до неї)?*
% опитаних

2017р.

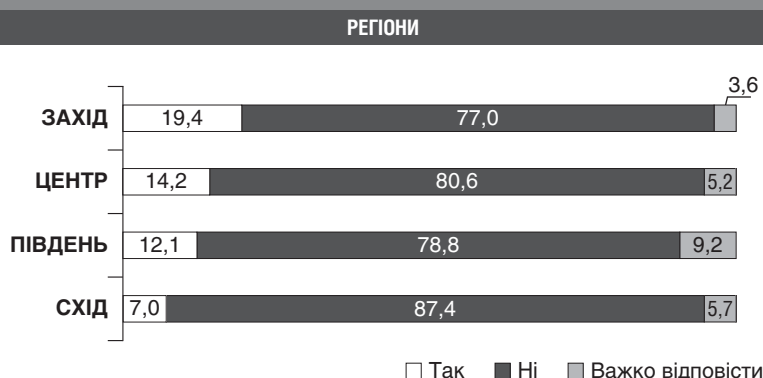
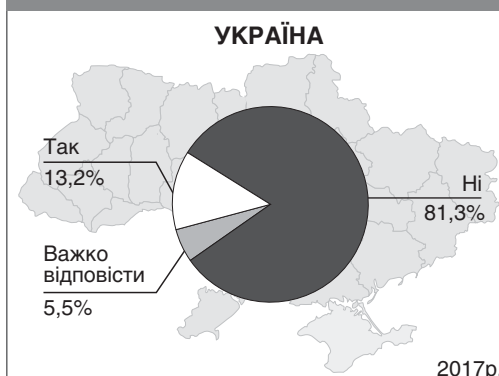
	РЕГІОНИ				ВІК				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Про закулісні домовленості між політичними партіями	53,3	46,0	50,8	58,7	46,9	53,0	51,3	51,8	54,4
Про доходи парламентарів	43,9	46,9	50,0	46,8	43,9	49,1	43,5	47,1	48,4
Про минуле депутатів Верховної Ради, деталі їх політичної кар'єри	33,8	40,9	44,2	42,0	39,4	39,9	41,2	39,3	39,8
Про взаємодію політичних сил із власниками засобів масової інформації	30,6	33,2	21,7	33,0	29,5	29,8	33,5	31,8	31,7
Про реальних ініціаторів законопроектів	28,9	32,6	25,8	33,2	30,5	32,8	30,7	33,0	29,1
Інше	1,3	2,6	2,9	0,8	1,9	2,4	1,2	1,8	1,7
Жодна інформація не є прихованою	8,9	6,8	7,1	2,5	6,6	4,5	7,6	5,7	6,2
Громадяни не повинні знати всіх деталей про парламент	1,9	2,5	1,7	2,8	3,5	3,7	0,9	2,7	1,3
Важко відповісти	7,7	8,6	15,4	13,4	10,6	10,8	10,3	11,1	9,8
	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ					
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська			
Про закулісні домовленості між політичними партіями	52,0	49,3	54,0	51,1	49,1	55,3			
Про доходи парламентарів	45,3	46,3	47,9	45,3	51,7	44,3			
Про минуле депутатів Верховної Ради, деталі їх політичної кар'єри	39,4	40,6	39,7	37,6	44,3	41,1			
Про взаємодію політичних сил із власниками засобів масової інформації	29,3	31,9	32,0	31,7	30,8	30,4			
Про реальних ініціаторів законопроектів	28,9	31,7	32,1	29,7	35,8	29,1			
Інше	1,5	1,9	1,8	1,9	2,2	0,9			
Жодна інформація не є прихованою	6,6	5,3	6,8	7,1	4,3	5,8			
Громадяни не повинні знати всіх деталей про парламент	2,7	2,3	2,1	2,6	3,0	1,1			
Важко відповісти	11,5	11,7	8,2	8,3	11,9	14,0			

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Якої інформації про парламент не достатньо сьогодні?*
 % опитаних

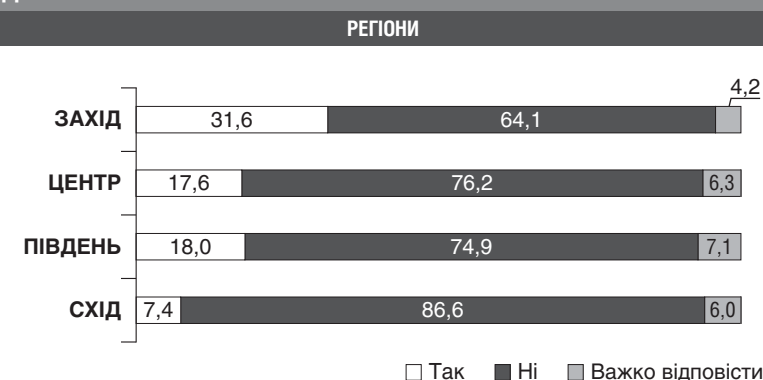
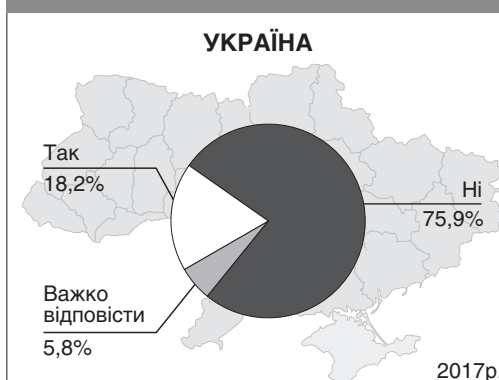

	РЕГІОНИ				ВІК					
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	
Точних даних про суми коштів, які закладаються на наступні роки у проєкті державного бюджету	39,5	34,6	37,9	38,7	36,3	36,7	35,7	37,8	38,6	
Інформації про діяльність парламентарів у виборчих округах	24,0	33,6	29,6	37,5	26,7	28,5	30,6	34,8	37,6	
Узагальнених аналітичних матеріалів про розроблені політичними силами напрями політики в законопроектах, які обговорюються у Верховній Раді	24,4	34,3	37,1	27,7	30,2	29,0	26,5	32,6	33,3	
Інформації про рішення комітетів парламенту	17,6	27,3	24,2	22,8	21,7	20,4	23,8	24,0	26,5	
Інше	1,9	6,1	8,8	6,2	5,0	5,3	7,4	4,8	5,4	
Мені достатньо наявної інформації	25,1	24,0	20,0	15,9	24,8	22,4	23,0	22,5	16,9	
Важко відповісти	13,8	6,6	10,0	13,0	11,6	11,9	10,3	8,1	9,8	
	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Точних даних про суми коштів, які закладаються на наступні роки у проєкті державного бюджету	36,6	36,3	38,7	37,4	40,3	33,6	35,4	37,5	39,1	31,7
Інформації про діяльність парламентарів у виборчих округах	32,4	31,2	32,5	29,1	35,3	35,6	31,9	31,8	33,1	26,5
Узагальнених аналітичних матеріалів про розроблені політичними силами напрями політики в законопроектах, які обговорюються у Верховній Раді	27,8	31,7	31,5	31,8	30,8	27,1	30,3	29,0	33,0	26,5
Інформації про рішення комітетів парламенту	21,6	24,4	24,0	21,9	26,9	23,5	20,9	23,0	25,2	28,0
Інше	4,0	5,4	6,6	4,3	8,2	5,5	7,0	5,3	5,0	6,1
Мені достатньо наявної інформації	22,3	21,3	21,6	22,4	17,4	24,2	19,8	22,2	21,7	18,1
Важко відповісти	12,2	11,0	8,1	10,8	9,5	10,2	9,8	11,0	9,9	12,0

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Чи чули Ви щось про діяльність наведених громадських організацій, рухів, проектів?
 % опитаних
РУХ “ЧЕСНО”

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	9,2	15,8	14,7	14,5	13,0	8,8	13,2	16,8
Ні	84,7	81,3	78,2	79,8	81,4	86,1	82,4	76,3
Важко відповісти	6,1	2,9	7,1	5,7	5,6	5,1	4,4	6,9

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	14,2	9,7	14,6	15,2	11,7	12,2
Ні	81,7	82,2	79,6	78,7	83,3	82,9
Важко відповісти	4,1	8,2	5,8	6,1	5,0	5,0

ГРОМАДЯНСЬКА МЕРЕЖА “ОПОРА”

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	17,0	18,5	19,7	20,2	16,9	11,7	18,6	23,1
Ні	77,1	76,3	72,4	74,7	77,9	83,0	76,3	69,9
Важко відповісти	5,9	5,3	7,9	5,1	5,3	5,3	5,1	7,1

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	22,3	11,4	15,3	20,2	17,4	16,5
Ні	72,9	80,2	79,1	73,5	76,5	78,3
Важко відповісти	4,9	8,4	5,6	6,4	6,1	5,1

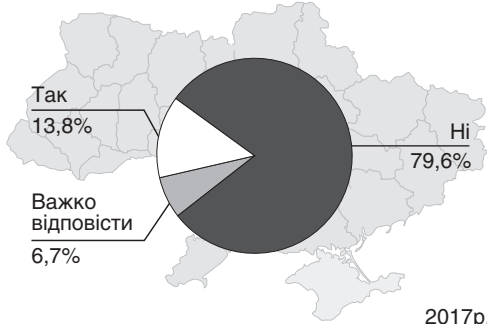
Чи чули Ви щось про діяльність наведених громадських організацій, рухів, проектів?

% опитаних

(продовження)

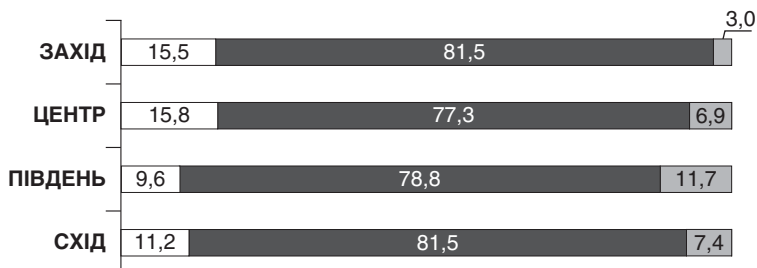
РЕАНІМАЦІЙНИЙ ПАКЕТ РЕФОРМ

УКРАЇНА

2017р.

РЕГІОНИ

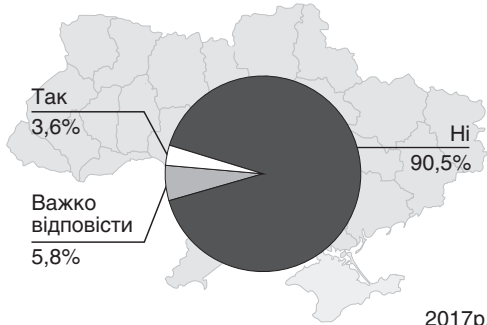

□ Так ■ Ні ■ Важко відповісти

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	12,3	14,0	12,6	17,4	13,1	9,5	12,5	18,8
Ні	80,2	82,3	78,2	74,8	80,9	85,6	81,1	72,8
Важко відповісти	7,5	3,7	9,1	7,8	6,0	4,9	6,4	8,4
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ				
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села		
Так	13,7	11,0	16,9	16,2	11,7	12,5		
Ні	81,4	78,1	76,7	76,1	82,4	81,7		
Важко відповісти	4,9	11,0	6,4	7,7	5,9	5,9		

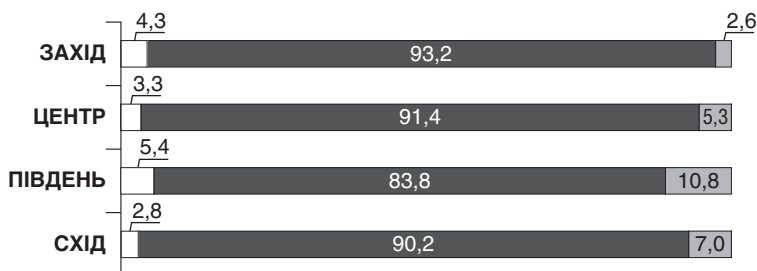
ПРОЕКТ "RADA4YOU"

УКРАЇНА

2017р.

РЕГІОНИ

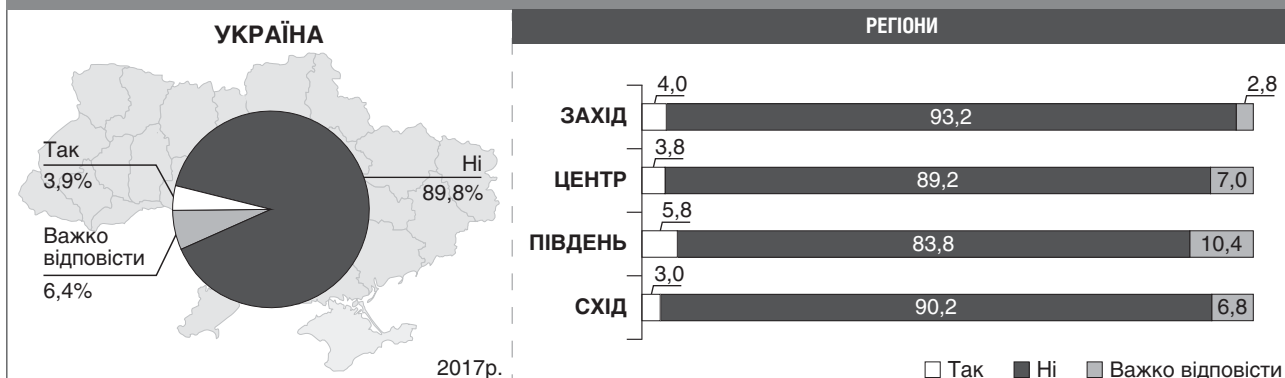

□ Так ■ Ні ■ Важко відповісти

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	3,3	4,2	3,2	3,9	3,6	2,7	4,2	3,7
Ні	91,7	91,5	90,6	88,3	90,2	93,4	90,0	88,8
Важко відповісти	5,0	4,2	6,2	7,8	6,2	3,8	5,8	7,5
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ				
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села		
Так	4,0	3,2	3,3	2,6	3,3	5,1		
Ні	91,7	86,9	91,8	90,9	91,1	89,6		
Важко відповісти	4,3	9,9	4,9	6,5	5,6	5,3		

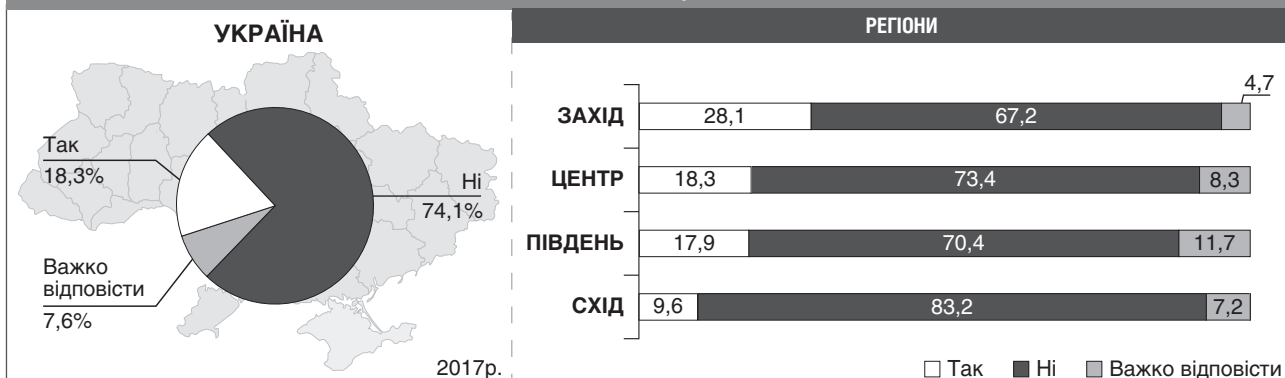
Чи чули Ви щось про діяльність наведених громадських організацій, рухів, проектів?
 % опитаних

(продовження)

ПРОГРАМА "РАДА" USAID

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	3,3	4,7	3,5	4,5	3,6	2,0	4,1	5,0
Ні	91,0	89,7	89,7	88,0	90,0	94,1	89,1	87,1
Важко відповісти	5,7	5,5	6,8	7,5	6,4	3,8	6,8	7,9

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	4,4	3,0	3,3	3,2	5,0	3,6
Ні	90,5	86,9	90,9	89,0	89,1	91,3
Важко відповісти	5,1	10,1	5,8	7,7	5,9	5,1

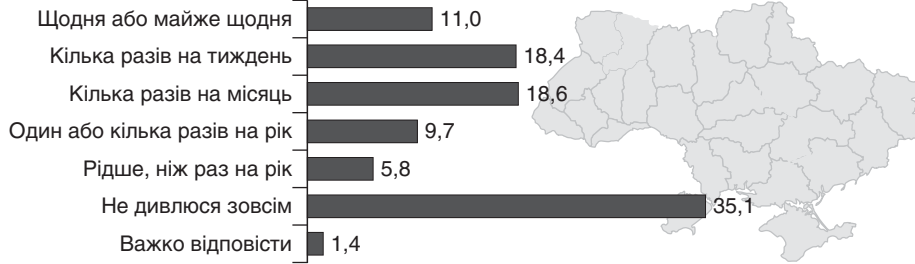
КОМІТЕТ ВИБОРЦІВ УКРАЇНИ

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	14,9	18,3	20,4	21,3	17,7	10,9	17,8	24,7
Ні	79,2	75,9	69,0	71,2	74,2	82,1	74,8	66,8
Важко відповісти	5,9	5,8	10,6	7,5	8,1	6,9	7,3	8,5

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	19,9	15,9	16,9	22,6	17,8	13,5
Ні	73,3	73,8	76,4	68,8	75,6	79,4
Важко відповісти	6,8	10,3	6,7	8,6	6,7	7,1

Як часто Ви дивитеся кожен з наведених телеканалів, слухаєте радіостанції, читаєте газети?
% опитаних

ПЕРШИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕЛЕКАНАЛ

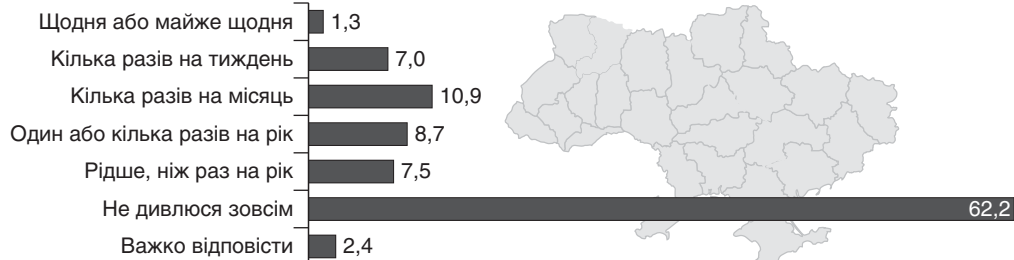

2017р.

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щодня або майже щодня	5,5	11,5	19,1	11,3	5,0	7,7	7,1	12,3	19,6
Кілька разів на тиждень	20,8	16,9	19,5	17,9	10,2	15,0	18,8	22,9	24,3
Кілька разів на місяць	19,7	20,6	12,9	17,2	13,9	20,3	17,4	18,7	21,7
Один або кілька разів на рік	11,9	12,1	5,4	6,4	10,6	9,5	12,9	8,1	8,1
Рідше, ніж раз на рік	4,9	7,4	4,6	4,7	7,1	6,3	7,1	4,5	4,3
Не дивлюся зовсім	36,7	30,2	36,1	40,4	52,5	38,8	35,0	31,6	21,1
Важко відповісти	0,4	1,3	2,5	2,1	0,7	2,4	1,8	1,8	0,9

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Щодня або майже щодня	12,8	10,3	10,3	10,2	7,8	16,0	9,1	14,8	10,1
Кілька разів на тиждень	17,7	19,6	17,4	21,0	14,9	15,7	13,5	20,2	22,9
Кілька разів на місяць	17,6	20,5	17,2	20,2	20,3	12,9	19,7	19,6	16,3
Один або кілька разів на рік	10,2	9,2	10,0	10,9	6,0	10,4	9,7	10,0	9,5
Рідше, ніж раз на рік	4,4	5,6	7,2	5,4	5,8	6,7	7,9	3,3	5,1
Не дивлюся зовсім	36,4	33,7	35,6	31,2	42,5	37,3	38,7	30,4	34,8
Важко відповісти	0,9	1,0	2,3	1,1	2,8	1,1	1,5	1,7	1,4

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ ТЕЛЕКАНАЛ "РАДА"

2017р.

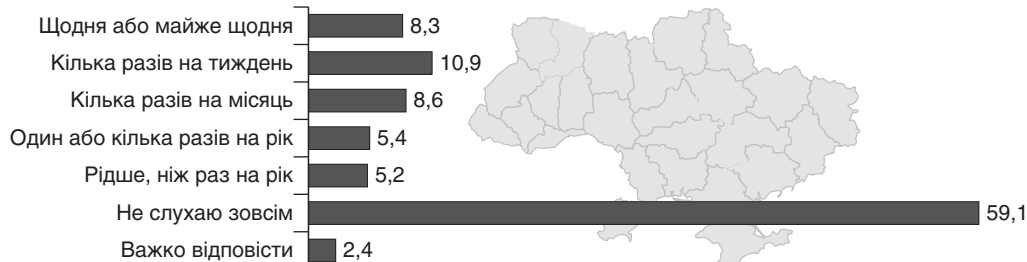
	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щодня або майже щодня	1,3	1,8	1,7	0,2	0,5	0,3	1,5	1,2	2,4
Кілька разів на тиждень	5,7	5,1	15,0	7,6	1,6	3,7	6,5	9,9	12,2
Кілька разів на місяць	10,4	9,9	14,6	11,2	8,5	9,5	8,8	10,5	15,4
Один або кілька разів на рік	8,1	10,2	4,2	9,3	5,9	8,2	9,7	9,3	10,5
Рідше, ніж раз на рік	8,1	9,1	6,7	5,1	7,8	7,9	8,8	8,1	5,8
Не дивлюся зовсім	65,2	61,5	54,6	63,9	74,1	68,1	61,5	58,9	50,8
Важко відповісти	1,3	2,3	3,3	2,8	1,6	2,4	3,2	2,1	2,6

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Щодня або майже щодня	1,1	1,0	1,6	1,8	0,6	0,4	9,1	14,8	10,1
Кілька разів на тиждень	8,2	6,8	6,5	5,9	6,9	10,0	13,5	20,2	22,9
Кілька разів на місяць	8,4	12,6	11,0	11,3	11,2	9,5	19,7	19,6	16,3
Один або кілька разів на рік	6,9	9,2	9,6	8,5	8,0	10,0	9,7	10,0	9,5
Рідше, ніж раз на рік	6,6	6,9	9,0	8,4	6,5	6,4	7,9	3,3	5,1
Не дивлюся зовсім	66,0	62,1	59,2	61,9	62,5	62,5	38,7	30,4	34,8
Важко відповісти	2,7	1,4	3,1	2,1	4,3	1,1	1,5	1,7	1,4

Як часто Ви дивитеся кожен з наведених телеканалів, слухаєте радіостанції, читаєте газети?
% опитаних

(продовження)

НОВИНИ ТА ПЕРЕДАЧІ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДІОКОМПАНІЇ УКРАЇНИ (В Т.Ч. ЧЕРЕЗ РАДІОТОЧКУ)

2017р.

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щодня або майже щодня	6,2	9,6	10,0	7,5	3,3	4,5	8,6	9,9	13,9
Кілька разів на тиждень	15,1	10,2	10,0	8,9	7,1	7,9	9,4	12,5	16,0
Кілька разів на місяць	8,5	9,6	6,3	8,3	6,1	9,8	10,3	9,6	8,1
Один або кілька разів на рік	4,9	7,3	5,0	3,4	5,9	4,5	8,0	5,7	4,1
Рідше, ніж раз на рік	5,3	5,6	4,6	4,5	4,7	6,9	3,5	3,3	6,6
Не слухаю зовсім	58,9	55,3	61,1	64,0	71,9	63,1	58,1	56,1	48,7
Важко відповісти	1,1	2,3	2,9	3,4	0,7	2,4	1,8	1,8	0,9

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Щодня або майже щодня	10,2	8,2	7,1	9,5	6,0	8,2	5,7	11,7	8,7
Кілька разів на тиждень	10,2	12,3	9,9	11,6	9,1	11,3	9,5	11,1	12,8
Кілька разів на місяць	6,6	8,2	10,7	8,0	9,1	9,5	10,5	7,6	7,2
Один або кілька разів на рік	5,1	5,6	5,4	6,4	2,8	5,8	5,6	3,9	6,5
Рідше, ніж раз на рік	4,6	5,3	5,4	5,8	5,0	4,0	5,9	2,6	6,3
Не слухаю зовсім	60,1	58,5	59,0	56,6	64,0	60,1	60,9	60,6	55,9
Важко відповісти	3,1	1,8	2,5	2,1	4,1	1,1	1,9	2,6	2,7

ГАЗЕТУ "ГОЛОС УКРАЇНИ"

2017р.

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щодня або майже щодня	0,8	0,5	1,2	0,2	0,5	0,0	0,0	0,6	1,5
Кілька разів на тиждень	1,1	2,2	2,5	0,8	0,9	1,3	1,2	2,4	1,9
Кілька разів на місяць	3,6	4,8	5,4	2,6	3,3	3,2	2,6	3,3	6,8
Один або кілька разів на рік	5,7	6,1	5,8	4,0	3,8	5,0	7,6	5,1	5,8
Рідше, ніж раз на рік	6,8	6,8	8,3	5,3	6,6	6,6	6,8	6,9	6,0
Не читаю зовсім	81,1	77,2	73,0	83,2	83,7	81,2	78,5	78,8	74,7
Важко відповісти	0,8	2,3	3,7	4,0	1,2	2,6	3,2	3,0	3,4

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Щодня або майже щодня	0,5	0,4	0,9	0,6	1,1	0,2	1,1	0,4	0,2
Кілька разів на тиждень	1,5	0,9	2,3	1,7	1,9	0,7	1,4	1,3	2,1
Кілька разів на місяць	3,5	4,2	4,3	3,8	3,2	5,5	4,1	3,7	4,1
Один або кілька разів на рік	4,6	5,3	6,2	6,1	3,7	5,5	5,9	6,1	4,2
Рідше, ніж раз на рік	5,5	5,1	9,3	7,2	6,7	5,1	6,8	4,6	7,8
Не читаю зовсім	81,4	81,9	74,3	78,6	78,7	81,2	78,5	81,1	78,8
Важко відповісти	3,1	2,2	2,8	2,1	4,7	1,8	2,2	2,8	2,9

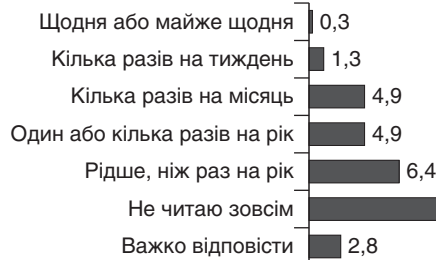
Як часто Ви дивитеся кожен з наведених телеканалів, слухаєте такі радіостанції, читаєте такі газети?

% опитаних

(продовження)

ГАЗЕТУ “УРЯДОВИЙ КУР’ЄР”

2017р.

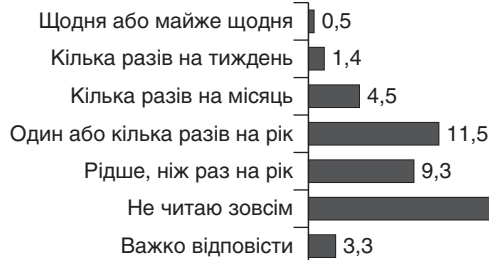

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щодня або майже щодня	0,4	0,1	0,8	0,4	0,2	0,3	0,0	0,0	0,8
Кілька разів на тиждень	1,5	1,3	1,3	0,9	0,5	0,5	1,8	0,9	2,4
Кілька разів на місяць	4,0	5,3	7,9	3,6	4,5	4,7	1,8	8,7	5,1
Один або кілька разів на рік	4,9	5,2	4,6	4,5	3,5	4,7	6,8	6,0	4,3
Рідше, ніж раз на рік	5,5	7,2	8,3	5,1	5,7	8,4	6,2	6,9	5,6
Не читаю зовсім	82,3	78,1	73,3	81,9	84,9	78,7	79,7	74,9	78,0
Важко відповісти	1,3	2,7	3,8	3,6	0,7	2,6	3,8	2,7	3,8

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Щодня або майже щодня	0,0	0,1	0,9	0,3	0,4	0,2	0,5	0,4	0,0
Кілька разів на тиждень	0,5	1,4	1,6	1,4	1,3	1,1	1,2	1,3	1,2
Кілька разів на місяць	3,5	5,5	5,3	4,2	6,0	5,3	6,2	4,1	3,9
Один або кілька разів на рік	3,1	4,7	6,6	4,8	5,2	5,1	4,9	5,0	5,1
Рідше, ніж раз на рік	6,2	5,0	8,2	7,1	6,7	4,4	6,9	3,9	7,8
Не читаю зовсім	83,2	81,0	74,6	79,8	76,3	81,6	78,3	81,8	79,0
Важко відповісти	3,5	2,2	2,8	2,5	4,1	2,2	2,0	3,5	3,0

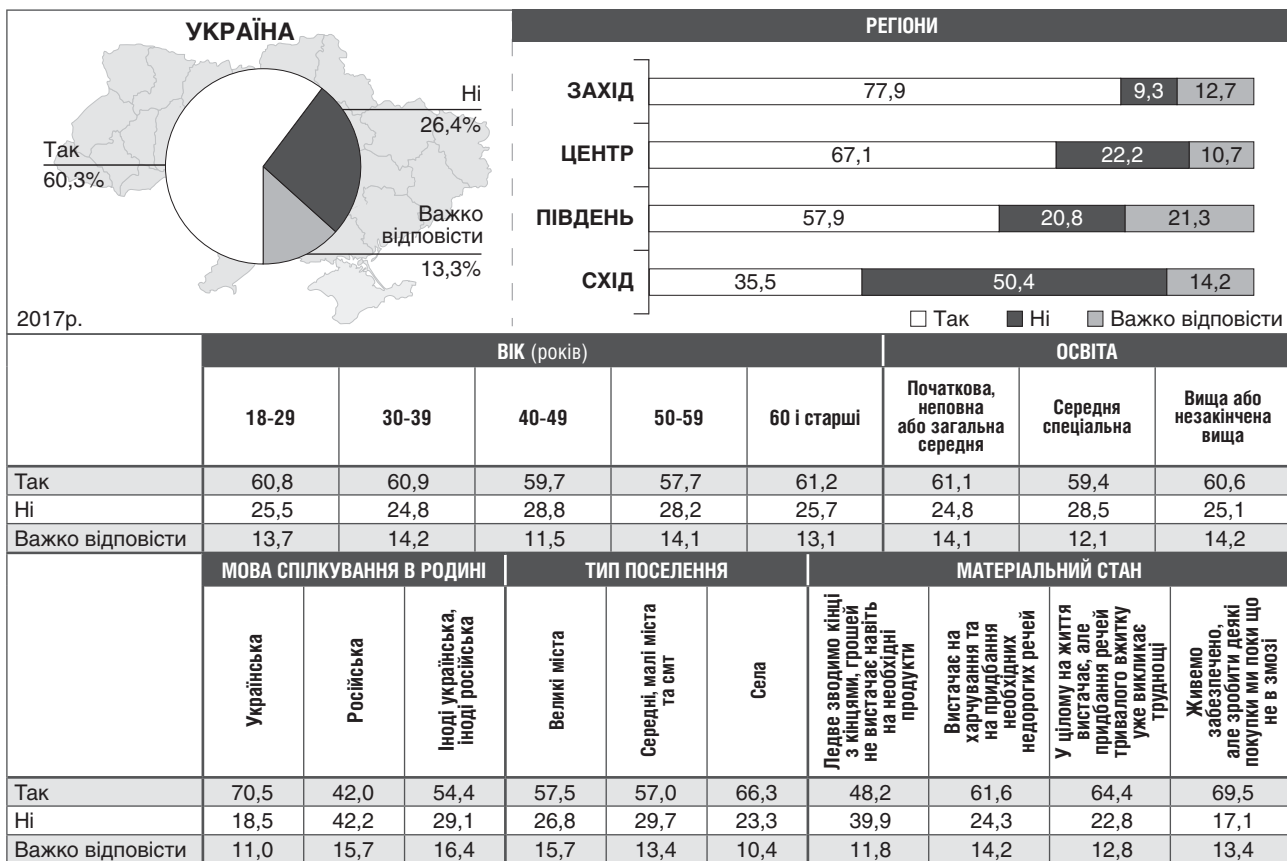
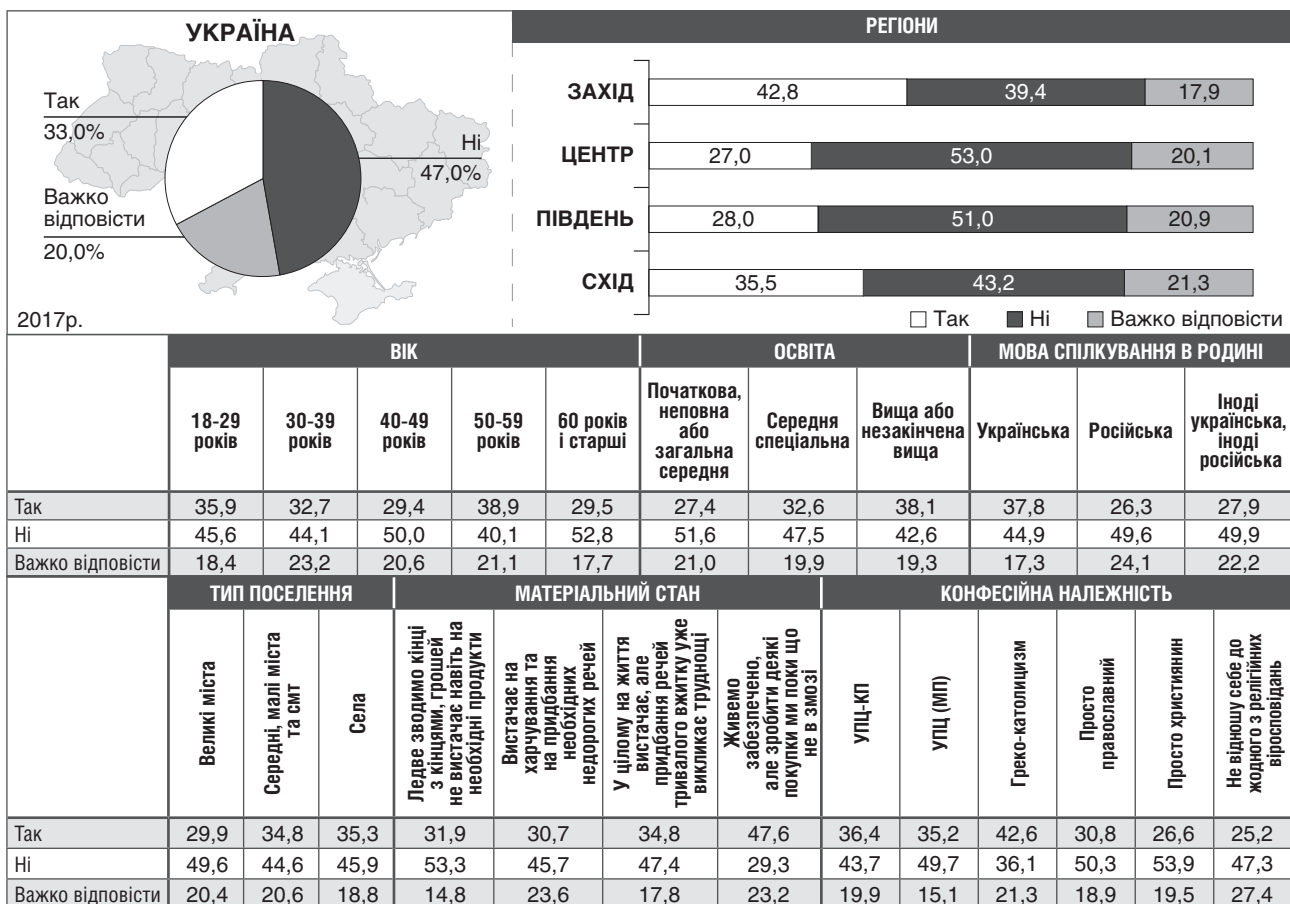
ГАЗЕТИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

2017р.

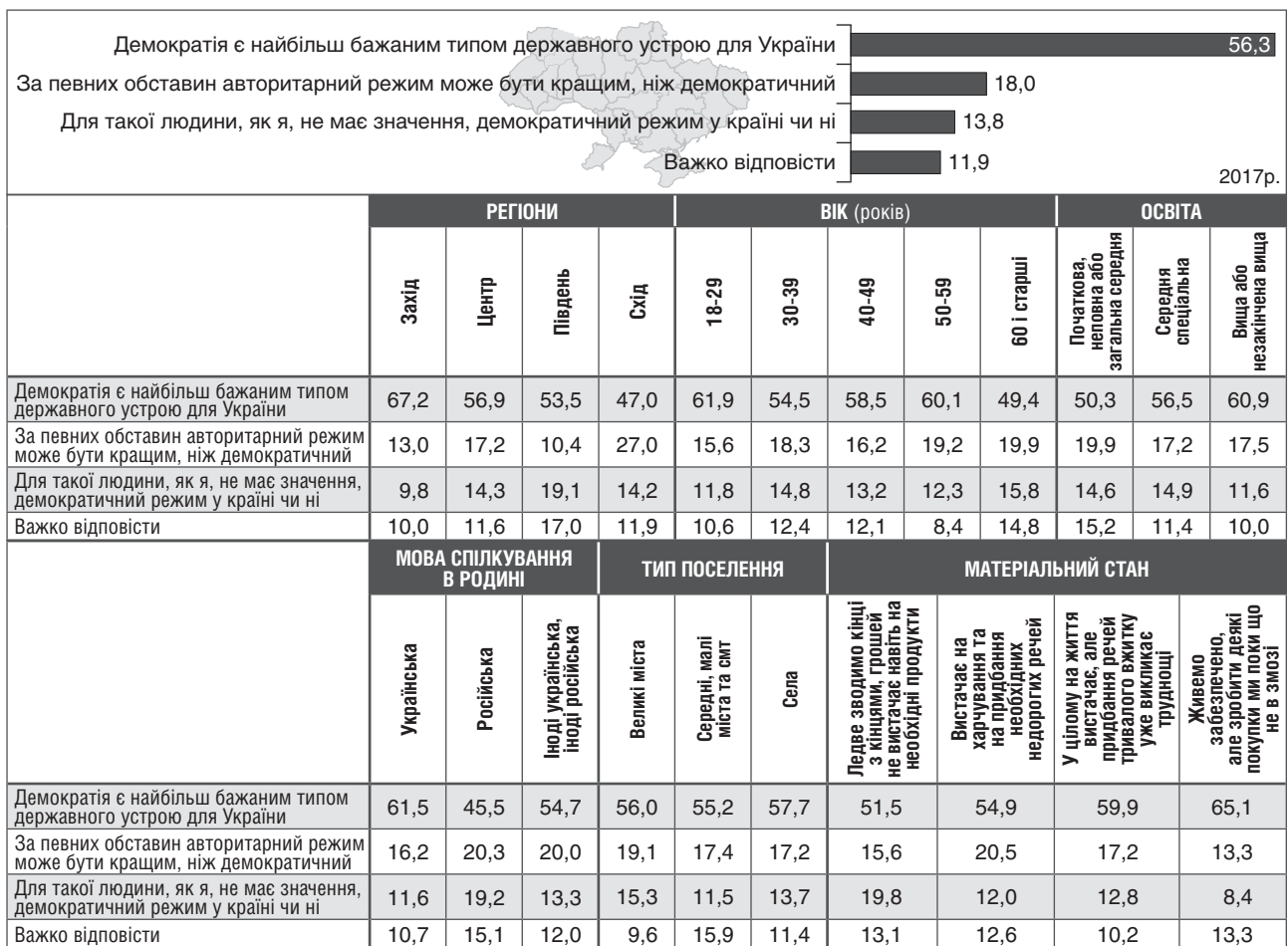
	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щодня або майже щодня	0,6	0,3	0,4	0,6	0,5	0,0	0,3	0,6	0,9
Кілька разів на тиждень	0,6	0,8	3,3	2,3	0,7	1,3	0,3	2,1	2,4
Кілька разів на місяць	4,3	3,4	7,1	5,1	3,3	3,2	4,7	4,8	6,2
Один або кілька разів на рік	16,6	13,0	7,9	6,4	7,7	12,7	11,5	11,7	13,9
Рідше, ніж раз на рік	7,4	13,8	8,3	4,9	7,7	9,5	11,2	9,9	8,8
Не читаю зовсім	69,4	64,7	69,6	76,6	77,9	70,7	68,2	68,0	63,0
Важко відповісти	1,1	4,0	3,3	4,2	2,1	2,6	3,8	3,0	4,7

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Щодня або майже щодня	0,2	0,5	0,7	0,6	0,4	0,2	0,9	0,4	0,2
Кілька разів на тиждень	1,1	1,8	1,3	1,0	2,6	1,3	2,4	1,3	0,5
Кілька разів на місяць	4,8	4,4	4,4	3,7	5,4	5,3	6,1	3,7	3,3
Один або кілька разів на рік	11,5	12,9	9,9	14,1	9,3	7,6	10,2	12,9	11,9
Рідше, ніж раз на рік	7,5	9,5	10,5	10,6	6,9	8,9	9,4	8,9	9,6
Не читаю зовсім	71,3	68,3	69,4	66,9	70,4	75,1	68,5	69,7	70,4
Важко відповісти	3,7	2,6	3,8	3,2	5,0	1,6	2,6	3,1	4,2

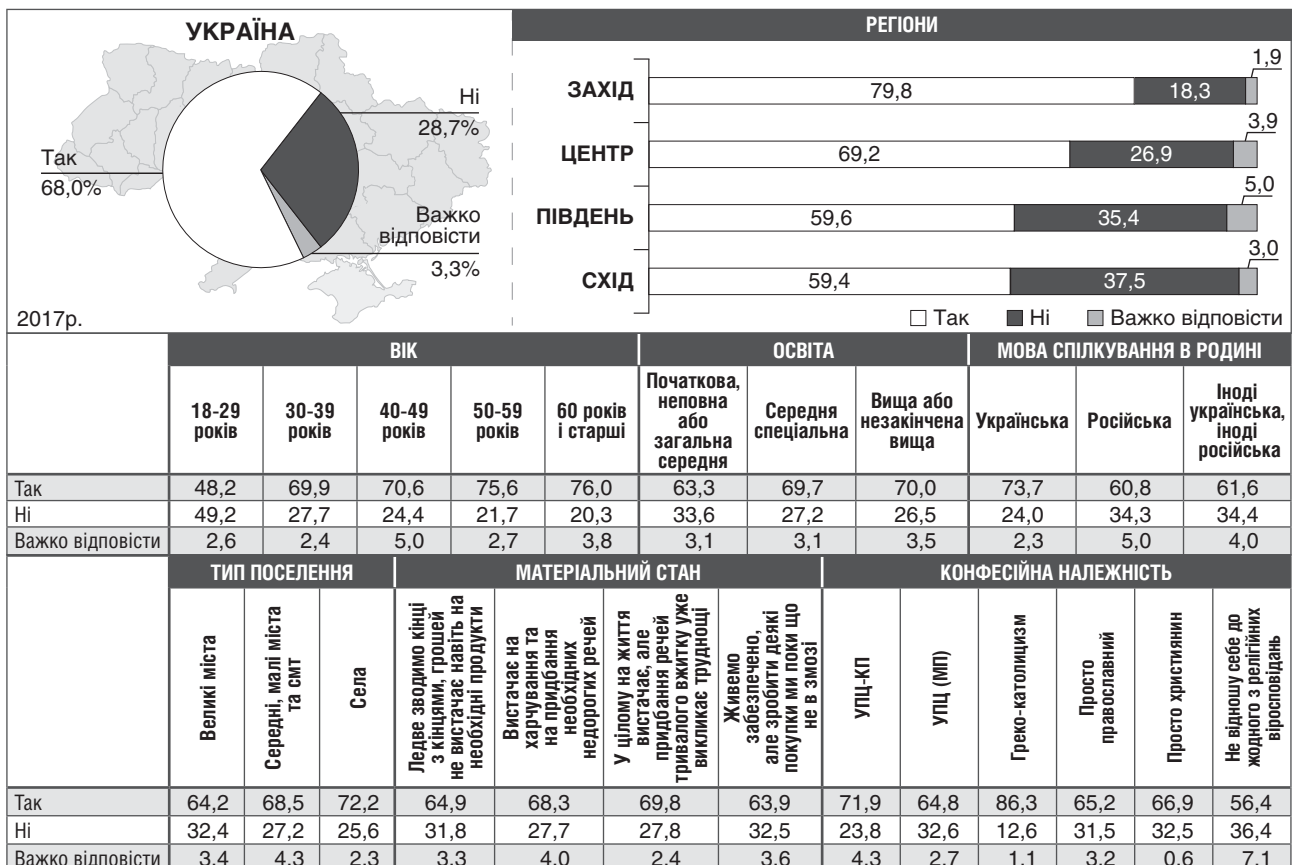
Чи можуть сьогодні в Україні люди вільно висловлювати свої політичні погляди?
 % опитаних

Для того, щоб політична та економічна ситуація в Україні змінилися на краще, чи потрібна Ваша особиста участь?
 % опитаних

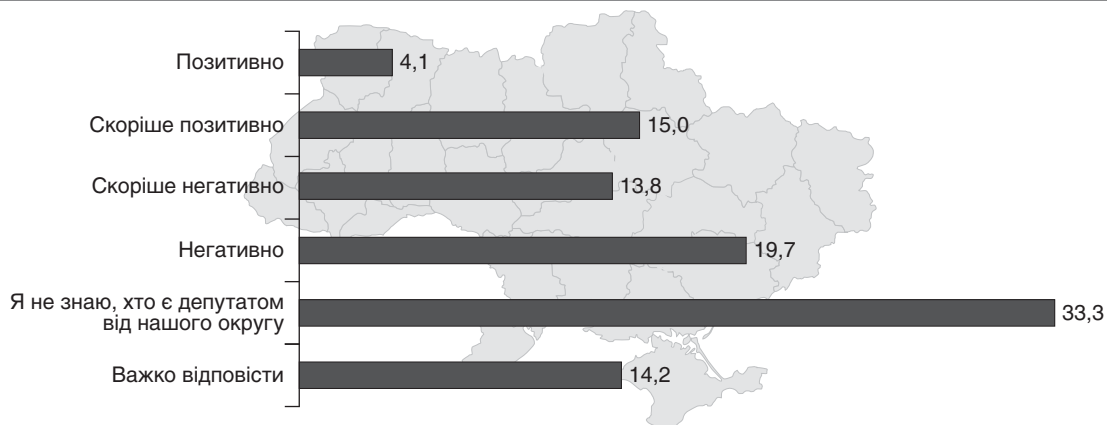

З яким із наведених суджень Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

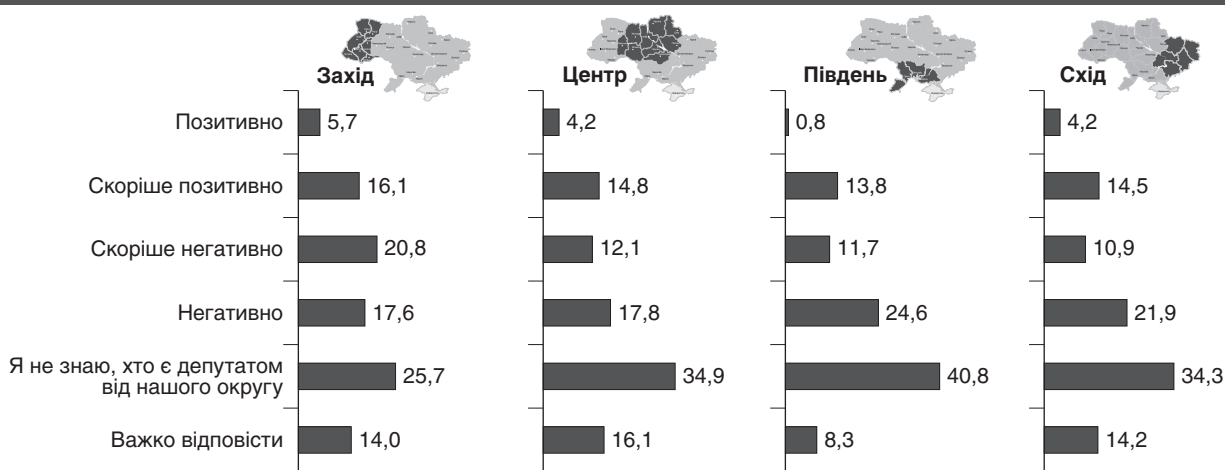
Чи брали Ви участь у виборах до Верховної Ради України наприкінці 2014р.?
% опитаних

Як Ви оцінюєте роботу депутата Верховної Ради України, який представляє Ваш виборчий округ?
 % опитаних

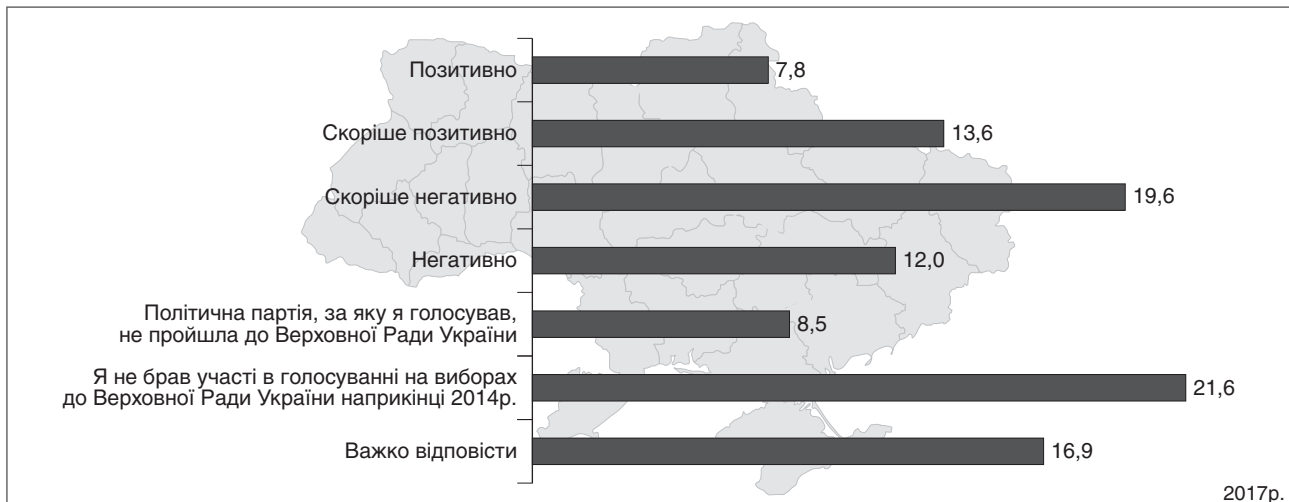
2017р.

РЕГІОНИ

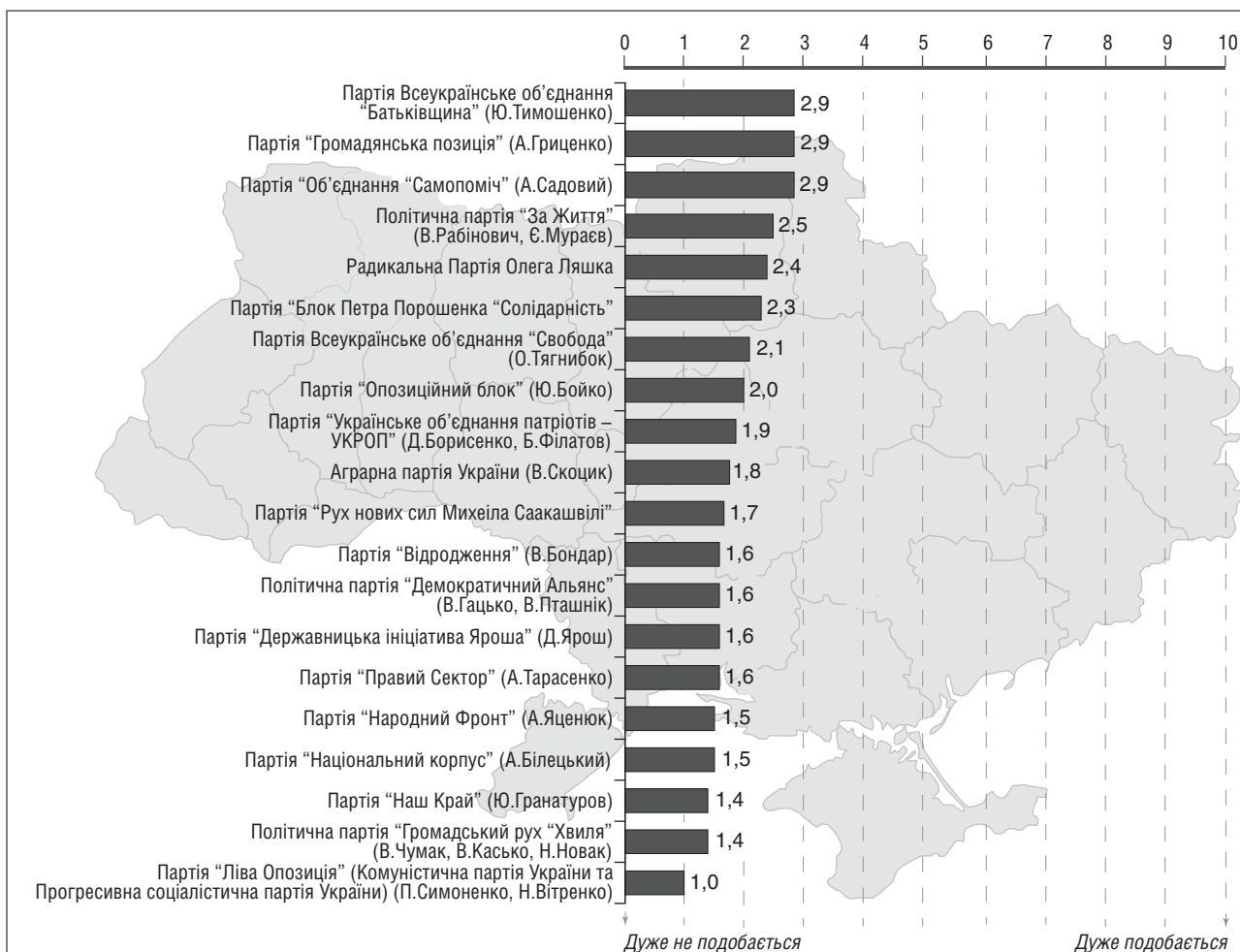
	ВІК					ОСВІТА				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища		
Позитивно	5,2	3,7	3,8	3,3	4,3	2,9	3,9	5,3		
Скоріше позитивно	13,7	16,1	14,4	13,8	16,1	13,9	14,4	16,5		
Скоріше негативно	9,5	13,8	13,5	19,5	13,9	12,1	14,2	14,7		
Негативно	15,1	17,7	21,8	20,1	23,0	20,5	19,8	19,0		
Я не знаю, хто є депутатом від нашого округу	43,5	35,4	29,1	30,3	28,1	36,7	32,3	31,5		
Важко відповісти	13,0	13,2	17,4	12,9	14,6	13,9	15,4	13,1		
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Інші українська, інші російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Позитивно	4,9	5,0	1,3	3,6	4,1	4,8	2,3	4,2	4,9	7,3
Скоріше позитивно	16,7	12,9	12,9	14,6	15,4	15,0	10,0	15,9	16,8	14,6
Скоріше негативно	16,2	10,6	11,1	13,0	10,4	17,4	12,3	14,4	14,0	15,9
Негативно	18,2	22,4	20,2	18,8	20,6	20,2	23,3	18,3	19,6	18,3
Я не знаю, хто є депутатом від нашого округу	30,3	36,0	38,0	36,6	33,0	29,5	36,8	32,1	32,3	31,7
Важко відповісти	13,8	13,1	16,4	13,4	16,7	13,1	15,3	15,1	12,4	12,2

Як Ви оцінюєте роботу політичної партії, за яку Ви голосували на виборах до Верховної Ради України 2014р.?
% опитаних

2017р.

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Позитивно	9,3	6,1	7,1	9,1	5,2	7,4	8,3	8,4	9,2
Скоріше позитивно	17,6	14,0	12,9	10,0	11,3	13,5	11,8	15,9	15,4
Скоріше негативно	18,0	20,3	21,2	19,1	16,5	20,6	20,4	18,0	21,6
Негативно	16,8	12,6	9,1	8,1	7,6	10,1	13,3	15,6	13,9
Політична партія, за яку я голосував, не пройшла до Верховної Ради України	9,8	8,6	7,1	7,7	6,1	9,8	8,0	7,5	10,3
Я не брав участі в голосуванні на виборах до Верховної Ради України наприкінці 2014р.	14,6	16,8	26,1	32,8	38,1	22,5	21,2	15,9	12,0
Важко відповісти	13,8	21,5	16,6	13,2	15,1	16,1	17,1	18,9	17,5
	ОСВІТА				МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ				
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища		Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська		
Позитивно	7,3	7,2	8,8		8,4	8,0	6,2		
Скоріше позитивно	12,2	14,0	14,6		15,5	10,8	12,2		
Скоріше негативно	18,2	20,3	19,9		19,8	18,1	20,2		
Негативно	14,0	12,9	9,3		15,2	6,5	10,0		
Політична партія, за яку я голосував, не пройшла до Верховної Ради України	5,6	9,4	9,7		8,4	10,6	6,7		
Я не брав участі в голосуванні на виборах до Верховної Ради України наприкінці 2014р.	25,1	19,7	20,9		16,4	28,0	27,9		
Важко відповісти	17,5	16,5	16,9		16,5	18,1	16,9		
	ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН					
	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі		
Позитивно	7,1	9,1	7,5	9,5	6,0	8,4	11,0		
Скоріше позитивно	14,1	12,2	14,1	10,8	14,6	14,3	12,2		
Скоріше негативно	15,2	20,9	23,9	20,6	20,4	18,2	19,5		
Негативно	9,3	12,4	14,7	9,8	13,9	11,4	7,3		
Політична партія, за яку я голосував, не пройшла до Верховної Ради України	11,6	7,4	5,7	9,8	7,4	8,8	12,2		
Я не брав участі в голосуванні на виборах до Верховної Ради України наприкінці 2014р.	24,9	20,6	18,6	24,9	19,2	22,3	23,2		
Важко відповісти	17,8	17,4	15,3	14,6	18,3	16,6	14,6		

Оцінка ставлення до партій*,
середній бал

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" (Ю.Тимошенко)	3,5	2,8	2,9	2,3	2,8	2,5	2,6	3,2	3,2	3,2	2,6	2,9
Партія "Громадянська позиція" (А.Гриценко)	4,1	2,8	2,6	1,8	2,4	2,9	2,9	2,8	3,2	2,8	2,7	3,1
Партія "Об'єднання "Самопоміч" (А.Садовий)	4,3	2,6	3,2	1,7	2,9	2,9	2,7	2,9	2,9	2,7	2,7	3,2
Політична партія "За Життя" (В.Рабінович, Є.Мураєв)	1,7	2,2	2,6	3,2	2,3	2,2	2,2	2,5	2,9	2,6	2,5	2,3
Радикальна Партія Олега Ляшка	2,7	2,5	2,9	1,8	2,7	2,3	2,2	2,3	2,5	2,6	2,3	2,4
Партія "Блок Петра Порошенка "Солідарність"	3,1	2,5	2,4	1,2	2,5	2,2	2,3	2,3	2,2	2,1	2,2	2,6
Партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода" (О.Тягнибок)	3,3	2,1	1,7	0,9	2,4	2,0	2,1	1,8	2,0	2,0	1,9	2,3
Партія "Опозиційний блок" (Ю.Бойко)	1,2	1,7	2,8	2,8	1,9	1,8	1,9	2,1	2,3	2,2	2,0	1,9
Партія "Українське об'єднання патріотів – УКРОП" (Д.Борисенко, Б.Філатов)	3,0	1,7	2,0	1,0	2,2	1,8	1,8	1,9	1,7	1,8	1,8	2,1
Аграрна партія України (В.Скоцик)	2,2	1,7	2,4	1,3	1,9	1,6	1,8	1,9	1,9	2,0	1,6	1,9
Партія "Рух нових сил Михаїла Саакашвілі"	2,7	1,5	1,9	1,0	1,9	1,7	1,6	1,7	1,7	1,5	1,6	2,0
Партія "Відродження" (В.Бондар)	1,3	1,4	2,2	2,0	1,7	1,6	1,6	1,6	1,7	1,7	1,5	1,7
Політична партія "Демократичний Альянс" (В.Гацько, В.Пташнік)	2,3	1,4	1,8	1,0	1,5	1,6	1,5	1,6	1,6	1,5	1,5	1,7
Партія "Державницька ініціатива Яроша" (Д.Ярош)	2,6	1,5	1,9	0,9	1,9	1,5	1,4	1,6	1,6	1,6	1,4	1,8
Партія "Правий Сектор" (А.Тарасенко)	2,7	1,5	1,8	0,7	1,9	1,5	1,5	1,7	1,5	1,6	1,4	1,9
Партія "Народний Фронт" (А.Яценюк)	2,4	1,4	1,6	0,8	1,6	1,4	1,6	1,5	1,5	1,3	1,4	1,7
Партія "Національний корпус" (А.Білецький)	2,3	1,3	1,8	0,9	1,6	1,5	1,4	1,4	1,5	1,4	1,4	1,7
Партія "Наш Край" (Ю.Гранатуров)	1,3	1,2	1,7	1,8	1,5	1,3	1,3	1,5	1,6	1,4	1,4	1,5
Політична партія "Громадський рух "Хвиля" (В.Чумак, В.Касько, Н.Новак)	2,0	1,3	1,6	0,9	1,4	1,2	1,2	1,5	1,5	1,3	1,3	1,6
Партія "Ліва Опозиція" (Комуністична партія України та Прогресивна соціалістична партія України) (П.Симоненко, Н.Вітренко)	0,8	1,0	1,5	1,1	1,0	0,7	0,9	1,1	1,3	1,3	0,9	1,0

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що партія дуже не подобається, а "10" – дуже подобається.

Оцінка ставлення до партій*,
% опитаних

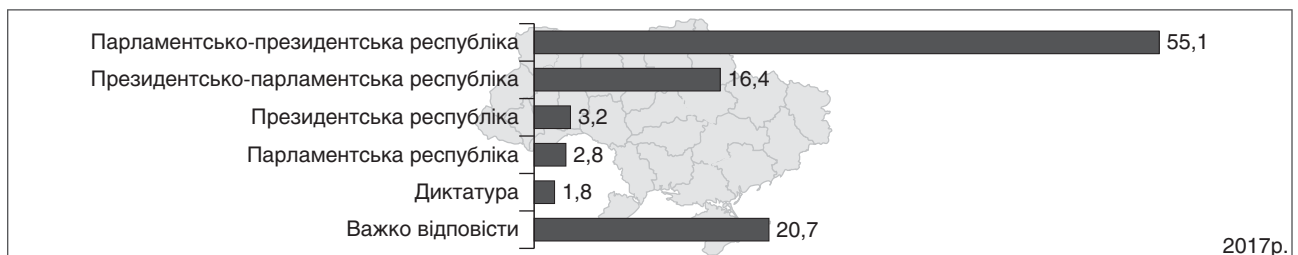
(продовження)

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" (Ю.Тимошенко)	3,0	2,6	2,7	2,9	3,1	2,7	2,9	2,9	2,8	3,6
Партія "Громадянська позиція" (А.Гриценко)	3,3	2,2	2,5	2,8	3,0	2,9	2,8	2,9	2,9	3,2
Партія "Об'єднання "Самопоміч" (А.Садовий)	3,3	2,4	2,3	2,9	2,9	2,9	2,3	2,9	3,1	3,8
Політична партія "За Життя" (В.Рабінович, Є.Мураєв)	2,0	3,1	2,8	2,8	2,8	1,7	2,6	2,5	2,4	2,0
Радикальна Партія Олега Ляшка	2,5	2,2	2,5	2,6	2,3	2,4	2,3	2,4	2,5	3,2
Партія "Блок Петра Порошенка "Солідарність"	2,7	1,7	2,0	2,2	2,1	2,6	1,5	2,4	2,6	3,2
Партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода" (О.Тягнибок)	2,6	1,4	1,3	2,0	2,0	2,2	1,6	2,1	2,2	3,1
Партія "Опозиційний блок" (Ю.Бойко)	1,5	2,8	2,3	2,4	2,2	1,5	2,2	2,0	2,0	1,9
Партія "Українське об'єднання патріотів – УКРОП" (Д.Борисенко, Б.Філатов)	2,3	1,5	1,4	1,8	1,8	2,1	1,5	1,9	2,0	2,6
Аграрна партія України (В.Скоцик)	1,9	1,8	1,8	1,7	2,1	1,8	1,5	1,9	1,9	1,8
Партія "Рух нових сил Міхеїла Саакашвілі"	1,9	1,7	1,2	2,0	1,6	1,4	1,1	1,7	1,9	2,6
Партія "Відродження" (В.Бондар)	1,4	2,2	1,5	1,9	1,5	1,4	1,4	1,6	1,8	1,9
Політична партія "Демократичний Альянс" (В.Гацько, В.Пташнік)	1,7	1,6	1,2	1,6	1,6	1,5	1,0	1,5	1,9	1,9
Партія "Державницька ініціатива Яроша" (Д.Ярош)	1,9	1,3	1,1	1,5	1,6	1,7	1,1	1,6	1,8	2,4
Партія "Правий Сектор" (А.Тарасенко)	2,0	1,2	1,2	1,6	1,5	1,7	1,0	1,6	1,7	2,9
Партія "Народний Фронт" (А.Яценюк)	1,7	1,2	1,2	1,5	1,3	1,6	0,9	1,6	1,7	1,8
Партія "Національний корпус" (А.Білецький)	1,6	1,4	1,1	1,5	1,4	1,5	0,9	1,5	1,6	2,0
Партія "Наш Край" (Ю.Гранатуров)	1,2	1,9	1,4	1,7	1,4	1,1	1,3	1,4	1,6	1,6
Політична партія "Громадський рух "Хвиля" (В.Чумак, В.Касько, Н.Новак)	1,5	1,3	1,1	1,4	1,6	1,3	0,8	1,4	1,6	1,7
Партія "Ліва Опозиція" (Комуністична партія України та Прогресивна соціалістична партія України) (П.Симоненко, Н.Вітренко)	0,9	1,4	0,9	1,2	1,1	0,8	1,2	1,0	1,0	0,8

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що партія дуже не подобається, а "10" – дуже подобається.

Чи знаєте Ви, яка форма державного правління існує зараз в Україні?

% опитаних

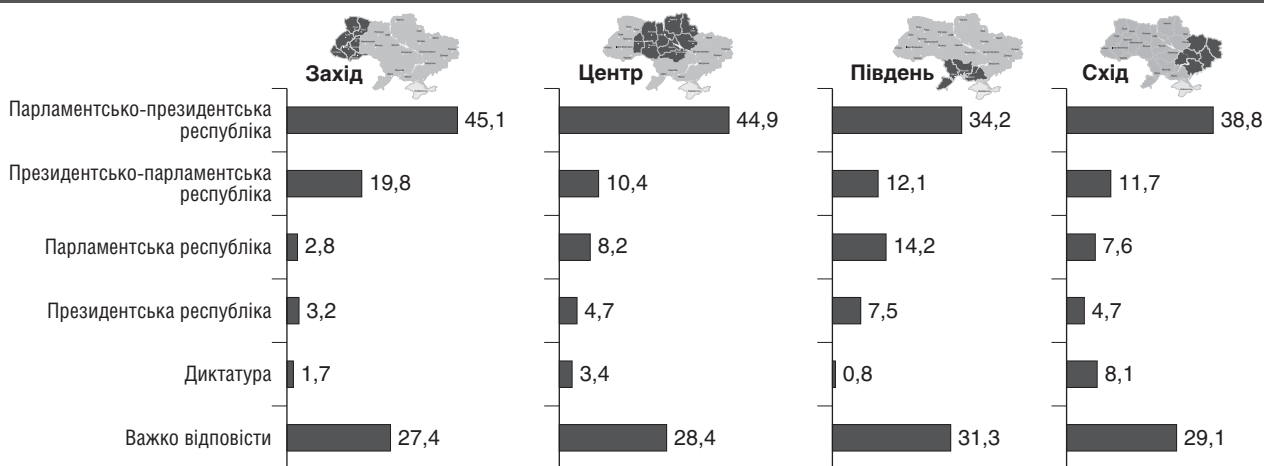
2017р.

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Парламентсько-президентська республіка	60,0	53,7	52,7	53,7	54,5	56,7	58,1	57,2	51,2
Президентсько-парламентська республіка	21,3	15,8	14,9	13,4	15,8	15,8	17,4	18,1	15,4
Президентська республіка	0,4	2,1	4,1	7,0	4,0	1,8	3,5	3,0	3,8
Парламентська республіка	1,9	3,3	6,2	1,5	2,8	2,9	1,8	3,0	3,2
Диктатура	0,6	1,8	0,8	3,2	0,9	1,8	0,9	1,8	2,8
Важко відповісти	15,7	23,3	21,2	21,3	21,9	20,8	18,3	16,9	23,6
	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Парламентсько-президентська республіка	49,4	56,0	58,5	59,2	47,6	52,4	52,0	60,1	54,6
Президентсько-парламентська республіка	16,4	15,6	17,4	17,3	14,7	16,0	15,2	13,9	20,0
Президентська республіка	2,2	3,5	3,7	1,1	7,8	3,8	3,9	3,3	2,4
Парламентська республіка	2,2	3,3	2,8	2,1	4,1	3,1	3,0	3,1	2,4
Диктатура	2,6	1,3	1,8	1,1	3,9	1,3	2,1	1,3	1,8
Важко відповісти	27,3	20,3	15,9	19,2	22,0	23,3	23,9	18,3	18,8

Яку форму державного правління Ви вважаєте найкращою для України за нинішньої ситуації?
 % опитаних

2017р.

РЕГІОНИ

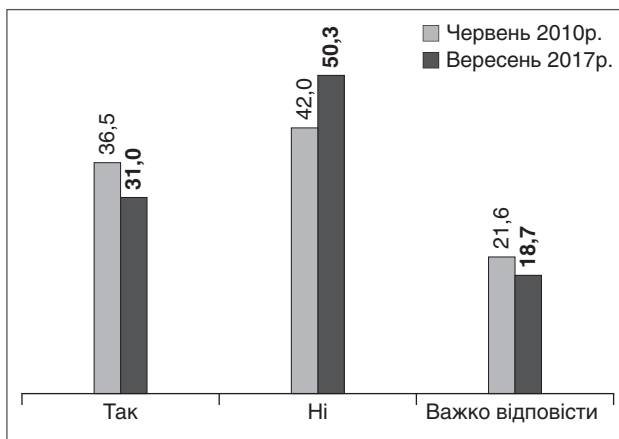

	ВІК (років)					ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська
Парламентсько-президентська республіка	42,5	41,8	42,8	42,9	41,2	37,7	42,8	44,8	45,9	37,9	37,0
Президентсько-парламентська республіка	12,3	14,8	14,2	15,3	10,7	13,2	12,8	13,4	15,2	8,2	13,1
Парламентська республіка	6,6	6,3	7,1	7,2	9,2	7,7	7,2	7,7	5,6	11,4	8,2
Президентська республіка	5,9	3,2	2,7	5,7	5,5	5,9	4,2	4,3	3,5	6,9	4,9
Диктатура	3,5	3,2	3,5	4,8	4,5	4,2	3,2	4,6	2,2	6,7	5,3
Важко відповісти	29,2	30,7	29,8	24,0	28,9	31,3	29,7	25,3	27,6	28,9	31,5

	ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Парламентсько-президентська республіка	40,5	49,9	37,9	40,1	42,8	42,4	45,1
Президентсько-парламентська республіка	11,8	10,2	17,0	11,3	11,5	16,4	13,4
Парламентська республіка	7,5	7,4	7,5	7,3	7,9	7,8	2,4
Президентська республіка	5,6	2,6	5,3	4,8	5,1	3,6	6,1
Диктатура	5,7	2,8	2,7	5,0	3,2	4,3	6,1
Важко відповісти	28,9	27,1	29,6	31,6	29,6	25,5	26,8

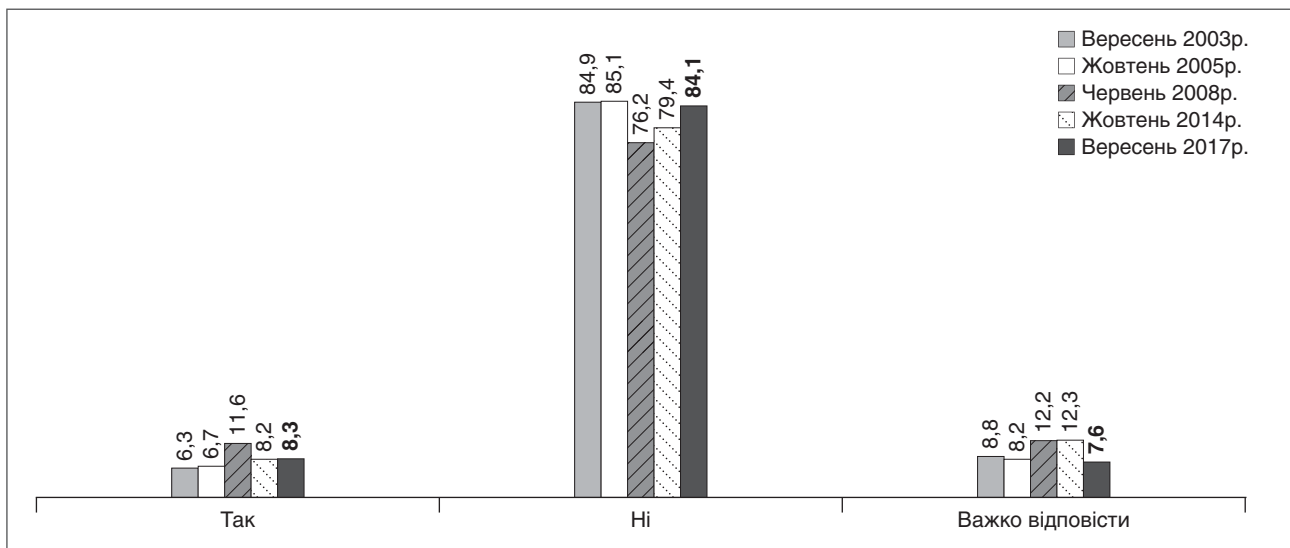
Чи готові Ви об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів?
% опитаних

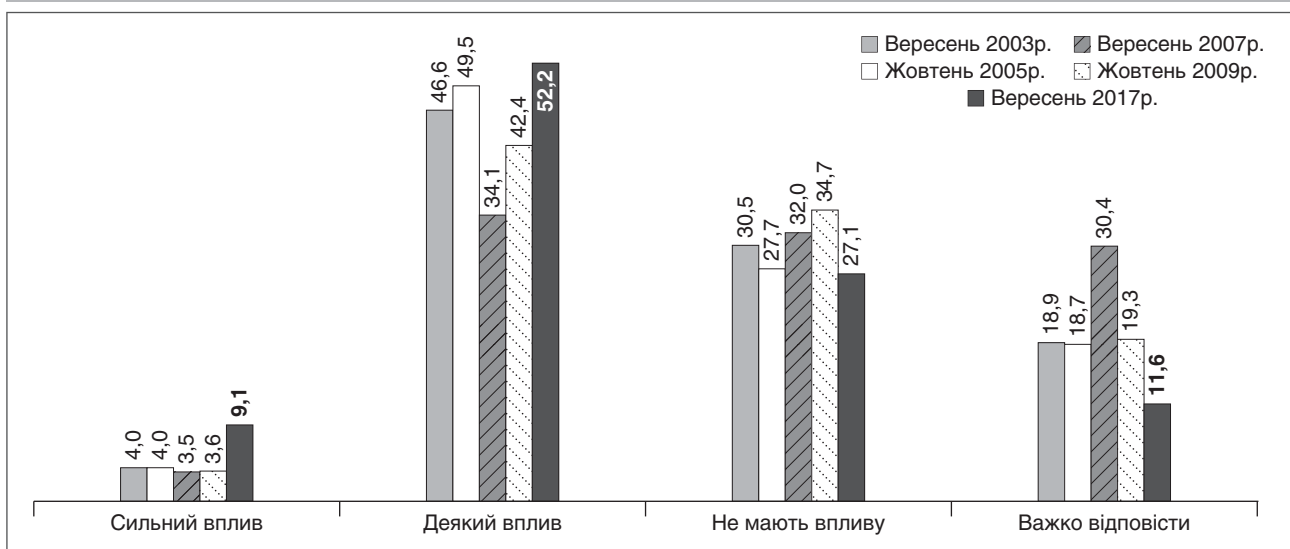
Чи брали Ви за останній рік участь у якихось заходах, організованих громадськими організаціями?
% опитаних

Чи можете Ви сказати, що залучені до активної громадської діяльності?
% опитаних

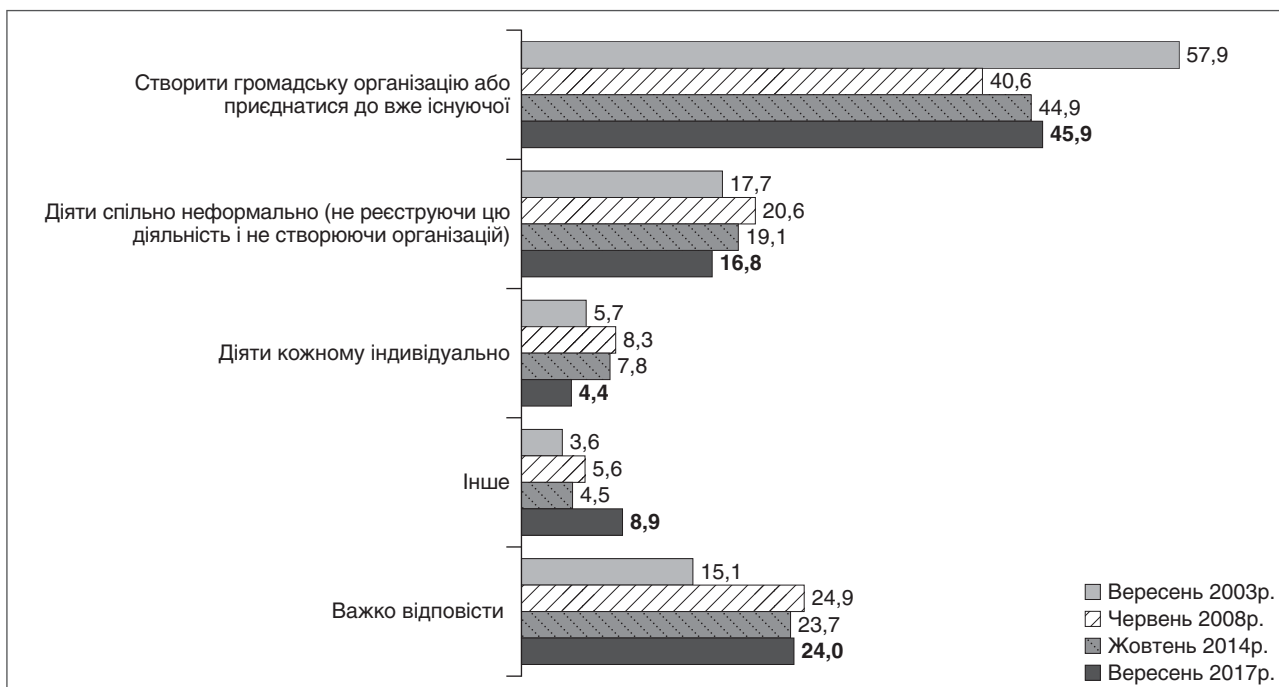

Наскільки сильний вплив мають громадські (неурядові) організації в сучасному українському суспільстві?
% опитаних

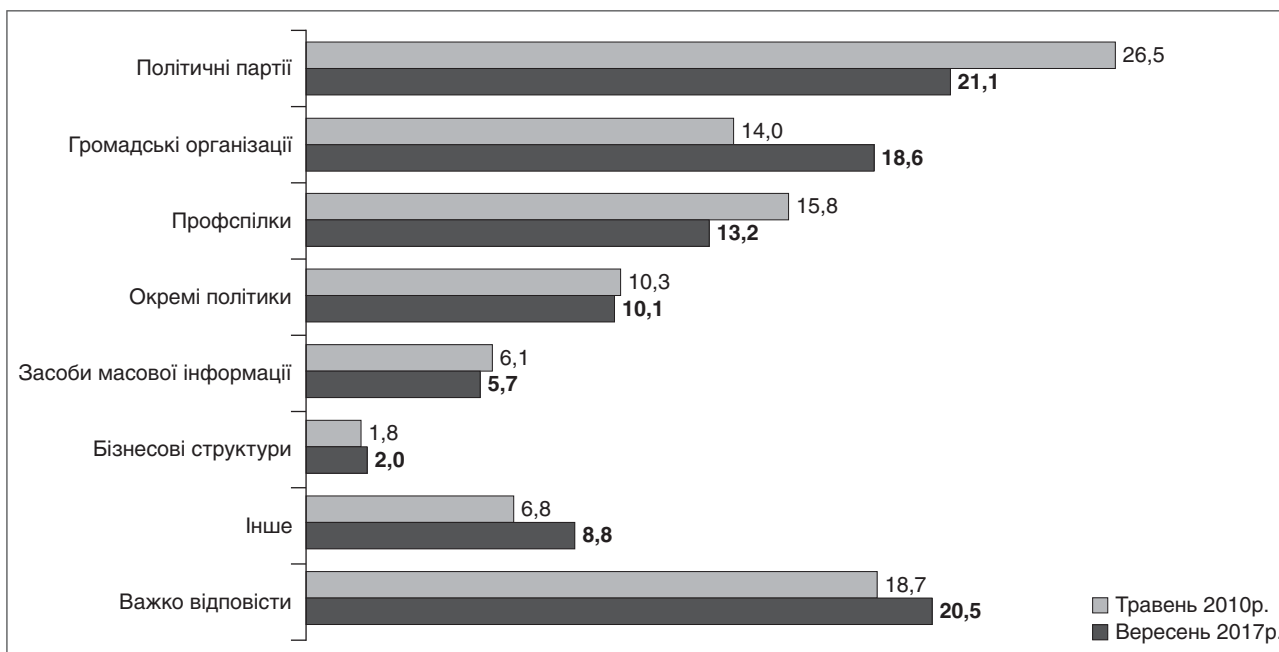

Якщо люди мають спільні цілі і хочуть їх реалізувати, як їм потрібно діяти, щоб досягти більшого ефекту?
% опитаних

Хто має представляти Ваші інтереси в суспільних процесах у першу чергу?
% опитаних

Обізнаність стосовно змін до Конституції України,
% опитаних

У грудні минулого року Верховна Рада ухвалила зміни до Конституції, що мають набути чинності 1 січня 2006р.
Чи знайомі Ви з основними положеннями конституційної реформи?

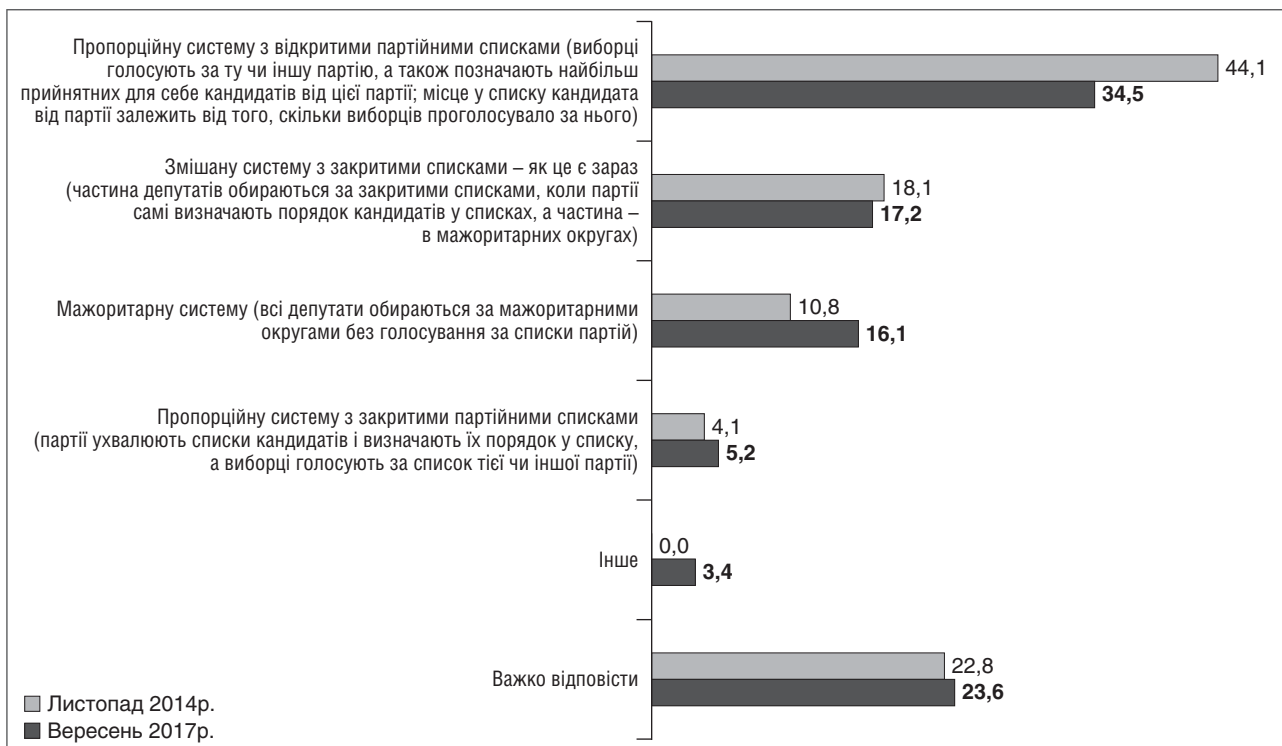
На початку 2014р. було відновлено чинність Конституції, що діяла у 2006-2010рр.
Чи знайомі Ви з тим, які саме положення Конституції 2006р. були відновлені на початку 2014р.?

□ Так, знайомий ■ Ні, не знайомий ▒ Важко відповісти

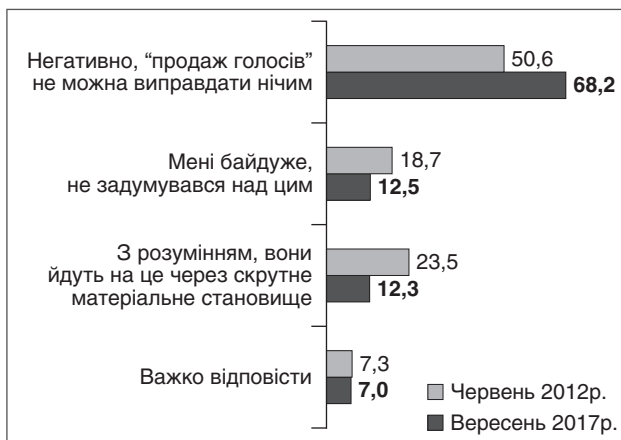
Яку систему виборів до Верховної Ради Ви вважаєте найкращою для України?

% опитаних

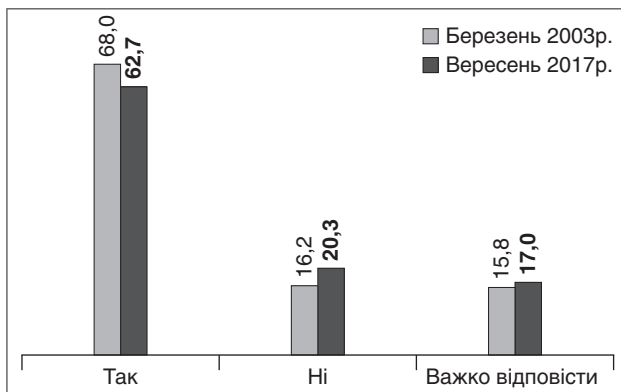
Як Ви ставитеся до того, що виборці “продають” свої голоси?

% опитаних

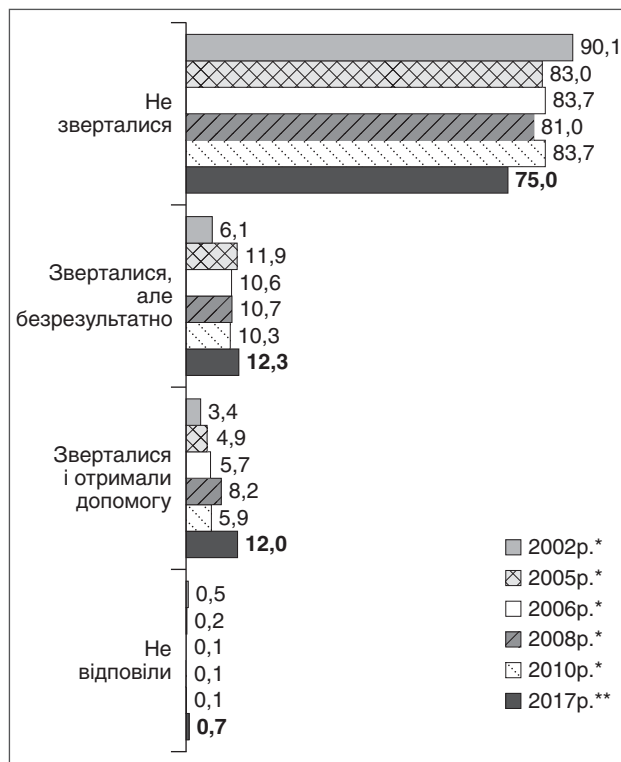
Чи потрібен Україні Парламент (Верховна Рада)?

% опитаних

Чи зверталися Ви за останні 12 місяців до місцевих адміністрацій (районних, обласних) щодо розв’язання Ваших особистих справ, і якою мірою Ви задоволені їх розв’язанням?

% опитаних

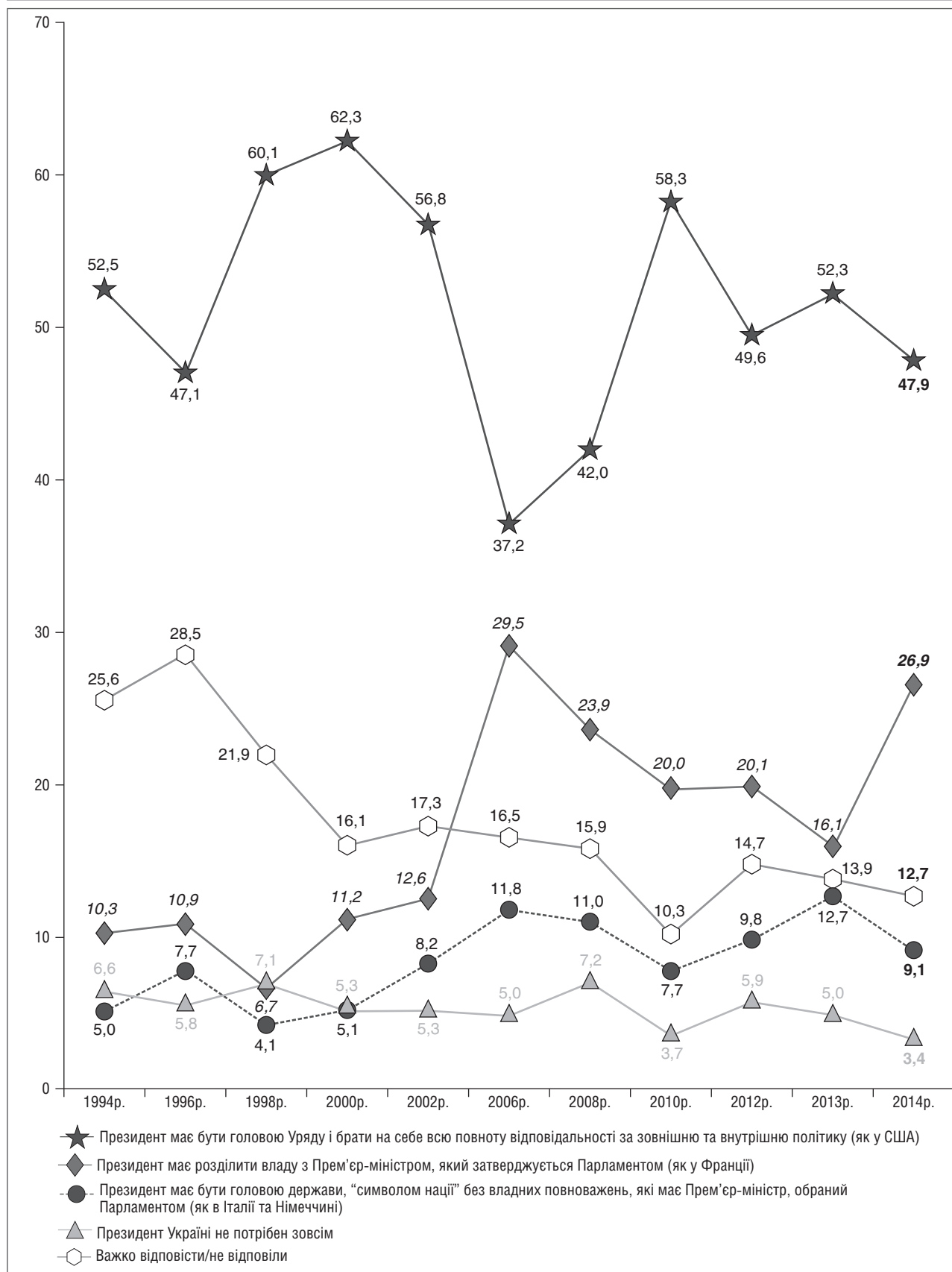

* Джерело: Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг (за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги). – Інститут соціології НАН України, 2013, с.463.

** Джерело: Дані опитування Центру Разумкова, вересень 2017р.

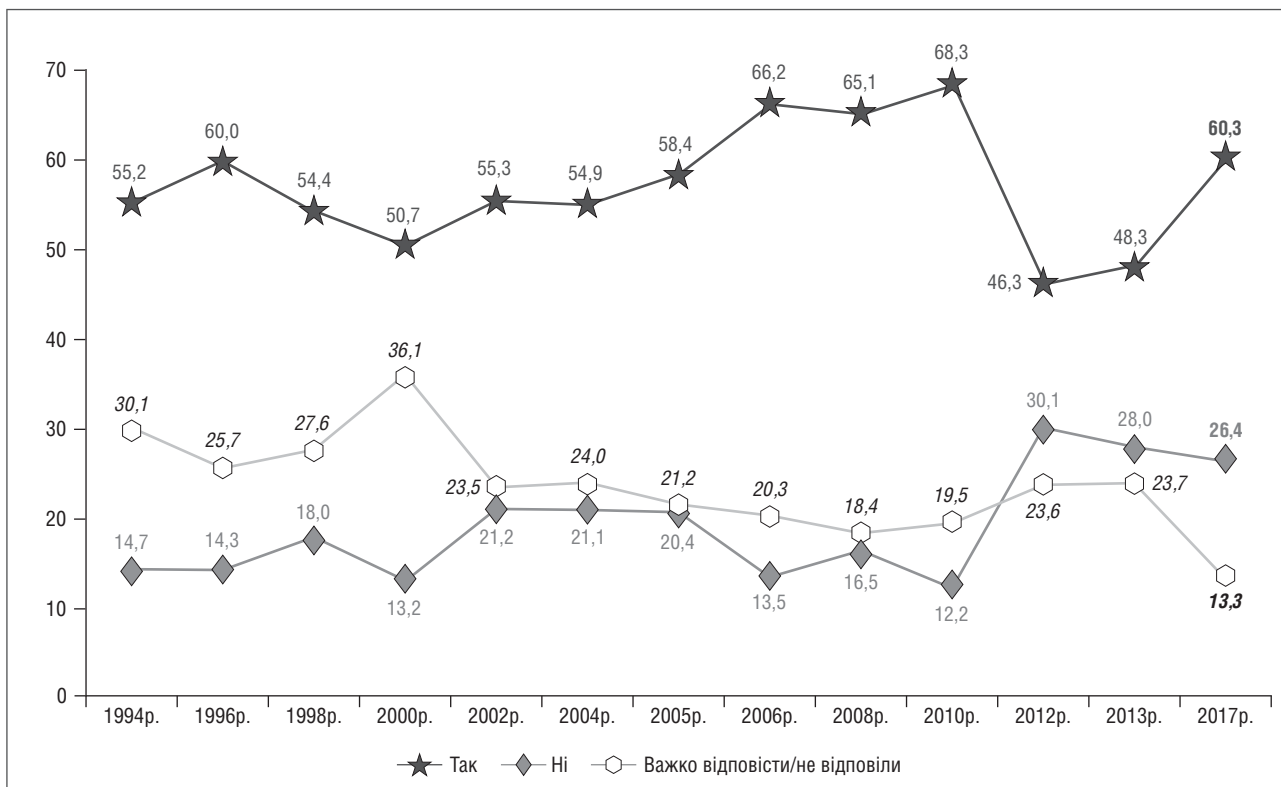

Якою має бути роль Президента в Україні?*
% опитаних

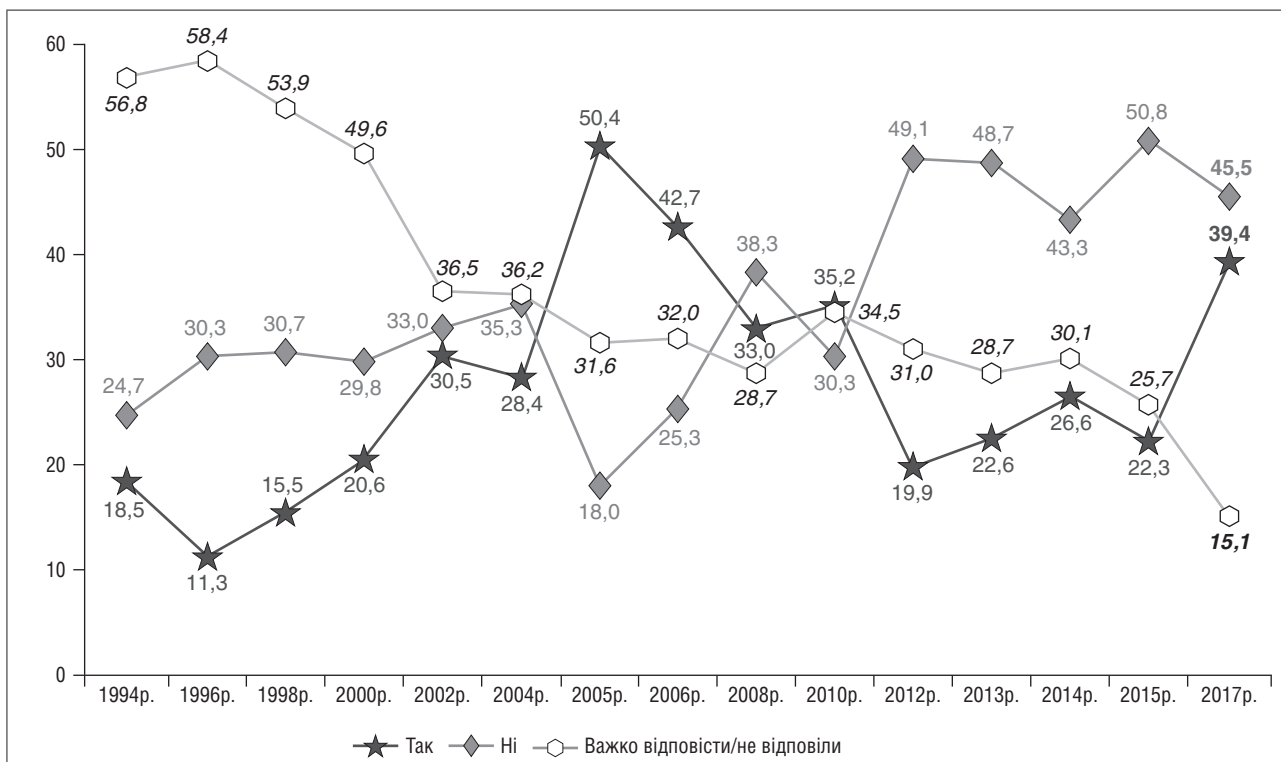
* Джерела: дані за 1994-2013рр. – Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг (за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги), Інститут соціології НАН України, 2013, с.463; дані за 2014р. – Таблиці моніторингового опитування "Українське суспільство – 2014", <http://i-soc.com.ua/files/u/US-2014.pdf>.

Чи можуть сьогодні в Україні люди вільно висловлювати свої політичні погляди?
% опитаних

* Джерела: дані за 1994-2013рр. – Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг (за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги), Інститут соціології НАН України, 2013, с.463; дані за 2017р. – опитування Центру Разумкова, вересень 2017р.

Чи є сьогодні в Україні політичні лідери, які могли б ефективно керувати країною?
% опитаних

* Джерела: дані за 1994-2013рр. – Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг (за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги), Інститут соціології НАН України, 2013, с.463; дані за 2014-2015рр. – Таблиці моніторингових опитувань "Українське суспільство", <http://i-soc.com.ua/files/u/US-2014.pdf>, <http://i-soc.com.ua/files/u/US-2015.doc>; дані за 2017р. – опитування Центру Разумкова, вересень 2017р.

2. ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ

Верховна Рада України – її Парламент, є єдиним державним органом, уповноваженим представляти весь український народ – громадян України всіх національностей. У процесі всенародних виборів народних депутатів України відбувається делегування громадянами їх повноважень на участь в управлінні державними справами своїм представникам – народним депутатам. У подальшому інтереси громадян реалізуються через виконання Парламентом його головних функцій – законодавчої, установчої, контрольної.

У цьому розділі розглядаються проблеми реалізації представницької функції, які зумовлені місцем Парламенту у системі владних інститутів та внутрішньо інституційними проблемами, а також бачення цих проблем самими парламентарями, висловлене під час експертного опитування народних депутатів України¹.

2.1. ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ РОЗПОДІЛУ ВЛАД

21 лютого 2014р. Верховна Рада VII скликання ухвалила Закон “Про відновлення дії окремих положень Конституції України”², який відновив конституційно-правовий порядок, змінений антиконституційним рішенням Конституційного Суду від 30 вересня 2010р., який створив належну конституційну основу для оновлення інститутів влади та подолання наслідків авторитарного правління.

Водночас, відновлені положення Конституції також містили низку суперечностей, які проявлялися у діяльності парламентів попередніх скликань та відносинах між вищими владними інститутами держави в період 2007-2010рр.³ Відповідно, деякі з цих проблем можуть проявитися і в нових умовах, знижуючи ефективність реалізації представницької функції Парламенту.

З точки зору представництва інтересів громадян парламентські вибори є лише першим етапом. Наступним кроком обраного Парламенту є призначення Прем’єр-міністра та затвердження складу Уряду. При цьому, принципову важливість має здатність Парламенту впливати на ключових осіб виконавчої влади, відхиляючи їх кандидатури або ж звільняючи/усуваючи їх з посад.

Формування складу Кабінету Міністрів і затвердження його Програми діяльності

Конституція України надає Парламенту значні повноваження на етапі затвердження керівника Уряду та його персонального складу. Саме Верховна Рада самостійно приймає рішення про підтримку або ж відхилення кандидатури Прем’єр-міністра України та про призначення складу Уряду (врізка “Повноваження Верховної Ради з формування уряду у порівняльно-європейському контексті”, с.83).

На відміну від Основного закону 1996р., що передбачав лише надання Верховною Радою згоди на призначення Президентом визначеної ним самим кандидатури Прем’єр-міністра, а склад Кабінету Міністрів призначався Президентом за поданням глави Уряду, у чинній Конституції Парламент отримав ширші повноваження.

Крім призначення усього складу Кабінету Міністрів, Верховна Рада, згідно зі ст.85 Конституції також розглядає на предмет підтримки Програму діяльності Уряду, яка затверджується більшістю конституційного складу Парламенту.

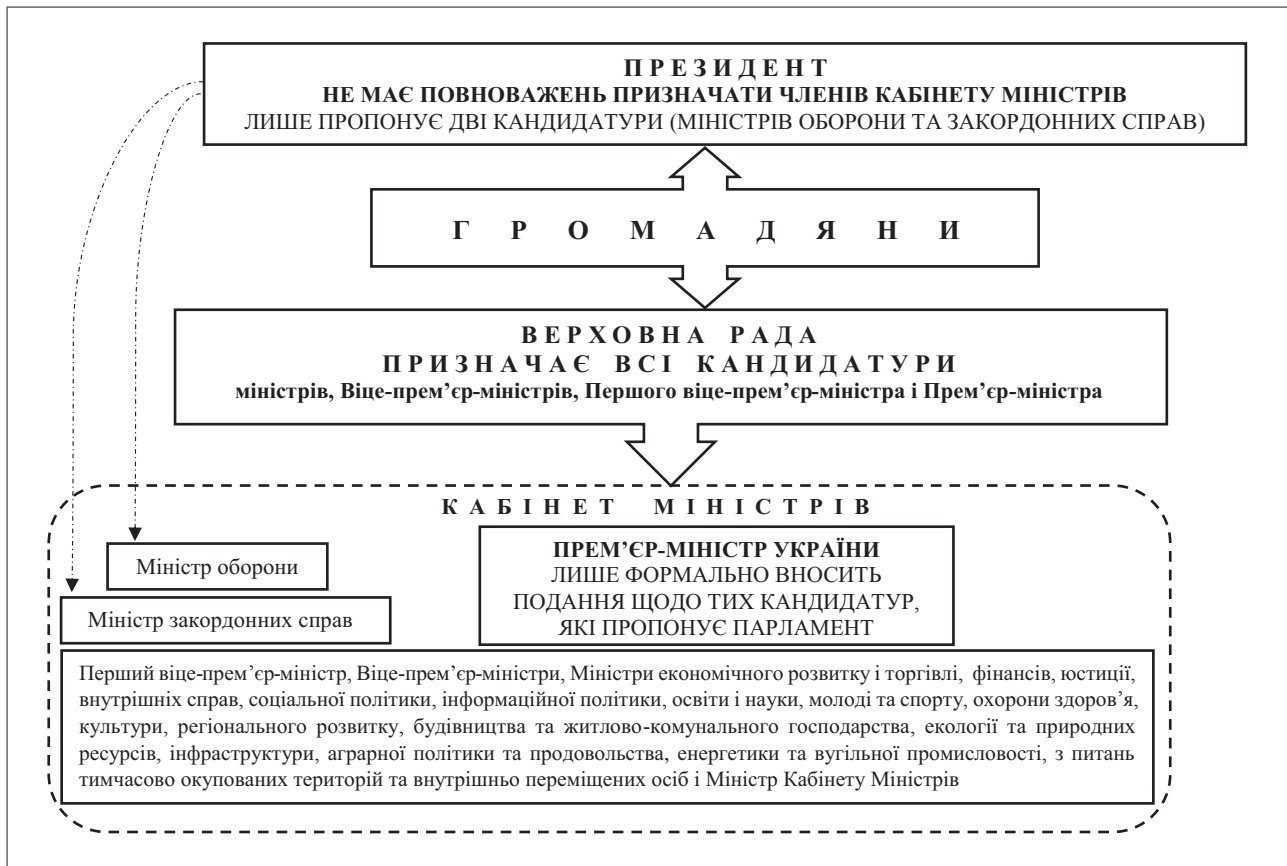
Водночас, суттєвою вадою чинної формули надання згоди Парламенту на початок діяльності Уряду є розмежування двох її складових: формування Уряду та затвердження Програми. Зокрема, Законом “Про Кабінет Міністрів України” (ст.11) встановлено 30-денний термін з дня формування Уряду, протягом якого має бути подана Програма його діяльності, та передбачено можливість надання Парламентом додаткового двотижневого періоду на доопрацювання Програми. Проте, ні цим Законом, ні чинною Конституцією не передбачено відставки Кабінету Міністрів у разі, якщо Програма його майбутньої діяльності все-таки не отримала схвалення.

Варто зауважити, що завчасне оприлюднення проекту урядової Програми дало б можливість народним депутатам і виборцям ознайомитися з усіма напрямками політики майбутнього Кабінету Міністрів. Відповідно до ст.228 Регламенту Верховної Ради України передбачено можливості парламентського контролю за перебігом і результатами виконання поданої і затвердженої Програми діяльності Уряду – він може бути здійснений у будь-який момент на вимогу принаймні 1/3 конституційного складу Верховної Ради.

¹ Експертне опитування народних депутатів України проводилося Соціологічною службою Центру Разумкова з 5 жовтня по 22 листопада 2017р. Опитано 45 народних депутатів.

² Закон “Про відновлення дії окремих положень Конституції України зі змінами, внесеними законами України від 8 грудня 2004р. №-2222IV, від 1 лютого 2011р. №2952-VI, від 19 вересня 2013р. №-589VII” (21 лютого 2014р.).

³ Докладніше про проблемні моменти див.: Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека в оборона, 1№, 2007, с.28-23.

ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ,
2006-2010рр., 2014-2017рр.

Проте, “необов’язковість” подання Програми діяльності Уряду в момент його формування призводить на практиці, як мінімум – до невчасного подання, як максимум – до роботи Кабінету Міністрів взагалі без затвердженої програми.

Відсутність чітко визначеного зв’язку між призначенням Уряду та затвердженням Програми його діяльності призводить до того, що в Україні використовуються різні варіанти недотримання норм ст.11 Закону “Про Кабінет Міністрів України”: від “запізнення” на 15 місяців до неподання взагалі.

Оригінальним фактом є “перевиконання” цієї законодавчої вимоги з боку першого Уряду В.Януковича (2002-2004рр.) – протягом 776 днів тривалості цього Кабінету, Програма діяльності подавалася аж двічі. У тодішніх умовах домінування в українській політиці авторитарних практик, увага громадськості до обидвох документів була невисокою. Водночас, згідно зі ст.87 Основного закону (як колишнього, так і теперішнього), затвердження Програми дало річний “імунітет” Уряду В.Януковича від можливого прийняття резолюції недовіри.

Цікаво також, що після Помаранчевої революції, в умовах більшої свободи слова, почастішали випадки неподання урядових Програм діяльності. Зокрема, їх не подавали Ю.Схануров, В.Янукович та, пізніше, двічі цього не зробив М.Азаров. Водночас, саме після масових виступів громадян проти фальсифікації результатів президентських виборів 2004р. з’являється і інший досвід – подавати Програму одночасно із затвердженням складу Уряду. Станом на сьогодні, до

такої практики вдавалися Ю.Тимошенко, А.Яценюк та В.Гройсман.

Тим не менше, існує ще один суттєвий інституційний недолік – відсутність детальних вимог до змісту цього документа. Така прогалина дозволяє:

- подавати декларативні Програми, які не мають чіткого зв’язку з подальшим бюджетним плануванням і тому в майбутньому не даватимуть жодних підстав для політичної відповідальності політичних сил, представлених в Уряді;
- використовувати Програму діяльності Кабінету Міністрів лише як політичний засіб для досягнення річного імунітету від можливого розгляду в Парламенті питання відповідальності Уряду, з можливим прийняттям вотуму недовіри.

Таким чином, ключовою проблемою української моделі формування Кабінету Міністрів є відокремлення у чинному законодавстві розгляду питань призначення Уряду та затвердження Програми його майбутньої діяльності, а також прогалина, пов’язана з відсутністю вимог до її змісту. Це сприяє нехтуванню програмним компонентом і звуженню політичної відповідальності партій і блоків, які сформували Уряд.

Необов’язковість окреслення напрямів майбутньої урядової політики негативно впливає на якість представництва, ускладнює або унеможливує зовсім здійснення ефективного парламентського контролю над діяльністю Кабінету Міністрів.

Стан подання до Верховної Ради України програм діяльності Кабінету Міністрів України, 1997-2017рр.

СКЛИКАННЯ (роки)	ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР ТА УРЯД (за роками)	ПРОЕКТИ ПРОГРАМ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, ПОДАНІ НА РОЗГЛЯД ПАРЛАМЕНТУ	СТАН РОЗГЛЯДУ	ЧАС ПОДАННЯ (після призначення)
III скликання 1998-2002рр.	Уряд <i>В.Пустовойтенка</i> (16.07.1997-22.12.1999)	Проект Постанови Верховної Ради України № 2195 від 24.10.1998	В порядок денний не включено та повернуто на доопрацювання (29.12.1999)	Подана через 15 місяців
	Уряд <i>В.Ющенка</i> (22.12.1999-29.05.2001)	Проект Постанови Верховної Ради України про проект Програми діяльності Кабінету Міністрів України № 5231 від 04.04.2000	Затверджена Постановою Верховної Ради України від 06.04.2000 № 1618-III	Подана через 106 днів
	Уряд <i>А.Кінаха</i> (29.05.2001-21.11.2002)	Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України № 1175 від 07.06.2002	Проект відкликано (11.07.2002)	Подана через 12 місяців. Затверджена Постановою Уряду від 5 червня 2002 № 779
IV скликання 2002-2006рр.	Перший уряд <i>В.Януковича</i> (21.11.2002-04.02.2005)	Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України № 3240 від 17.03.2003 Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України № 5256-П від 15.03.2004	Затверджена Постановою Верховної Ради України від 17.04.2003 № 729-IV Затверджена Постановою Верховної Ради України від 16.03.2004 № 1601-IV	Подана через 118 днів
	Перший уряд <i>Ю.Тимошенка</i> (04.02.2005-22.09.2005)	Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України "Назустріч людям" № 7048 від 04.02.2005	Затверджена Постановою Верховної Ради України від 04.02.2005 № 2426-IV	Подана одночасно із затвердженням на посаду
	Уряд <i>Ю.Єханурова</i> (22.09.2005-04.08.2006)	Не подавалась та не розглядалась	-	-
V скликання 2006-2007рр.	Другий уряд <i>В.Януковича</i> (04.08.2006-18.12.2007)	Не подавалась та не розглядалась	-	-
VI скликання 2007-2012рр.	Другий уряд <i>Ю.Тимошенка</i> (18.12.2007-11.03.2010)	Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Український прорив: для людей, а не політиків"	Проект відкликано та знято з розгляду (11.03.2010)	Подана через 30 днів. Прийнята Постановою Уряду від 16 січня 2008р. №14
	Перший уряд <i>М.Азарова</i> (11.03.2010 - 13.12.2012)	Не подавалась та не розглядалась	-	-
VII скликання 2012р. - 2014рр.	Другий уряд <i>М.Азарова</i> (13.12.2012 - 27.02.2014)	Не подавалась та не розглядалась	-	-
	Уряд <i>А.Яценюка</i> (27.02.2014 - 01.12.2014)	Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України № 4252 від 27.02.2014	Затверджена Постановою Верховної Ради України від 27.02.2014 № 799-VII	Подана одночасно із затвердженням на посаду
VIII скликання 2014р. - до сьогодні	Уряд <i>А.Яценюка</i> (02.12.2014 - 15.04.2016)	Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України № 1330 від 09.12.2014	Затверджена Постановою Верховної Ради України від 11.12.2014 № 26-VIII	Подана через 10 днів
	Уряд <i>В.Гройсмана</i> (15.04.2016 - до сьогодні)	Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України № 4426 від 14.04.2016	Затверджена Постановою Верховної Ради України від 14.04.2016 № 1099-VIII	Подана одночасно із затвердженням на посаду

Джерело: Бесіда Н. Схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України: проблеми конституційного та законодавчого регулювання. – <http://www.niss.gov.ua/articles/1603/>. Дані за 2016-2014рр. доповнено.

Проблема відповідальності Уряду перед Парламентом

Згідно з Конституцією, Верховна Рада має право висловити вотум недовіри Кабінету Міністрів. Вотум недовіри в Україні висловлюється одночасно всьому складу Уряду (т.зв. колективна відповідальність). Рішення приймається абсолютною більшістю від конституційного складу українського Парламенту у формі резолюції недовіри.

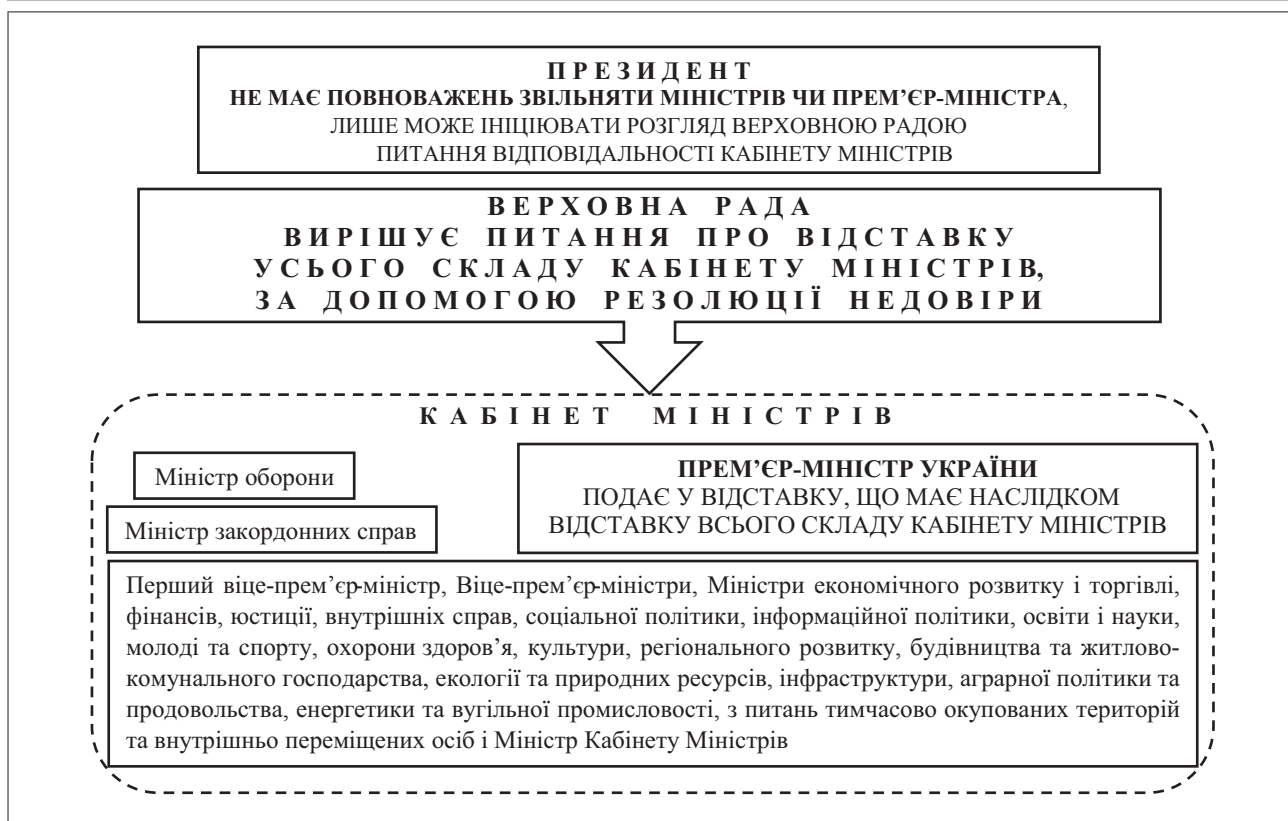
Водночас, український варіант вотуму недовіри є обмеженим, оскільки передбачає можливість розгляду питання відповідальності Кабінету Міністрів лише одного разу протягом однієї чергової сесії Парламенту (крім останньої, коли це неможливо взагалі), а також є забороненою протягом року після схвалення Програми діяльності Уряду.

Поряд з цим, Верховна Рада не може самостійно звільнити окремих міністрів. Це повноваження за Конституцією 1996р. мав Президент. Однак, після набуття чинності змін до Конституції 2004р. (з 1 січня 2006р.), ініціатива зі звільнення членів Уряду перейшла до Прем'єр-міністра⁴. Сам же Парламент ініціювати відповідальність окремих міністрів не може. Відсутність такої можливості обмежує можливість контролю Верховної Ради над реалізацією окремих напрямів державної політики Кабінетом Міністрів і впливу на процес у разі потреби, зокрема, через кадрові ротації.

Крім того, вітчизняний варіант вотуму недовіри не є конструктивним: Уряд звільняється без жодних пропозицій щодо альтернативного складу майбутнього Кабінету та його Програми діяльності. Це створює інституційні умови для виникнення урядових криз. При цьому, ст.90 Конституції передбачено 60-денний термін після відставки Кабінету Міністрів як максимальний час для формування нового Уряду, після чого Президент може достроково припинити повноваження Верховної Ради. Таким чином, урядові кризи без наслідків для Парламенту можуть тривати до двох місяців, а за наявності зацікавленості Президента в їх продовженні – і значно довше⁵.

Отже, вплив Верховної Ради на Кабінет Міністрів після його формування є обмеженим. Парламентська відповідальність Уряду в українському варіанті характеризується лімітованими часовими рамками прийняття резолюції недовіри всьому складу Уряду та відсутністю індивідуальної відповідальності керівників окремих міністерств. Це не сприяє здійсненню Урядом та його окремими членами політики, що відповідала б програмним положенням парламентських політичних сил, які сформували Уряд, і, таким чином, обмежує реалізацію представництва інтересів громадян через діяльність виконавчої гілки влади. А відсутність конструктивної складової вотуму недовіри створює умови для виникнення тривалих урядових криз і послаблення ефективності діяльності системи влади в цілому.

ПАРЛАМЕНТСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, 2006-2010рр., 2014-2017рр.

⁴ Ч.1 ст.18 Закону "Про Кабінет Міністрів України" передбачає в ситуації звільнення міністра необхідність подання Прем'єр-міністра. Варто зауважити, що члени Уряду можуть подати у відставку за власною ініціативою (на основі особистої заяви).

⁵ Оскільки, згідно з Конституцією, дострокове припинення повноважень Парламенту – це не обов'язок, а право глави держави.

Розподіл сфер здійснення політики між Парламентом і Президентом і проблема коабітації⁶

У теперішній конституційній моделі існує розподіл напрямів здійснення політики між Президентом і Верховною Радою: сфери безпеки, оборони та зовнішніх справ відокремлено від інших. Згідно зі ст.102 Конституції, за Президентом закріплено здійснення політики, яка стосується захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. За інші різновиди політики відповідає призначений Верховною Радою Прем'єр-міністр та очолюваний ним Кабінет Міністрів.

Пріоритет глави держави щодо оборонної та зовнішньополітичної сфер більш конкретно визначений у пп. 3-5 і 17-20 ст.106 Конституції, згідно з якими, зокрема, Президент приймає всі кадрові рішення щодо дипломатичної та військової ієрархії. Водночас, не закріплено відповідальність перед Президентом керівників відповідних відомств. Натомість, через колізії і прогалини у законодавстві, можливі конфлікти з приводу їх призначення та звільнення, а також можливою є ситуація формування Уряду взагалі без міністрів оборони і закордонних справ.

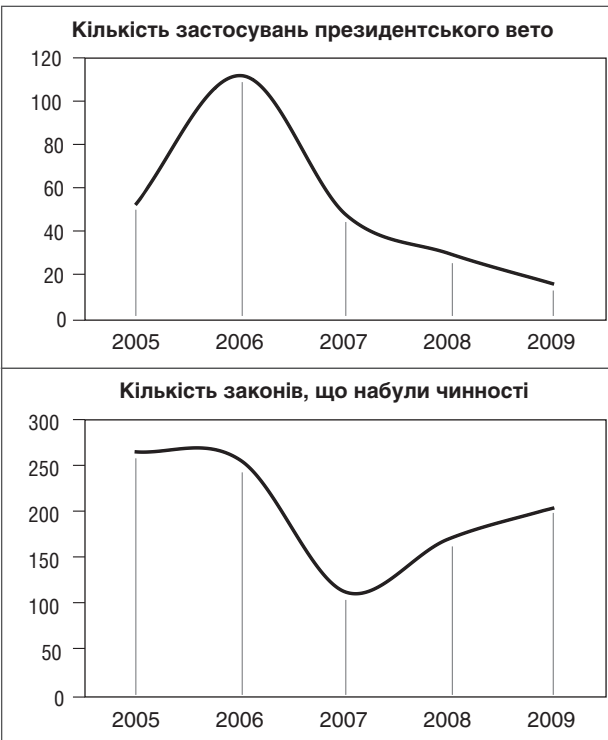
Ця проблема підсилюється в разі виникнення ситуації коабітації, за якої опозиційні до Президента політичні сили володіють більшістю у Верховній Раді. Здійснення єдиної державної політики, при цьому, ускладнене і сповільнене, оскільки глава держави, згідно з чинним Основним законом, володіє сильним вето, подолати яке Парламент може лише не менше ніж 2/3 конституційного складу⁷.

За таких умов прийняття будь-якого рішення потребує узгодження з Президентом⁸. На сьогодні у вітчизняній практиці жоден глава держави, крім В.Ющенка, не мав досвіду коабітації. Експертами Лабораторії законодавчих ініціатив підраховано, що протягом лише II половини 2006р. президентське вето було використане понад 100 разів⁹, що спричинило різке зниження кількості прийнятих Парламентом законів.

За поєднання двох окреслених вище проблем, виникають конфліктні ситуації щодо сфер, де міністри, згідно з Основним законом, належать до "квоти Президента".

По-перше, для повноважності Уряду достатньо 2/3 його членів¹⁰. Очевидно, що два міністри складають менше, ніж третину всього складу Кабінету Міністрів, і тому подання Президента не є визначальним для того, щоб Уряд було сформовано. При цьому, щодо деяких кандидатур допускається можливість окремих подань, тобто в базовому поданні Прем'єр-міністра України щодо посадового складу Уряду їх може не

Ветування законів Президентом в умовах коабітації (український досвід)

Джерело: Інститут вето: зарубіжний досвід, національне законодавство і практика, пропозиції. - Часопис "ПАРЛАМЕНТ", 2009, №5, с.18-19.

бути¹¹. Таким чином, в умовах конфліктів, якими супроводжується виникнення коабітації, парламентська більшість може затвердити склад Кабінету Міністрів без міністрів оборони та закордонних справ.

По-друге, попри те, що в оборонній та зовнішній політиці Конституція віддає пріоритет Президенту, відповідальність перед ним керівників відповідних відомств не передбачена. Згідно з п.12 ст.85, Верховна Рада має повноваження вирішувати питання звільнення і цих двох членів Уряду. Водночас, відповідно до п.2 ч.1 ст.18 Закону "Про Кабінет Міністрів України", ініціатива щодо звільнення міністрів оборони і закордонних справ може походити не лише від глави держави, але й також від Прем'єр-міністра.

Хоча в Законі вказано, що для такого подання Прем'єр-міністра необхідна згода Президента, проте в законодавстві не прописана процедура надання цієї згоди. Таким чином, попри пріоритет глави держави щодо сфер національної безпеки і оборони та зовнішньої політики, Парламент володіє повноваженнями вирішувати питання звільнення профільних міністрів.

⁶ Ситуація, за якої опозиційні до Президента політичні сили мають більшість у Верховній Раді.

⁷ Ч.4 ст.94 Конституції України.

⁸ Інша ситуація виникає за відсутності коабітації, коли за підсумками виборів Президент є лідером парламентської фракції, що володіє більшістю конституційного складу Верховної Ради, чи хоча б президентська політична сила є найбільшою у Парламенті. Міра впливовості Президента на здійснення політики при цьому залежить від його позицій у межах власної політичної партії. За умови домінування над Президентом партійного керівництва, яке його висунуло в кандидати, виникає ситуація переважання за рівнем впливу на здійснення політики лідера парламентської партії, до якої належить Президент, над самим главою держави. У іншому разі, Президент матиме опосередкований вплив за всіма напрямками політики.

⁹ Інститут вето: зарубіжний досвід, національне законодавство і практика, пропозиції. - Часопис "ПАРЛАМЕНТ", 5№, 2009, с.19-18.

¹⁰ Ч.5 ст.10 Закону "Про Кабінет Міністрів України".

¹¹ У ч.3 ст.9 Закону "Про Кабінет Міністрів України" зазначається: "Подання щодо окремих кандидатур на посади, зазначені у поданні щодо посадового складу, може вноситися окремо".

Отже, запроваджений у Конституції (з 2006р.) розподіл сфер здійснення політики має незавершений характер. Законодавчі недоліки щодо призначення і звільнення міністрів оборони і закордонних справ можуть мати наслідком дестабілізацію керівництва двома стратегічно важливими напрямками.

В Основному законі України закладено суперечність, суть якої полягає в тому, що глава держави формує весь керівний військовий і дипломатичний корпус, але його керівники відповідальності перед ним не несуть. Тому доцільно закріпити в законодавстві право звільняти міністрів оборони і закордонних справ за Президентом, а інших членів Кабінету Міністрів – за Парламентом. Це дозволить зміцнити передбачений Конституцією розподіл сфер здійснення політики та усунути конфліктогенні інституційні чинники з оборонної та зовнішньополітичної сфер. Негативні ефекти коабітації при цьому будуть мінімізовані.

Відносини Верховної Ради з Кабінетом Міністрів у бюджетному процесі

Ще одним важливим питанням, що стосується не лише розмежування повноважень Парламенту та Уряду, але й функціональності парламентаризму, є роль Верховної Ради у процесі складання, розгляду та затвердження Державного бюджету¹².

Ініціатива у вітчизняному бюджетному процесі належить виконавчій владі, а контроль – Парламенту. Відповідно до п.6 ст.116 Конституції, Кабінет Міністрів розробляє проект закону про Державний бюджет України і, після затвердження Верховною Радою, забезпечує його виконання. Під час представлення проекту закону про Державний бюджет на наступний рік та розгляду річних звітів про виконання бюджетних програм, Верховна Рада може вимагати заслуховування головних розпорядників коштів державного бюджету на пленарному засіданні¹³. Крім того, Парламент може здійснювати заходи державного зовнішнього фінансового контролю. Інструментом для цього служить Рахункова палата, склад і керівництво якої призначає Верховна Рада більшістю свого складу. Рішення про позапланову перевірку аудиторів з цієї структури може бути прийняте в будь-який час третинною парламентарів¹⁴.

Верховна Рада України є дуже вагомим учасником бюджетного процесу також і на етапі планування. Вона наділена повноваженнями змінити будь-яке положення урядового проекту. Лише Парламент має право затвердити Державний бюджет. Народні депутати України під час його прийняття вносять по кілька тисяч поправок: наприклад, минулого року їх було

1167¹⁵. Така кількість пропозицій з удосконалення майбутнього Державного бюджету перетворює його вже на новий документ.

Першою можливою причиною такої гіперактивності парламентарів є невисока якість урядового Проекту. Формально за його складання відповідає Міністр фінансів. Проте реально зміст бюджету визначають: по-перше, інформаційна база для прогнозування та аналізу тенденцій і закономірностей соціально-економічного розвитку, яку розробляє (і за достовірність якої відповідає) Державна служба статистики (Держстат)¹⁶, і, по-друге, аналітичний матеріал Міністерства економічного розвитку і торгівлі (МЕРТ), заснований на отриманих передусім від Держстату даних. МЕРТ повинен щорічно подавати цей аналіз Міністерству фінансів та Національному банку до 1 березня¹⁷.

Цей надзвичайно відповідальний дослідницький документ базується на показниках прямих іноземних інвестицій, зовнішньої торгівлі, інфляції, ВВП та інших даних, які визначають обґрунтованість і розмір видатків за кожним напрямом, величину доходів, які варто акумулювати в наступному бюджетному періоді та є ключовими для збалансування бюджету. У Бюджетному кодексі, однак, ці установи не згадуються. Тому формально відповідальним за якість Проекту бюджету є лише Міністр фінансів. Прерогатива керівника фінансового відомства розробляти Проект Держбюджету та виключне право Уряду на законодавчу ініціативу з цього питання запозичене до вітчизняної практики з британської моделі, однак у Великій Британії будь-які поправки до проекту бюджету вносяться тільки після консультацій з міністром. Українське законодавство не зобов'язує до цього вітчизняних парламентарів.

¹² Фінансові повноваження – історично перша функція Парламенту як інституту. Палата общин Великої Британії, наприклад, здобула їх на два століття раніше, ніж законодавчі права, Парламент Франції – майже на чотири століття раніше.

¹³ Ч.1 ст.154 і ч.3 ст.162 Регламенту Верховної Ради.

¹⁴ Ч.7 ст.161 Регламенту Верховної Ради.

¹⁵ Таблиця пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи до проекту Закону України про Державний бюджет України на 2017 рік. – <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60032&pf35401=403860>.

¹⁶ Пункт 4 Положення про Державну службу статистики України. Постанова Кабінету Міністрів України №481 від 23 вересня 2014р.

¹⁷ Пункт 11 Постанови Кабінету Міністрів України "Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання Проекту Державного бюджету" №621 від 26 квітня 2003р.

¹⁸ Ткаченко О. Українські реалії розгляду та затвердження державного бюджету. – Інвестиції: практика та досвід, 2011, №5, с.38.

¹⁹ Наприклад, на думку С.Фролова, відсутність довгострокових фінансових планів країни призводить до того, що фінансова-бюджетна та соціально-економічна стратегії держави є неузгодженими між собою: "Українська держава фактично не має можливостей для проведення антициклічної політики, тобто балансування дефіцитними і профіцитними бюджетами залежно від фази економічного циклу". Див.: Фролов С. Дослідження проблем організації і реалізації бюджетного процесу в Україні. – Механізм регулювання економіки, 2010, №3, Т.2, с.32-40.

Друга можлива причина великої кількості поправок і пропозицій – це політична боротьба і використання бюджетного процесу як її засобу. Цей аргумент підтверджується тим фактом, що кількість поправок і пропозицій до Проекту закону про Державний бюджет у пікові моменти політичних протистоянь різко зростає. Наприклад, ця цифра наприкінці 2004р. сягнула 14 тис.¹⁸

Водночас, заручником політичних баталій бюджет стає також і з причини відсутності положень про бюджетне планування на довший ніж рік період, на що часто звертають увагу фахівці¹⁹.

Тому бюджет кожного року від початку і до кінця є новим документом, що був складений за умов поточної реальності, не враховуючи стратегії розвитку держави. Відповідно боротьба кожного року триває за кожен із запланованих показників, тоді як світова практика свідчить, що проблема ця вирішується досить просто.

У Канаді, як зазначає С.Фролов, головний масив статей планується на чотири роки, а щороку їх лише уточнюють. При цьому відхилення від того показника, що планувався з урахуванням інфляції, не повинне перевищувати 5%. Програми ж мають закінчений характер і плануються на весь термін їх дії. Таким чином, політичні пристрасті вирують навколо 5% всього обсягу публічних фінансів та щодо нових програм, які впроваджуються²⁰.

Руйнівною також є вітчизняна парламентська практика за допомогою законів про Державний бюджет щороку коригувати податкове та соціальне законодавство – в деяких європейських державах, наприклад, у Італії та Іспанії, це прямо заборонено законодавством.

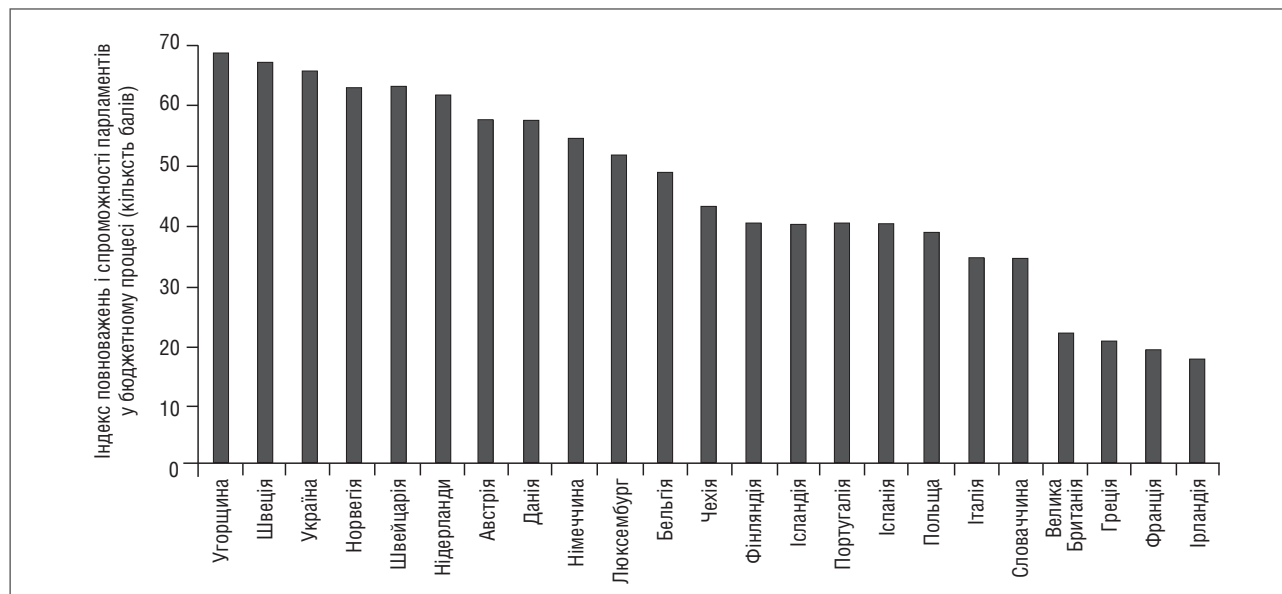
Верховна Рада має чималу владу в бюджетному процесі, порівняно з парламентами (нижніми палатами) переважної більшості держав Європи. Значення індексу повноважень і спроможності Парламенту в бюджетному процесі²¹ для України є вищим, ніж відповідні значення для інших країн.

Через зазначену вище політизацію бюджетного процесу виникає ще одна проблема – несвоєчасність прийняття Державного бюджету. Внаслідок цього не фінансуються нові ініціативи виконавчої влади, гальмуються виплати та соціальні допомоги, а також блокується фінансове планування всіх державних установ, особливо на місцевому рівні.

Згідно зі ст.41 Бюджетного кодексу України, у випадку неприйняття Державного бюджету діє минулорічний в обмеженому вигляді: п.2 ч.1 цієї статті передбачає фінансування лише захищених статей бюджету і при цьому сумарно щомісячні виплати не можуть перевищувати 1/12 загального обсягу бюджетних призначень Державного бюджету минулого року.

Таким чином, попри значні владні повноваження і спроможність Верховної Ради коригувати державний бюджет, наявними є деякі інституційні проблеми у здійсненні вітчизняним Парламентом своєї бюджетної функції, такі як необмежена індивідуальна законодавча ініціатива, можливість щорічного проектування бюджету “з чистого листа” та відсутність закріпленої у законодавстві відповідальності за реалізацію важливих функцій забезпечення бюджетного процесу даними від Держстату та експертним аналізом від профільного міністерства

Бюджетні повноваження і спроможність парламентів європейських країн

²⁰ Фролов С. Дослідження проблем організації і реалізації бюджетного процесу в Україні. – Механізм регулювання економіки, 3№, 2010, Т.2, с.33.

²¹ Йдеться про індекс повноважень і спроможності парламентів у бюджетному процесі, застосований Дж.Вегнером. За різними країнами він може набувати значень від 0 до 100 балів. Він складається з двох субіндексів, сумарне значення кожного з яких не перевищує 50 балів. Перший з них – *субіндекс повноважень* – є сумою балів за параметрами обсягу бюджетних повноважень Парламенту та його ваги під час затвердження та виконання бюджету. Друга складова – *субіндекс організаційної спроможності* – є сумою балів за параметрами ресурсів часу, інституційної та дослідницької спроможності парламентських бюджетних інституцій. Детальніше див.: Wehner J. Legislatures and the Budget Process. The Myth of Fiscal Control. – London; New York: Palgrave Macmillan, 2010, pp.60-61.

Повноваження і спроможність Парламенту у бюджетному процесі
(у балах)

	Обсяг повноважень редагувати Проект бюджету ¹ (наскільки Парламент уповноважений коригувати урядовий Проект)	Вага парламентського затвердження бюджету ² (що відбувається у разі, якщо Парламент не прийняв бюджет)	Вага парламентського рішення на етапі виконання бюджету країни ³	Суб-індекс повноважень (сума значень показників обсягу бюджетних повноважень, парламентської ваги на етапі затвердження та виконання бюджету)	Ресурс часу ⁴ (за скільки місяців до фіскального року подається Проект бюджету)	Інституційний ресурс ⁵ (наявність окремого аудиторного органу, окремого бюджетного комітету та роль галузевих комітетів)	Дослідницький ресурс ⁶ (наявність і величина аналітично-дослідницького підрозділу бюджетного чи фінансового комітету, що вивчає Проект державного бюджету)	Суб-індекс організаційної спроможності (сума значень показників за ресурсами часу, інституційної та дослідницької спроможності)	ІНДЕКС повноважень і спроможності парламенту у бюджетному процесі
Австрія	10,0	6,7	6,7	38,9	3,3	6,7	0,0	16,7	55,6
Бельгія	10,0	10,0	0,0	33,3	0,0	8,3	0,0	13,9	47,2
Чехія	10,0	6,7	0,0	27,8	3,3	5,0	0,0	13,9	41,7
Данія	10,0	6,7	3,3	33,3	6,7	6,7	0,0	22,2	55,6
Фінляндія	10,0	0,0	6,7	27,8	3,3	3,3	0,0	11,1	38,9
Франція	2,5	0,0	0,0	4,2	3,3	5,0	0,0	13,9	18,1
Німеччина	10,0	6,7	3,3	33,3	6,7	5,0	0,0	19,4	52,8
Греція	0,0	6,7	0,0	11,1	0,0	5,0	0,0	8,3	19,4
Угорщина	10,0	10,0	6,7	44,4	3,3	10,0	0,0	22,2	66,7
Ісландія	10,0	0,0	6,7	27,8	3,3	3,3	0,0	11,1	38,9
Ірландія	0,0	0,0	3,3	5,6	0,0	6,7	0,0	11,1	16,7
Італія	10,0	0,0	3,3	22,2	3,3	3,3	0,0	11,1	33,3
Люксембург	10,0	10,0	0,0	33,3	3,3	6,7	0,0	16,7	50,0
Нідерланди	10,0	6,7	6,7	38,9	6,7	3,3	2,5	20,8	59,7
Норвегія	10,0	10,0	6,7	44,4	3,3	6,7	0,0	16,7	61,1
Україна	10,0	6,7	6,7*	38,9	3,3	6,7	5,0	25,0	63,9
Польща	7,5	0,0	0,0	12,5	3,3	6,7	5,0	25,0	37,5
Португалія	10,0	6,7	0,0	27,8	3,3	3,3	0,0	11,1	38,9
Словаччина	10,0	0,0	3,3	22,2	3,3	3,3	0,0	11,1	33,3
Іспанія	5,0	6,7	3,3	25,0	3,3	5,0	0,0	13,9	38,9
Велика Британія	2,5	3,3	3,3	15,3	0,0	3,3	0,0	5,6	20,8
Швеція	10,0	10,0	6,7	44,4	3,3	6,7	2,5	20,8	65,3
Швейцарія	10,0	10,0	10,0	50,0	3,3	3,3	0,0	11,1	61,1

* Значення 6,7 бала для України за показником парламентської ваги на етапі виконання бюджету вказує виключно на формальну сторону гнучкості про цесу виконання бюджету, що не завжди відповідає реальному його стану. Хоча виконавча влада не має повноважень без згоди парламенту переміщати кошти між статтями бюджету, проте, з погляду експертів, на практиці це можливо. Аналогічно, у щорічному державному бюджеті не закріплюються резервні кошти, але таким резервом стають фінансові ресурси, що залишилися неосвоєними на місцевому рівні.

Джерело: Wehner J. Legislatures and the Budget Process. The Myth of Fiscal Control. – London; New York: Palgrave Macmillan, 2010, p.60-61.

¹ 0 балів – повноваження Парламенту зводяться лише до сприйняття чи несприйняття урядового Проекту бюджету без змін; 2,5 – повноваження з урізання існуючих статей та/або редагування їх формулювань; 5 – повноваження із переміщення коштів між статтями бюджету без збільшення розміру сукупних витрат; 7,5 – повноваження із переміщення коштів між статтями бюджету без збільшення дефіциту; 10 – необмежені повноваження із переміщення коштів між статтями бюджету, редагування їх формулювань, урізання існуючих статей та ін.

² 0 балів – діє бюджет запропонований виконавчою владою або призначаються дочасні парламентські вибори; 3,3 – кожна витрата голосується окремо; 6,7 – діє бюджет минулого року; 10 – жодних витрат.

³ Показник парламентської ваги на етапі виконання бюджету вимірюється за трьома параметрами: а) чи може виконавча влада переміщати кошти між програмами і статтями бюджету; б) чи може виконавча влада затримувати державні асигнування без згоди парламенту; в) чи закріплюються у щорічному державному бюджеті резервні кошти. Тому, 0 балів означає, що за трьома параметрами – відповідь “так”, 3,3 – відповідь “так” за двома з трьох параметрів, 6,7 – відповідь “так” за одним із трьох параметрів, 10 – за трьома параметрами відповідь “ні”.

⁴ 0 балів – Проект державного бюджету подається за 2 місяці до початку фіскального року, 3,3 – за 4 місяці до початку фіскального року, 6,7 – за 6 місяців, 10 – більш ніж за 6 місяців.

⁵ Показник інституційного ресурсу вимірюється за трьома параметрами: а) наявність окремого бюджетного чи фінансового комітету Парламенту; б) наявність окремого органу, що здійснює аудит на основі даних про виконання бюджету (надходження і витрати); в) наявність у галузевих комітетів повноти влади над відповідними сегментами бюджету. Тому, 0 балів означає, що за трьома параметрами – негативна відповідь, 3,3 – відповідь негативна за двома з трьох параметрів; 6,7 – відповідь негативна за одним із трьох параметрів; 10 – за трьома параметрами відповідь позитивна.

⁶ 0 балів – аналітично-дослідницький підрозділ у бюджетному комітеті взагалі відсутній; 2,5 – наявний невеликий аналітично-дослідницький підрозділ до 10 осіб; 5 – наявний середній за розміром аналітично-дослідницький підрозділ від 11 до 25 осіб; 7,5 – наявний великий аналітично-дослідницький підрозділ від 26 до 50 осіб; 10 – наявний дуже великий аналітично-дослідницький підрозділ понад 50 осіб.

ПОВНОВАЖЕННЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ З ФОРМУВАННЯ УРЯДУ У ПОРІВНЯЛЬНО-ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Індекс парламентської влади з обрання урядів вказує, наскільки значущими є рішення Парламенту у питанні формування Уряду¹. При його обчисленні враховується, чи залучений Парламент до процесу формування уряду, чи має він повноваження затверджувати персональний склад Уряду та/або Прем'єр-міністра та/або схвалювати Програму Уряду. Також враховуються максимально допустима кількість кандидатів

на посаду Прем'єр-міністра, суб'єкти, які мають право висувати його кандидатуру. Важливим параметром індексу є правила прийняття рішень, зокрема, чи потрібна для цього абсолютна більшість і який вид голосування застосовується.

Несподівано, але факт: українська Верховна Рада є другою в Європі після німецького Бундестагу за величиною індексу влади з обрання урядів.

Влада Парламенту з обрання Уряду

	Чи залучений Парламент до процесу формування Уряду?	Чи має Парламент повноваження затверджувати персональний склад Уряду та/або Прем'єр-міністра та/або схвалювати Програму уряду?	Допустима кількість кандидатів на посаду Прем'єр-міністра	Хто має право висувати кандидатуру Прем'єр-міністра?	Яким методом приймається рішення?	Який вид голосування застосовується?	Індекс влади Парламенту з обрання Уряду
Австрія	Ні	Ні	–	–	–	–	0
Бельгія	Так	Ні	1	Монарх	відносної більшості*	відкрите	0,5
Чехія	Так	Так	1	Президент або парламент	відносної більшості	відкрите	0,83
Данія	Ні	Ні	–	–	–	–	0
Естонія	Так	Так	>1	Партійна група, що об'єднує не менше ніж 5% депутатів	відносної більшості	відкрите	1
Фінляндія	Так	Так	>1	Кожен депутат	відносної більшості	відкрите	1
Франція	Ні	Ні	–	–	–	–	0
Німеччина	Так	Так	>1	25% депутатів або партійна група, до складу якої входять понад 25% депутатів	абсолютної більшості	таємне	1,83
Греція	Так	Так	1	Глава держави	відносної більшості	відкрите	0,5
Угорщина	Так	Так	1	Глава держави	абсолютної більшості	відкрите	0,75
Ірландія	Так	Так	1	Кожен депутат	відносної більшості	відкрите	0,83
Італія	Так	Так	1	Глава держави	відносної більшості	відкрите	0,5
Латвія	Так	Так	1	Глава держави	відносної більшості	відкрите	0,5
Литва	Так	Так	1	Глава держави	відносної більшості	таємне	0,83
Люксембург	Так	Так	1	Монарх	відносної більшості	відкрите	0,5
Мальта	Ні	Ні	–	–	–	–	0
Нідерланди	Ні	Ні	–	–	–	–	0
Португалія	Так	Ні	1	Глава держави	відносної більшості*	відкрите	0,5
Словаччина	Так	Так	1	Глава держави	відносної більшості	таємне	0,83
Словенія	Так	Так	1	Глава держави, 10 депутатів чи партійна група, що об'єднує не менше ніж 3.3% депутатів	відносної більшості	таємне	1,16
Швеція	Так	Ні	1	Президент або парламент	відносної більшості*	відкрите	0,83
Іспанія	Так	Так	1	Монарх	відносної більшості	відкрите	0,5
Велика Британія	Так	Так	1	Монарх	відносної більшості	відкрите	0,5
Україна	Так	Так	1	коаліція більшості, що об'єднує не менше ніж 226 депутатів (50%+1)	абсолютної більшості	відкрите	1,245

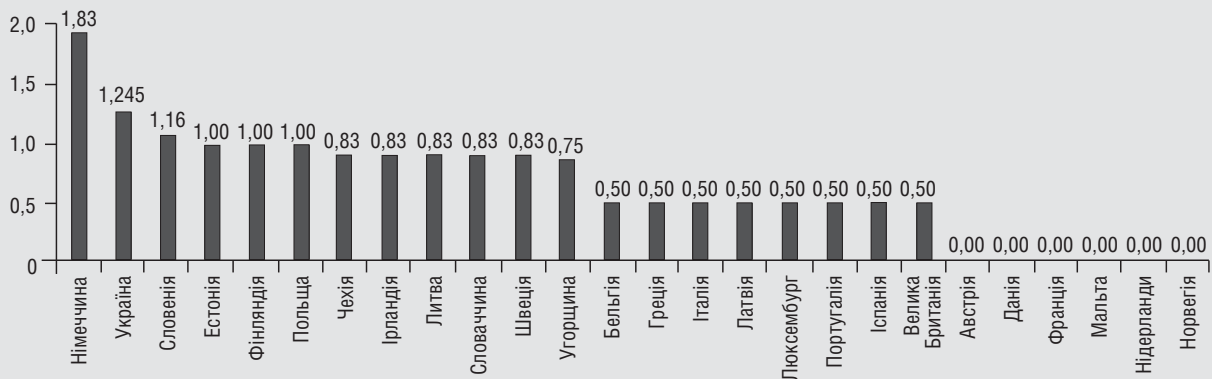
* У Бельгії, Португалії та Швеції рішення може бути прийняте навіть меншою ніж відносна більшість кількістю голосів, оскільки вимагається лише, щоб не було абсолютної більшості "проти".

Джерело: Sieberer U. Checks or Toothless Tigers? Powers and Incentives of External Officeholders to Constrain the Cabinet in 25 European Democracies. – Government and Opposition, 2012, October, Volume 47, Issue 4, pp.517–543.

¹ Electoral Power Index (EPI) – індекс влади парламенту з обрання уряду, що підраховується за формулою $EPI = I \times D + V$, в якій: D – метод прийняття рішення (D=1.5, якщо для прийняття рішення необхідна абсолютна більшість голосів членів парламенту; D=1, якщо діє правило відносної більшості), V – спосіб голосування (V=0, якщо голосування відбувається відкрито, V=0.33, якщо голосування – таємне). Рівень залучення парламенту до обрання уряду (I) розраховується за шкалою, на якій I=0, якщо уряд обирається без участі парламенту, I=0.5, якщо парламент не пропонує Прем'єр-міністра і голосує лише за єдину кандидатуру, I=0.66, якщо парламент не пропонує Прем'єр-міністра і голосує за декілька висунутих кандидатів, I=0.83, якщо парламент пропонує Прем'єр-міністра і голосує один раз для затвердження чи відхилення єдиної кандидатури, I=1, якщо Прем'єр-міністра пропонує парламент, та голосуються декілька висунутих кандидатів. Таким чином, індекс може набувати значення від 0 до 1.83.

Значення цього індексу для 26 європейських країн, серед яких і Україна, розділяються на декілька груп за спільністю ознак.

Індекс парламентської влади з обрання урядів

До першої групи належать Німеччина, Естонія, Фінляндія і Польща. У цих чотирьох країнах парламенти голосують за своєрідний рейтинг потенційних керівників урядів, тобто кандидатур є більше, ніж одна. Відмінність полягає у тому, що у естонському Ріігікогу, фінській Едускунті та у польському Сеймі достатньо, щоб переможець випередив свого найближчого конкурента принаймні на один голос, тобто діє правило відносної більшості. В той же час, у німецькому Бундестазі прийнятим є інше правило: для того, щоб Канцлер вважався уповноваженим керувати урядом ФРН, його має підтримати абсолютна більшість, тобто $\frac{1}{2}+1$ депутат. Таким чином, Парламент Німеччини, згідно з Основним законом, має сказати дуже вагоме "так", хоча при голосуванні є альтернативи. Тому індекс парламентської влади з обрання уряду для Німеччини суттєво вищий, ніж для Польщі, Фінляндії та Естонії.

До другої групи країн, серед яких і Україна, входять також Словенія, Чехія, Ірландія, Литва, Словаччина та Швеція. Порівняно з чотирма вищезгаданими країнами, у цих семи

також Парламент номінує Прем'єр-міністра, однак голосування здійснюється тільки за одну кандидатуру. Україна в цій групі має найвищий показник з тих же причин, з яких Німеччина є лідером у першій групі, тобто завдяки тому, що майбутнього керівника Кабінету Міністрів має уповноважити більшість від конституційного складу Парламенту. Натомість в усіх інших країнах достатньо відносної більшості від присутніх.

У всіх інших країнах Парламент не має повноважень номінувати Прем'єра. Значення індексу для семи країн, що дорівнює 0,5 (і 0,75 для Угорщини²), означає, що голосування в цих країнах відбувається за кандидата, запропонованого ззовні (монархом чи главою держави). Специфікою ж тих держав, для яких індекс парламентської влади з формування Уряду дорівнює нулю, є повна неучасть парламентів у цьому процесі. Тим не менше для парламентів у Конституціях Норвегії, Данії, Австрії та Нідерландів передбачені максимальні повноваження із завершення роботи як Уряду загалом, так і кожного міністра, зокрема.

² Значення 0,75 для Угорщини є вищим у цій групі знову ж таки завдяки правилу абсолютної більшості при формуванні уряду.

2.2. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ІНСТИТУЦІЙНОЇ ПОБУДОВИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Депутатські фракції і групи: проблема мінімального розміру

Особливістю внутрішньої структури Верховної Ради України є наявність двох типів одиничних парламентських суб'єктів – фракцій і депутатських груп. На відміну від фракцій, депутатські групи утворюються окремими депутатами, які в ході кампанії не об'єднуються спільною політичною ідентичністю, не декларують спільні політичні цілі.

Депутатські групи формуються, як правило, не за партійно-політичним принципом, тому і не несуть політичної відповідальності перед виборцями за свою діяльність як колективних суб'єктів. Водночас, права депутатських груп, згідно з чинним Регламентом, є тотожними до прав партійних фракцій. Таким чином,

встановлення обґрунтованих меж мінімального розміру, необхідного для утворення одиничного парламентського суб'єкта, є важливим для функціонування Парламенту і зрозумілим для суспільства його політичної структури.

Депутатські групи були історично першими суб'єктами українського Парламенту, визначеними у Тимчасовому регламенті 1990р.²² У першому складі Верховної Ради 1990-1994рр. діяли виключно групи народних депутатів областей та міст республіканського підпорядкування. Фракції ж у правовому полі з'явилися тільки у 1994р. з прийняттям "Положення про депутатські групи (фракції) у Верховній Раді України"²³ та "Регламенту Верховної Ради України"²⁴.

На сьогодні, ці два терміни позначені у чинному Регламенті як синонімічні (один з яких у дужках). При цьому, депутатські фракції і депутатські групи мають однаковий набір прав²⁵.

²² Тимчасовий регламент засідань Верховної Ради України дванадцятого скликання. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 22 травня 1990р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/6-12/print1453195225059594>.

²³ Положення про депутатські групи (фракції) у Верховній Раді України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 13 травня 1994р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11/94-vp/print1509519571539504>.

²⁴ Регламент Верховної Ради України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 27 червня 1994р. Розділ 1-розділ 4 – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/129a/94-vp/print1453195225059594>; Регламент Верховної Ради України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 27 червня 1994р. Розділ 5-розділ 11 – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1296/94-vp/print1453195225059594>.

²⁵ Ч.6 ст.59 Регламенту визначає це дослівно так: "Зареєстрована депутатська група має права депутатської фракції". Див.: Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" від 10 лютого 2010р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print1453195225059594>.

Статус депутатських фракцій і груп у Верховній Раді України

Права депутатських фракцій і депутатських груп	Додаткові вимоги
Депутатська фракція (депутатська група):	
1. має зарезервоване право на виступ з трибуни з будь-якого питання порядку денного у межах 15 хв. (ч.1-2 ст.33)	Запис в електронній системі у день розгляду
2. має зарезервоване право на виступ у межах 3 хв. під час розгляду питання про відповідальність Кабінету Міністрів України (ч.3 ст.232)	-
3. має зарезервоване право на виступ у межах 1 хв. з мотивів голосування (п.5 ч.2 ст.31)	-
4. має зарезервоване право на виступ у межах 3 хв. при повному обговоренні (п.5 ч.1 ст.30)	-
5. має зарезервоване право на виступ, якщо представник фракції (групи) був згаданий (ч.4 ст.51)	-
6. ініціює відсторонення депутата, який образив представника фракції (групи) на п'ять днів (ч.5 ст.51)	рішення приймається більшістю $\frac{1}{2}+1$
7. делегує керівника з правом ухвального голосу до складу Погоджувальної Ради (ч.2 ст.73)	-
8. пропонує кандидатів на посади спікера та його заступників (ч.2 ст.74, ч.1 ст.79)	-
9. має зарезервоване квотне представництво у керівництві комітетів (ч.4 ст.81, ч.7 ст.83)	-
10. має право на власного представника у Тимчасовій спеціальній комісії та Тимчасовій слідчій комісії (ч.3 ст.85, ч.2 ст.173)	-
11. ініціює позаплановий аудит Рахункової палати (ч.7 ст.161)	рішення приймається більшістю $\frac{1}{3}+1$
12. пропонує кандидатуру до Вищої Ради Правосуддя (ч.3 ст.208 ¹)	-
13. пропонує кандидатуру судді Конституційного Суду (ч.4 ст.208 ⁴)	-
14. ініціює зустріч з кандидатом на посаду Прем'єр-міністра для відповіді на запитання (ч.3 ст.205)	-
15. під час розгляду питання про відповідальність Кабінету Міністрів України ініціює заслуховування окремих членів уряду та має право на запитання до них (ч.2 ст.232)	-
16. пропонує теми щотижневої "години запитань до Уряду" і має першочергове (порівняно з позафракційними депутатами) право на усне або письмове запитання до членів Кабінету Міністрів України (ч.3 ст.229, ч.2-3 ст.230)	-
17. отримує інформацію від Апарату Верховної Ради, яка не надсилається індивідуально народним депутатам (напр., Програму діяльності Кабінету Міністрів, ч.2 ст.227)	-
Депутатська фракція (депутатська група) разом із ще однією депутатською фракцією чи групою:	
1. ініціює 30-хв. перерву (п.15 ч.1 ст.27)	-
2. має зарезервоване право на виступ у межах 2 хв. при скороченому обговоренні (п.3 ч.2 ст.31)	-
3. вносить письмову пропозицію щодо відсторонення спікера на два дні у разі грубого або систематичного порушення Регламенту (після скороченого обговорення) (ч.2 ст.29)	прийняття рішення $\frac{1}{2}+1$
4. ініціює перерву в разі конфлікту різночитання норм Регламенту, що загрожує зривом пленарного засідання (ч.7 ст.51)	-
Депутатська фракція (депутатська група) разом ще з двома депутатськими фракціями чи групами	
1. ініціює позачергове пленарне засідання (ч.14 ст.73)	-

Джерело: Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" від 10 лютого 2010р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print1453195225059594>.

Окремо кожна депутатська фракція чи зареєстрована депутатська група наділені однаковими правами. Проте, набір прав дещо розширюється при взаємодії між двома чи трьома одиничними суб'єктами Верховної Ради. Це стосується, наприклад, ініціювання позачергових пленарних засідань та перерв, а також участі у скороченому обговоренні питань порядку денного та пропозиції щодо дисциплінарного рішення з відсторонення спікера на два дні. Останнє рішення потребує підтримки абсолютної більшості.

Особливим різновидом депутатських груп у Верховній Раді є групи позафракційних народних депутатів, що об'єднують народних депутатів у кількості від 15 осіб, які взагалі не входять до жодної з груп чи фракцій²⁶. Вони теж утворюються у кількості від 15 осіб. Цей тип одиничних парламентських суб'єктів має обмежений статус. Відповідно до Регламенту, група позафракційних народних депутатів не має жодного з окреслених вище прав депутатських фракцій (депутатських груп), окрім одного, проте дуже важливого: пропонувати кандидатуру судді Конституційного Суду (ч.4 ст.208²⁷).

Позафракційні парламентарі можуть, крім того, індивідуально брати участь у законодавчому процесі, надсилаючи комітетам свої поправки і пропозиції до законопроектів, за ними зберігається право законодавчої ініціативи, однак, вони не можуть впливати на формування порядку денного та не можуть бути делегованими на керівні посади у комітетах. Позафракційний статус дозволяється українським законодавством виключно для народних депутатів, обраних у одномандатних округах²⁷.

Протягом 1990-2017рр. фракційну структуру українського Парламенту складали депутатські фракції та/або депутатські групи з мінімальною кількістю парламентарів, що коливалася від 14 до 25 осіб, залежно від виборчої системи, положень Регламенту, та (з 2004р.) волевиявлення громадян.

Чинний Регламент Верховної Ради ставить кількісні параметри депутатських груп у залежність від результатів виборів у пропорційному сегменті виборчої системи. Згідно з ч.4 ст.59 Регламенту, кількісний склад такої депутатської групи повинен дорівнювати розміру найменшої серед переможців виборів партійної фракції²⁸.

Вимоги до мінімального складу фракцій і груп Верховної Ради України (2017-1990рр.)

Роки	Мінімальний склад фракції (депутатської групи)	Документ, в якому визначені вимоги до мінімального складу депутатських фракцій і груп	
		Назва документу	Нормативно-правовий акт
1994-1990	Мінімальний склад депутатської групи дорівнює кількості найменшої групи народних депутатів областей та міст республіканського підпорядкування (фракції у документі не означені)	“Тимчасовий регламент засідань Верховної Ради України дванадцятого скликання”	Додаток до Постанови Верховної Ради України від 22 травня 1990р.
1994	25 депутатів	“Положення про депутатські групи (фракції) у Верховній Раді України”	Додаток до Постанови Верховної Ради України від 13 травня 1994р.
1994-2005	14 депутатів	“Регламент Верховної Ради України”	Додаток до Постанови Верховної Ради України від 27 червня 1994р.
2006-2008	21 депутат* (фактичний розмір найменшої партійної фракції за підсумками виборів на основі пропорційної виборчої системи, яка отримала > 3%) ¹	“Регламент Верховної Ради України”**	Додаток до Постанови Верховної Ради України від 16 березня 2006р.
2008-2010	24 депутати* (фактичний розмір найменшої партійної фракції за підсумками виборів на основі пропорційної виборчої системи, яка отримала > 4%)	“Тимчасовий регламент Верховної Ради України”**	Додаток до Постанови Верховної Ради України “Про деякі питання нормативно-правового забезпечення порядку роботи Верховної Ради України” від 8 квітня 2008р.
2010-2017	Мінімальний склад депутатської групи не може бути меншим, ніж розмір найменшої партійної фракції, що сформована протягом першої сесії (ч.4 ст.59 Регламенту)	“Регламент Верховної Ради України”	Закон України “Про Регламент Верховної Ради України” від 10 лютого 2010р.

Джерела: Тимчасовий регламент засідань Верховної Ради України дванадцятого скликання. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 22 травня 1990р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/6-12/print1453195225059594>; Положення про депутатські групи (фракції) у Верховній Раді України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 13 травня 1994р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11/94-vp/print1509519571539504>; Регламент Верховної Ради України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 27 червня 1994р. Розділ 1–розділ 4 – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/129a/94-vp/print1453195225059594>; Регламент Верховної Ради України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 27 червня 1994р. Розділ 5–розділ 11 – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1296/94-vp/print1453195225059594>; Регламент Верховної Ради України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 16 березня 2006р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3547-15/print1453195225059594>; Тимчасовий регламент Верховної Ради України. Додаток до Постанови Верховної Ради України “Про деякі питання нормативно-правового забезпечення порядку роботи Верховної Ради України” від 8 квітня 2008р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/247-17/print1453195225059594>; Закон України “Про Регламент Верховної Ради України” від 10 лютого 2010р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print1453195225059594>.

* Мінімальна кількість учасників партійних фракцій Верховної Ради України V і VI скликань відрізняється, тому що змінювалася кількість виборців, що проголосували за “непрохідні” політичні партії, які не здолали загороджувальний бар'єр у 3%¹. Відповідно, найменша фракція за підсумками парламентських виборів 2006р. налічувала 21 депутата (фракція Комуністичної партії України), а після дочасних виборів 2007р. найменшою була фракція Блоку Литвина).

** Коли в Україні діяла пропорційна система (2006-2010рр.), депутатських груп як таких не існувало. Відповідно, у регламентах 2006р. і 2008р. це поняття було відсутнє.

¹ Див.: Закон України “Про вибори народних депутатів України” від 25 березня 2004р., <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-1665/print>.

²⁶ У Парламенті поточного скликання на сьогодні є 51 парламентар із позафракційним статусом. Див.: Депутатські фракції і групи VIII скликання. – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2p_fractions.

²⁷ Винятком є троє депутатів, які належать до керівництва Верховної Ради, для яких участь у фракційній структурі заборонена статтею 59 парламентського Регламенту.

²⁸ Закон України “Про Регламент Верховної Ради України” від 10 лютого 2010р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print1453195225059594>.

Цікавим є розгляд окреслених вище вітчизняних норм у порівняльному контексті. Фракційна структура у європейських державах законодавчо закріплена відносно недавно. Для деяких західноєвропейських парламентів історія регламентації процесів створення та діяльності фракцій має близько ста років (Данія, Франція, Німеччина), у інших же до запровадження таких норм вдалися лише після Другої світової війни (Бельгія, Нідерланди).

Проте це не означає, що раніше фракційної структури у парламентах цих країн не існувало – письмові норми стали необхідними з причини загострення політичної боротьби між партіями, які домінували до цього, і їх новими конкурентами. Аналогічно, посткомуністичні держави Центральної Європи, такі як Чехія, Угорщина, Словаччина, законодавчого унормували питання фракцій при переході від однопартійної монополії комуністичної партії до багатопартійності.

Запровадження фракційної структури та мінімальний склад фракцій у парламентах європейських країн

	Рік запровадження фракційної структури	Мінімально необхідна кількість депутатів для формування фракції (відсоток від усього складу парламенту чи його нижньої палати)	Усього депутатів у парламенті (нижній палаті*)
Австрія	1932	5 депутатів (2,7% від усього складу)	183
Бельгія	1962	5 депутатів (3,3% від усього складу)	150
Чехія	1990	10 депутатів (5% від усього складу)	200
Данія	1898	1 депутат (<1% від усього складу)	179
Франція	1910	20 депутатів (3,5% від усього складу)	577
Німеччина	1922	36 депутатів (5% від усього складу)	709**
Угорщина	1990	15 депутатів (7,5% від усього складу)	199
Нідерланди	1966	1 депутат (<1% від усього складу)	150
Словаччина	1990	8 депутатів (4% від усього складу)	200
Україна	1994	понад 11 депутатів (>2,4% від усього складу)	450

Джерело: Parliamentary party groups in European democracies: political parties behind closed doors / [edited by K.Heidar and R.Koole]. – London: Routledge, 2010, pp.251-250.

* За країнами з двопалатним парламентом вказані дані для нижньої палати.

** 709 депутатів – це розмір поточного складу Бундестагу після виборів 24 вересня 2017р. – відповідно до німецької виборчої системи, він змінюється залежно від результатів виборів.

Враховуючи нинішній розмір загороджувального бар'єру – 5%, теоретично мінімальна за розміром фракція Верховної Ради України може складатися із 12 депутатів (5% від 225 депутатів у пропорційному сегменті дорівнює 11,25)²⁹. На практиці ж така ситуація неможлива, і для теперішнього українського Парламенту розмір найменшої депутатської групи повинен становити 19 і більше осіб, оскільки саме 19 парламентарів налічувала найменша партійна фракція після виборів 2014р. (фракція ВО “Батьківщина”).

Ч.2 ст.58 Регламенту³⁰ забороняє політичним партіям формувати більше, ніж одну фракцію, у той час як депутати-самовисуванці можуть створювати у межах мажоритарного сегмента багато депутатських груп мінімального розміру, які матимуть рівні з партіями права.

Особливості фракційно-групової структури нинішнього Парламенту зумовлюються чинним виборчим законодавством. Більшій прозорості представництва сприяло б обрання усіх депутатів за однією виборчою системою, що передбачала би партійно-політичні ідентифікації народних депутатів. За умов такої однорідності, мінімальний склад фракції може визначатися як від складу мінімальної фракції, можливої за умов конкретної виборчої системи, так і виходячи із загальної чисельності депутатів парламенту (наприклад, 7,5% в Угорщині, 5% – у Німеччині і Чехії, 4% в Словаччині, 3,5% – у Франції).

До запровадження змін до виборчого законодавства існуючий в Україні спосіб визначення мінімальної чисельності депутатської фракції та групи є виправданим.

Імперативний мандат і проблема внутрішньофракційної демократії

Імперативний мандат використовувався в Україні у 2006-2010рр. та діє з кінця лютого 2014р. до сьогодні. Версія імперативного мандату, згідно з чинним Основним Законом (ст. 81), містить дві складові:

- “невходження”³¹, тобто відмова депутата, обраного за списками, увійти до складу фракції своєї партії на початку парламентської каденції, коли члени Верховної Ради після виборів формують фракції;
- вихід депутата з фракції політичної партії, від якої він був обраний до Верховної Ради, за власною ініціативою.

При цьому, вітчизняний імперативний мандат має деякі особливості:

По-перше, він не поширюється на ситуацію виключення депутата з фракції з ініціативи її керівництва, яка передбачена Регламентом у ч.3 ст.59³².

По-друге, вихід/невходження депутата у фракцію не означають автоматичної втрати депутатських

²⁹ 5%-вий загороджувальний бар'єр встановлено ч.3 ст.98 чинного виборчого закону. Див.: Закон України “Про вибори народних депутатів України” від 17 листопада 2010р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/print1478565704496912>.

³⁰ Закон України “Про Регламент Верховної Ради України” від 10 лютого 2010р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print1453195225059594>.

³¹ Термін “невходження” використовується у ч.6 ст.81 Конституції України.

³² Закон України “Про Регламент Верховної Ради України” від 10 лютого 2010р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print1453195225059594>.

повноважень. Згідно з ч.6 ст.81, вони припиняються “на підставі закону за рішенням вищого керівного органу відповідної політичної партії (виборчого блоку)”. На сьогодні ні Закон “Про політичні партії”, ні Регламент, ні інші закони не містять норм щодо імперативного мандату.

По-третє, дія імперативного мандату стосується тільки половини Парламенту, тобто народних депутатів, які обрані у загальнонаціональному окрузі. Обмеження на переформатування структури депутатських груп у законодавстві відсутні. Вступ до депутатської групи і вихід з неї є добровільним. Її розпуск настає через 15 днів після того, як групу залишила необхідна для виконання вимог мінімального розміру кількість учасників³³, після чого можна заново формувати депутатські групи у іншому складі.

По-четверте, народним депутатам жодними нормами не забороняється голосувати всупереч позиції фракції.

У своєму рішенні від 25 червня 2008р., яке стосується питання імперативного мандату, Конституційний Суд вказав на те, що Основний Закон закріплює приналежність народних депутатів до фракцій як їх конституційний обов’язок, а не як право, що “має на меті консолідацію зусиль для досягнення цілей та завдань, визначених виборчими програмами політичних партій (виборчих блоків політичних партій), та об’єктивно приводить до необхідності дотримання депутатами вимог фракційної дисципліни”³⁴. Водночас, експерти Венеціанської комісії вважають, що відповідні положення ст.81 української Конституції суперечать принципу вільного мандату³⁵.

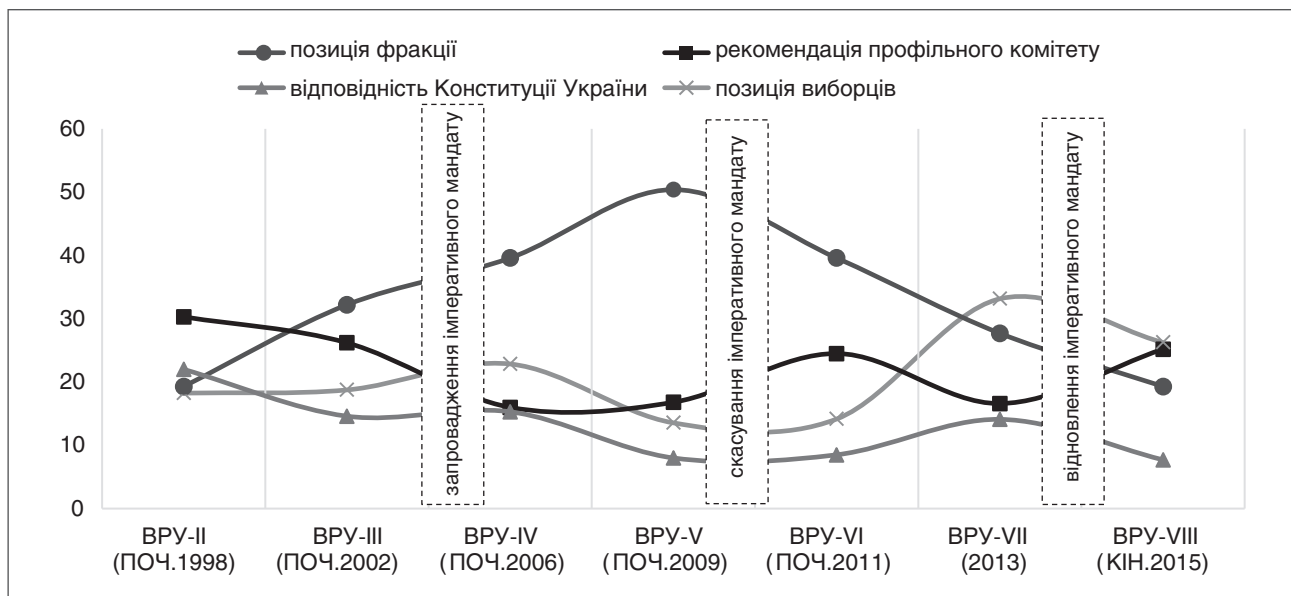
На практиці застосування імперативного мандату сприяло зростанню частки парламентарів, які віддають перевагу позиції фракції, приймаючи рішення щодо голосування. За даними експертних опитувань народних депутатів, проведених у 2006 і 2009 роках, після прийняття Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004р., яким (серед іншого) було запроваджено імперативний мандат і пропорційну виборчу систему із закритими списками³⁶, позиція фракції стає явно найголовнішим фактором, що визначає рішення депутатів щодо голосування.

Однак, після скасування імперативного мандату наприкінці 2010р.³⁷, спостерігається прямо протилежна тенденція. Вона тривала і протягом 2014-2015рр., коли конституційні норми про імперативний мандат знову набули чинності³⁸.

Таким чином, імперативний мандат, певною мірою стимулюючи фракційну дисципліну, здійснює позитивний вплив на реалізацію представницької функції, оскільки спонукає депутатів дотримуватись позиції партії, яка отримала підтримку виборців. “М’який” український варіант імперативного мандату також дозволяє депутатам голосувати всупереч позиції фракції, коли вони це вважають за потрібне, без загрози втрати мандату. В разі змін виборчого законодавства (переходу до обрання усіх депутатів за однією виборчою системою) втрапить актуальність така проблема, як неоднакові вимоги до депутатів, обраних за партійними списками і в одномандатних округах.

Водночас, наявність імперативного мандату має передбачати наявність інституційних запобіжників від

Вплив чинника імперативного мандату на мотивацію прийняття рішень при голосуванні

³³ Ч.4 ст.60 Регламенту. Див.: Закон України “Про Регламент Верховної Ради України” від 10 лютого 2010р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print1453195225059594>.

³⁴ Рішення Конституційного Суду України від 25 червня 2008р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-08/print1509519571539504>.

³⁵ Вільний мандат віддає пріоритет зв’язку виборців з конкретним парламентарем і надає йому повну свободу щодо входження чи невходження до фракцій. Див.: Venice Commission Report on the imperative mandate, adopted by the Venice Commission at its 79th Plenary Session (Venice, 12-13 June 2009). – [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)027-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)027-e).

³⁶ Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2222-15>. Введення в дію цього закону передбачалося з 1 січня 2006р., згідно з абзацом 2 ч.1 Прикінцевих та перехідних положень.

³⁷ Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004р. було визнано неконституційним. Див.: Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10>.

³⁸ Закон України “Про відновлення дії окремих положень Конституції України” від 21 лютого 2014р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-18>.

вибіркового застосування цього інструмента з боку керівництва політичних партій. Ця проблема є особливо гострою з огляду на відсутність регламентних норм щодо внутрішньофракційної демократії.

Як видно з таблиці, у парламентах деяких країн Європи існує практика унормування внутрішньофракційних правил, у деяких – встановлення таких правил є прерогативою політичних партій. Також існують вимоги до регулярності проведення засідань фракцій та періодичності розгляду питань про обрання голів фракцій.

Водночас, щодо проблеми внутрішньофракційної демократії в українському законодавстві є тільки одне загальне положення Регламенту³⁹ щодо необхідності демократичних принципів функціонування депутатської фракції та несуперечності вимогам Конституції України і Закону України “Про статус народного депутата України”. Цим Законом передбачається, що організація роботи депутатських фракцій (груп), а також діяльність народного депутата у депутатській фракції (групі), визначається законами та прийнятим відповідно до них Положенням про депутатську фракцію (групу)⁴⁰. Водночас, на офіційному Інтернет-ресурсі Верховної Ради України VIII скликання такі положення щодо існуючих фракцій і груп взагалі не згадуються, у публічному доступі вони також відсутні.

Відсутність або недоступність для громадськості внутрішніх правил функціонування парламентських

фракцій дозволяють їх керівництву вводити додаткові внутрішньофракційні норми, яким повинні підпорядковуватись парламентарі⁴¹.

Враховуючи низький рівень довіри громадян до Парламенту та інституту політичних партій, збільшення публічності і зрозумілості для громадян процедур та механізмів прийняття рішень партійних фракцій і депутатських груп у Верховній Раді України могло би мати позитивний ефект.

Проблема інституалізації опозиції

Конституція України гарантує рині права, у т.ч. право на участь в управлінні державними справами, усім громадянам держави, незалежно від їх політичних уподобань. Водночас, спосіб прийняття рішень у Верховній Раді України більшістю від її конституційного складу вимагає забезпечення прав і гарантій парламентської меншості, яка також є представником частини громадян. У цьому разі йдеться, передусім, про право вільно висловлювати опозиційні погляди і переконання, альтернативні бачення урядової політики.

Саме виокремлення в Конституції особливого статусу й повноважень парламентської більшості стали підставою для вимоги спеціального визначення статусу опозиції. Зокрема, зв'язок питань конституційного визначення статусу парламентської більшості з відповідним унормуванням статусу парламентської меншості (опозиції) був визначений ще Висновком Конституційного Суду України від 27 червня 2000р.⁴²

Регламентация діяльності фракцій у європейських парламентах

	ЧАСТОТА ЗАСІДАНЬ ФРАКЦІЙ	ЧАСТОТА РОЗГЛЯДУ ПИТАННЯ З ОБРАННЯ ЛІДЕРА ФРАКЦІЙ	НАЯВНІСТЬ ВНУТРІШНЬО-ПАРТІЙНИХ ПИСАНИХ ПРАВИЛ
Австрія	перед кожним пленарним засіданням	на початку каденції	тільки в деяких політичних партіях (Соціал-демократична партія Австрії, Австрійська партія свободи, Зелені)
Чехія	перед кожною парламентською сесією	на початку каденції	тільки в деяких політичних партіях (Громадянська демократична партія)
Данія	щодня	щороку	тільки в деяких політичних партіях (Соціал-демократична партія Данії, Партія Прогресу, Венстре)
Фінляндія	щотижня	щороку	так
Франція	щотижня	на початку каденції	так
Німеччина	щотижня	на початку каденції	так
Угорщина	щотижня	на початку каденції	так
Нідерланди	щотижня	на початку каденції	тільки в деяких політичних партіях (Партія Праці, Християнсько-демократичний заклик)
Словаччина	перед кожною парламентською сесією	на початку каденції	так
Швеція	щотижня	н.в. *	так
Україна	н.в. *	н.в. *	тільки в деяких політичних партіях (“Батьківщина”, “Самопоміч”)

Джерело: Parliamentary party groups in European democracies: political parties behind closed doors / edited by K.Heidar and R.Koole. – London: Routledge, 2010, p.254.

*“н.в.” – не внормована.

³⁹ Йдеться про ч.3 ст.58 Регламенту. Див.: Закон України “Про Регламент Верховної Ради України” від 10 лютого 2010р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print1453195225059594>.

⁴⁰ Ч.3 ст.13 Закону України “Про статус народного депутата України” від 17 листопада 1992р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/print1509519571539504>.

⁴¹ Див. Наприклад: “Самопоміч” спростила умови виключення з фракції і заборонила власну думку”. – Українська правда, 30 серпня 2015р.

⁴² Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою” вимогам ст.157 і ст.158 Конституції України (справа про внесення змін до ст. 76, 80, 90, 106 Конституції України) від 27 червня 2000р. – Офіційний сайт Конституційного Суду України. – <http://www.ccu.gov.ua/>.

Згідно з Висновком, “запровадження поняття парламентської більшості логічно зумовлює потребу доповнити її гарантіями для тієї частини складу Верховної Ради України, яку умовно можна характеризувати як парламентську меншість. Невизначеність гарантій функціонування такої меншості може призвести до порушення однієї з основних засад, на яких ґрунтується суспільне життя в Україні – політичної та ідеологічної багатоманітності (ст. 15 Конституції України), і обмеження конституційних прав громадян, передбачених, зокрема, ст. 34 і ст.38 Конституції України”.

19 вересня 2008р. Верховна Рада ухвалила Акт “Регламент Верховної Ради України”⁴³. Цим Актом до Регламенту було включено главу 12 “Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України” та главу 13 “Парламентська опозиція”. Визначений ним обсяг і характер прав парламентської опозиції в цілому відповідав рекомендаціям міжнародних організацій з цих питань⁴⁴.

10 лютого 2010р. Верховна Рада прийняла Закон “Про Регламент Верховної Ради України”⁴⁵, який надавав парламентській опозиції досить значний обсяг прав, який надавав доступ до контрольних повноважень Парламенту, забезпечував можливості публічного донесення альтернативних позицій щодо напрямів державної політики у різних сферах, актів законодавчої та виконавчої влади.

Однак, після скасування змін до Конституції, з Регламенту були вилучені усі норми, що містили поняття “парламентська опозиція”, а також усі положення, що мали пряме чи опосередковане відношення до них. Повністю було вилучено главу 13 “Парламентська опозиція”, якою унормовувався статус опозиції та порядок її діяльності. Скасовано також норму ст.81 щодо надання суб’єкту парламентської опозиції першочергового права вибору посад керівників низки парламентських комітетів. Окрім того, було скасовано норми ст. 25 щодо врахування письмових пропозицій парламентської опозиції при формуванні порядку денного пленарного тижня та відведення щосереди у дні проведення пленарних засідань часу для розгляду підготовлених опозицією питань⁴⁶.

Після відновлення дії окремих положень Конституції у лютому 2014р., відповідні розділи Регламенту відновлені не були, і зараз у цьому питанні існує правовий вакуум, який пропонується заповнити або прийняттям окремого закону про парламентську опозицію, або відновленням у Регламенті відповідних розділів.

На наш погляд, який би варіант не був обраний, у ньому має бути дотриманий баланс між забезпеченням ефективної реалізації парламентською коаліцією і Урядом політичного курсу, підтриманого більшістю громадян, і гарантіями прав опозиції. При такому підході

дискусійними є питання надання опозиції пріоритетних прав у формуванні порядку денного пленарних засідань, керівних посад у бюджетному комітеті та комітетах, що відповідають за певні напрями державної політики, інституціоналізацію та державне фінансування “опозиційного уряду”.

Ідея інституалізації окремого політичного суб’єкта з особливим опозиційним статусом має витоки у вестмінстерській моделі, у межах якої існує опозиційний Уряд. Водночас, у межах вестмінстерської системи діє принцип ефективності у питанні *формування порядку денного з одного центру*, який наділений сильними повноваженнями і контролюється урядовою більшістю (це стосується як пленарної, так і комітетської роботи).

Крім того, у Великій Британії для опозиції *відводиться лише декілька днів на рік* – у всіх інших випадках саме Уряд визначає, що має обговорюватись у Парламенті і за якими рішеннями має проводитися голосування. Окрім того, британський мажоритарний принцип “перемагає перший” (*first-past-the-post*) на виборах в одномандатних округах, запобігає появі дрібних опозиційних сил, а також несподіваному переформатуванню партійної системи при кожній різкій зміні громадської думки, дозволяючи лише поступові темпи зростання нових суб’єктів Парламенту.

Без наявності всього комплексу перерахованих інституційних складових запровадження конкретних норм з інституалізації опозиції може призвести до сповільнення або навіть блокування процесу здійснення політики.

Проблема втрати представництва у момент формування Уряду парламентською коаліцією

У процесі формування Уряду визначальну роль відіграє парламентський інститут з конституційним статусом – коаліція депутатських фракцій, створення якої є обов’язковою умовою повноважності Верховної Ради⁴⁷. Цей інститут вітчизняного парламентаризму має специфічні риси.

Першою з них є вимога входження до складу коаліції більшості від конституційного складу Верховної Ради України.

Другою рисою є конституційний механізм, покликаний запобігти тривалій відсутності коаліції: парламентські політичні сили повинні об’єднатися у коаліцію депутатських фракцій протягом одного місяця після виборів чи офіційного припинення існування попередньої коаліції – інакше, відповідно до Конституції, Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради.

Третя, і найголовніша з точки зору представництва, риса – коаліція депутатських фракцій є суб’єктом формування Уряду. Лише вона має право пропонувати кандидатуру Прем’єр-міністра та весь склад Кабінету

⁴³ Реєстраційний номер № -547VI.

⁴⁴ Див. наприклад, *Guidelines of the rights and duties of the opposition in parliament*. – Інтернет-сайт Міжпарламентського союзу, <http://www.ipu.org/dem-e/opposition.pdf>.

⁴⁵ Проект Закону “Про Регламент Верховної Ради України” від 9 лютого 2010р.

⁴⁶ Ст. 25 ч.1 Регламенту зазначала: “Порядок денний пленарних засідань Верховної Ради на кожний день пленарного тижня готується Апаратом Верховної Ради на підставі затвердженого розкладу пленарних засідань сесії Верховної Ради з урахуванням передбаченої в ньому черговості та фактичного стану готовності кожного питання до розгляду Верховною Радою, а також з урахуванням письмових пропозицій парламентської опозиції. Письмові пропозиції парламентської опозиції, які мають містити реєстраційні номери та назви законопроектів (у т.ч. й альтернативних) із зазначенням суб’єктів права законодавчої ініціативи, доповідачів і співдоповідачів, а також інформацію про висновки головних комітетів з підготовки і попереднього розгляду таких законопроектів, подаються до Апарату Верховної Ради не пізніше четверга, що передує пленарному тижню, на якому відповідно до частини третьої цієї статті вони будуть розглядатися”.

Згідно ч.3 з ст.25 Регламенту, “...У дні проведення пленарних засідань щотижня у середу відводиться час для розгляду питань, підготовлених і запропонованих у визначеному цим Регламентом порядку парламентською опозицією”.

⁴⁷ Рішення Конституційного Суду України від 25 червня 2008р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-08/print1509519571539504>.

Міністрів (крім кандидатур міністрів закордонних справ та оборони).

Водночас, в процесі формування коаліції та уряду існує низка проблем.

По-перше, в Україні відсутня традиція укладення перед виборами міжпартійних угод про принципи формування коаліцій у разі проходження до парламенту та підходи до розподілу урядових посад. Цю прогалину заповнюють неpubлічні домовленості.

По-друге, коаліція може пропонувати для призначення на посади в Уряді будь-кого з громадян України, хто відповідає вимогам ст.7 Закону України “Про Кабінет Міністрів”, не обов’язково представників політичної партії, за яку проголосували виборці.

По-третє, народний депутат, який продовжує представництво своїх виборців та своєї політичної сили в Уряді, згідно зі ст.3 Закону України “Про статус народного депутата України”, безповоротно втрачає депутатський мандат, тоді як у низці європейських країн⁴⁸ він його зберігає та може повернутися до парламенту після завершення роботи в уряді.

Таке жорстке розмежування мандату “представника Українського народу”⁴⁹ із його участю в Уряді перешкоджає продовженню представництва інтересів громадян на урядовому рівні. При цьому, виникає резонне питання, кого ж тоді представляє урядовець? Очевидно, що при втраті потенційної можливості повернутися до лав парламентарів, народний депутат “на роботі” в Уряді буде головною мірою залежним від чинної владної команди, а не від мандата виборців.

Так, чинний порядок формування Уряду коаліцією депутатських фракцій містить два суттєвих моменти, що негативно впливають на процес представництва: можливість призначення на урядові посади осіб, які

взагалі не пов’язані з політичною силою, програмні настанови яких вони мають реалізовувати у своїй діяльності, і безповоротна втрата народними депутатами при призначенні на посади в Уряді представницького мандату, який забезпечує їх зв’язок з виборцями і політичну відповідальність перед ними.

Більшій зрозумілості для суспільства засад створення майбутньої парламентської коаліції за результатами виборів і процесу формування Уряду сприяло би оприлюднення потенційним коаліційними партнерами свого бачення сфер відповідальності в майбутньому Уряді, політичних підходів та конкретних кандидатур. Така практика використовувалася деякими партіями, зокрема, в період виборчої кампанії 2014р., і була скоріше позитивно сприйнята громадянами⁵⁰.

Проблема індивідуальної законодавчої ініціативи

Протягом часу діяльності Верховної Ради України VIII скликання, з кінця 2014р. до середини 2017р., у Парламенті було зареєстровано 4 894 законопроекти. 91,5% з них були подані саме народними депутатами. Кількість урядових законопроектних ініціатив за цей період склала всього лиш 6,3%, а президентських – 2,3%.

З-поміж майже 5 тис. проектів, 490 стали законами⁵¹. Разом з тим, серед них на виконавчу владу припадає лише 23%, тоді як 66,5% прийнятих законів були законопроектами народних депутатів⁵².

Значна кількість внесених законопроектів, яких у чинному скликанні в середньому вноситься майже 1,8 тис. на рік, є наслідком активного використання окремими народними депутатами права законодавчої ініціативи, визначеного ст.93 Конституції України. Цей показник дуже контрастує з відповідними середньорічними показниками для інших країн.

Індивідуальні законодавчі ініціативи у європейських парламентах

КРАЇНА І ПЕРІОД	КІЛЬКІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ ПАРЛАМЕНТАРІВ ЗА ПЕРІОД	ТРИВАЛІСТЬ ПЕРІОДУ (років)	СЕРЕДНЯ ЩОРІЧНА КІЛЬКІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ ПАРЛАМЕНТАРІВ
Норвегія, 1977-1990рр.	83	14	5,9
Швейцарія, 1971-1990рр.	122	20	6,1
Греція, 1977-1990рр.	190	14	13,6
Австрія, 1972-1983рр.	559	12	46,6
Велика Британія, 1971-1990рр.	1 320	20	66,0
Ісландія, 1971-1990рр.	1 428	20	71,4
Данія, 1971-1990рр.	1 499	20	74,9
Португалія, 1971-1990рр.	2 310	20	115,5
Бельгія, 1971-1990рр.	4 548	20	227,4
Фінляндія, 1971-1990рр.	5 153	20	257,6
Франція, 1971-1990рр.	6 759	20	337,9
Італія, 1971-1990рр.	12 887	20	644,3
Україна, кін.2014-., I пол.2017рр.	4 476	2,5	1 790,4

Джерело: Mattson I. Private Members' Initiatives and Amendments. – Parliaments and Majority Rule in Western Europe / ed. by H.Döring. – Frankfurt: Campus-Verl., 1995, p.748; Три роки президентства Петра Порошенка: які закони підтримує та які блокує Президент. Комітет виборців України. – <http://doslivno.org/try-roky-prezydentstva-poroshenka/>.

⁴⁸ Така практика існує в Німеччині, Італії, Іспанії, Великій Британії, Данії, Бельгії, Австрії.

⁴⁹ Це формулювання ч.1 ст.1 Закону України “Про статус народного депутата України” від 17 листопада 1992р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/print1509519571539504>.

⁵⁰ Див.: Партійна система після Майдану: наслідки і чинники. – Національна безпека і оборона, № 2015, 7-6, с.19.

⁵¹ Три роки президентства Петра Порошенка: які закони підтримує та які блокує Президент. Комітет виборців України. – <http://doslivno.org/try-roky-prezydentstva-poroshenka/>.

⁵² Тільки 19% прийнятих законів були запропоновані главою держави і лише %14,5 – Кабінетом Міністрів. Детальніше див.: Три роки президентства Петра Порошенка... – <http://doslivno.org/try-roky-prezydentstva-poroshenka/>.

Гіперактивне проектування законів народними депутатами значною мірою зумовлюється їх прагненням формально відповісти суспільним очікуванням, сформованим під впливом моніторингових програм інститутів громадянського суспільства та ЗМІ. Особливо це стосується депутатів, обраних в одномандатних округах. Кількість поданих законопроектів, запитів і звернень, виступів з трибуни тощо є більш зручним для публічної демонстрації документом, ніж, наприклад, законопроектна робота у комітетах.

Така гіперактивність призводить до перевантаження парламентських комітетів та інших інститутів експертного забезпечення Парламенту. Як наслідок, Верховна Рада не встигає підтримувати більшість ініціатив сформованою нею Урядом, з іншого боку – знімає з нього відповідальність і перекладає її на політичні партії, представлені у Верховній Раді, чи окремих депутатів. Якість законотворчої діяльності при цьому знижується.

У великих за розміром парламентах⁵³, до яких належить і Верховна Рада, індивідуальна законодавча ініціатива, як правило, обмежується. Наприклад, у німецькому Бундестазі для того, щоб стати суб'єктом законодавчої ініціативи, депутат має заручитися підтримкою понад 5% колег – для поточного складу нижньої палати парламенту Німеччини це не менше, ніж 35 парламентарів. Такі обмеження діють також у Франції, Іспанії, Греції, Великій Британії, а з-поміж країн з невеликими парламентами – у Австрії та Ірландії⁵⁴.

Таким чином, існує доцільність у запровадженні обмежень для індивідуальних ініціатив у вигляді встановлення мінімальної кількості парламентарів,

необхідної для реєстрації законопроекту, що дозволило б оптимізувати роботу Верховної Ради, узгодити зусилля Парламенту і Уряду у здійсненні політики і підсилити відповідальність за кожен пропонований і обговорюваний проект закону.

З іншого боку, існує потреба у зміні акцентів в інформуванні суспільства про діяльність Парламенту з формально-організаційних до змістовних аспектів.

Удосконалення структури комітетів і проблема контролю за здійсненням політики

Комітети Верховної Ради України є органами, які утворюються з числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямками законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій⁵⁵.

З точки зору представництва, найбільш важливими є законопроектна і контрольна їх функції. Щодо першої з них, як зазначалося вище, головною проблемою є перевантаженість комітетів законопроектами внаслідок надмірної активності окремих народних депутатів у використанні права законодавчої ініціативи.

Другим пріоритетом у роботі парламентського комітету встановлене виконання контрольних функцій, до яких входять обов'язки, закріплені у ст.24-33¹ цього ж закону⁵⁶.

Реалізація цих функцій передбачає значний обсяг аналітичної роботи з опрацювання підзаконних нормативно-правових актів, що видаються урядовими структурами разом з органами місцевого самоврядування⁵⁷. А вже результатом "контрольної" функції комітетів є переважно підготовка матеріалів рекомендаційного характеру.

Контрольні можливості комітетів Верховної Ради України

Права та обов'язки парламентських комітетів	Результати втілення цих прав та обов'язків
1) аналіз узагальнень про надходження і витрати з Державного бюджету та інших відомостей, передбачених ст.7 Закону України "Про Рахункову Палату"	пропозиції щодо удосконалення законодавчих актів (п.2 ч.1 ст.31)
2) аналіз Програми Кабінету Міністрів	висновки і рекомендації комітетів (п.1 ч.1 ст.25)
3) участь у прийнятті рішень щодо позик і економічної допомоги	висновки і рекомендації комітетів (п.3 ч.1 ст.25)
4) заслуховування щорічної доповіді та аналіз інших матеріалів омбудсмана	висновки і рекомендації комітетів (п.4 ч.1 ст.25, ч.2 ст.32)
5) аналіз підзаконних нормативно-правових актів урядових структур усіх рівнів, а також місцевого самоврядування	рекомендації комітетів зі статусом обов'язкового розгляду та зворотного інформування про вжиті заходи (ч.1 ст.24)
6) проведення парламентських та комітетських слухань	аналітичні матеріали (п.4 ч.1 ст.28)
7) участь у розгляді питань про висловлення недовіри Кабінету Міністрів та Генеральному прокурору	висновки і рекомендації комітету (п.2 і 5 ч.1 ст.25)
8) участь у проведенні Днів Уряду	одержання інформації від Кабінету Міністрів та аналіз поданих документів з питань, що розглядатимуться (п.2 ч.1 і ч.3-2 ст.26)
9) участь у погодженні призначення на посади та звільнення з посад керівників державних органів за предметами відання комітетів	процедура погодження і консультацій визначається спільним рішенням комітету і відповідного державного органу (ч.2 ст.33')
10) ініціювання запиту до Президента України	запит направляється тільки, якщо його підтримали понад 150 депутатів (абз.2 ч.4 ст.15 Закону України "Про статус народного депутата України"*)
11) участь у бюджетному процесі	пропозиції до Проекту закону про Державний бюджет (лімітовано періодом від 15 вересня до 1 жовтня) та попередній розгляд його виконання за предметами компетенції (п.2 і 4 ч.1 ст.27)

* Якщо не вказано інше, то пункти, частини і статті у дужках із Закону України "Про комітети Верховної Ради України".

⁵³ Парламент вважається великим за розміром, якщо налічує понад 300 членів.

⁵⁴ Mattson I. Private Members' Initiatives and Amendments. – Parliaments and Majority Rule in Western Europe / ed. by H.Döring. – Frankfurt: Campus-Verl., 1995, p.748.

⁵⁵ Ст. 1 Закону України "Про комітети Верховної Ради України". – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80>.

⁵⁶ Закон України "Про комітети Верховної Ради України" – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80/print1453195225059594>.

⁵⁷ Це завдання покладається на секретаріати комітетів відповідно до абз.2 п.13 Положення про секретаріат комітету Верховної Ради України, затвердженого Розпорядженням Голови Верховної Ради України від 22 лютого 2008 року № 305. – <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/-08/305-%D0%80%D1%80%D0%B3/print>.

З погляду представництва, ключовим недоліком є непомірно великий обсяг “контрольних” завдань комітетів, передбачених Регламентом. Це перешкоджає реалізації найголовнішого виду контролю: контролю, яким є контроль за політичним курсом пропонованого Парламентом Уряду. Це інституційно розбалансовує контрольну функцію Верховної Ради, відволікаючи комітетські ресурси від упровадження напрямів політики, які декларувалися політичними силами у ході виборчої кампанії, на продукування рекомендаційних документів.

Позитивний ефект може бути досягнутий, якщо в основу внутрішньо-інституційної структури Парламенту України буде закладено пріоритет контролю законодавчих ініціатив Уряду. У такому разі представництво інтересів за результатами виборів досягатиме своєї основної цілі – здійснення політики.

Окрім того, існує проблема відповідності структури парламентських комітетів структурі Кабінету Міністрів України. У цей час кількість парламентських комітетів (разом з Спеціальною контрольною комісією з питань приватизації) становить 28, тоді як міністерств – 18. При цьому, деякі міністерства мають “відповідниками” по декілька комітетів (зокрема, МЕРТ), а деякі комітети – прямих відповідників серед міністерств не мають.

Зрозуміло, що повної відповідності у цьому разі очікувати не можна, оскільки низка комітетів має специфічні функції, що не відображаються в певному напрямі політики виконавчої влади. Водночас, існує можливість досягнення більш чіткої і зрозумілої відповідності в майбутньому.

2.3. ПРОБЛЕМИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА В ОЦІНКАХ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ

З метою забезпечення всебічного погляду на проблеми діяльності сучасного Парламенту, а також з’ясування окремих політико-культурних особливостей депутатського корпусу, Центром Разумкова було проведено експертне опитування народних депутатів України⁵⁸.

Під час опитування політикам було запропоновано кілька блоків питань:

- Оцінка ступеня актуальності проблем, що стоять перед країною;
- Питання, що стосуються інституційної спроможності парламентських комітетів як важливих інструментів формування державної політики, в яких народні депутати оцінювали ступінь впливовості комітетів (через вплив на визначення порядку денного своїх засідань), стан відносин комітетів Верховної Ради з Урядом, можливості забезпечення належного рівня експертизи рішень, які готуються в комітетах;
- Оцінка впливу на політичне життя як інститутів держави (Верховна Рада, Президент, Уряд, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування), так і інших соціальних інститутів (політичні партії, профспілки, ЗМІ, громадські організації);

- Оцінка впливу на діяльність Верховної Ради її внутрішніх чинників (парламентські комітети, керівництво Верховної Ради, лідери фракцій і депутатських груп, народні депутати як окремі суб’єкти тощо);
- Погляд народних депутатів на реформу виборчої системи, інституту самовисування;
- Думка народних депутатів стосовно фракційної та партійної дисципліни, свободи депутатського голосування, можливості збереження депутатського мандату в разі призначення депутата до Уряду;
- З’ясування думки народних депутатів стосовно запропонованого пакету інституційних реформ Верховної Ради;
- Ставлення народних депутатів до низки громадських організацій, діяльність яких пов’язана з дослідженнями Верховної Ради (моніторинг різних аспектів діяльності Парламенту, співпраця з підготовки реформаторських рішень, сприяння парламентській діяльності тощо);
- Оцінка народними депутатами об’єктивності інформації про діяльність Верховної Ради;
- Ставлення до поділу політики та економіки країни на сфери впливу між різними групами інтересів.

Оцінка актуальності політичних проблем

Майже половина (47%) опитаних народних депутатів в якості найбільш актуальної для країни проблеми відзначили війну на Донбасі. 18% не змогли визначитися з відповіддю, а дві групи по 11% вважають найактуальнішими проблеми децентралізації та боротьби з корупцією.

Другу за актуальністю проблему не змогли назвати 20% депутатів. Для 18% парламентарів такою є боротьба з корупцією. На думку 16% – це війна на Донбасі, 11% такою проблемою бачать повернення Криму до складу України.

Достатньо важливими, в оцінці народних депутатів, також є такі проблеми, як межі втручання держави в економіку (9% відзначили її як другу за актуальністю), надмірне податкове навантаження, соціальні видатки, децентралізація (їх в якості другої за актуальністю проблеми підтримали по 7%).

16% віддали третє місце за своєю актуальністю проблемі боротьби з корупцією, а 11% – проблемі повернення Криму до складу України. Не змогли назвати третю за актуальністю проблему 22% опитаних депутатів.

Вказані в анкеті проблеми приватизації, надмірного втручання держави в економічне життя, невпорядкованої системи соціальних видатків, неефективної медицини, екології, гіпотетичного надання права власності на землю іноземцям, на яких часто фокусується увага телевізійних каналів і соціальних мереж, абсолютна більшість народних депутатів не вважають надто актуальними.

⁵⁸ Опитування проведене Соціологічною службою Центру Разумкова з 5 жовтня по 22 листопада 2017р., опитано 45 народних депутатів України. Одномірний розподіл результатів відповідей представлений в таблицях на с.101-104 цього видання.

Ставлення до поділу економіки та політики на сфері впливу між групами інтересів

Ставлення народних депутатів до поділу національної економіки та політики між групами інтересів в цілому негативне, але дещо більш поблажливе, ніж оцінка цього явища суспільством. Існування такого поділу визнають 80% опитаних народних депутатів. Але якщо серед громадян таку ситуацію вважають нормальною близько 10%⁵⁹, то серед народних обранців – уже 20%. Відповідно, негативним такий поділ на сфері впливу вважають 75% громадян і 60% народних депутатів. 16% парламентарів не знайшли відповіді на це питання.

Серед тих, хто визнав розподіл впливу на економіку і політику між групами інтересів, понад половина (53%) вважають, що вказані вище групи погоджують між собою свої інтереси, 7% – що такого узгодження не відбувається, а 40% не змогли дати відповіді.

Появу в національній політиці та економічному житті нових груп впливу підтверджують 29% народних обранців, а заперечують понад 44%. Не змогли відповісти 27%.

Діяльність парламентських комітетів як однієї з інституційних основ парламентаризму

Народні депутати не піддають сумніву важливість діяльності парламентських комітетів, проте мають значні сумніви в їх свободі від зовнішніх впливів.

Відповіді на питання, чи мають парламентські комітети пріоритетний вплив на формування порядку денного своїх засідань, дещо розійшлися. Якщо більшість (58%) вважають, що комітети мають автономію у визначенні порядку денного своїх засідань, то 42%, що є значною часткою, стверджують, що на визначення порядку денного засідань комітетів впливають позапарламентські сили.

На думку парламентарів, голови, заступники голів, секретарі, члени парламентських комітетів частіше за інших депутатів виступають в якості суб'єктів законодавчої ініціативи з відповідних питань. Так вважають 87% депутатів.

Абсолютною більшістю голосів (96%) опитані депутати стверджують, що висновки профільних комітетів щодо законопроектів перед їх першим читанням здебільшого враховуються.

Відносини парламентських комітетів з Урядом та іншими органами виконавчої влади

Понад дві третини (69%) опитаних народних депутатів вважають, що сфери відповідальності парламентських комітетів та міністерств між собою не співпадають. Іншої думки дотримуються 29% депутатів.

Депутати також підтверджують, що Верховна Рада має певний вплив на діяльність Уряду: адже міністри відвідують засідання парламентських комітетів здебільшого з ініціативи самих комітетів – так стверджують 87% депутатів. 13% вказують, що таку ініціативу частіше виявляють міністри.

Інші представники органів виконавчої влади також відвідують засідання парламентських комітетів з ініціативи комітетів – так відповіли 93% опитаних депутатів.

У більшості випадків комітети отримують документи, затребувані від Уряду – на вказують 89% депутатів. Про те, що Уряд переважно відмовляє в наданні необхідних документів, говорять 9% депутатів.

Експертна спроможність комітетів

Більшість опитаних народних депутатів як прямо, так і непрямо визнають необхідність залучення до роботи парламентських комітетів зовнішніх експертів. Так, 62% опитаних депутатів вважають, що експертні групи комітетів мають формуватися з фахових спеціалістів, яких народні депутати добирають в якості своїх помічників. 64% опитаних депутатів скаржаться, що залученню оплачуваних фахівців перешкоджає обмеженість наявних коштів.

Третина опитаних депутатів (33%) натомість вказують, що парламентські комітети реально користуються правом залучати фахівців на контрактній основі. Стільки ж депутатів вважають, що загалом чинна система експертного забезпечення комітетів у вигляді їх секретаріатів працює ефективно і не потребує змін.

В тому ж, що стосується висновків Головного науково-експертного управління Верховної Ради до підготовлених комітетами законопроектів, на думку абсолютної більшості опитаних депутатів – 76%, – такі висновки враховуються при підготовці до першого читання. Майже чверть з цим не погоджуються. Отже, загалом у парламентських комітетах досить уважно ставляться до питання експертизи законопроектів.

Оцінки існуючого і бажаного розподілу влади

Методика оцінки розподілу влади призначена виявити існуючий і бажаний рівень впливу Верховної Ради серед інших політичних інститутів, а також співвідношення між рівнями впливу внутрішньопарламентських суб'єктів (експертна оцінка за шкалою від 0 до 10 балів).

Під час експертного опитування, народним депутатам пропонувалося оцінити, наскільки впливовими є / повинні бути у політичному житті перелічені інститути: “0” означав, що інститут не впливає на політичне життя зовсім, а “10” – що інститут є дуже впливовим.

За рівнем впливу, виокремлено п'ять груп політичних інститутів / парламентських суб'єктів: з дуже сильним впливом (оцінена опитаними експертами у 8-10 балів), з сильним впливом (оцінена у 6-8 балів), з середнім впливом (оцінена у 4-6 балів), з слабким впливом (оцінена у 2-4 бали) та з дуже слабким впливом (оцінена у 0-2 бали).

Застосування методики виявило деякі особливості сприйняття народними депутатами України наявного стану розподілу влади та напрямів його збалансування.

Щодо політичної системи загалом, з'ясовано чіткий запит з боку чинних парламентарів на зниження впливу у політичному житті фінансових і бізнесових кіл та засобів масової інформації. За цими двома параметрами спостерігається найбільш різке зниження середніх балів – для мас-медіа (–1,8 бала) і для бізнесу (–3,8 бала). Таким чином, опитані народні депутати вважають, що влада фінансових і бізнесових кіл повинна бути замість сильної – слабкою, влада ж засобів масової інформації також має знизитися, щоправда

⁵⁹ Див. матеріали опитування громадської думки, с.22-74.

У даному опитуванні народних депутатів України Центр Разумкова застосував *методику оцінки розподілу влади*, апробовану наприкінці ХХ ст. для вивчення сприйняття розподілу влади в однопалатному Парламенті Швеції – Ріксдагу⁶⁰. Суттєвим аспектом, закладеним у цій методиці, є політологічний зміст розподілу влади, що не обов'язково співпадає з формально закріпленими у законодавстві нормами⁶¹. Таким чином, досліджувалося сприйняття експертами того, як реально розподілена влада.

Перелік інститутів, рівень влади яких було запропоновано оцінити, модифіковано відповідно до вітчизняних реалій, а також адаптовано деякі терміни. Зокрема, для уникнення формалістичного підходу у відповідях депутатів Верховної Ради на поставленні їм питання, замість "рівень влади" в опитувальнику вжито поняття "рівень впливу".

Опитані народні депутати оцінювали рівень впливу як зовнішніх, відносно Парламенту, інститутів, так і внутрішньо-інституційного середовища самої Верховної Ради.

До першої групи, окрім Парламенту, увійшли Президент, Кабінет Міністрів, центральні органи виконавчої влади, місцеві адміністрації, органи місцевого самоврядування, громадські організації, профспілки, політичні партії, фінансові і бізнесові кола та засоби масової інформації.

Другу групу об'єктів оцінки складають парламентські комітети, Голова та заступники Голови Верховної Ради, керівники політичних партій, які мають представництво у Парламенті, та лідери депутатських фракцій і груп, керівники фракційних та комітетських секретаріатів, а також народні депутати України як окремі суб'єкти⁶².

Ще одним важливим аспектом методики є розмежування двох вимірів оцінки розподілу влади – існуючого і бажаного. В оригінальному шведському дослідженні, по-перше, ставилося питання, кого серед політичних суб'єктів чи які з політичних інститутів парламентарі вважають наділеними більшою владою, а які сприймаються ними як менш впливові, і, по-друге, паралельно, з'ясовувалось бачення ідеального стану справ з розподілом влади⁶³.

Існуючий і бажаний рівень впливу інститутів у політичному житті (в оцінках народних депутатів, шкала від 0 до 10)

Рівень впливу	ІСНУЮЧИЙ РІВЕНЬ ВПЛИВУ ІНСТИТУТІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ		БАЖАНИЙ РІВЕНЬ ВПЛИВУ ІНСТИТУТІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ	
	Середній бал	Інститути	Середній бал	Інститути
Дуже сильний (8-10 балів)	9,31	Президент України	9,3	Верховна Рада України
	8,48	Кабінет Міністрів України	8,56	Політичні партії
			8,13	Президент України
Сильний (6-8 балів)	7,8	Верховна Рада України	7,73	Кабінет Міністрів України
	7,5	Засоби масової інформації		
	7,22	Фінансові і бізнесові кола	6,73	Органи місцевого самоврядування
	6,65	Політичні партії		
	6,49	Центральні органи виконавчої влади	6,07	Центральні органи виконавчої влади
Середній (4-6 балів)	5,27	Місцеві адміністрації	5,81	Профспілки
	5,18	Органи місцевого самоврядування	5,79	Громадські організації
			5,7	Засоби масової інформації
	4,2	Громадські організації	5,48	Місцеві адміністрації
Слабкий (2-4 бали)	2,43	Профспілки	3,37	Фінансові і бізнесові кола

* Вплив кожного з інститутів не був оцінений як дуже слабкий (2-0 бали).

меншою мірою, ніж влада бізнесу, і перебувати на середньому рівні.

Згідно з поглядами експертів, *status quo* має зберегтися у питанні рівня впливовості Уряду. Для Кабінету Міністрів, центральних органів виконавчої влади та місцевих державних адміністрацій показники наявного і бажаного рівня влади майже не відрізняються.

Отримані результати зафіксували також потребу деякого підвищення статусу Верховної Ради України у її зовнішньо-інституційному середовищі. Зокрема, опитані вважають, що вплив Парламенту повинен посилитися (+1,5 бала). Тією ж мірою необхідно посилити, на їх думку, вплив громадських організацій та органів місцевого самоврядування. Водночас, спостерігається негативна динаміка для глави держави,

влада якого, з точки зору народних депутатів, має трохи знизитися (–1,2 бала).

Дещо несподіваним результатом застосування до вітчизняних реалій методики оцінки розподілу влади, є думка парламентарів про необхідність різкого підвищення впливу профспілок, який повинен бути вище середнього, тоді як у реально існуючій конфігурації вітчизняної політичної системи влада цього інституту визнається експертами вкрай слабкою.

Поруч з наведеним вище результатом щодо необхідності зниження ролі бізнесу в політичному житті, діаметрально протилежний запит на зростання ролі профспілок (різниця між наявним і бажаним показниками розподілу влади для профспілок становить +3,4 бала) вказує на існуючий дисбаланс української моделі соціального партнерства, в якій серед трьох

⁶⁰ Esaiasson P., Holmberg S. Power in the Swedish Parliament. – Scandinavian Political Studies, 1993, Volume 16, No. 3, p.227-250.

⁶¹ У англійській політологічній літературі для позначення реального розподілу влади в суспільстві, Парламенті чи окремій політичній партії використовується поняття "distribution of power". Воно вжите і у дослідженні П.Есаяссона і С.Холмберга. Детальніше про політологічне застосування терміну "розподіл влади" див., напр., праці: Shapley L., Shubik M. A method for evaluating the distribution of power in a committee system. – American political science review, 1954, September, Volume 48, Issue 3, p.787-792. McKenzie R. British political parties: The distribution of power within the conservative and labour parties. – London: Heinemann, 1955, 623p.

⁶² Кожен із запропонованих для оцінки елементів, насправді, може трактуватися і як політичний суб'єкт, і, водночас, як політичний інститут. Тому, задля точності інтерпретації, у постановці питань експертного опитування було проведено розмежування: для першої групи використано термін "інститути", а для другої – "суб'єкти".

соціальних партнерів – бізнесу, держави і профспілок – третій учасник виглядає явно слабшим.

Окремо варто розглянути бачення експертів щодо співвідношення між поточною і необхідною владою для одного з найважливіших інститутів представницької демократії – політичних партій.

Наявний рівень їх впливовості оцінюється як сильний, однак він повинен бути, з точки зору парламентарів, ще сильнішим. В ієрархії бажаного розподілу влади опитані ставлять політичні партії на другу позицію серед усіх запропонованих для оцінки інститутів, поступаючись лише Верховній Раді.

Такий результат може свідчити про зростання в середовищі вітчизняного політикуму розуміння потреби в побудові партійних структур із розгалуженою мережею місцевих організацій, сталим авторитетом серед громадян України і, відповідно, з дуже сильним впливом – на рівних, з Парламентом та Президентом.

В іншому питанні народним депутатам пропонувався оцінити за шкалою від 0 до 10 рівень впливу суб'єктів на практичне функціонування Парламенту ("0" означав, що суб'єкт не впливає на роботу Верховної Ради зовсім, а "10" – що суб'єкт є дуже впливовим).

Результати експертного опитування за другою складовою методики оцінки розподілу влади є не настільки рельєфними – різниця між середніми балами поточної і бажаної впливовості внутрішньо-парламентських суб'єктів перебуває у межах 0-2 балів.

Найбільш бажаним, з погляду народних депутатів, є збільшення рівня впливу парламентських комітетів. Наявна влада останніх оцінюється як сильна, однак

повинна стати сильнішою (+2,05 бала). Дещо меншою мірою опитані бажають також збільшити впливовість керівників комітетських секретаріатів (+0,91 бала). Поруч з цим, вплив керівників фракційних секретаріатів визначається як такий, що є і повинен бути слабким.

Влада лідерів депутатських фракцій і груп та спікера, на думку експертів, незмінно повинна залишатися дуже сильною. Також має посилитися, з погляду опитаних народних депутатів, влада Першого заступника та заступника Голови Верховної Ради України (+1,09 бала).

Поточний рівень своєї власної влади українські парламентарі оцінюють як середній, виявляючи, при цьому, бажання збільшити її (+2,05 бала). Водночас, народні депутати України хотіли б дещо послабити вплив партійних лідерів (-0,9 бала), який на сьогодні оцінюється як найбільший серед усіх політичних суб'єктів у Парламенті. Цей результат може бути інтерпретований як такий, що вказує на існування у Верховній Раді VIII скликання запиту на підвищення статусу народного депутата України, а також на запровадження конкретних регламентних норм щодо внутрішньофракційної демократії.

Мотивація парламентської участі

Прагнення парламентаря до переобрання є вищим, якщо він цінує отриманий депутатський мандат. При цьому, важливо яка саме мотивація спонукала його балотуватися до Парламенту – влада, потрібна для втілення в життя певних ідей/проектів зі здійснення політики чи виконання морального (наприклад, патріотичного) обов'язку, або ж тільки прагнення отримати привілейований статус.

Існуючий і бажаний рівень впливу суб'єктів на функціонування Парламенту
(в оцінках народних депутатів, шкала від 0 до 10)

Рівень впливу	ІСНУЮЧИЙ РІВЕНЬ ВПЛИВУ СУБ'ЄКТІВ НА РОБОТУ ПАРЛАМЕНТУ		БАЖАНИЙ РІВЕНЬ ВПЛИВУ СУБ'ЄКТІВ НА РОБОТУ ПАРЛАМЕНТУ	
	Середній бал	Інститути	Середній бал	Інститути
Дуже сильний (8-10 балів)	8,77 8,65 8,28	Лідери політичних партій, що мають представництво у Верховній Раді Голова Верховної Ради України Керівники парламентських фракцій і груп	8,89 8,21 8,19	Голова Верховної Ради України Комітети Верховної Ради Керівники парламентських фракцій і груп
Сильний (6-8 балів)	6,32 6,14	Заступники Голови Верховної Ради України Комітети Верховної Ради	7,91 7,76 7,41	Лідери політичних партій, що мають представництво у Верховній Раді Народні депутати України як окремі суб'єкти Заступники Голови Верховної Ради України
Середній (4-6 балів)	5,71	Народні депутати України як окремі суб'єкти	4,16	Керівники секретаріатів парламентських комітетів
Слабкий* (2-4 бали)	3,44 3,25	Керівники секретаріатів парламентських фракцій і груп Керівники секретаріатів парламентських комітетів	3,91	Керівники секретаріатів парламентських фракцій і груп

* Під час експертного опитування, вплив жодного з суб'єктів не був оцінений як дуже слабкий (0-2 бали).

У цьому дослідженні застосована типологія Дж.Пейна і О.Вошинські⁶³, критерієм якої є мотивація до балотування в депутати. Згідно з авторами типології, спонукати до такого рішення можуть зацікавленість у здійсненні політики за певним напрямом, ідеологічні переконання, відчуття обов'язку перед іншими співгромадянами за ситуацію в країні чи прагнення отримати статус⁶⁵.

Відповідно, за результатами експертного опитування Центру Разумкова, до кожного учасника опитування були застосовані критерії одного з цих чотирьох типів:

1) “програмні” – це ті депутати, які хочуть покращити життя людей, наприклад, в освіті, охороні здоров'я, енергетиці, у сфері безпеки і оборони та ін.; ці учасники Верховної Ради інтерпретуються як такі, що зорієнтовані на вирішення

конкретних проблем і задоволені від розробки і управління здійсненням політики за певним напрямом;

2) “ідеологічні” – це ті парламентарі, які сфокусовані на певній ідеологічній доктрині і схильні розглядати всі питання політики крізь призму саме цієї ідеології та вважають її поширення справою свого життя;

3) “патріотичні” – це ті народні представники, які вирішили балотуватися в депутати через відчуття морального обов'язку перед собою, власною сім'єю, друзями за ситуацію в суспільстві;

4) “статусошукачі” – це ті обранці, які вирішили балотуватися до Верховної Ради, щоб примножити свій успіх, за допомогою статусу народного депутата; вони орієнтуються на досягнення тих цілей, які принесуть їм престиж і повагу.

Типи народних депутатів за критерієм мотивації парламентської участі

	%
“Програмні”	46,7
“Ідеологічні”	6,7
“Патріотичні”	35,6
“Статусошукачі”	0
Невизначені (обрали варіант “важко відповісти”)	11,1

За цими критеріями народні депутати України розділилися головним чином на дві групи: 47% “програмних” і 36% “патріотичних”. Вагалися з визначенням того, що найбільшою мірою спонукало їх балотуватися до Верховної Ради, тільки 11%. “Ідеологічних” парламентарів серед опитаних виявилось лише 7%.

Натомість, пошук статусних переваг як мотивацію до участі в Парламенті не визнав щодо себе жоден з депутатів.

Поруч із типологією Дж.Пейна і О.Вошинські, було використано ще один, більш простий, дослідницький інструмент – класифікацію членів Парламенту на тих, які хочуть бути переобраними, тих, які не мають наміру балотуватися до Верховної Ради наступного скликання, та тих, які ще не вирішили. Серед бажаючих переобрання, крім того, виокремлено групу кар'єрно-зорієнтованих народних представників, які хотіли б отримати у майбутньому складі Верховної Ради вищу позицію, ніж мають зараз (у парламентському керівництві чи комітетах).

Типи народних депутатів за критерієм бажання бути переобраними

Своє прагнення отримати мандат у складі Верховної Ради IX скликання висловили 40% опитаних, з яких 31% – бажали б рухатись вгору у своїй парламентській кар'єрі. Не хочуть бути переобраними лише 13%. Натомість, найбільш чисельну групу складають ті українські парламентарі, рішення щодо майбутнього балотування яких ще не прийняте – 47%.

Ставлення до майбутнього переобрання народним депутатом і подальшої кар'єри у парламенті

	%
Хочуть бути переобраними і отримати у Верховній Раді наступного скликання вищу позицію, ніж мають зараз (у комітеті чи керівництві Парламенту)	31,1
Хочуть бути переобраними і зберегти ту позицію, яку я мають зараз	8,9
Не мають наміру балотуватися до Верховної Ради наступного скликання	13,3
Поки що не вирішили чи будуть балотуватися до Верховної Ради наступного скликання	46,7

Ставлення до питань фракційної дисципліни та збереження мандату на час перебування в Уряді

Народні депутати є більш-менш одностайними щодо прав на невходження до фракції, вільного виходу з неї і права увійти до коаліції більшості, якщо його партія перебуває в опозиції. Необхідність таких можливостей переважна більшість опитаних (понад 60%) – заперечують. 58% також вважають, що депутат не повинен мати право не нести жодних санкцій, якщо фракція виключила його зі свого складу.

Водночас, більшість опитаних обстоює права депутатів займати власну позицію при голосуванні, навіть якщо це суперечить лінії фракції (62%). І тільки 29% висловилися проти свободи парламентарів відхилятися від партійно-фракційної лінії.

Однакові частки підтримують і заперечують право депутата публічно критикувати позицію власної фракції.

Відносно можливості збереження за депутатом його мандату на час роботи в Уряді, думки розділилися: 38% підтримує цю ідею, 33% не підтримує, а 30% не може відповісти.

З приводу інституту самовисунування погляди депутатів розподілилися так: 40% вважають, що він має застосовуватися і на парламентських, і на місцевих виборах, 36% – лише на місцевих виборах, 7% – вилучились за його скасування.

⁶³ Esaiasson P., Holmberg S. Power in the Swedish Parliament. – Scandinavian Political Studies, 1993, Volume 16, No. 3, p.228.

⁶⁴ Payne J., Woshinsky O. Incentives for Political Participation. – World Politics, 1972, July, Volume 24, Issue 4, p.518-546.

⁶⁵ Дж.Пейн і О.Вошинські для виокремлення вказаних типів провели об'ємний якісний аналіз матеріалів інтерв'ювання членів парламентів чотирьох країн з різним рівнем розвитку – Домініканської Республіки, Бразилії, Франції і США.

Оцінка деяких положень можливої реформи Верховної Ради (Дорожня карта П.Кокса)

Окремим блоком опитування є оцінка депутатами впливу можливих змін на ефективність роботи Парламенту, у разі запровадження нововведень відповідно до Доповіді та Дорожньої карти щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради, підготовленої Місією Європейського парламенту з оцінки потреб (під головуванням П.Кокса)⁶⁶.

Найбільші позитивні очікування пов'язані з такими пропозиціями, як запровадження Кодексу поведінки народного депутата, врегулювання статусу опозиції, запровадження "білих книг" для кожного урядового законопроекту – ці ініціативи вважають корисними або скоріше корисними понад 70% опитаних⁶⁷.

Також чекають позитивних зрушень від інших реформ, спрямованих на оптимізацію взаємодії Парламенту з Урядом: запровадження уніфікованого формату звітування міністерств (69%), співвіднесення сфер їх відповідальності з предметами відання парламентських комітетів (58%), визначення питань порядку денного пропорційно кількості фракцій/груп (56%).

51% депутатів вважають корисним запровадження голосування за звичайні закони більшістю від присутніх в залі депутатів, однак, менша частка – поділ законів на звичайні та особливі (44%).

Відносна більшість (44-46%) вважають корисними процедурні нововведення – відмову від суто комітетських і запровадження змішаних, пленарно-комітетських тижнів, обмеження кількості законопроектів, що розглядаються протягом сесії, формування порядку денного на Погоджувальній раді без присутності ЗМІ.

Найбільші частки скептиків – щодо пропозицій обмежити кількість законопроектів, що розглядається на сесії (27%), закритого формату Погоджувальної ради і запровадження голосування за звичайні закони більшістю присутніх (по 24%).

Оцінка поширюваної ЗМІ інформації про діяльність Парламенту

Засоби масової інформації транслиують про Верховну Раду переважно негативну інформацію (про корупційність, неефективність, "кнопкодавство" депутатів). Так вважають 84% опитаних депутатів.

Збалансованість інформації в ЗМІ, яка стосується Парламенту, відзначили лише 9% депутатів, а позитивну інформацію ЗМІ про Верховну Раду (про розроблені і ухвалені закони, про діяльність депутатів у своїх округах тощо) помітили лише 4%.

Стосунки Парламенту з організаціями громадянського суспільства

Парламентарії помітно краще, ніж суспільство, обізнані з діяльністю громадських організацій, що здійснюють моніторинг різних аспектів діяльності Верховної Ради, або ж мають програми співпраці з Парламентом⁶⁸.

Так, добре обізнаними з діяльністю Програми "Рада" USAID (Агентства з міжнародного розвитку США) та Комітету виборців України (серед депутатів чинного скликання двоє його колишніх керівників) виявилися майже половина опитаних депутатів (по 49%), а ще відповідно, 36% та 33% депутатів дещо знають про їхню діяльність. З діяльністю руху "Чесно" добре обізнані 47% депутатів, ще 40% – дещо про це знають.

З роботою Реанімаційного пакету реформ та Громадянської мережі "Опора" добре обізнані по 44% депутатів, а ще відповідно, 47% та 38% просто знайомі з їхньою діяльністю. Менш відомий у депутатському середовищі проект "Rada4You" (реалізується Громадянською мережею "Опора") – лише 7% депутатів з ним добре обізнані, а 13% – дещо знають (40% ніколи про цей проект не чули).

Якщо ж звернутися до оцінки депутатами корисності для їх роботи діяльності цих громадських організацій, то з'ясується доволі цікава картина.

Першість депутати однозначно віддають Програмі "Рада" USAID – її допомогу в своїй роботі відзначають 58% опитаних депутатів (22% – "так", ще 36% – "скоріше так"). Не відчували користі від цієї програми для своєї роботи 16% депутатів, ще 18% опитаних депутатів відповіли "скоріше ні".

Допомогу від діяльності Реанімаційного пакету реформ (коаліція з 80 громадських організацій та 22 експертних груп, підтримана західними партнерами) відчують 53% народних обранців⁶⁹. 22% опитаних депутатів оцінили користь для себе від діяльності РІРП негативно, ще 20% відповіли "скоріше ні".

Позитивний ефект від діяльності КВУ для депутатської роботи оцінено таким чином: 11% – "так", 38% – "скоріше так". 20% депутатів зовсім не відчували позитиву, ще 24% відповіли "скоріше ні".

В оцінці депутатами користі від діяльності інших ГО та проектів переважають негативні тони. Якщо допомогу від діяльності Руху "Чесно" для себе відчували 18% депутатів, а ще 22% сказали "скоріше так", то негативно його діяльність оцінили 29% опитаних депутатів, і ще 22% відповіли "скоріше ні".

Користь для себе від діяльності Громадянської мережі "Опора" відзначили 11% депутатів, ще 31% сказали "скоріше так". У той же час 27% депутатів оцінили діяльність "Опори" негативно, а 24% відповіли "скоріше ні". (загальне співвідношення – перевага негативної оцінки, 51% відповідей "ні" та "скоріше ні").

Позитивний ефект від проекту "Rada4You" відзначили лише 2% опитаних депутатів, ще 20% відповіли "скоріше так". Натомість третина депутатів відповіли на питання негативно, ще 16% сказали "скоріше ні".

⁶⁶ Доповідь та Дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Замовлення Групи з питань підтримки демократії та координації виборів. Упорядник – Т.Таштанов, незалежний український експерт, <http://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf>.

⁶⁷ Сума відповідей "Значно поліпшиться" і "Трохи поліпшиться".

⁶⁸ Для порівняння див. результати опитування громадської думки, с. ***

⁶⁹ Сума відповідей "так" – 20%, і "скоріше так" – 33%

ВИСНОВКИ

Відновлення дії змін до Конституції у лютому 2014р. відіграло позитивну роль, відвернувши Україну від встановлення авторитарного режиму та відновивши напівпрезидентську модель устрою системи влади з сильним Парламентом. Водночас, попри значний кредит довіри виборців, суттєве оновлення депутатського корпусу за рахунок представників верств населення, які користуються високою довірою, прийняття Верховною Радою значної кількості реформаторських законопроектів, Парламент перебуває у стані кризи конституційної підтримки і довіри.

Серед причин цього явища є такі, що мають системний характер. Зокрема, низка положень Конституції, які регулюють повноваження Верховної Ради в її відносинах з іншими вищими владними інституціями та впливають на реалізацію її основних функцій, уможливають конфліктні ситуації між ними і негативно впливають на ефективність реалізації представницької функції.

Вплив Парламенту на діяльність Кабінету Міністрів є обмеженим з низки причин. *По-перше*, питання відповідальності Кабінету Міністрів може розглядатися лише одного разу протягом однієї чергової сесії Парламенту (крім останньої, коли це неможливо зовсім), а також є забороненим протягом року після схвалення Програми діяльності Уряду. *По-друге*, Верховна Рада не може самостійно, за власною ініціативою звільнити окремих міністрів. Таким чином, обмеженою є контрольна функція Парламенту.

По-третє, застосування інституту вотуму недовіри до Уряду є недосконалим, оскільки відповідна резолюція може застосовуватися тільки до всього складу Уряду в цілому (без механізму індивідуальної відповідальності міністрів), не передбачається внесення пропозицій щодо альтернативного складу майбутнього складу Кабінету Міністрів та Програми його діяльності. Це створює інституційні умови для виникнення урядових криз. Своєю чергою, це містить загрозу послаблення ефективності діяльності системи державної влади в цілому.

В Основному Законі України закладено суперечність, суть якої полягає в тому, що Президент, будучи відповідальним за реалізацію політики безпеки і зовнішньої політики, формує весь керівний військовий і дипломатичний корпус, і водночас, призначення та звільнення міністрів оборони і закордонних справ належить до компетенції Верховної Ради. Незавершений характер розподілу повноважень уможливує ситуацію, коли ці дві стратегічно важливі сфери державної політики можуть функціонувати без керівників.

У разі виникнення ситуації коабітації, за якої опозиційні до Президента політичні сили володіють більшістю у Верховній Раді, суттєво ускладнюється здійснення єдиної державної політики. Оскільки Президент володіє сильним правом вето, подолати яке Парламент може лише не менше ніж двома третинами конституційного складу, виникає підґрунтя для напруженості і постійних конфліктів у відносинах між державними інститутами, знижується потенціал для плідної законотворчої роботи.

Іншою ключовою проблемою української моделі формування складу Уряду є відсутність чітко визначеного зв'язку між призначенням Кабінету Міністрів і затвердженням Програми його діяльності, а також відсутність детальних вимог до змісту цього документа.

У результаті виникає можливість для ухвалення декларативних Програм діяльності Уряду, використання цих Програм в якості засобу досягнення річного імунітету від розгляду питання про довіру Уряду в Парламенті. Це сприяє нехтуванню програмним компонентом і звуженню політичної відповідальності партій і блоків, які сформували Уряд. Необов'язковість окреслення напрямів майбутньої урядової політики негативно впливає на якість представництва, ускладнює або зовсім унеможливує здійснення ефективного парламентського контролю над діяльністю Кабінету Міністрів.

Верховна Рада України має значну владу в бюджетному процесі, порівняно з парламентами (нижніми палатами) переважної більшості держав Європи. Але в українських умовах бюджетне питання часто є політизованим внаслідок використання бюджетного процесу як засобу політичної боротьби.

Чинна модель українського парламентаризму має низку особливостей і специфічних проблем, зумовлених як недосконалістю законодавства, так і відсутністю сталих традицій (у т.ч., це стосується партійної системи і виборчого законодавства та їх впливу на формування депутатського корпусу).

Однією з характерних особливостей функціонування Верховної Ради є наявність, поруч з фракціями, депутатських груп, які утворюються не за ідеологічним (партійно-політичним) принципом, і не несуть політичної відповідальності перед виборцем, проте мають рівні з фракціями права та можливості. Такий дисбаланс є наслідком недоліків партійної системи та чинного виборчого законодавства.

Нерівність ситуації депутатів, обраних за списками політичних сил та в мажоритарних округах, виявляється через дію імперативного мандата: його дія поширюється тільки на ту частину складу Верховної Ради, яка була обрана за партійними списками. Своєю чергою, дія імперативного мандата має свої особливості: не входження депутата до складу фракції, його голосування всупереч позиції фракції не тягнуть за собою обов'язкову втрату депутатського мандата (без рішення керівництва відповідної партії), вихід депутата з фракції є добровільною справою. Дія імперативного мандата певною мірою, з одного боку, сприяє зміцненню фракційної дисципліни, проте з іншого – суперечить принципу вільного мандата.

Суб'єктом формування складу Кабінету Міністрів є коаліція депутатських фракцій. Між тим, в Україні так і не сформувалась усталена традиція зрозумілого для виборця укладення перед виборами міжпартійних угод про принципи формування коаліцій у разі проходження до Парламенту та підходів до розподілу урядових посад. Практично всі домовленості між політичними силами з цієї тематики мають тимчасовий і непублічний характер.

Кандидатури майбутніх міністрів не обов'язково повинні бути представниками коаліційних партій. Таким чином, вони не зобов'язані реалізовувати програмні засади партій, які утворили коаліцію в Парламенті. Народний депутат, призначений до Уряду, втрачає депутатський мандат, що суперечить європейській практиці формування Уряду Парламентом і перешкоджає продовженню представництва інтересів громадян на урядовому рівні.

Після відновлення дії Конституції в редакції 2004р. виник правовий вакуум у питаннях унормування

функціонування парламентської опозиції, її прав та обов'язків.

Законотворча діяльність Верховної Ради характеризується гіпертрофованою законотворючою діяльністю окремих народних депутатів, що негативно впливає на діяльність парламентських комітетів, науково-експертних установ і не сприяє зміцненню якості ухвалюваного законодавства. Діяльність більшості парламентських комітетів зосереджена на роботі за контрольними завданнями, а не на контролі напрямів політики, які пропонує і реалізує Уряд. Структура парламентських комітетів не збігається з урядовою структурою, що знижує ефективність комунікації між Парламентом та Урядом.

Опитування народних депутатів України засвідчило як сильні, так і слабкі сторони нинішнього депутатського корпусу. Зокрема, приклад формування народними депутатами ієрархії проблем, які стоять перед країною, змушує ставити питання про відповідність частини депутатського корпусу наявним викликам – навіть війну на Донбасі далеко не всі народні обранці вважають найбільш актуальною проблемою в розвитку країни. Більшість не вважають актуальними проблеми розвитку економіки та соціальні проблеми, а також проблеми європейської інтеграції. З огляду на це, привертає увагу той факт, що практично всі присутні у Верховній Раді політичні сили в період виборів декларували відданість європейському шляху розвитку країни.

У депутатському середовищі відчутною є потреба підвищення статусу Верховної Ради. Разом з тим, можна констатувати наявність у чинному скликанні Верховної Ради чіткого запиту на зниження впливу в політичному житті фінансових і бізнесових кіл. Наявний вплив цих груп інтересів на політичне життя країни оцінений як високий, в той час як він мав би стати, з точки зору депутатів слабшим за інші інститути. Цікаво, що роль ЗМІ депутати також бажали б бачити дещо меншою, ніж зараз.

Що до рівня впливовості, яким володіють Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади та місцеві державні адміністрації, парламентарі виступають за збереження *status quo*. Разом з тим, серед парламентарів популярна думка щодо необхідності певного зниження впливу Президента.

Значне число депутатів підтримують підвищення ролі партій у політичному житті (ставлячи їх на другу позицію після ВРУ), що є, безумовно, позитивним сигналом.

Помітна відмінність зафіксована між оцінками реального і необхідного рівня важливості профспілок: вони, з погляду опитаних, мають здійснювати на політичне життя більш значний вплив, ніж здійснюється зараз. Важливим є визнання народними депутатами необхідності підвищення ролі громадських організацій, а також органів місцевого самоврядування.

У баченні депутатами напрямів розвитку власне Парламенту природним є бажання зміцнити вплив парламентських комітетів, а також бачити вагомим вплив лідерів фракцій і груп. Натомість, вплив лідерів представлених у Парламенті партій депутати бажали б дещо знизити. Необхідно при цьому враховувати, що нерідко партійні лідери залишаються поза Парламентом, і, таким чином, очевидним є прагнення депутатів знизити рівень залежності Верховної Ради від

дії зовнішніх чинників. Це прагнення природно поєднується з прагненням підвищення статусу власне народного депутата як суб'єкта політичного процесу.

Народні депутати здебільшого підтримують право свого вільного голосування, значною є підтримка права не входити до складу фракцій та публічної критики дій фракцій та партій, до яких вони належать. Отже, можна констатувати наявність готовності значної частки депутатського корпусу до опору тиску, ініційованого ззовні або з боку керівництва власної фракції чи партії.

Проблема покращення якості законодавства, яке готується у парламентських комітетах, є, як засвідчило опитування народних депутатів, актуальною і непростою. З одного боку, значна частина народних депутатів цю проблему усвідомлюють, підтримують її вирішення шляхом удосконалення експертизи проектів законів фахівцями ззовні, проте констатують брак коштів на ці цілі. З іншого боку, значна частина депутатів (третина) не бажають нічого міняти в чинній системі, що може бути певним сигналом стосовно реальної мотивації роботи в Парламенті як з боку представлених у ньому політичних сил, так і окремих депутатів.

Позитивною ознакою є те, що понад три чверті депутатів підтверджують, що висновки Науково-експертного управління враховуються під час підготовки законопроектів. Очевидно, в різних комітетах ВРУ така ситуація є різною.

Інформація, яку можна отримати зі ЗМІ про роботу Верховної Ради, має переважно негативний характер – корумпованість, неефективність роботи, “кнопкодавство” депутатів тощо. І з результатів опитування громадської думки, і з результатів дослідження народних депутатів випливає, що багато іншої затребуваної суспільством інформації, яка стосується діяльності Парламенту, залишається поза увагою ЗМІ. Виникає враження, що незалежно від своїх власників, провідні українські ЗМІ свідомо чи несвідомо дискредитують Верховну Раду в очах суспільства. Своєю чергою, це має наслідком негативне сприйняття суспільством Верховної Ради і недовіру до неї як до важливого інституту держави.

Народні депутати обізнані з ініціативами громадянського суспільства, які орієнтовані як на моніторинг парламентської діяльності, так і на різні проекти співпраці з Верховною Радою. Деякі з них сприймаються переважно доброзичливо (проекти в межах Програми “Рада” USAID, діяльність РПР, активність КВУ). Разом з тим, значна частина депутатського корпусу таку активність сприймають або байдуже, або ж відверто негативно, що було характерною ознакою і в попередні періоди. Причини такого ставлення можуть бути різними – від несприйняття ідеї відкритості до суспільства і тіснішої співпраці з громадянським суспільством до нерелевантності проектів громадських організацій.

У депутатському середовищі помітна неоднорідна підтримка різних положень майбутньої реформи Парламенту. Найбільше позитивних очікувань пов'язано з підвищенням рівня моральності самих народних депутатів – через прийняття Кодексу поведінки, унормування статусу опозиції. Водночас, найбільше питань, від яких очікують підвищення ефективності Парламенту, стосується оптимізації його взаємодії з Урядом.

Які серед наведених проблем Ви вважаєте найбільш актуальними (в порядку зниження актуальності)?
% опитаних народних депутатів України

	Перша за актуальністю проблема	Друга за актуальністю проблема	Третя за актуальністю проблема
Війна на Донбасі	46,7	15,6	4,4
Боротьба з корупцією	11,1	17,8	15,6
Децентралізація	11,1	6,7	0,0
Неефективна державна система охорони здоров'я	4,4	4,4	4,4
Євроінтеграція	4,4	0,0	6,7
Надмірне податкове навантаження	2,2	6,7	0,0
Люстрація	2,2	0,0	4,4
Надання права власності на землю іноземцям	0,0	0,0	6,7
Повернення Криму до складу України	0,0	11,1	11,1
Приватизація	0,0	2,2	2,2
Межі втручання держави у економіку	0,0	8,9	8,9
Соціальні видатки	0,0	6,7	6,7
Забруднення навколишнього середовища	0,0	0,0	4,4
Переважає представництва у політиці інтересів міста над селом	0,0	0,0	0,0
Надмірна відкритість України до світу	0,0	0,0	2,2
Надмірна зосередженість на внутрішніх проблемах України	0,0	0,0	0,0
Важко відповісти	17,8	20,0	22,2

Чи збігаються сфери відповідальності парламентських комітетів зі сферами відповідальності міністерств?
% опитаних народних депутатів України

Сфери відповідальності парламентських комітетів і міністерств збігаються	28,9
Сфери відповідальності парламентських комітетів і міністерств відрізняються між собою	68,9
Не відповіли	2,2

Чи враховуються висновки профільних комітетів щодо проектів законів перед першим їх читанням?
% опитаних народних депутатів України

Висновки профільних комітетів щодо законопроектів перед першим їх читанням здебільшого враховуються	95,6
Висновки комітетів, визначених головними, переважно не враховуються	4,4

Чи мають парламентські комітети реальну автономію у визначенні питань порядку денного власних засідань і графіку розгляду цих питань?
% опитаних народних депутатів України

Пріоритет у визначенні порядку денного роботи комітетів на практиці належить самим комітетами	57,8
Перелік питань порядку денного засідань комітетів та графік їх розгляду часто визначається за їх межами і контролюється фракціями, чиї представники домінують у комітеті, чи керівництвом Парламенту	42,2

Як часто виступають представники комітетів (чи їх керівництва) з правом законодавчої ініціативи за предметом їх відання, порівняно з іншими суб'єктами законотворчості?
% опитаних народних депутатів України

Голови, заступники голів, секретарі або ж члени комітетів частіше, ніж інші, є суб'єктами законодавчої ініціативи з питань, що відносяться до предмету відання їх комітетів	86,7
Представники комітетів поступаються іншим суб'єктам законодавчої ініціативи за кількістю законопроектів з предмету їх відання	13,3

З чийої ініціативи, як правило, засідання парламентських комітетів відвідуються міністрами?
% опитаних народних депутатів України

Більшість таких ситуацій ініційована парламентськими комітетами	86,7
Переважно ініціативу відвідати засідання комітету проявляє сам міністр	13,3

А з чийої ініціативи засідання парламентських комітетів відвідуються іншими представниками виконавчої влади?
% опитаних народних депутатів України

Більшість таких ситуацій ініційовані парламентськими комітетами	93,3
Переважно ініціатива відвідати засідання комітету походить від представників виконавчої влади	6,7

**Чи завжди комітети Верховної Ради отримують
затребувані документи від Уряду з питань,
що належать до предметів їх відання?**
% опитаних народних депутатів України

У більшості випадків парламентські комітети отримують затребувані документи	88,9
Переважно Уряд надає відмову в отриманні документів	8,9
Не відповіли	2,2

**Чи мають парламентські комітети *de facto*
можливість забезпечити власну роботу достатніми
інтелектуальними ресурсами?**
% опитаних народних депутатів України

Ні, реалізації права комітетів залучати оплачуваних фахівців здебільшого перешкоджає обмеженість коштів, передбачених на здійснення повноважень Верховної Ради	64,4
Так, парламентські комітети реально користуються правом залучати фахівців на контрактній основі	33,3
Не відповіли	2,2

**Чи враховують комітети висновки
Головного науково-експертного управління?**
% опитаних народних депутатів України

Так, його висновки комітети переважно враховують під час підготовки до першого читання	75,6
Ні, висновки Головного науково-експертного управління здебільшого ігноруються під час підготовки до першого читання	24,4

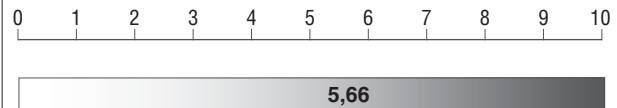
**Чи доцільно формувати експертні групи комітетів
з числа помічників народних депутатів,
які є членами відповідних комітетів?**
% опитаних народних депутатів України

Експертні групи комітетів повинні формуватися фаховими спеціалістами з комітетської спеціалізації, яких добирають народні депутати в якості своїх помічників	62,2
Теперішня система експертного забезпечення у вигляді секретаріатів комітетів працює ефективно і не потребує змін	33,3
Не відповіли	4,4

**Чи доцільно передбачити можливість збереження
за народним депутатом його мандата в разі
призначення до складу Кабінету Міністрів
(без збереження зарплати депутата на
час роботи в Уряді) та можливість його повернення
до Парламенту після припинення?**
% опитаних народних депутатів України

Доцільно	37,8
Не доцільно	33,3
Важко відповісти	28,9

**Існують різні точки зору щодо реформування
системи виборів народних депутатів.
Де б Ви розмістили власну позицію
з цього питання на шкалі від 0 до 10,
де "0" означає мажоритарну з можливістю
самовисування, а "10" – пропорційну систему з
жорстким імперативним мандатом?**
середній бал

**Наскільки Є ВПЛИВОВИМИ в політичному житті
кожна з наведених інституцій?***
середній бал

Президент України	9,31
Кабінет Міністрів України	8,48
Верховна Рада України	7,80
Засоби масової інформації	7,50
Фінансові і бізнесові кола	7,22
Політичні партії	6,65
Центральні органи виконавчої влади	6,49
Місцеві адміністрації	5,27
Органи місцевого самоврядування	5,18
Громадські організації	4,20
Профспілки	2,43

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що інституція зовсім не впливає на політичне життя, а "10" – інституція є дуже впливовою.

**А наскільки ПОВИННІ БУТИ ВПЛИВОВИМИ в
політичному житті кожна з наведених інституцій?***
середній бал

Верховна Рада України	9,30
Політичні партії	8,56
Президент України	8,13
Кабінет Міністрів України	7,73
Органи місцевого самоврядування	6,73
Центральні органи виконавчої влади	6,07
Профспілки	5,81
Громадські організації	5,79
Засоби масової інформації	5,70
Місцеві адміністрації	5,48
Фінансові і бізнесові кола	3,37

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що інституція зовсім не повинна впливати на політичне життя, а "10" – повинна мати дуже сильний вплив.

**Наскільки ВПЛИВАЄ НА РОБОТУ ПАРЛАМЕНТУ
кожен з наведених суб'єктів?***
середній бал

Лідери політичних партій, які мають представництво у Верховній Раді	8,77
Голова Верховної Ради України	8,65
Керівники парламентських фракцій і груп	8,28
Заступники Голови Верховної Ради України	6,32
Комітети Верховної Ради	6,14
Народні депутати України як окремі суб'єкти	5,71
Керівники секретаріатів парламентських фракцій і груп	3,44
Керівники секретаріатів парламентських комітетів	3,25

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що суб'єкт зовсім не впливає на роботу Парламенту, а "10" – суб'єкт є дуже впливовим.

**А наскільки ПОВИНЕН ВПЛИВАТИ НА РОБОТУ
ПАРЛАМЕНТУ кожен з наведених суб'єктів?***
середній бал

Голова Верховної Ради України	8,89
Комітети Верховної Ради	8,21
Керівники парламентських фракцій і груп	8,19
Лідери політичних партій, які мають представництво у Верховній Раді	7,91
Народні депутати України як окремі суб'єкти	7,76
Заступники Голови Верховної Ради України	7,41
Керівники секретаріатів парламентських комітетів	4,16
Керівники секретаріатів парламентських фракцій і груп	3,91

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що суб'єкт зовсім не повинен впливати на роботу Парламенту, а "10" – суб'єкт повинен мати дуже сильний вплив.

**Чи повинні депутати, обрані за партійним списком,
мати можливість...?**
% опитаних народних депутатів України

	Так	Ні	Важко відповісти
Голосувати всупереч позиції своєї фракції	62,2	28,9	8,9
Публічно критикувати позицію своєї фракції	42,2	40,0	17,8
Вільно виходити з фракції за власною ініціативою	24,4	60,0	15,5
Будучи виключеним зі складу фракції, не нести за це жодних санкцій	24,4	57,8	17,7
Входити до складу коаліції депутатських фракцій, якщо його партія чи блок перебуває в опозиції	17,8	77,8	4,4
Не входити до складу фракції партії (блоку), за списком якої вони були обрані	6,7	88,9	4,4

**Як Ви ставитеся до інституту самовисування
у виборчому законодавстві України?**
% опитаних народних депутатів України

Він повинен діяти як на виборах до парламенту, так і на місцевих виборах	40,0
Він повинен діяти тільки на місцевих виборах	35,6
Він повинен бути скасований	6,7
Він повинен діяти лише на виборах до парламенту	0,0
Важко відповісти	17,8

Чи знайомі Ви з діяльністю наведених громадських організацій, рухів, проектів?
% опитаних народних депутатів України

	Добре обізнаний	Дещо знаю	Лише чув про неї	Зовсім не знайомий	Важко відповісти
Програма "Рада" USAID	48,9	35,6	6,7	6,7	2,2
Комітет виборців України	48,9	33,3	13,3	2,2	2,2
Рух "Чесно"	46,7	40,0	11,1	0,0	2,2
Реанімаційний пакет реформ	44,4	46,7	4,4	4,4	0,0
Громадянська мережа "Опора"	44,4	37,8	15,6	0,0	2,2
Проект "Rada4you"	6,7	13,3	33,3	40,0	6,6

Чи допомагає Вам діяльність цих громадських організацій, рухів, проектів у Вашій роботі в Парламенті?
% опитаних народних депутатів України

	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні	Важко відповісти
Програма "Рада" USAID	22,2	35,6	17,8	15,6	8,9
Комітет виборців України	11,1	37,8	24,4	20,0	6,6
Рух "Чесно"	17,8	22,2	22,2	28,9	8,9
Реанімаційний пакет реформ	20,0	33,3	20,0	22,2	4,4
Громадянська мережа "Опора"	11,1	31,1	24,4	26,7	6,6
Проект "Rada4you"	2,2	20,0	15,6	33,3	28,9

Як зміниться ефективність роботи Верховної Ради внаслідок запровадження кожного з таких нововведень відповідно до доповіді та дорожньої карти щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, підготовленої Місією Європейського парламенту з оцінки потреб (під головуванням П.Кокса)?
% опитаних народних депутатів України

	Значно покращиться	Дещо покращиться	Залишиться незмінною	Дещо погіршиться	Значно погіршиться	Важко відповісти
Запровадження Кодексу поведінки народного депутата України	51,1	24,4	13,3	4,4	0,0	6,6
Врегулювання статусу опозиції	46,7	33,3	6,7	2,2	0,0	11,1
Запровадження щорічного звітування міністерств за уніфікованим форматом	42,2	26,7	20,0	0,0	0,0	11,1
Запровадження практики подання документів, що пояснюють політичні цілі кожного урядового законопроекту (т.зв. "білих книг")	40,0	33,3	13,3	2,2	0,0	11,1
Запровадження системи голосування за звичайні закони більшістю від присутніх у залі депутатів	37,8	13,3	11,1	2,2	22,2	13,3
Зменшення кількості комітетів, яка повинна чітко співвідноситися зі сферами відповідальності міністерств	35,6	22,2	20,0	8,9	8,9	4,4
Визначення питань порядків денних пленарних засідань за пропорційним принципом, відповідно до кількісного складу парламентських фракцій/груп	28,9	26,7	17,8	8,9	8,9	8,8
Відмова від тижнів, цілком присвячених роботі в комітетах, та запровадження пленарно-комітетських тижнів (об'єднаних)	28,9	17,8	15,6	13,3	8,9	15,5
Обмеження розгляду законопроектів, ініційованих народними депутатами, числом 20 на одну сесію	26,7	17,8	15,6	6,7	20,0	13,2
Формування порядку денного на Погоджувальній Раді винятково в закритому режимі (без участі ЗМІ)	22,2	24,4	24,4	4,4	20,0	4,4
Запровадження класифікації законів на звичайні та особливі	15,6	28,9	22,2	4,4	17,8	11,1

Який тип інформації Ви переважно отримуєте про Верховну Раду України із засобів масової інформації?
% опитаних народних депутатів України

Негативну інформацію (наприклад, про корупційність, неефективність, "кнопкодавство" народних депутатів і т.ін.)	84,4
Позитивну інформацію (наприклад, про розроблені і прийняті Верховною Радою закони, про діяльність парламентарів у виборчих округах)	4,4
Інформація про Верховну Раду у ЗМІ є збалансованою	8,9
Важко відповісти	2,2

Чи з'явилися протягом 2015-2017рр. нові групи інтересів, яких до того не існувало?
% опитаних народних депутатів України

Ні, не з'явилися	44,4
Так, з'явилися	28,9
Не відповіли	26,7

Часто стверджують, що українська економіка та політика поділені за сферами впливу між групами інтересів, яких у ЗМІ називають олігархічними. Яке Ваше ставлення до цієї точки зору?
% опитаних народних депутатів України

Розподіл сфер впливу між групами інтересів насправді існує в Україні і це є негативним явищем	60,0
Розподіл сфер впливу між групами інтересів існує і це є нормальним явищем	20,0
Такого явища, як розподіл сфер впливу в економіці і політиці між групами інтересів, в Україні не існує	4,4
Важко відповісти	15,6

Чи погоджують інтереси між собою ці групи?
% опитаних народних депутатів України

Так	53,3
Ні	6,7
Важко відповісти	40,0

3. РЕКОМЕНДАЦІЇ

Загальний стан політичної культури, базових знань і компетенцій українських громадян щодо політичної системи, прав і свобод людини є незадовільним. Це сприяє зростанню недовіри до держави та її ключових інститутів, відчуженню громадян від політики і громадського життя, формує пасивну поведінку в суспільно-політичних процесах.

Враховуючи особливості політичної культури громадян України та її домінуючі типи, **головним завданням у цій сфері є поступове збільшення частки громадян – носіїв громадянської культури**, які поєднують інтерес до політики з довірою до політичних інститутів і готові до компетентної політичної участі.

Процес розвитку може виглядати таким чином: **“через виникнення інтересу до політичної системи – до знань про неї, через інтерес і знання – до підвищення довіри, через інтерес, знання і довіру – до політичної участі”**. Особливо важливим є підвищення цих показників серед молоді, для якої рівень політичного інтересу є, наприклад, нижчим, ніж для інших вікових груп.

Політична освіта

Завдання з формування громадянського типу політичної культури, передусім, потребує системного підходу до політичної освіти. На сьогодні такий підхід відсутній, як з погляду змісту навчальних програм, так і з погляду системи інститутів, необхідних для їх реалізації.

Як наслідок, різні елементи та інститути, через які здійснюється політична освіта (державна система освіти, політичні партії, неурядові організації, ЗМІ та ін.) функціонують окремо один від одного, тому їх вплив є різновекторним та іноді призводить до протилежних цілей – відчуження громадян від політики замість формування усвідомленого інтересу до неї.

Тому в сучасних умовах існує нагальна потреба у:

- виробленні концептуального документа, який би визначав основні цілі, завдання, принципи, шляхи і механізми політичної освіти в Україні;
- формуванні системи державних і недержавних інститутів, необхідних для здійснення політичної освіти громадян різних вікових груп в усіх регіонах держави.

В якості основи для вироблення такого документа може бути використаний проект Концепції політичної освіти, розроблений у 2005р. Інститутом громадянської освіти НАУКМА за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні.

На інституційному рівні доцільним є утворення координаційного центру для організації і координації діяльності здійснення політичної освіти. Серед можливих варіантів – утворення окремого державного органу, який би діяв на загальнонаціональному рівні (як зразок – Федеральний центр політичної освіти у ФРН), координаційного державно-громадського органу при Кабінеті Міністрів України або при профільному міністерстві (зокрема, як пропонувалося розробниками Концепції 2005р.).

Водночас, деякі практичні кроки у сфері політичної освіти можуть бути здійснені у цьому напрямі вже зараз. Передусім, це стосується сфери середньої і вищої освіти.

Сприяння кращому розумінню парламентаризму та інститутів представництва

З метою підвищення розуміння громадянами центральної ролі Парламенту в політичній системі як вищого представницького і єдиного законодавчого органу, виглядає доцільним:

- підвищення обізнаності громадян про Верховну Раду та її основні функції;
- інформування громадян про бачення парламентськими партіями пріоритетів державної політики у різних сферах, спільного і відмінного між їх поглядами;
- поширення аналітичних матеріалів (у доступному для сприйняття форматі) про цілі прийняття та основні положення найбільш суспільно важливих законопроектів у різних сферах;
- збір порівняльних даних, що ілюструють діяльність українського Парламенту у світовому та європейському контексті, тобто серед парламентів інших демократичних країн світу;
- популяризація парламентськими партіями своїх програм, інформування про свою діяльність у Парламенті, як через медіа – так і безпосередньо, через діяльність місцевих осередків, громадських приймалень тощо;
- поширення інформації про діяльність народних депутатів в одномандатних округах;
- інформування громадян щодо існуючих можливостей захисту своїх прав та інтересів через звернення до народних депутатів (особисто та через приймальні депутатів та політичних партій), звернення до місцевих органів влади. Роз'яснення механізмів реалізації цього права.

Для розуміння громадянами бюджетної функції Верховної Ради необхідним є своєчасне подання інформації (у популярному, доступному вигляді) Про проект Державного бюджету на наступний рік, зокрема: про основні макроекономічні та соціальні показники; основні статті доходів і витрат; обсяги витрат на соціальні цілі; про основні зміни в Державному бюджеті, порівняно з попереднім роком та ін.

В інформаційній політиці принципово важливими є:

- переорієнтація характеру інформування ЗМІ про діяльність Парламенту з “викривальної” на “пізнавальну” інформацію;
- започаткування циклу науково-популярних передач про політичні інститути світу і України (Парламент, Уряд, Президент та ін.) на Першому національному телеканалі;
- визначення зарубіжними донорами, які підтримують проекти НУО пов’язані з Парламентом, пріоритету формування в українському суспільстві поваги до інституту парламентаризму, його розуміння, ствердження позитивного іміджу Верховної Ради, підвищення суспільної довіри до неї.

З метою розвитку і популяризації інших інститутів представництва:

- рекомендувати партіям, профспілкам, громадським організаціям активніше інформувати громадян про свою діяльність на місцях, поширювати контакти місцевих осередків та ін.;
- при реформуванні виборчої системи передбачити наявність запиту громадян на персоналізований вибір;
- використовувати засоби та ресурси політичних партій, профспілок для інформування громадян про можливості ефективного захисту прав та інтересів через їх участь у згаданих об’єднаннях, доведення контактної інформації про осередки в регіонах;
- донорським організаціям визначити пріоритетним напрямом проєктів НУО, яким надається фінансова підтримка, політичну освіту громадян у регіонах та активізацію їх громадської участі.

Підвищення ефективності реалізації Парламентом представницької функції

З метою підвищення ефективності реалізації Парламентом представницької функції, удосконалення механізму розподілу повноважень між вищими владними інститутами, підвищення стабільності їх функціонування, пропонується:

Запровадити практику оприлюднення політичними партіями під час кампаній з виборів до Верховної Ради України своїх бачень щодо майбутніх напрямів державної політики у різних сферах, потенційних коаліційних партнерів, кандидатур на посади у Кабінеті Міністрів та інших органах влади, у формуванні яких бере участь Парламент.

Визначити подання Програми діяльності Кабінету обов’язковим елементом процесу формування Уряду, без якого його склад не може бути затвердженим.

Передбачити необхідність завчасного подання проєкту Програми діяльності до Парламенту напередодні розгляду питання формування Кабінету Міністрів, а також сформулювати законодавчі вимоги до структури і змісту урядового документа, з метою ознайомлення народних депутатів і громадськості з основними напрямами майбутньої урядової політики.

Закріпити принцип партійності (членства у політичній партії або публічної декларації про підтримку програмно-ідеологічних настанов певної партії) — як обов’язковий для потенційних кандидатів на міністерські посади, а також публічну відповідальність партій за своїх номінантів до складу Уряду.

Запровадити інститут конструктивного вотуму недовіри Кабінету Міністрів.

Ввести індивідуальну відповідальність міністрів перед Парламентом — можливість звільнення Верховною Радою окремих міністрів (окрім міністрів оборони і закордонних справ) за власною ініціативою.

Передбачити пріоритетне дискреційне право глави держави звільняти міністрів оборони і закордонних справ (в разі незмінності положень ст.ст. 102 та 106 Конституції України щодо повноважень Глави держави у відповідних сферах).

Передбачити збереження за депутатом його мандату на час призначення до складу Кабінету Міністрів (без збереження заробітної плати народного депутата) і поновлення депутатських повноважень після закінчення роботи в Уряді (протягом одної парламентської каденції).

Запровадити планування Державного бюджету України на середньострокову перспективу. Передбачити відповідальність керівників відповідних підрозділів Держстату за надані ними дані, керівників відповідних підрозділів МЕРТ — за проведені ними аналіз на початковій стадії проєктування Державного бюджету. Запровадити конкретні санкції за неякісне виконання аналітично-дослідницької, організаційної та іншої роботи з планування Державного бюджету.

Заборонити внесення народними депутатами України поправок до Проекту Закону про Державний бюджет, які збільшують сукупні витрати та/або дефіцит бюджету.

У разі прийняття виборчого законодавства, за яким увесь парламент обиратиметься за однією виборчою системою, запровадити принцип мінімальної чисельності для формування депутатських фракцій/груп відповідно до кількості найменшої фракції або відповідно до певного встановленого відсотку від загальної чисельності депутатів Парламенту.

Передбачити пріоритетність прав партійних фракцій над депутатськими об’єднаннями, створеними депутатами, виключеними зі своїх фракцій.

Деталізувати у Регламенті вимоги щодо необхідної наявності у депутатських фракцій і груп внутрішніх правил функціонування, демократичності принципів їх побудови та механізмів прийняття рішень. Передбачити відкритість відповідних правил для громадськості.

Під час обрання варіанту правового унормування прав парламентської меншості виходити з необхідності знаходження балансу між забезпеченням ефективної реалізації парламентською коаліцією і Урядом політичного курсу, підтриманого більшістю громадян, і гарантіями прав меншості.

За такого підходу дискусійними є питання надання опозиції пріоритетних прав у формуванні порядку денного пленарних засідань, керівних посад у бюджетному комітеті та комітетах, що відповідають за певні напрями державної політики, інституціоналізацію та державне фінансування “опозиційного уряду”.

Запровадити обмеження індивідуальної законодавчої ініціативи народних депутатів, передбачивши необхідність заручитися для внесення законопроекту підтримкою інших народних депутатів у кількості, що відповідає розміру найменшої фракції (групи) станом на початок першої парламентської сесії (або мінімального відсотка депутатів від загальної чисельності парламенту, необхідного для створення фракції).

Привести структуру комітетів Верховної Ради у максимально можливі відповідність до структури Кабінету Міністрів України. Передбачити серед повноважень парламентських комітетів пріоритетність розгляду законодавчих ініціатив Кабінету Міністрів України та контролю над реалізацією Урядом відповідних напрямів політики.

ОСОБЛИВОСТІ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ПОЗИЦІЇ ФАХІВЦІВ

Заочний круглий стіл Центру Разумкова “Особливості політичної культури громадян України та напрями її розвитку” проводився з 1 листопада по 1 грудня 2017р.

На обговорення були винесені такі питання:

1. Які характерні риси і тенденції найбільше притаманні політичній культурі громадян України на сучасному етапі? Які з них є ключовими для розвитку парламентаризму?
2. Які з цих тенденцій, імовірно, отримають розвиток протягом наступних 10-15 років і тому вже сьогодні потребують особливої уваги держави, громадянського суспільства, експертної та дослідницької спільноти?
3. Які заходи з боку держави, мас-медіа, громадянського суспільства могли б сприяти покращенню обізнаності громадян у політичних процесах, підвищенню рівня громадянської участі й тим самим – підвищенню ефективності представницької демократії в Україні?

Анатолій БРМОЛЕНКО,
заступник директора з
наукової роботи, завідувач
відділу соціальної філософії
Інституту філософії
ім. Г.Сковороди НАН України

1. Громадянам України ще бракує політичної культури, що проявляється в недостатній обізнаності, незадовільному розвитку самостійного мислення, отже, здатності до критичного сприйняття маніпулятивних дій *mass media*, фейкової інформації тощо, посилення цифровими технологіями.

Слабка комунікативна та аргументативна компетенції, недорозвиненість комунікативних практик та аргументативних дискурсів породжують брак “можливості публічного застосування розуму” як важливого складника і чинника сучасної демократичної культури.

Адже учасники цих практик розглядаються не як рівноправні *суб’єкти* досягнення порозуміння, а як об’єкти, засоби, ресурси в руках політичних технологів, які хизуються своєю роботою.

За граничну основу таких політичних практик править парадигма “друг-ворог”, висунена свого часу німецьким політичним філософом Карлом Шмітом¹. Таке становище проявляється не тільки на вищому рівні законодавчої влади, а й у багатьох практиках обговорення громадськістю певних проектів реформування державних інституцій, просування економічних проектів тощо.

Часто в проекті реформ громадськість взагалі не бере участі, а знайомиться з ними *post factum*, у гіршому випадку вони “доводяться” до відома громадськості, у гіршому – громадськість дізнається про них, так би мовити, “з газет”, після того, як вони вже ухвалені Парламентом. Так діє принцип “комунікації влади з громадськістю”, тоді, як має діяти принцип “комунікації влади і громадськості”.

Таке становище проявляється і у т.зв. громадських обговореннях, скажімо, при ухваленні проектів забудови міста, його окремих ділянок тощо, коли порушуються процедурні вимоги, купуються голоси учасників обговорень, фальсифікуються результати.

¹ Карл Шмітт (*Carl Schmitt-Dorotic*, 1888-1985) – німецький юрист політичний філософ, дослідник державного (конституційного) права, представник т.зв. Консервативної революції. Мав неоднозначну репутацію. Праці К. Шмітта вплинули на розвиток теорії політики, права, європейської філософії, особливо ультраправої та неоконсервативної.

² Аномійний стан (від “аномія”) – нерегульованість, дезорганізація традиційних цінностей, інституцій, зв’язків у період соціальних потрясінь. Французький соціолог Е.Дюркгейм, який запровадив цей термін у науковий обіг, визначав аномію як посилення відчуженості у суспільстві зі слабким консенсусом, кризу системи цінностей, втрату ефективних соціальних і моральних норм, що регулюють колективне та індивідуальне життя.

Також варто зауважити постійне (пряме або латентне) порушення принципу поділу влад, що є спадком і спотвореним реліктом радянської влади, проявляючись у вигляді “телефонного права”, ухвалення підзаконних актів певними державними установами всупереч законам, застосування адміністративного ресурсу або просто корупційних дій. Український високий рівень аномійності² українського суспільства відбивається і на Парламенті, коли замість аргументів застосовується сила, такий собі “силовий позитивізм”.

Усі ці чинники породжують викривлене сприйняття представницьких інституцій влади, парламентаризму як такого, коли Парламент, порівняно з іншими політичними інституціями українського суспільства, користується мало не найменшою довірою серед громадян.³

І це доволі небезпечно. Згадаймо, недорозвиненість парламентаризму і слабкість Тимчасового уряду спричинили жовтневий переворот 1917р. у Росії, а криза парламентської демократії Веймарської республіки 30-ти років минулого сторіччя призвела до націонал-соціалістичної диктатури в Німеччині. Певну кризу представницької демократії переживають розвинені країни й сьогодні, що дістає свого прояву в діагнозуванні “кінця демократії”, “симулятивної демократії” тощо, спонукаючи до пошуків нових форм демократії, засвідчених у таких концептах, як “демократія обговорення”, “дорадча демократія”, “деліберативна демократія” тощо.

2. Останнім часом в українському суспільстві з’являються тенденції, спрямовані на розвиток нових демократичних форм, інституцій громадянського суспільства, забезпечування комунікативно-дискусивними практиками, формуванням соціальних, політичних і правових компетентностей громадян.

В тому, що стосується політичної культури, відбувається зростання “зрілості громадян”, здатності виявлення хибних комунікацій, спотворених маніпулятивними засобами політичних технологій.

Протягом наступних 10-15 років, на мій погляд, розвиватимуться тенденції, спрямовані на становлення і розвиток нових форм прямої демократії, що проявлятиметься у вигляді інституціалізації деліберативної демократії як суспільної метainституції і важливого чинника громадянського суспільства.

Основою такої деліберативної демократії, якщо звернутися до дослідження сучасного німецького філософа Д. Бюлера⁴, є громадський дискурс, тобто діалог аргументів як ретельний, самокритичний і партнерський пошук істини.

Основні вимоги дискурсу такі: по-перше, аргументативний дискурс вимагає ретельного пошуку фактів, даних, що утворюють емпіричний базис думки, твердження, отже, пошуку істини. Отже, його **перша настанова** така: шукай вагомішого аргументу!; **друга вимога** дискурсу уточнює першу: утримуйся від своїх емоцій, від умовиводів, зроблених швидко, від

примусу цифрових технологій і некритичних своїх або партійних тверджень в Інтернеті; із цього випливає **третья**, соціальна, **вимога** дискурсу: завжди поважай людську гідність усіх тих, про кого ти говориш або пишеш⁵. Ці вимоги дискурсу є й морально-етичними вимогами. На жаль, як в парламентських дебатах, так і в різноманітних громадських обговореннях на ці вимоги в нашому суспільстві ще не надто зважають.

Звісно, становлення деліберативної демократії аж ніяк не означатиме, що інституції традиційної представницької демократії, насамперед у вигляді парламентаризму, відіграватимуть меншу роль. Навпаки, державна влада отримуватиме дедалі більший контроль та мотиваційний імпульс і аргументативну легітимацію з боку громадянського суспільства.

Скажімо, після Революції гідності та особливо під час війни з Росією утворюються нові прояви і форми громадянського суспільства, зокрема волонтерські рухи та громадські організації, які взяли на себе відповідальність і в забезпеченні тих функцій, на які в кризових умовах була неспроможна держава.

Це нові громадські рухи, що розвиваються, так би мовити, із середини суспільства, на противагу т.зв. неурядовим і неприбутковим громадським організаціям 90-х років ХХ – першого десятиріччя ХХІ сторіччя, що формувались “зовні”, існуючи насамперед за рахунок грантів іноземних фондів. Звісно, у той час ці організації (екологічні, гендерні тощо) виконували і сьогодні виконують важливу соціальну функцію. Гадаю, що протягом наступних десятиліть суспільство шукатиме механізмів і процедур інституціалізації “суспільного розуму” своїх громадян шляхом ефективного впливу на прийняття рішень державної влади, зокрема ухвалення законів парламентом, постанов представницьких органів місцевого самоврядування тощо.

3. Для розвитку представницької демократії, парламентаризму потрібне подальше зміцнення громадянського суспільства, зокрема розбудова інституцій деліберативної демократії.

По-перше, треба розвивати просвітництво у найширшому розумінні цього слова, що за визначенням є проясненням смислів, формуванням самостійного критичного мислення, політичної компетенції та демократичних компетентностей громадян, їх здатності до розрізнення істинного консенсусу справжніх комунікацій від хибного, спотвореного маніпулятивними технологіями.

Насамперед, це політичне і соціологічне просвітництво як перманентний, незавершуваний процес творення механізмів суспільної саморефлексії (зворотнього зв’язку). Цей процес пов’язаний із розвитком форм прямої демократії, що полягає в участі в нових демократичних рухах громадянського суспільства на основі формування компетентності громадян.

По-друге, важливим чинником ствердження представницької демократії є укріплення і послідовне дотримання принципу поділу влад. Для цього потрібна

³ Див. Основні засади та шляхи формування національної ідентичності громадян України // Національна безпека і оборона, № 1-2 (169-170), 2017р., с. 4.

⁴ Дітріх Бюлер (Dietrich Böhler, нар. 1942) – німецький філософ, представник “Берлінської дискусивної прагматики”.

⁵ Див.: Бюлер Д. Розмисли щодо нашого осереддя в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз. Пер. з нім. А.Єрмоленка – Філософська думка, 2017р., № 2, с. 55.

точніша ідентифікація гілок державної влади стосовно своїх компетенцій і повноважень, що потребує також і вдосконалення конституційних норм. Зафіксована в Конституції України парламентсько-президентська форма правління містить у собі пастки й небезпеки двовладдя.

По-третє, для удосконалення парламентаризму в Україні слід внести зміни до виборчого законодавства, зокрема запровадити норму про вибори за відкритими партійними списками. Це становитиме основу ідентифікації відповідальності народного обранця, коли депутат відчуватиме свою відповідальність не тільки перед своїми виборцями або партією, а й (насамперед) перед громадянами України загалом.

По-четверте, принцип поділу влад не має бути обмежений сферою державних інституцій, його варто поширювати на сферу соціально-політичного життя загалом, що передбачає також активну участь “четвертої влади” (мас-медіа). У процесі творення нових засобів представницької демократії можуть стати у пригоді й цифрові технології т.зв. “п’ятої влади” (соціальні мережі). Проте, в цьому разі ми маємо пам’ятати про ті вимоги дискурсу, про які йшлося вище.

Отже, підвищення ефективності представницької демократії безпосередньо пов’язане з розвитком механізмів і процедур прямої демократії, форм самоорганізації і самоврядування, підвищення активності громадянського суспільства і кожного громадянина. Це й проявляється в суспільній метайнституції деліберативної демократії. Таким чином, розвиток деліберативних практик має стати основою і невідмінною умовою подальшого розвитку і представницької демократії в Україні. ■

Олександр МАЙБОРОДА,
заступник директора
Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І.Кураса НАН України

1. Загальний стан культури, у т.ч. політичної, сучасного українського суспільства є повним віддзеркаленням нинішнього етапу розвитку останнього. У політичній науці поширеним визначенням цього етапу є термін “неофеодалізм”. “Нео-” часто розуміється як повернення до досоціалістичного суспільно-політичного ладу. В цьому криється певна парадигмальна похибка. Річ у тім, що сам соціалістичний лад в Радянському Союзі теж був “неофеодалізмом”.

Лютнева революція 1917р. була спробою покінчити з тим феодалізмом, який мав тривалу історію на європейській частині Російської імперії. Той феодалізм нагадував європейський – з родовою власністю на землю, з успадкуванням титулів і станових привілеїв і т.ін. Більшовики замість цього квазі-європейського феодалізму встановили фактично азійський тип феодалізму – із спільною власністю правлячого класу на національні ресурси, з правлінням намісників, з необмеженою владою автократа і т.ін.

Верства, яка не юридично, але по факту донедавна правила в Україні (що дало їй можливість прибрати до своїх рук фінанси і засоби виробництва), намагалася відродити феодалізм європейського зразка – з особієм правлінням у землях, із запровадженням у систему правління спадкового передавання синекурних посад, з клановою організацією, протиставленням регіональними правителями себе центральній владі тощо.

У той же час, здійснюються кроки в напрямі подолання цього “неофеодалізму” і переходу до справжньої демократії. Боротьба цих двох непеєднаних моделей і визначає стан суспільства.

Політична культура значної частини правлячого класу виразно феодальна – зневага до народу, до закону, ідейна і духовна безпринципність, суспільна безвідповідальність, егоїстичне використання владних механізмів для особистого збагачення. Зрозуміло, що цей сегмент зацікавлений у політичній байдужості основної маси населення.

Як у такій ситуації можна оцінити політичну культуру цієї маси? Одночасної оцінки не може бути. З одного боку, уможлядно можна стверджувати про ще невикорінену інерцію підданської культури, породженої попередніми феодалізмами.

З іншого боку, боротьба, яку на верхніх щаблях влади розпочали “модернізатори” проти “неофеодалів”, стимулює активістську політичну культуру, яку можна називати також “громадським сумлінням”.

Звісно, інерція підданства не може бути подолана швидко і поки що вона визначає характер політичної культури як “верхів”, так і “низів”. Остання ілюстрація на цю тему – ситуація у відносинах між Верховним головнокомандувачем (Президентом України) і командувачем Національної гвардії (Міністром внутрішніх справ).

Усім очевидна ознака напруження у цих відносинах – “рюкзачна справа” щодо сина міністра. У суспільстві з обов’язковими для всіх неписаними нормами політичної культури напруження між Верховним головнокомандувачем (він же глава держави) і керівниками силових відомств не повинно бути за замовчанням. Ті, кому довірена зброя (міністри оборони, внутрішніх справ та керівник СБУ), у разі незгоди з Президентом мають негайно добровільно подавати у відставку. Причина проста – суспільство не повинно бути заручником їх взаємовідносин і розгублено розмірковувати на тему подальших дій розпорядників збройної сили. У таких відставках має проявлятися суспільна відповідальність – обов’язковий атрибут політичної культури.

Брак політичної культури “низів” ілюструється їх пасивним спостереженням за тим, що відбувається “там”, у “панських покоях”. Більшість і не розуміє, і не відчуває, що вона перебуває на становищі заручників, ніби їй байдуже, чиїм підданим їй доведеться стати.

Активний натовп є небезпечним, але і у пасивному стані він також є небезпечним, оскільки може мовчазно погоджуватися з будь-яким розвитком подій, замість того, щоб впливати на формування національного порядку денного.

2. Політична культура проявляється діями, а останні мотивуються як усталеними принципами й цінностями, так і сьогоденними настроями. Тому передбачити довготривалі тенденції у розвитку політичної культури не те що складно, а майже неможливо.

Політична культура, аналогічно загальній культурі, формується на народній основі, але на верхніх щаблях суспільства, серед правлячого істеблішменту, вона має набувати завершеності, а потім своїми вищими зразками повертатися у маси, насамперед, прикладами поведінки верхів. Громадський актив, експерти, ЗМІ можуть бути постійними спостерігачами та коментаторами цієї поведінки. Все залежатиме від характеру та змісту їх коментарів – наскільки вони є незалежними та неупередженими.

3. Коментаторство, критика політичної поведінки верхів має бути лише одним із напрямів формування політичної культури. Обмежившись тільки критикою, можна ще більше стимулювати пасивність, яка житиметься масовим нарцисизмом (мовляв, політики аморальні, а ми є уособленням чеснот).

Суспільство має бути самокритичним в цілому, без цього воно не зможе самовдосконалюватися. “Дзеркалом” для суспільства мають бути постійні публічні діалоги між різними його верствами у тих форматах, що їх дають сучасні засоби телекомунікацій.

Загалом, існує безліч засобів впливу на масову свідомість і справа, насамперед, у спонсорах цього впливу – наскільки вони готові за власні гроші слухати про себе правду, яка гірша за брехню. Якщо не готові – значить, не мають почуття самозбереження. ■

Ігор ПОЛИЩУК,
професор кафедри соціології
та політології Національного
юридичного університету
ім. Я.Мудрого

1. Стратегічно важливим компонентом традиційної української політичної культури виступає *громадоцентризм* як схильність до різноманітних форм самоорганізації та самоврядування.

Ця риса відзначає й історичну традицію, й сучасну політичну ментальність українства. Самоврядні потенції української ментальності – невід’ємна частка історичного “образу” українського народу. Вони належать до базових рис українського народу. І, певна річ, знаходять своє віддзеркалення в ментальності сучасного українця, в суспільно-політичних реаліях українського сьогодення.

Йдеться про здатність навіть за найнесприятливіших умов знаходити різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання, що є формою боротьби за виживання; про бажання свободи, вільної самодіяльності особистості (не хотіння “знати ні царя, ні пана”, М.Костомаров⁶); про досить високий ступінь громадсько-політичної самоорганізації українського народу (починаючи з вічових часів й до сьогодні).

Сьогодні громадоцентризм виступає необхідною ментальною основою *процесу децентралізації*, який набирає обертів в сучасній Україні та має цілковиту підтримку з боку переважної більшості населення.

Це той випадок, коли українці виступають типовими європейцями, для яких дієва система місцевого самоврядування є основою режиму політичної поліархії. До речі, саме громадоцентризм може й має виступити ефективною альтернативою гаслу псевдофедералізму та державній аномії українства на сучасному етапі державотворення.

За ідеологічною орієнтацією для політичної ментальності сучасної України характерний амбівалентний розподіл соціуму на прихильників лівих цінностей (їх дотримуються переважно люди передпенсійного та пенсійного віку), з одного боку, та правочентристських консервативно-ліберальних – з іншого (сповідують люди молодого та середнього віку).

Теперішній Україні загалом властива прихильність до західноєвропейських політичних цінностей, але помітними є риси ментальності та культури східних народів, зокрема етатистський патерналізм, орієнтація на харизматичних лідерів.

Сучасна політична культура українського народу має фрагментарний характер, вона не є монолітною, адже бракує усталених компонентів, а багато з тих, що утворилися, до кінця ще не сформувалися. Треба підкреслити, що значна частка політико-культурних елементів сучасних українців не відповідають традиціям української нації та нашому національному характеру.

Політична ментальність теперішньої української нації відзначається, на думку багатьох дослідників, постколоніальним, пострадянським, постсоціалістичним характером. Щоправда, ця ментальність на тепер втратила монополію та функціонує здебільшого за інерцією. Поступово народжується новий, прозахідний *активістський тип ментальності*. Цей тип нового менталітету багато в чому репродукує пасіонарні форми політичної активності, притаманні козацькій верстві.

Воля та свобода стали екзистенційними імперативами для життя багатьох генерацій українського народу, тому в разі авторитарної загрози цілком імовірно є перспектива нового Майдану.

2. Поки що зберігається, але поступово втрачає колишню жорсткість регіональний культурний поділ на наддніпрянців і галичан та соціальний поділ на селянську та козацьку ментальність українства. Разом з тим, зовнішній фактор у вигляді анексії Криму та військової агресії Російської Федерації на Сході України виступає каталізатором формування єдиної, консолідованої української нації.

Помаранчева революція 2004р. та Революція Гідності 2014р. засвідчили повне неприйняття диктаторських та авторитарно-волюнтаристських практик сучасною українською ментальністю.

Радянська політична культура зберігає помітні позиції в українському суспільстві (в основному, серед людей похилого віку, які проявляють велику електоральну активність), але з часом даний спосіб мислення втрачатиме свої позиції через об’єктивний фактор часу.

⁶ В оригіналі – “...істий Українець хоч будь він простого, хоч панського роду тепер, повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам’ятати одного Бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею”. М.Костомаров “Книги биття українського народу”.

Подальша доля незалежної Української держави як історичної Батьківщини багатомільйонного українського етносу та масштабного демократичного проєкту на пострадянському просторі набуватиме всесвітнього значення.

3. За умов несформованості української політичної нації, низької електоральної культури та політичної аномії серед молоді, перше, що слід зробити, це відновити статус обов'язкової дисципліни для політології та соціології, історії України, впровадити курси “Історія Української державності”, “Основи демократії” у всіх вузах України. До речі, ця ідея підтримується більшістю студентів.

Україна в освітній політиці не може сліпо копіювати стандарти деяких європейських країн, в яких національна держава існує понад 500 років, та громадянська культура передається від генерації до генерації, в нас вона не сформована, тому ми і отримали “ЛНР-ДНР” з гаслом “Путін прийди!” За такої освітньої політики, як сьогодні, коли особливо у технічних вузах домінує корпоративний волюнтаризм і повне нищення соціальних дисциплін, у перспективі ми можемо отримати фейкові республіки по всій країні.

Слід впровадити пропорційну систему з відкритими списками з регіональними преференціями на загальнонаціональних виборах до Парламенту та обласних рад, щоб “місце під сонцем” кожного кандидата в депутати визначали не партійні лідери та керівні органи партії, а виборці – єдине джерело державної влади у демократичній системі.

Така виборча система має нейтралізувати вади мажоритарної системи (домінування адміністративного ресурсу, тотальний підкуп електорату, нестійка партійна належність кандидатів у депутати) та недоліки пропорційної системи закритих списків (втрата зв'язку та елементу особистої відповідальності між виборцями та депутатами від партій, непрозоре формування виборчих списків без участі електорату, перетворення партій на корпорації комерційних інтересів, ослаблення внутрішньої партійної демократії,

посилення ролі лідерів парламентських фракцій та одночасне знецінення “пересічного” депутатського мандата, харизматично-вождистське голосування, катастрофічне зниження професійного рівня депутатського корпусу та якості законотворчості).

Привабливим є варіант пропорційної системи, який сьогодні діє в Болгарії. Там парламентарі обираються за пропорційною системою у 31 багатомандатному виборчому окрузі. Кількість депутатських мандатів у кожному з цих округів, залежно від кількості виборців в окрузі, коливається від 4 до 13.

З метою прискорення формування *інтегративної демократичної електоральної культури українського народу* необхідно вжити наступних заходів:

- створення спеціальних PR-програм для дітей з формування позитивного іміджу реформованої політичної системи України;
- широке впровадження з боку держави через різноманітні ЗМІ просвітницьких програм із роз'яснення виборцям їх прав, електоральних процедур, системи виборів тощо;
- створення багаторічної широкомасштабної PR-програми “Ми – українці!” з поєднанням елементів комерційної та соціальної реклами з метою формування патріотичного світогляду з залученням відомих спортивних та естрадних зірок, лідерів громадської думки;
- сприяння політичній соціалізації громадян через їх залучення до участі в політичному житті держави (членство в політичних партіях, громадсько-політичних об'єднаннях, участь у виборах, референдумах, зборах тощо);
- широке використання в політичних PR-проєктах національних демократичних традицій, ідеалів та цінностей;
- реанімування вітчизняного кіновиробництва та створення циклу фільмів про історичних та сучасних героїв України;
- розширення випуску фахових політологів як кадрової основи професіоналізації вітчизняного політичного процесу, створення в провідних університетах факультетів політичних наук.

Розглядаючи проблеми *формування демократичної культури*, треба мати на увазі, що необхідна наполеглива робота, яка повинна передбачати таке:

- утвердження новітньої української національної ідеї (сенси якої полягає у масштабному реформуванні суверенної держави з метою її демократизації та гуманізації: “Україна – народна держава, яка діє не лише для олігархів, а для всіх її громадян!”);
- обґрунтування національних інтересів України, чітке визначення стратегії демократичного державотворення;
- утвердження у суспільстві, у політичній діяльності настанови на повагу до людини як найвищої цінності, підвищення дієвості державних інститутів, що забезпечують реалізацію цієї цінності. ■

Валерій БОРТНІКОВ,
завідувач кафедри політології
та державного управління
Східноєвропейського
національного Університету
ім. Лесі Українки

1. Хотілось би виділити як мінімум три аспекти, що характеризують стан політичної культури громадян України. По-перше, очевидно, що після Євромайдану, російської агресії і втрати частини території, відбулися помітні зміни в якості політичної свідомості й культури. Насамперед, це *зростання рівня патріотизму, державницьких настроїв і загального падіння прихильності українців до т.зв. “руського миру”*.

По-друге, це існування в суспільній свідомості “розколу” або контраверсійних суджень щодо низки питань (мови, історичної пам’яті, зовнішньополітичної орієнтації тощо), які корелюють із регіональним поділом і значно впливають на політичні орієнтації населення. Відповідно, *говорити про єдину політичну культуру громадян України не доводиться*.

По-третє, це важливість існування пріоритетності проблем життя українського соціуму, які визначають свідомість громадян. За спостереженнями соціологів, питання, що розділяють українців – мовно-культурні та геополітичні, – опинилися наприкінці довгого списку як найменш значимі (за винятком Криму, де питання статусу російської мови входило в десятку найбільш важливих проблем). Безумовну ж першість, причому в усіх регіонах, посідали економічні та соціальні проблеми.

Отже, політична культура громадян перебуває під “тиском” соціальних та економічних негараздів або значною мірою ними детермінована. Відповідно, без кардинальних змін в економіці та соціальному житті населення всі спроби здійснення ефективних політичних реформ будуть марними.

За висновками фахівців Інституту соціології НАН України, які дослідили зміни ціннісних пріоритетів українського соціуму (Безпека. Соціальний комфорт. Самореалізація. Демократія), досвід демократизації України засвідчує непрості та нестійкі ціннісні трансформації в напрямі культури справжнього народовладдя.

Найсуттєвішими факторами, які визначили характер ціннісної динаміки в пострадянський період, залишаються “глибоко вкорінений патерналізм, міцність

холістичних зв’язків, сформованих у рамках тісно пов’язаних груп, найчастіше родинних, ...утримання державою контролю за публічною сферою, ...недостатня розвиненість інститутів громадянського суспільства і, як наслідок, громадянських цінностей”⁷. У той же час частка патерналістські налаштованих громадян дещо зменшилася: із третини населення в 2006р. до чверті населення в 2016р.⁸ Значний відсоток голосів, що отримують відверто популістські лідери і партії, засвідчує ефективність впливу їх риторики на суспільну свідомість, *популізм же став невід’ємним атрибутом сучасної політики*.

Визначити ключові тенденції, притаманні політичній культурі, які сприяють розвитку парламентаризму, надзвичайно важко, оскільки вплив політичної культури на інституційні зміни є опосередкованим і таким, що залежить від багатьох об’єктивних і суб’єктивних чинників.

У цьому контексті показовим є такий приклад. В останні роки в Україні вочевидь спостерігається тенденція збільшення кількості громадських об’єднань. Однак, виникає питання щодо їх відповідності цінностям демократії і справжнього громадянського суспільства. Основними замовниками, які стимулювали появу нових ГО, були і окремі політики, і політичні сили. Так само, як громадянам потрібні різноманітні організації у якості помічників у реалізації їх суверенних прав, подібні організації необхідні й політикам, щоб забезпечити свої особисті потреби.

Таким чином, складні соціальні структури, притаманні розвинутій демократії, обслуговують подвійну мету: допомагають громадянам у реалізації їх політичної активності і політикам у розвитку їх кар’єри⁹. Інший аспект подвійної природи громадських об’єднань на початку XXI ст. полягає в тому, що самі владні структури майже завжди створюють нові механізми участі, оскільки правлячим структурам “теж потрібно організовувати більш розвинуті мережі збирання інформації для забезпечення прийняття рішень в обстановці, де збільшуються можливості блокування”¹⁰.

2. Політична культура є похідною від процесів, що відбуваються у суспільстві, тому для перехідних суспільств характерний “проміжний” тип культури: він акумулює в собі як рудименти минулих суспільних відносин, так і паростки нових.

Серед причин, які зумовлюють низький рівень громадянської активності в Україні, можна назвати такі: наявність соціально-психологічних стереотипів, пов’язаних із патерналістськими настроями, що залишилися від радянських часів, які частково відтворюються в умовах несправедливої та недосконалої системи розподілу ресурсів на всіх рівнях; низький рівень матеріальної забезпеченості, що корелює з мінімальними показниками громадської активності; брак політичних ідеалів, які б стимулювали громадську активність;

⁷ Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір / О.Г. Злобіна, Н.В. Костенко, М.О. Шульга та ін.; за наук. ред. М.О. Шульги. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2017р., с. 72–82, 86.

⁸ Там само.

⁹ Ордежук П. Уроки для громадян нових демократій / пер. з англ. і наук. ред. В. Пасісниченко. Харків: Центр освітніх ініціатив, 2005р., с. 28–29.

¹⁰ Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / пер. з фр. Є. Марічева. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009р., с. 244, 245.

втрата громадянами довіри до інститутів державної влади та можливості впливу на них, а також відсутність ефективних механізмів зворотного зв'язку між владою і громадою; нерозвинутість інституційної структури громадянського суспільства тощо.

Найбільш небезпечними для розвитку представницької демократії є патрон-клієнтські відносини і явища непотизму, приватизація сфери суспільно-політичних відносин бізнес-структурами, які здатні вирішальним чином впливати на електоральні процеси будь-якого рівня: наймати професійних політиків, політтехнологів, фахівців сфери засобів масової інформації і комунікації тощо, які, своєю чергою, формуватимуть масову політичну свідомість у визначеному напрямі.

Головні зусилля держави і суспільства мають бути спрямовані на подолання монополії у сфері економіки, суспільно-політичних відносин, соціальної сфери тощо; створення ефективної системи державного контролю з одночасним переданням функцій контролю над діяльністю окремих органів державної влади парламентській опозиції та інститутам громадянського суспільства.

3. Як відомо, депутати різних рівнів – це переважно люди з вищою освітою. Відповідно стан її розвитку позначається на свідомості та рівні політичної культури депутатського корпусу, а відтак широкого загалу громадян. Ні для кого не секрет, що вища освіта і наука в Україні фінансується вкрай незадовільно, що має своїм наслідком зниження їх престижу та якості, а окремі новації у сфері вищої освіти викликають глибоке занепокоєння.

Так, одним із хибних кроків колишнього керівництва МОН України стало виведення низки фундаментальних, світоглядних дисциплін, зокрема, політології, соціології, економічної теорії тощо у розряд “вибіркових”, а фактично вилучених із навчального процесу. Останнє катастрофічно позначається на рівні знань студентів, їх обізнаності та розумінні змісту базових категорій і понять, сутності процесів, що відбуваються у сфері суспільно-політичних відносин. Зазначені дисципліни неодмінно мають бути повернуті у “лоно” нормативних, тобто обов'язкових для вивчення, як мінімум в університетах – “храмах науки і культури”.

Важливим напрямом діяльності мас-медіа має бути демонстрація позитивних результатів роботи суб'єктів політики: критики більш ніж достатньо – **бракує системного висвітлення успішного досвіду реалізації державних і місцевих проєктів, висвітлення громадських ініціатив тощо** за участю депутатів, активістів, волонтерів, органів місцевого самоврядування та ін. З одного боку, це надає впевненості тим, хто щось робить для країни, з іншого – пропагується позитивний досвід і справи людей, здатних креативно мислити і діяти, а, відповідно, й представляти гро-маду в органах влади різного рівня.

Не позбавлена сенсу й просвітницька робота громадських організацій щодо висвітлення роботи укра-

їнського парламенту і контролю над діяльністю народних депутатів. У цьому контексті хочу відзначити позитивний досвід роботи активістів громадської мережі “ОПОРА” в середовищі молоді та студентів Волинської області в межах Програми USAID “РАДА: підзвітність, відповідальність, демократичне парламентське представництво”.

Ірина КРЕСІНА,
член-кореспондент
НАПрН України,
завідувач відділу правових
проблем політології
Інституту держави і права ім.
В.Корецького НАН України

1. Для сучасного українського суспільства характерний активістський тип політичної культури. Його ще прийнято називати громадянським. Саме цей тип політичної культури визначає процес становлення активного громадянського суспільства у перехідному (транзитивному) суспільстві.

Для нього характерні:

- підвищення рівня політичної свідомості;
- діалогічність;
- мобілізаційність;
- ліберально-демократичний характер;
- учасницький характер;
- ціннісний характер настанов у політичній свідомості та наративі політичної поведінки;
- домінування не матеріальних, а переважно ціннісних, правових цілей і настанов (соціальна справедливість, рівність усіх перед законом, дотримання прав людини, людиноцентричний розвиток політичної, правової, економічної систем, несприйняття будь-яких видів корупції);
- активна включеність в інформаційне, правове поле держави;
- утвердження цінностей національної ідеї, консолідації суспільства, соборності, суверенності держави, захисту національних інтересів;
- вимоги інституційної спроможності Української держави;
- зміщення акцентів у політичній свідомості з патерналістських до індивідуалістично-самодостатніх;
- посттоталітарна загостреність і чутливість щодо антидемократичних, дискримінаційних політичних рішень і політики.

Для розвитку парламентаризму в Україні ключовими вважаю такі риси політичної культури громадян

України, як діалогічність, утвердження цінностей національної ідеї, консолідації суспільства, соборності, суверенності держави, захисту національних інтересів; вимоги інституційної спроможності Української держави.

2. Особливої уваги в сенсі підтримки і стимулювання потребують тенденції до підвищення рівня політичної свідомості, зміщення акцентів у політичній свідомості з патерналістських до індивідуалістично-самодостатніх; посттоталітарна загостреність та чутливість щодо антидемократичних, дискримінаційних політичних рішень і політики та інші.

3. Цілеспрямована, патріотична інформаційна політика держави. Створення відповідного контенту в мас-медіа, орієнтація на висвітлення позитиву, а не лише на “гарячому криміналі”. Державна підтримка і фінансування просвітницьких програм (щодо виховання толерантності, поваги до історії, культурної спадщини тощо). ■

Анатолій РОМАНЮК,
професор кафедри
політології
Львівського національного
університету ім.І.Франка

1. Важко визначити універсальні риси і тенденції, властиві всім громадянам, незалежно від регіону, протягом всього періоду незалежності, спільні для всіх вікових і етнічних груп. Означені маркери детермінують відчутні відмінності. Тому окремі тенденції можуть бути одночасними. Досить часто ці тенденції можуть бути спрямованими і в різних напрямках.

Моя оцінка скоріше буде стосуватися Західної України. Позитивні тенденції:

а) готовність значної частини населення жертвувати власним часом, грошми і життям заради повалення авторитарного правління та захисту держави;

б) здатність до волонтерства щодо суспільно важливих цілей;

в) критичне ставлення до/сприйняття подій в країні та окремих політичних лідерів;

г) недовіра до владних інститутів на національному рівні і до політичних національних інститутів (партії, міжпартійні блоки тощо). Недовіра до регіональних і місцевих органів (представницьких та

виконавчих/адміністративних) є, але вона є меншою і вже конкретизована, внаслідок чого є вибірковою;

д) розчарування у здатності діючого політичного класу/політиків працювати для країни і проводити реформи в інтересах більшості населення.

Проблемні тенденції:

а) недостатній рівень знань з ключових питань функціонування демократичних інститутів та процесів, відповідно – переважання емоційного підходу у сприйнятті подій;

б) залежність від маніпулятивного впливу ЗМІ, особливо телебачення та першого джерела інформації;

в) посилення розчарування щодо діяльності політичних інститутів та політиків (спостерігаємо протягом останнього року) веде до поширення настроїв, що слід оцінювати політика по його конкретним справам в регіоні, здатності принести гроші для ремонту/будови тощо. Це можна трактувати, як готовність підтримувати не певні цінності, а “господарника” і “купівлю округу/виборців”;

г) збереження парадигми етнічного націоналізму і відповідна низька терпимість щодо “російськомовних українців”, конструкції політичної української нації;

д) не критичне сприйняття/оцінка ситуації “у себе” в конструкції порівняння з іншими країнами, тобто присутність дихотомії “свій – чужий”.

2. Варіантів розвитку ситуації існує багато: від входження до структур ЄС внаслідок успішних реформ до збереження патрімоніальної системи сьогодення.

Що потрібно:

а) робота держави щодо інтеграції регіонів між собою і формування української політичної нації;

б) здешевлення виборчого процесу і надання шансів попадання у владу авторитетних осіб, а не лише заможних людей, готових оплатити вибори;

в) запровадження “червоних ліній” у політичному житті як для політиків, так і громадянського суспільства;

г) відмова від моделі подачі ЗМІ численних негативних прикладів, для формування у громадянина думки “що в мене і в моїй родині ще не все так погано”, перехід до збалансованої подачі інформації і до наголосу на позитиві.

Решта завдань представлені у численних моделях/програмах реформування країни.

3. Участь громадян у політиці буде зростати, коли вони побачать шанс на покращення ситуації в країні. Ця візія залежить не від повідомлень влади та ЗМІ, а від реальних процесів змін та усвідомлення/відчуття громадянами перспективи на краще. ■

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ: ЕКСПЕРТНІ ІНТЕРВ'Ю

Ірина КАРМЕЛЮК,
керівник Прес-служби
Апарату Верховної
Ради України

— Чи можливо однозначно стверджувати, що інформація провідних ЗМІ про роботу Верховної Ради надає громадянам можливість зрозуміти основні функції і завдання Парламенту, його роль у політичній системі? Наскільки висвітлення діяльності Верховної Ради загальнонаціональними телеканалами може вважатися об'єктивним?

Верховна Рада України – Український Парламент – вищий законодавчий орган країни, є яскравим прикладом діючої представницької демократії. Основними функціями парламенту є законотворча, представницька, контролююча, установча і функція гласності. Отже, слід детально розглянути, як через функцію гласності громадяни України можуть отримати інформацію про виконання Парламентом інших своїх завдань.

Здійснюючи законотворчий процес, Парламент використовує усі наявні ресурси взаємодії з громадськістю – як через безпосередню взаємодію з громадянською на виборчих округах, так і шляхом використання засобів масової інформації.

Ресурси, що використовуює Верховна Рада, досить різноманітні. Перш за все, всі пленарні засідання траншуються он-лайн парламентським телеканалом “РАДА”, ухвалені законодавчі акти набувають чинності після опублікування у парламентській газеті “Голос України”, на Інтернет-порталі Парламенту розміщується офіційна інформація про події за участю народних депутатів, про перебіг законодавчого процесу, про засідання комітетів, публікуються усі законодавчі акти, постанови, виставляються головні

повідомлення з зустрічей, брифінгів за участю керівництва Верховної Ради, їх заяви, вітання, звернення тощо. Таким чином, офіційна частина висвітлення відбувається на високому професійному рівні.

Проблема офіційного висвітлення та донесення важливої інформації полягає у низьких рейтингах таких джерел інформації серед основної частини виборців. Водночас, важливим критерієм розуміння того, що відбувається за стінами Парламенту, є адаптування складної законотворчої інформації для різних категорій громадян.

Це завдання мали б виконувати провідні засоби масової інформації: 11-12 телеканалів загальнодержавного охоплення, сім основних інформаційних агентств, популярні Інтернет-видання, газети.

Парламент здійснює акредитацію засобів масової інформації як на постійній основі, так і разову – для відвідування засідань комітетів та круглих столів. Хотілось би зауважити, що обмежень в акредитації не існує – так визначено “Законом про інформацію”, але такий широкий доступ ЗМІ безпосередньо до джерел інформації в самому Парламенті (акредитовано 4 260 осіб, серед акредитованих представлено: 233 газети, 92 журнали, 83 інформагентства, 79 Інтернет-видань, 87 телеканалів, 70 журналістів з 20 країн світу, 168 незалежних журналістів за фахом) не дає можливості стверджувати про ефективність донесення до громадян справжньої картини законотворення. Такою ж сумною є ситуація і з розумінням ролі, місця і функцій Парламенту як державної інституції, його місії в парламентсько-президентській республіці.

Розглядаючи кожен із засобів масової інформації через призму належності тому чи іншому власнику, установчого капіталу, основних тез, що продукуються на його екрані-сторінках-сайті, можна зазначити, що висвітлення законодавчої діяльності здійснюється однобоко, подекуди упереджено, з розставленням акцентів на вигідних для того чи іншого ЗМІ моментах.

Таким чином, для отримання більш-менш цілісної картини навіть по одному закону чи реформі громадянину необхідно переглянути декілька різних джерел, у т.ч. офіційні, звернутися до незалежних експертів, вивчити самому величезний спектр наукових

праць, які б допомогли зрозуміти сутність документу чи важливого рішення. Більшість виборців не спроможна зробити таку складну роботу, тим паче – висновки, покладаючись на інформацію у провідних ЗМІ, все залежить від того, якому джерелу буде надано перевагу.

Окремо слід зазначити, що кожен з провідних телеканалів прагне здобути більш високий рейтинг для збереження конкурентоспроможності на ринку реклами – від того залежить прибуток і авторитетність. Це викликає спотворення висвітлення діяльності Парламенту, його ролі як інституції через безмежну кількість замовних матеріалів на популістські теми – “чи є коханка у депутата”, “що він снідає”, “заспівайте пісню в кулуарах”, “продемонструйте віджимання від підлоги”, продемонструвати бійки-лайки-переписку-на-мобілках тощо.

– Чи можуть громадяни з цієї інформації скласти свою позицію з того, які питання державної політики є на сьогодні найбільш актуальними, як ухвалені Верховною Радою закони сприяють їх вирішенню, якими є очікувані результати, хто несе відповідальність за виконання ухвалених законів?

Спостереження за питаннями під час інтерв'ю сучасними журналістами доводить, що вони здебільшого стосуються зовсім не суті законопроектів, ефекту від ухвалення реформ чи історії розвитку тих чи інших процесів. Не кажучи вже про обізнаність з Конституцією України чи Регламентом Верховної Ради України, більшості представників ЗМІ також не вистачає знань у сфері економіки, фінансів, міжнародної діяльності, зокрема щодо міжнародних організацій.

Важливим і не популістським, на наш погляд, є надання можливості ЗМІ отримати інформацію про роботу апарату, управління справами, окремих відділів Парламенту, оскільки державний апарат утримується на гроші платників податків, тому має звітувати і пояснювати справедливості витрат та належної організації роботи. Такий досвід запроваджено, що в цілому дає позитивний результат.

Хотілось би відзначити достатньо високий професійний рівень журналістів, які представляють інформаційні агентства, такі як Інтерфакс, Уніан, Укрінформ, ЛігаБізнесІнформ, РБК, УНН, Українські новини – інформацію вони дають виважену, достовірну. Біда в тому, що споживач напряду здебільшого не читає новини з цих джерел – ці новини можуть бути використані телеканалами, опопуляризовані різними Інтернет-виданнями з різнобарвним трактуванням.

Досвід спілкування зі студентами, у т.ч. фаху “Журналістика”, дає зрозуміти, що основним джерелом новин для молоді є соціальні мережі та такі концентратори новин, як ukr.net, Google. Телебачення і газети також не є для них джерелом інформації про Парламент та його діяльність. Люди середнього та похилого віку, корінням із минулого століття, звикли отримувати новини з телевізійних програм та інколи з газет (в основному, чоловіки).

Для отримання зворотнього зв'язку про діяльність того чи іншого народного депутата, про його спроможність управляти державою та для прийняття рішень щодо можливого подальшого переобрання його

до Парламенту на наступних виборах інформації із загальнонаціональних ЗМІ зовсім недостатньо.

Сучасний світ стрімко розвивається, з'являються нові технології – і це спонукає швидко реагувати у плані їх використання для донесення важливої інформації про роль, місце і функції вищого представницького органу Держави.

Одним із таких напрямків парламентського інформування є використання соціальних мереж, таких як *facebook*, *twitter*, *googlechat* тощо. Ознакою усвідомлення такої необхідності є зростання реєстрації і системного ведення соціальних сторінок майже усіма державними структурами, у т.ч. Верховною Радою. Та більш того, найбільш активно користуються попитом сторінки *facebook* окремих народних депутатів не лише у громадян, а й у тих же загальнодержавних ЗМІ. Серед них – сторінки народних депутатів Ірини Геращенко, Борислава Берези, Ганни Гопко, Марії Іонові, Віктора Галасюка, Світлани Войцеховської, Сергія Лещенка, Антона Геращенко тощо. Крім того, *Messenger* дає можливість ЗМІ отримати відповідь безпосередньо від народного депутата, а не з його офісу.

Чому сучасний споживач все частіше звертається до таких “мовчазних” джерел, а не до загальнодержавних ЗМІ? Перш за все, телебачення не дає часу на роздуми – швидкий темп повідомлень, часта зміна інформації, переривання рекламою, крім того, емоційна перевага від негативу: сварки на ток-шоу, неавторитетність окремих “псевдо-експертів” на екранах, молодість та подекуди дуже відвертий одяг ведучих. “Мовчазні джерела” ж дають мозку можливість перетравити інформацію, перевірити її, порівняти з іншими джерелами.

Короткий аналіз споживання парламентської інформації громадянами доводить, що інформація про Парламент не є системною, не працює на випередження, не формує сталого уявлення про сутність законодавчої роботи, не підвищує повагу до державної установи, не роз'яснює принципи демократичного суспільства. Мозаїчна подача з різних джерел створює викривлений простір, не стаючи підґрунтям для підвищення статусності вищого демократичного органу та рейтингу довіри до нього.

Видатний політичний оглядач, журналіст, письменник Уолтер Ліппман, автор концепції Суспільної думки, вважав, що “демократія – надто важлива річ, аби доручати її громадській думці”¹. Пізнавальні можливості людини обмежені – вона не може знати абсолютно все, бути поінформованою у всіх сферах життя. Кожний з нас формує своє уявлення про світ, у т.ч. про законодавчу діяльність, виходячи зі свої усталених принципів, міркувань, стереотипів, вірувань, уподобань, оточуючого середовища – т.зв. соціальної реальності.

На запити щодо суспільної діяльності громадяни отримують відповіді від експертів, носіїв інформації та лідерів суспільної думки, серед яких – загальнонаціональні ЗМІ. Тому вкрай важливо змінити акценти у найбільш популярних новинних передачах з “кліпового” формату на роз'яснювальний. Це, насамперед, задовольнить потреби у стабільності, розумності рішень, що приймаються, розумінні законодавчих актів, важливій ролі представницького органу.

¹ Оригінальна цитата: Democracy is much too important to be left to public opinion. Walter Lipmann, цит. за <http://www.azquotes.com/quote/917808>.

— Чи можливо однозначно стверджувати, що інформація провідних ЗМІ про роботу Верховної Ради надає громадянам можливість зрозуміти основні функції і завдання Парламенту, його роль у політичній системі? Наскільки висвітлення діяльності Верховної Ради загальнонаціональними телеканалами може вважатися об'єктивним?

Оскільки не кожний громадянин спроможний бути компетентним у державотворенні та ухваленні законодавчих рішень, представницька форма управління дає можливість висунути найбільш компетентних із суспільного середовища, забезпечуючи їм імунітет та підтримку.

Однак зворотній зв'язок з виборцем має містити в собі повну інформацію щодо діяльності Верховної Ради в цілому, кожного народного депутата окремо та щодо сутності законодавчих актів окремо. Тобто інформація про Парламент як про виразника інтересів і волі народу, щодо його значення як джерела національного чи народного представництва має бути роз'яснена і широко представлена.

Задача донесення, роз'яснення та акцентування інформації лежить не лише у площині діяльності ЗМІ. Актуальною і важливою стає функція інформаційної політики держави загалом. Французький філософ Шарль Монтеск'є зазначав, що “велика перевага обраних представників полягає в тому, що вони здатні обговорювати справи, а народ до цього не придатний — це одна з найслабших сторін демократії”². Тому впровадження загальнонаціональної інформаційної політики, частиною якої мало б стати поширення базових знань щодо принципів демократичного розподілу влади в демократичному суспільстві, функцій і завдань кожної з гілок влади, відповідальності влади перед громадянами набуває дедалі більшої актуальності.

Усвідомлення громадянами своєї відповідальності під час чергових чи позачергових виборів має базуватись саме на цих знаннях, а не на “гречці”. Роль і місце загальнонаціональних ЗМІ у цьому процесі повинні визначатись відповідно до соціологічних досліджень щодо обсягу користування громадянами різними джерелами інформації. Інформація має бути актуалізованою під важливі законодавчі процеси та адаптованою під споживача — чи пенсіонерів, чи студентів, чи дітей.

Головними мають залишатися принципи доступності до інформації (завдання вирішене), правдивості (часто не діють норми етики журналістів) та дотримання прав людини.

Так, нещодавно у Парламенті була затверджена Стратегія комунікації на 2017-2021рр., спрямована на підвищення рівня довіри до Верховної Ради України та сприйняття її як ефективної інституції серед громадян України, організацій громадянського суспільства, ЗМІ та міжнародних аудиторій. Цю стратегію можна вважати складовою, цеглинкою загальної інформаційної політики держави.

Стратегія передбачає вирішення шести основних завдань: 1) покращення іміджу Парламенту шляхом запровадження системних комунікацій за допомогою єдиного комунікаційного центру всередині Парламенту, запровадження кодексу етики та правил брендингу Верховної Ради України; 2) підвищення обізнаності громадян щодо парламентських процесів;

3) забезпечення активної участі громадськості в процесі прийняття рішень та налагодження зворотного зв'язку; 4) вдосконалення співпраці з парламентськими та незалежними медіа і журналістами, в т.ч. міжнародними ЗМІ; 5) посилення присутності Парламенту на міжнародному рівні; 6) оптимізація внутрішніх комунікацій та обміну інформацією всередині Парламенту.

Підходи до реалізації стратегії потребуватимуть суттєвих структурних змін і перерозподілу комунікаційних потоків, перегляду процедур обміну інформацією всередині Парламенту, застосування новітніх технологій та способів поширення інформації, осучаснення технічного оснащення, потужного багатоступеневого навчання та консультування для працівників комунікаційних напрямів, злагодженої співпраці підрозділів Апарату Верховної Ради України, послідовної роз'яснювальної роботи з парламентаріями щодо здійснення ними зовнішніх комунікацій від імені Парламенту як інституції, а також відповідних змін до нормативної бази, що регулює діяльність Апарату Верховної Ради України.

Важливою складовою комунікаційної стратегії є забезпечення зворотного зв'язку з громадянами, громадськими об'єднаннями, ЗМІ та міжнародними аудиторіями, а саме: підзвітність громадськості, створення можливості брати участь в законодавчих процесах та служити надійними вторинними каналами інформування про парламентські процеси. ■

Віктор МУСІЯКА,
народний депутат України
II та IV скликань,
Заступник Голови Верховної
Ради України II скликання,
науковий консультант
Центру Разумкова

— Чи можливо однозначно стверджувати, що інформація провідних ЗМІ про роботу Верховної Ради надає громадянам можливість зрозуміти основні функції і завдання Парламенту, його роль у політичній системі? Наскільки висвітлення діяльності Верховної Ради загальнонаціональними телеканалами може вважатися об'єктивним?

Український парламентаризм сучасної доби характеризується нерівномірним поступом і не набув необхідних ознак сталого розвитку. Причини цьому — як “родові” травми, так і супутні процесу становлення суб'єктивні фактори.

Керівництво нової Української держави, виховане в традиціях тоталітарно-авторитарного режиму, не сприймало ідеї парламентаризму, закріплені в Основному законі. Конституційно визначену систему влади вони прагнули підігнати під звичну їм схему: Президент (Генеральний/перший секретар) — Політбюро (верхівка влади) — Уряд, який виконує волю Президента — Верховна Рада (уособлюючи формальний вияв демократії, представництво народу у владі, приймає необхідні закони).

² Ш.Монтеск'є Про дух законів.

Це проявилось негайно після прийняття Конституції в 1996р. шляхом організації референдуму в 2000р. про внесення відповідних змін до неї. На жаль, авторитарний, антипарламентарний характер мислення притаманний усім президентам України, які відверто виявляють відсутність політичної і правової культури, цинічне ігнорування приписів Основного закону, будучи при цьому гарантом його додержання.

Попри це, саме Верховна Рада II скликання, яка прийняла Конституцію України, набула реальних ознак Парламенту – органу народного представництва і законодавця – за несприятливих умов президентсько-парламентської форми правління. Відпрацьовувалися стандарти законодавчого процесу, налагоджувалася співпраця з Урядом з питань правового забезпечення функціонування виконавчої влади.

Була створена Рахункова палата, яка контролювала використання бюджетних коштів, утворено інститут Уповноваженого з прав людини. Парламент прийняв десятки законів, які передбачали механізми реалізації положень Конституції. Разом з цим, було втрачено час для створення механізмів відповідальності суб'єктів влади за недотримання конституційних приписів.

У той час Парламент достатньо ефективно протистояв посяганням на його статус представника народу. Політичні мотиви спонукали Президента Л.Кучму під завершення другої каденції запропонувати внести зміни до Конституції, які мали забезпечити перехід до парламентсько-президентського режиму влади. Притомно, що цьому різко противилися представники т.зв. демократичного політичного спектру в Парламенті: вони хотіли мати “свого” наступного президента з максимально авторитарними повноваженнями.

Перехід з 2006р. до режиму парламентсько-президентської республіки мало змінив ситуацію у відносинах суб'єктів влади, навіть зі зміненням їх статусу. Вже новий Президент³ не зміг змиритися з втратою низки повноважень, які дозволяли йому безпосередньо впливати на фінансово-економічну сферу держави. З іншого боку – парламентська опозиція⁴ вкупі з Прем'єр-міністром⁵, готові були змінити Конституцію з метою введення виключно парламентської моделі організації влади з обранням Президента Парламентом при обмежених, практично представницьких його повноваженнях.

Здавалося б, перехід від змішаної моделі організації державного правління до більш демократичної, європейської, був би кроком вперед у розвитку парламентаризму. Але механізм формування Парламенту, депутатського корпусу, по суті, по волі вождів двох партій – бенефіціаріїв процесу, був далеким від демократичного.

Дострокове антиконституційне припинення повноважень Верховної Ради у 2007р. у результаті міжособистої боротьби потенційних учасників майбутніх президентських виборів призвело до нівелювання ролі Парламенту, збільшення ролі і впливів суб'єктивних чинників на його функціонування. Все більш очевидним ставало перетворення Верховної Ради на орган політичного представництва інтересів олігархічного бізнесу.

Глибокий розбрат в умовно демократичному політичному спектрі привів до влади В.Януковича, який остаточно перетворив Парламент на слухняне знаряддя прийняття необхідних законів. Влада вибудовувала карикатурну копію російської “управляємої демократії” з українською специфікою. Парламент був “перетрушений”, до вертикалі влади була пристосована зневажена Конституція. Опозиція була позбавлена політичного впливу, а харизматичних лідерів ізолювали від суспільства⁶. Парламент, як і Уряд, суди та інші органи державної влади разом з місцевим самоврядуванням був підкорений авторитарній владі.

Лише події 2013-2014рр. позбавили Україну наслідків відвертої узурпації влади. Було прийнято правильне рішення про дострокове припинення повноважень Парламенту-знаряддя узурпатора.

– Які особливості характеризують Верховну Раду нинішнього, VIII скликання, порівняно з парламентами попередніх скликань? Які з цих особливостей можна віднести до позитивних, а які – до негативних?

Я надзвичайно розчарований багатьма аспектами діяльності нинішнього Парламенту. Можливо якраз тому, що у мене є можливість порівнювати. І не в контексті “...в наш час”... Усім, хто переймається станом розвитку українського парламентаризму абсолютно ясно, що кожне наступне скликання Верховної Ради не переймається збереження і примноження набутих парламентів попередніх скликань: усе, ніби “з чистої сторінки”. Більше того, кожне нове скликання все далі відходить від дотримання головного постулату парламентської діяльності: все, що робиться в стінах Верховної Ради, має демонструвати зразок поваги до Конституції, закону, до прав і свобод людини і громадянина. Важко знайти пояснення, наприклад, тому, як могла Верховна Рада прийняти новий закон “Про судову систему і статус суддів” до внесення змін до Конституції.

Регламент Верховної Ради встановив імперативне правило, згідно з яким при негативних висновках Науково-експертного чи/та Юридичного управління законопроект не може прийматися “в цілому”. До проекту закону “Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів” Науково-експертне управління зробило низку зауважень, у т.ч. назвало більше 90 положень законопроекту, які суперечать положенням Конституції. Але 3 жовтня 2017р. законопроект було проголосовано в цілому, потім він був підписаний Президентом, і набуває чинності 15 грудня. І це не поодинокі випадки в практиці парламентського законотворення вкупі з президентом.

Вважається досягненням, що в Парламенті чотири рази на місяць голосуються десятки законів. Можна було б вітати плідну співпрацю Уряду з Верховною Радою. Але не завадило б ретельно вивчати рівень якості законопроектів, щодо чого є серйозні сумніви. Свідченням цього є перші читання законопроектів в напівпорожній залі, друге читання в його первинному змісті практично відсутнє. Знову повернулося т.зв. “кнопкодавство”.

³ В.Ющенко.

⁴ Такою опозиційною силою на той момент була Партія регіонів.

⁵ Тут – Ю.Тимошенко.

⁶ До термінів ув'язнення були засуджені опозиційні політики Ю.Тимошенко (2011р.) та Ю.Луценко (2012р.).

– Чи існує потреба в удосконаленні конституційно-правового статусу Верховної Ради, парламентських комітетів, народних депутатів України? Якими є основні напрямки і конкретні засоби такого удосконалення?

В комітетах той же “вал” законопроектів, що і в пленарній залі засідань. Неможливо усвідомити, професійно вивчити їх зміст і призначення. Очевидно, що гонитва за рейтингами активності депутатів є джерелом законопроектного “спаму”. Доречно встановити Регламентом раціональний фільтр для депутатських індивідуальних законодавчих ініціатив: кожен законопроект народного депутата повинен мати підтримку фракції або групи. Для позафракційних депутатів достатньо підписів на підтримку законопроекту кількості депутатів не менше найменшої фракції.

Значна роль в забезпеченні ефективної діяльності Верховної Ради належить Голові Верховної Ради і його заступникам. Очільникам Парламенту, особливо Голові, не слід забувати, що в умовах парламентсько-президентської форми правління вони не керують Парламентом, а є організаторами і своєрідними “регулювальниками процесу”. Хочеться бачити в їх діях постійний прояв поваги до Конституції, Регламенту, такт у відносинах з колегами.

Очевидна необхідність закріплення в Регламенті статусу парламентської коаліції і парламентської опозиції.

Парламент практично не контролює виконання Урядом законів, немислимо кількість яких за його ініціативи він прийняв. Неприйнятним є довга відсутність легітимної Рахункової палати, яка має здійснювати постійний контроль від імені Верховної Ради за надходженням коштів до Державного бюджету (в т.ч. іноземних запозичень) та їх використанням.

Організація функціонування парламенту має здійснюватися так, щоб він сприймався суспільством, незалежно від співвідношення політичних сегментів у ньому (парламентської коаліції і опозиції), єдиним органом, орієнтованим на інтереси народу і держави. ■

Павло ПИНЗЕНИК,
народний депутат України,
Перший заступник голови
Комітету з питань Регламенту
та організації роботи
Верховної Ради України

– Чи існують, на Ваш погляд, проблеми з унормуванням правового статусу народного депутата України та діяльності Верховної Ради України в цілому? Які з них потребують першочергового вирішення?

Правовий статус народного депутата України, відповідно до п.21 ч.1 ст.92 Конституції України, визначається виключно законами України. Таким спеціальним Законом, що визначає статус (права, обов'язки і відповідальність) народного депутата України у Верховній Раді України та за її межами, встановлює правові і

соціальні гарантії здійснення народним депутатом України своїх депутатських повноважень, є Закон України “Про статус народного депутата України”.

Вказаний Закон діє в редакції від 22 березня 2001р. З моменту прийняття в 2001р. нової редакції Закону України “Про статус народного депутата України” зміни до нього вносилися неодноразово, але вони не носили концептуального характеру, стосувалися окремих неузгоджених питань або ж були зумовлені прийняттям нових законів чи внесенням змін до існуючих законодавчих актів, реалізація яких тією чи іншою мірою стосувалась питань статусу народного депутата України.

Загальні засади Закону, положення, що визначають права народного депутата України у Верховній Раді України, є такими, що відповідають Конституції України.

Водночас, часто звучать нарікання щодо не врегульованості, зокрема, в Законі України “Про статус народного депутата України”, питання етичної поведінки народного депутата України. У ст.8 вказаного Закону у загальних рисах зазначено обов'язок народного депутата України дотримуватися загально-визнаних норм моралі. Однак, разом з такими наріканнями, не пропонуються зміни, які б передбачали відповідальність народного депутата України за порушення етичної поведінки чи порядок врегулювання спірних питань щодо неетичної поведінки.

Положеннями ст.51 Регламенту Верховної Ради України визначено питання дотримання народним депутатом України дисципліни та норм етики на пленарному засіданні Верховної Ради України та порядок дій у випадках порушення таких вимог: розгляду вказаного питання комітетом, до предмета якого належать питання регламенту, та прийняття відповідного рішення Верховною Радою України.

Разом з тим, нормами Закону України “Про статус народного депутата України” та Регламенту Верховної Ради України визначено лише норми етичної поведінки на засіданнях парламенту і не врегульовано поведінку депутатів поза його межами.

Крім цього, нормативно не визначено межі порушення народними депутатами України етики професійної діяльності і вчинення ними правопорушень, що потребує законодавчого та процедурного забезпечення.

Окремого унормування потребує питання запобігання конфлікту інтересів. Так, згідно з ч.1 ст.35 Закону України “Про запобігання корупції”, правила врегулювання конфлікту інтересів у діяльності, зокрема, народних депутатів України визначаються законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів.

Разом з тим, при прийнятті Закону України “Про запобігання корупції” не було внесено змін до законів України “Про статус народного депутата України”, “Про комітети Верховної Ради України”, якими керуються народні депутати України при виконанні своїх повноважень, крім змін до Регламенту Верховної Ради України, де передбачається врегулювання конфлікту інтересів лише у випадках, зазначених у ст. 311, 85, 87, 173 щодо участі в обговоренні питань на пленарному засіданні Верховної Ради України та під час створення тимчасових комісій.

При цьому не встановлено порядок врегулювання наявного конфлікту інтересів у діяльності народних депутатів України поза межами пленарного засідання Верховної Ради України, зокрема в комітетах, комісіях тощо, та не внесено з цього приводу жодних змін.

У контексті необхідності прийняття змін до Регламенту Верховної Ради України варто зазначити, що немає нагальних потреб реформування парламенту шляхом внесення змін до Регламенту Верховної Ради України.

Наразі, на наш погляд, проблематика необхідності унормування діяльності Верховної Ради України полягає лише у приведенні норм Регламенту Верховної Ради України до положень Конституції України. Так, з моменту відновлення дії окремих положень Конституції України, згідно з Законом від 21 лютого 2014р., минуло не один рік, однак дотепер зміни до Регламенту Верховної Ради України, які би відповідали конституційним нормам, не прийнято.

Такий законопроект (реєстр. № 5522) внесено на розгляд Верховної Ради України, а його положення передбачають зміни порядку діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, процедури формування Уряду, участі Верховної Ради України в призначенні окремих політичних посад.

Регламент Верховної Ради України посідає визначальне місце у регулюванні внутрішньої діяльності Парламенту та регламентує процедурні питання, тому ефективність його положень має обумовлюватися дотримання існуючих норм, а реформування Парламенту, незважаючи на численні рекомендації місій, які відвідали Україну, не повинні здійснюватися через кардинальні зміни до Регламенту Верховної Ради України, його просто потрібно дотримуватися.

– Якими Ви бачите найбільші проблеми організації законотворчого процесу у Верховній Раді України VIII скликання та засоби підвищення її ефективності?

Підготовка законопроекту до внесення до Верховної Ради України є однією з найбільших проблем.

Комітет неодноразово звертав увагу суб'єктів права законодавчої ініціативи, зокрема народних депутатів України, які в переважній більшості є авторами законопроектів, проектів інших актів, що до Верховної Ради України вноситься досить велика кількість законодавчих ініціатив, підготовлених без дотримання вимог Регламенту Верховної Ради України, без урахування ризиків для держави у разі їх прийняття, без позицій щодо реалізації відповідних законів, без якісного дослідження українського законодавства на предмет виникнення колізій, без відповідного фінансово-економічного обґрунтування тощо.

Як наслідок, великий масив законопроектів повертається суб'єктам права законодавчої ініціативи без розгляду, або після їх розгляду головними комітетами пропонується Верховній Раді України до відхилення.

– Як Ви оцінюєте існуючу в Україні практику втрати народним депутатом свого мандату при призначенні на посади в Уряді? Яке Ваше ставлення до можливості відновлення депутатського мандату після завершення роботи депутата в Уряді та його повернення до Парламенту?

Практика втрати народним депутатом України свого мандата та можливості його відновлення чинним законодавством України не передбачена, оскільки Конституцією України (ст. 78, 81), законами України

“Про статус народного депутата України” (ст. 1, 3), “Про запобігання корупції” (ст. 25) встановлено, що народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі.

Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата, бути на державній службі, обіймати інші оплачувані посади, займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Натомість вважаю, що можливість суміщення посад народного депутата України та члена Кабінету Міністрів України могла б бути ефективною, як це передбачено у парламентах зарубіжних країн, зокрема Великої Британії. Але це потребує внесення змін до Конституції України. Така законодавча ініціатива зареєстрована в Парламенті – проект Закону України “Про внесення змін до статті 78 Конституції України щодо створення політичних передумов для стабільної та ефективної роботи Кабінету Міністрів України” (від 1 квітня 2016р.), в якому передбачається, що народні депутати України можуть суміщати представницький мандат з діяльністю на посаді Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України.

– Якою мірою народний депутат України сьогодні забезпечений якісним експертним аналізом з предметом відання комітету, у роботі якого він бере участь? Якими Ви бачите шляхи удосконалення науково-експертного забезпечення діяльності народних депутатів України?

У питанні реалізації народним депутатом України права законодавчої ініціативи та виконання Верховною Радою України однієї з основних функцій – законодавчої – неабияке значення має експертний аналіз, який має виступати своєрідним помічником і фільтром до внесених законопроектів.

На сьогодні експертиза законопроектів, які вносяться на розгляд Парламенту, здійснюється широким колом суб'єктів: на етапі попереднього опрацювання на предмет доцільності включення законопроекту до порядку денного сесії Верховної Ради України – головними комітетами, до першого читання – головними комітетами та комітетами Верховної Ради України, до предмета відання яких належать питання бюджету, питання боротьби з корупцією, оцінка відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням та Головним науково-експертним управлінням Апарату Верховної Ради України, до другого читання – Головним юридичним управлінням Апарату Верховної Ради України.

Так само однією з підстав для повернення законопроекту, проекту іншого акта без його включення до порядку денного та розгляду на пленарному засіданні є висновок комітету, до предмета відання якого належать питання конституційного права, про те, що законопроект суперечить положенням Конституції України.

Шляхами удосконалення науково-експертного забезпечення діяльності народних депутатів України можуть виступати створення консультативно-дорадчих рад при комітетах Верховної Ради України, адже саме на комітети покладено основну роботу по розгляду внесених законопроектів. ■

ЗМІНИТИ МОТИВАЦІЮ ПРОТЕСТУ НА МОТИВАЦІЮ ПРИЧЕТНОСТІ

Віталій ДУХНЕВИЧ,
завідувач лабораторії психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Перш, ніж говорити про політичну культуру громадян України, важливо, на мою думку, окреслити ті соціально-політичні умови, в яких відбувається становлення та трансформація цієї культури. Сьогодні визначальний вплив на життя як пересічних громадян, так і держави в цілому мають Революція Гідності, втрата частини території (анексія Криму), бойові дії на нашій землі (Донбас та Луганськ).

З історії відомо, що жодна з революцій досі не принесла швидкого покращення добробуту громадянам. Більше за те, будь-який революційний шлях розвитку суспільства за рахунок психологічного розриву часу та руйнування принципів наступності-спадковості призводить до економічних негараздів, які зачіпають насамперед пересічних громадян. В нашому випадку ці негаразди посилюються подіями на Сході країни.

Внаслідок дії цих чинників в українському соціумі актуалізуються дві потужних мотиваційних тенденції: з одного боку, це **актуалізація громадянської активності**, а з іншого – психологія виживання. Саме ці дві мотиваційних тенденції і визначають характер політичної культури громадян України на сучасному етапі.

З одного боку, ми можемо бачити значне піднесення, поширення волонтерського руху, орієнтованого на допомогу нашим Збройним Силам (чого ще не було, скажімо, п'ять років тому). Не на папері, а в реальному житті виникла ціла формація людей, орієнтованих на зміни, причому на такі зміни, в які вони готові вкладати власні сили та ресурси.

Це можна назвати визначним кроком у становленні громадянського суспільства: адже чи не вперше спостерігається формування інститутів громадянського суспільства “знизу”, коли небайдужі громадяникладають власні сили і кошти в загальний добробут як волонтери чи активісти, або ж долучаються до суспільних обговорень тих чи інших проблемних питань (наприклад, через Інтернет-голосування за фінансування того чи іншого громадського проєкту з державних коштів).

З іншого боку, очевидно є тенденція до погіршення рівня життя громадян, насамперед, пенсіонерів та соціально незахищених категорій громадян, за рахунок подальшого зuboжіння, підвищення тарифів, цін на продовольчі та непродовольчі товари. А якщо до цього додати вимушених переселенців, які втратили на окупованих територіях житло, бізнес чи просто залишили рідних та близьких, то кількість вразливих категорій громадян зростає ще більше. У таких людей на перший план виходять питання виживання, а значить, формується мотивація, так би мовити,

“отримати тут і зараз, оскільки завтра може не бути”. Причому і для цих людей, і для активних громадян політики виступають “річчю в собі”, яким не цікаві інтереси пересічних людей. Свідчення цьому – просто шалені показники недовіри до різноманітних політиків та державних інституцій.

Тепер щодо власне парламентаризму. Історично парламент як політичний інститут виконує роль посередника між суспільством і органами виконавчої влади. За такою логікою, парламент – це вираження волі громадян через представництво структурованих груп інтересів на державному рівні.

В українських умовах парламенту більше властива роль законодавчого механізму, або ж механізму з ухвалення потрібних законів, аніж “посередник” “виразника інтересів народу”. Виникає просте питання: **який відсоток громадян може розділити думку: “Парламент опікується інтересами простих громадян та виражає їх волю”?** Те ж саме стосовно твердження: “депутат, обраний по моєму виборчому округу, відстоює інтереси нашого округу”?

Здебільшого, ситуація виглядає зворотною: волонтери та активісти приймають на себе відповідальність, займають активну громадянську позицію і виконують те, до чого в парламентарів не доходять руки. Хто, а головне, як в парламенті представляє інтереси лікарів чи інвалідів, вчителів чи науковців, профспілок чи спортсменів, незалежних професійних спільнот (асоціацій) і т.ін?

Так, у Верховній Раді приймаються чи пропонуються окремі закони чи державні програми, однак питання, якою мірою ці документи представляють інтереси окремих професійних чи соціальних груп, залишається відкритим.

Таким чином, у наших реаліях, Парламент як державна інституція, що мала би репрезентувати інтереси громадян та громад, – це одна реальність, а громадяни – це інша. Ці реальності досить мало між собою пов'язані. Тож, напевно, формування мотивації причетності та приналежності має відбуватися з обох боків: як від парламентарів до громадян, так і з боку виборців до тих, кого вони обирають.

В суспільстві наразі переважає мотивація протесту: рівень життя, економічного та психологічного благополуччя громадян, відсутність бачення перспектив розвитку, зневіра до політичних гасел та закликів політиків і т.ін створюють підвалини для розвитку негативних психологічних явищ, які можна узагальнити через вислів: *“нічого не змінилося. Влада не піклується про інтереси народу і лишилася такою ж корумпованою, як і була. Якщо нічого не зміниться – потрібно виходити на Майдан...”*.

На тлі того, що за останні десять років Україна пережила Помаранчеву революцію (2004р.) та Революцію Гідності (2014р.), наявність таких уявлень серед громадян є важливим індикатором незадоволення владою.

Так, становлення інституцій громадянського суспільства через волонтерський рух та громадські організації триває, проте порівняно із загальною кількістю громадян – їх все ще мало.

Так, інтеграційні процеси отримали поштовх, проте якщо їх не підтримати, якщо розрив між парламентарями та простими людьми буде зберігатися – на нас може чекати новий вибух громадянської непокори.

Без сумніву, те, що громади отримали можливість впливати на перебіг подій через т.зв. “Громадський бюджет”, або бюджет участі – це серйозний та важливий крок. І саме тому потрібно створювати нові можливості для залучення громадян до суспільно-політичних процесів. Це має стосуватися не лише активних, небайдужих громадян, але й тих самих пенсіонерів, які навряд чи через Інтернет будуть віддавати свої голоси за ту чи іншу ініціативу. Адже вони не мають відповідного досвіду, а якщо й отримають такий досвід один раз – то чи зможуть його повторити?

Тому вже сьогодні слід продумувати механізми залучення громадян до конструктивно-перетворювальних процесів, можливо за рахунок обговорення тих чи інших проблемних питань на рівні окремих територіальних громад. Очевидно, необхідно вже сьогодні не просто продумувати, а й запускати механізми, які дозволять громадам висловити недовіру своєму депутатові чи відкликати його, позбавити депутатського мандату. Але ж питання обмеження депутатської недоторканності досі залишається невирішеним.

Так, навряд чи людина, спроможна мислити критично, повірить у покращення “тут і зараз”. Проте, необхідно створювати можливості, аби пересічні громадяни могли впливати на перебіг подій та дії політиків. І якщо громадські організації стали потужним інструментом, то що робити, коли виявляється, що деякі з них знаходяться під патронатом окремих політичних сил? Не готовий давати рекомендації, проте це та проблемна точка, яка однозначно потребує уваги.

Як один з можливих варіантів для змін в цьому питанні – відновлення державного замовлення (та відповідно, фінансування) соціально-психологічних, соціологічних досліджень проблематики взаємин державних інституцій (в т.ч. і Парламенту) та громадян, розробка програм з відновлення довіри людей до владних структур (не політиків, а саме державних інституцій).

Актуальними вбачаються різноманітні прикладні дослідження та розробки щодо залучення громадян до інтеграційних процесів, створення механізмів залучення до обговорення фінансування громадських проєктів не лише активних Інтернет-користувачів, а й тих, хто не має такої можливості чи потрібних навичок.

Не хочу вдаватися до гасел, проте політикам з метою запобігання можливим протестним виявам варто звернути увагу на питання економічного добробуту громадян. Коли розрив у заробітній платі чиновника (десятки, а то й сотні тисяч гривень, а ще є різноманітні надбавки) та пенсії пересічного громадянина (мінімальна – 1 452 грн.) є м’яко кажучи суттєвим – тут є над чим замислитися. Такі розриви в рівні життя, очевидно, можуть призводити до соціальних вибухів. Я не фахівець з економічних питань. Проте мені важко досягнути, якими принципами керуються наші законотворці та держслужбовці, створюючи такі прецеденти.

Можливо, саме з визначення принципів, які будуть зрозумілі кожному та унеможливлять двості трактування, необхідно починати розробку будь-якого проблемного питання. Та на основі цих же принципів потім оцінювати прийняті рішення. За кордоном давно відомі т.зв. “принципові переговори”, проте в наших умовах чомусь легше від них відхреститися, ніж прийняти та спробувати застосувати при обговоренні проблемних питань.

На мою ж думку, саме переговорні технології на базі принципів можуть бути покладені в основу налагодження діалогу між парламентарями та громадянами. Їх слід застосовувати і при розробках тих чи інших політичних чи економічних питань та залучати до таких розробок представників громадського сектору.

Залучення представників громад до різноманітних розробок чи ініціатив, проведення консультацій та переговорів між представниками влади та громад на основі використання схем принципів переговорів зробить прийняття рішень більш прозорим та зрозумілим, зменшить можливість для махінацій, за рахунок розробок простих зрозумілих критеріїв, за якими буде оцінюватися прийняте рішення.

Я вже говорив про необхідність формування мотивації причетності та приналежності. Це можливо лише тоді, коли людина може вплинути на перебіг подій, коли вона щось пропонує та готова нести за це відповідальність. Важливо не лише запропонувати та задекларувати готовність нести відповідальність (декларацію ж бо до суду не притягнеш), але й створити умови, за яких діалог є прозорим, а критерії оцінки не визивають питань чи нарікань.

Можливо, варто створити переговорну чи іншу платформу, де на основі принципів переговорів будуть відбуватися розробки та перевірки важливих соціально-економічних чи суспільних питань на відповідність загально прийнятій цінності та критеріям оцінки. **На цій же платформі можна і повинно досконало пророблятися питання про наслідки прийняття того чи іншого рішення.**

Зважаючи на актуальність питання про добробут громадян та враховуючи значний потенціал мотиваційної тенденції, пов’язаної із питаннями виживання, не виключено, що на перший план найближчим часом будуть виходити питання про різницю в зарплатах та пенсіях простих громадян та можливо-владців.

Очевидно, якщо не запрацюють механізми забезпечення справедливості (зокрема, щодо дотримання принципу “закони єдині для всіх без винятку”), якщо буде поглиблюватися розрив у зарплатах та пенсіях (рівень зарплат та пенсій щонайменше не повинен формувати в людини мотивацію виживання), якщо не будуть здійснені кроки по відновленню довіри до інститутів влади, якщо не буде організовано діалог на основі принципів домовленостей – нас можуть чекати не дуже приємні сценарії розвитку подій. ■

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ: СПЕЦИФІКА УКРАЇНИ

Галина ЗЕЛЕНЬКО,
провідний науковий співробітник
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І.Кураса НАН України

Україна є поліетнічною, поліконфесійною державою зі складною структурою інтересів. З огляду на це, найбільш оптимальною для нашої країни є консоціальна демократія¹, реалізовувати яку можливо в умовах саме парламентської форми державного правління. Привабливість парламентаризму – у широкому залученні груп інтересів до ухвалення політичних рішень. Такий принцип забезпечує високу легітимність політичних рішень і знижує рівень конфліктності у соціумі.

Однак парламентаризм як система організації влади передбачає наявність певних атрибутів – інститутів та інституцій, які забезпечують якість парламентаризму. Ключовим серед них є парламентський принцип формування уряду і широкі установчі повноваження парламенту.

Крім того, умовою розвитку повноцінного парламентаризму є спосіб формування парламенту – виборча система, яка б забезпечувала адекватне представництво груп інтересів у парламенті; наявність повноцінної партійної системи, структурованого громадянського суспільства, які відображають структуру політичних та громадських інтересів. Відповідно, характер участі громадян у виборах, діяльності політичних партій та громадських організацій конвертується у якість парламентаризму.

В Україні якість парламентаризму обумовлена як історично, так і типом політичного режиму, який сформувався в Україні після здобуття незалежності. Тривале існування у складі інших держав спричинило формування політичного відчуження, коли брати політичну участь у різних формах не було підстав, оскільки від окремого громадянина мало що залежало. А філософією існування у складі інших держав була мінімізація негативного впливу з боку метрополій, що характеризує відоме українське прислів'я “моя хата скраю...”.

Тривале існування у складі СРСР в умовах “соціалістичної зрівнялівки” і державних гарантій ще й виробило у свідомості українців патерналістські уявлення про державу. Тому запровадження інструментів демократії після здобуття незалежності у 1991р. мало змінило традиції політичної участі. Суспільство здебільшого лишилося пасивним і амбівалентним. Цим успішно скористалися фінансово-промислові групи (ФПГ), які досить швидко “захопили” державу.

Особливість політичного транзиту України полягає в тому, що країна не відкотилася у попередній, авторитарний стан, як це трапилося з частиною пост-

радянських країн, а набула рис гібридного політичного (неопатрімоніального) політичного режиму.

Суть його полягає у монополізації влади ФПГ і конструюванні ними політичних інститутів у такі конфігурації, які б уможливили їх відтворення у владі. Наслідком такої політичної інженерії стало формальне збереження нібито демократичних структур та інститутів, але вихолощення їх змісту.

Відповідно, і згадані вище атрибути парламентаризму зазнали істотних деформацій. Зокрема, дистрофією соціальних ліфтів пояснюється потрапляння до влади осіб, які часто жодним чином не проявили себе, але завдяки власній приналежності до ФПГ набули владного статусу.

Результатом негативної селекції стала дистрофія політичних інститутів, які відтворюють нові й нові вкрай неефективні політичні практики, і послаблення держави загалом². Держава набула ознак “парадержави”, коли частково, за залишковим принципом виконуються функції, притаманні класичній державі. Натомість, “парадержави”, через тісне зростання інтересів влади і бізнесу, стала обслуговувати насамперед інтереси ФПГ та інших груп (зокрема, “старої”,

¹ У теорії політології консоціальна держава – це держава, яка має внутрішні розбіжності за етнічними, релігійними або мовними ознаками за відсутності сформованої більшості за якимось із цих поділів. Дослідником консоціалізму виступив А.Лейпхарт, на думку якого, запорукою стабільності консоціальної держави є згода і взаємодія між елітами кожної з соціальних груп.

² Докладніше див. Інституційні зміни політичної системи України: оцінка стану, тенденції розвитку. Наукова доповідь / За ред. Г.І. Зеленько. – К. : ІПІЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2014р., с.94-104.

радянської, та “нової”, пострадянської номенклатури) і, відповідно, підлаштовувати під їх потреби основні державні інституції.

До 2010р. суть політичного життя в країні визначалася, у першу чергу, конкуренцією між різними групами інтересів за вплив на прийняття рішень, яка була рушієм утворення політичних сил, їх боротьби за перемогу на виборах і розвитку відносин між владою та опозицією. Потім політична система країни пережила спробу монополізації влади з боку однієї групи, представленої в політиці Партією регіонів та КПУ, до того ж контрольованою ззовні, що загалом спричинило ситуацію гострої суспільно-політичної кризи.

Після подій Революції Гідності, що стала кульмінацією цієї кризи, разом з відновленням державної конструкції намітилися й кроки з відновлення функціонування парламентаризму як її ключового елемента.

Зокрема, відновленням дії Конституції України у редакції 2004р. після прийняття Верховною Радою Закону “Про відновлення дії окремих положень Конституції України”³ було розширено установчу функцію парламенту. Парламенту повернуто функції формування уряду, його відставки і поточного коригування його складу, чим посилено роль парламенту у триаді влади. Цим, своєю чергою, було обмежено вплив президента у структурі центральних органів державної влади і створено умови для посилення політичної конкуренції в державі загалом.

Однак, для розвитку повноцінного парламентаризму потрібен симетричний розвиток інших його атрибутів – політичних партій та інститутів громадянського суспільства – та механізмів представництва цих інтересів.

Розвиток активності громадянського суспільства, радикальне (на 61%) оновлення депутатського складу Верховної Ради після виборів 2014р. не призвели до суттєвих інституційних змін. Нереформована виборча система залишилася інструментом відтворення впливу на владу з боку груп інтересів (у т.ч. ФПГ), а Парламент, як і раніше, функціонує у форматі акціонерного товариства.

Мажоритарна складова виборчої системи залишилася інструментом, який давав можливість масової скупки голосів виборців, а потім уже під час роботи Верховної Ради сприяв досягненню потрібних владі результатів голосувань. Крім того, чинна виборча система уможливила формування системи “превентивних заходів”, які дозволяли ще на етапі виборчої кампанії з високою ймовірністю отримати бажаний результат. Це досягалось за рахунок “витискання” потенційних опонентів бажаних кандидатів через формальні причини (неправильно складена декларація, оформлені документи), відсутність адекватної реакції територіальних виборчих комісій на скарги, відхилення судами позовних заяв на порушення прав потенційних опонентів “потрібних кандидатів”, або ж затягування розгляду цих справ, ігнорування компетентними органами масових порушень виборчого процесу, формування “правильних” складів виборчих комісій і т. ін.

Ці “переваги” виборчої системи активно експлуатуються й постмайданними політичними силами, які так само влаштовують політичні торги з тих чи інших питань, мобілізуючи голоси фракцій і окремих депутатів, які декларують свою опозиційність.

Кількість політичних партій зовсім не адекватна кількості членів політичних партій. При зареєстрованих в Україні 354 політичних партіях тільки 2% громадян заявляють про своє членство у політичній партії. Подібна невідповідність проявляється на виборах. Партії, які нібито заявляють, що їх членами є мільйони осіб, на парламентських виборах не долають обмежуваний бар’єр. Тобто вибори оголюють проблему фіктивного членства у партіях, що повністю розмиває політичну структуру суспільства.

Інший бік проблеми – в тому, що партії створюються як бізнес-проекти і є частиною описаної вище “превентивної системи заходів” для відтворення впливу на владу з боку груп інтересів. Тим самим, партії перетворюються у товар, який можливо орендувати або купити за відповідну плату під час виборів.

Звісно, наявність партій – бізнес-проектів не виключає наявності повноцінних ідеологічних партій. Однак, такі партії змушені включатися у політику на умовах, створених без їх участі.

На місцевому рівні ідеологічні партії можуть бути відносно успішними. Однак, для виходу на загальнонаціональний рівень вони змушені вдаватися до додаткових витрат на популяризацію своїх ідей через ЗМІ, рахуватися з адмінресурсом і досягати домовленостей з тими, хто є негласними “господарями” регіонів. Будучи змушеними грати за правилами (тобто в межах закону), вони програють силам, які мають можливість обійти закон і використати адмінресурс за відсутності реакції з боку компетентних органів (територіальні виборчі комісії, прокуратура).

Тим самим стартові позиції позаідеологічних партій, орієнтованих на владу, апriori сильніші, ніж ті, які дійсно хочуть скласти конкуренцію владі. Партія, яка була успішною в досягненні певних домовленостей, стає зобов’язаною чинній владі (формальній чи неформальній), а не виборцю, який за неї проголосував. Якщо ж вона не погоджується на такі умови, то це означатиме її фактичну відмову від політичних амбіцій.

Інша проблема – в тому, що громадяни здебільшого не виявляють активності у діяльності чи хоча б фінансуванні політичних партій. Зокрема, прийнятий парламентом дуже ефективний з точки зору стимулювання розвитку партійної системи механізм державного фінансування політичних партій підтримує тільки 14% громадян України, що вкрай ускладнює формування повноцінних політичних партій.

Революція Гідності також надала потужний імпульс для суспільно-політичної трансформації “знизу”.

В останні роки істотно зросла кількість громадських організацій (ГО): якщо станом на 2014р. в Україні їх зареєстровано 74 260, на 2015р. – 67 866, на 2016р. – 74 102, то на 2017р. – вже 77 129⁴. ГО є одними з основних лідерів суспільної довіри. За даними Центру Разумкова, волонтерським організаціям довіряє майже 66% громадян, а загалом громадським організаціям – майже 52%⁵.

Разом з тим, за даними Інституту соціології НАН України, 80 % українців не є і ніколи не були членами жодної ГО. Таким чином, зростання кількості громадських організацій не обов’язково означає зростання рівня громадянської активності.

Процес становлення громадянського суспільства в Україні без перебільшень можна назвати процесом

³ Закон України “Про відновлення дії окремих положень Конституції України” від 21 лютого 2014р., <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-18>.

⁴ Кількість суб’єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

⁵ Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіз. доповідь / [Яблонський В. М., Балакірева О. М. та ін.]; за заг. ред. О. Корнієвського. – К.: НІСД, 2017. – 56 с.

“відвойовування” суспільством сфер компетенції у держави. Причому держава охоче ділиться власними компетенціями у сферах, які є найбільш обтяжливими для неї і найменш привабливими з точки зору прибутків, але дуже неохоче “допускає” ГО у сфери, де формуються правила гри або у фінансово привабливі сфери.

При усіх органах державної влади і державних установах функціонують громадські ради. Однак, їх функціональність часто залежить від доброї волі керівництва цих органів. Тим самим будь-яка діяльність конкретного органу влади (законна, незаконна, з ознаками корупції, порушень чинного законодавства тощо) “освячена громадськістю”. Зрозуміло, що голова громадської ради та члени її правління, незалежно від того, працює вона чи ні, мають можливість вирішувати й власні питання, контролюючи, принаймні на папері, роботу органу виконавчої влади, але фактично будучи “не його контролером, а партнером”⁶. Таким чином, створення громадських рад часто є формою самолегітимації політичного режиму, коли за рахунок імітації залучення створюється видимість врахування думки громадськості.

Одним із компонентів сучасної ситуації в Україні стала боротьба між, з одного боку, різними групами, що впливають на владу і зацікавлені в саботажі реформ, і з іншого боку, громадянським суспільством, яке й надалі відвойовує сфери компетенції. У цій боротьбі застосовується розгалужена система методів, спрямованих на нівелювання (дискредитація) змін, необхідних для подальшого розвитку країни. Зокрема, провладними критиками громадянського суспільства взяті на озброєння запозичені з минулого кліше стосовно “грантоїдів”.

Водночас, і деякі громадські організації дають підстави для критики, що призводить до дискредитації самої ідеї зміцнення громадянського суспільства. Йдеться, зокрема, про існуючу практику нецільового використання грантів іноземних донорських організацій чи статутних коштів громадських організацій.

Потужний тиск на ситуацію чинить деформований з точки зору нормативних правових уявлень інституціональний корупційний клімат самого суспільства і держави⁷.

Всередині громадянського суспільства наявна істотна диференціація ролей: одні з організацій активно включилися у розвиток громадських ініціатив, інші ж часто виступають у ролі інструмента, який залучається або для громадянської підтримки влади або якоїсь з груп, зацікавлених у лобюванні своїх інтересів і своєї позиції, або ж для дискредитації опонентів. Нерідко під виглядом громадських організацій ховається бізнес.

Доволі поширеним явищем є створення “кишенькових” благодійних фондів при державних структурах, правоохоронних органах тощо для реалізації корупційних схем. Наприклад, громадські антикорупційні організації м. Києва в рамках проекту “Приховані інтереси” знайшли близько 600 структур, які належать 120 депутатам Київради та 45 найвищим посадовцям міської та районних держадміністрацій. До числа цих 600 структур увійшли 96 громадських організацій і 34 благодійні. Такі організації дозволяють також виявити зв’язки між депутатами, які можуть надавати один одному корупційні послуги”⁸.

Варто зауважити, що в Україні наслідки громадських обговорень і публічних консультацій мало

впливають на діяльність органів влади різних рівнів. Зокрема, зареєстровані у Верховній Раді законопроекти якщо й змінюються змістовно, то здебільшого в результаті різних міжвідомчих, міжпартійних і внутрішньоапаратних узгоджень, а не за наслідками публічного обговорення.

Громадяни та експерти мають право висловитися з того чи іншого законопроекту, однак їх думку ніхто не зобов’язаний враховувати. Таким чином, інститут громадських обговорень перетворюється на декоративний, завданням якого є швидше надання легітимності прийнятим рішенням.

Таким чином, у сучасній українській ситуації йдеться про спроби обмеження впливу громадянського суспільства на процеси трансформації і прийняття рішень у державі, і водночас, про спроби штучного конструювання певних замінників дії базових демократичних інструментів. Адже у здоровій демократичній системі процес зворотнього зв’язку між суспільством і владою здійснюється в ході регулярних вільних виборів різних рівнів, а якість законопроектів забезпечується завдяки багатоступінчастому, відкритому, регламентованому обговоренню в експертному середовищі.

Отже, незважаючи на істотне пожвавлення суспільної активності, зростання рівня громадянської участі після Революції Гідності, в Україні зберігаються “сурогати парламентаризму” – структури, які по суті імітують зворотній зв’язок з суспільством, вкрай неефективна з точки зору загальнонаціонального представництва виборча система, вкрай слабка партійна система, що нівелює роль конвенційних форм політичної участі.

Слід мати на увазі, що дефіцит конвенційної політичної участі конвертується у неконвенційну участь, адже суспільне незадоволення і суспільні потреби нікуди не зникають. Своєю чергою, це створює істотні загрози і ризики як для парламентаризму, так і для демократичного розвитку взагалі.

Підсумовуючи, зауважу, що в Україні відбулося істотне посилення ролі суспільства у політичних процесах, однак природа політичного режиму зводить до мінімуму ефективність передбачених законодавством форм і політичної, і громадської участі і, відповідно, стримує розвиток парламентаризму. За аналогією з фізикою, чинні групи інтересів, які претендують на визначальну роль у прийнятті рішень, є своєрідною перешкодою, від якої відбивається промінь світла, внаслідок чого відбувається заломлення і спотворюється зображення.

Тому найбільшою проблемою, яка гальмує розвиток парламентаризму в Україні, й надалі залишається проблема інституційна. Аргументи про суспільне пасивність як причину неефективності держави не надто обґрунтованими. Як свідчить практика останніх років, сфери, у яких суспільство відчуває свою ефективність, зазвичай швидко заповнюються громадськими ініціативами. Найяскравішим прикладом слугує створення і активна діяльність волонтерських організацій у час, коли Збройні Сили довелося практично створювати заново в 2014-2015рр.

Тому перед Україною, як і раніше, стоїть завдання інституційного забезпечення конвенційних форм політичної участі, монополізація влади та бізнесу і тим самим нівелювання “олігархічного фактору” у вітчизняній політиці. ■

⁶ Там само.

⁷ Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики. – К.: Інститут соціології НАН України, 2015р., с. 250.

⁸ Голуб А. Від прозорості до контролю. – 13 лютого 2017р., <http://tyzhden.ua/Economics/185040>.